

T.C.

BATMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORHAN PAMUK'UN ROMANLARINDA KENT ALGISI

HAZIRLAYAN

Şerif DOĞAN

DANIŞMAN

Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ

Ağustos-2019

BATMAN

T.C.

BATMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORHAN PAMUK'UN ROMANLARINDA KENT ALGISI

HAZIRLAYAN

Şerif DOĞAN

DANIŞMAN

Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ

Ağustos-2019

BATMAN

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAYI

Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ danışmanlığında Şerif DOĞAN tarafından hazırlanan “Orhan Pamuk’un Romanlarında Kent Algısı” adlı tez çalışması 05/08/2019 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Başkan

Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Mahfuz ZARİÇ

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim TUĞLUK

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

İmza

Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ
Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış/akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez ve Seminer Yazım Kılavuzu kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules/ethical conduct and Batman University Institute of Social Sciences' Thesis and Seminar Writing Guide. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

İmza

Şerif DOĞAN

Tarih:

ÖZET
YÜKSEK LİSANS
ORHAN PAMUK’UN ROMANLARINDA KENT ALGISI

Şerif DOĞAN
Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ

(Yıl 2019, Sayfa 224)

Jüri

Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Mahfuz ZARİÇ

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim TUĞLUK

Yurt içinde ve dışında hatırı sayılır bir okuyucu kitlesi bulunan ve son dönem romancılarımız arasında roman anlayışı, fikirleri, siyasi görüşleriyle adından çokça söz ettiren yazarların başında gelen Orhan Pamuk, romanlarında kente, kent kültürüne, kentli bireyin sıkıntılarına önemli yer ayırmıştır.

“Orhan Pamuk’un Romanlarında Kent Algısı” başlığını taşıyan bu çalışmamızda öncelikle kent kavramı, tarihsel gelişim süreci içerisinde ayrıntılı olarak incelenmiş, edebiyat sosyolojisi bağlamında roman ve kent ilişkisi üzerinde durulmuş, kente özgü bazı kavramların analizi yapılarak bu kavramların kent kültürünün oluşumuna sunduğu katkı açıklanmıştır.

Çalışmamızda Orhan Pamuk’un romanları incelenerek yazarın kente ve kent kültürüne bakış açısı irdelenmiş bundan hareketle kent, kentleşme, kentlileşme, kentsel değişim ve dönüşüm, kent ve yoksulluk, kent ve suç, kent ve ekonomi, göç olgusu, kent ve din, kent ve medeniyet, kent ve sosyal sınıflar, kent ve yabancılaşma gibi kavramların yazarın romanlarındaki yansımalarının izi sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat Sosyolojisi, Kent, Kentlileşme, Orhan Pamuk, Roman,

ABSTRACT
MS THESIS
URBAN PERCEPTION IN ORHAN PAMUK'S NOVELS
Şerif DOĞAN
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES OF BATMAN UNIVERSITY
THE DEGREE OF MASTER OF SOCIAL SCIENCE / DOCTOR OF
PHILOSOPHY
IN DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE
Advisor: Assoc. Doc. Dr. Ferhat KORKMAZ
(2019, 224 Pages)
Jury
Assoc. Doc. Dr. Ferhat KORKMAZ
Dr. Lecturer: Mahfuz ZARİÇ
Dr Lecturer : Abdulhakim TUĞLUK

Orhan Pamuk, who has a considerable amount of readers both at home and abroad and has made a name for himself among the novelists of recent years due to his novel approach, ideas and political thoughts, used the city, urban culture and the problems of the urban individual in his novels.

In this study – titled “Urban Perception in Orhan Pamuk's Novels” - the concept of city is first examined in detail in the historical development process and the relation between novel and city in the context of the sociology of literature was emphasized, also by analyzing some basic concepts related to the city, the contribution they provide to the formation of urban culture has been tried to be explained.

In this study, the view of Orhan Pamuk on the city and urban culture was scrutinized by examining the author's novels, and based on this; the effects of concepts, like city, urbanization, urbanization, urban change and transformation, city and poverty, city and crime, city and economy, migration phenomenon, city and religion, city and civilization, urban and social classes, urban and alienation, on the author's sentiment has been traced.

Key words: Sociology Of Literature, Urban, Urbanization, Orhan Pamuk, Novel,

ÖN SÖZ

Tarih boyunca kentler, sahip oldukları dinamik yapılarıyla toplumların en önemli yerleşim yerlerinden olmuştur. En eski medeniyetlerden günümüz modern toplumlarına kadar bütün toplumlarda, bu durum böyle olagelmıştır. Kentleri bu derece önemli kılan birçok faktör bulunmaktadır. Bunların başında kentlerin kültür ve medeniyetin gelişimine sunduğu katkı gelmektedir. Her kentin kendine has bir kültürü bulunmakla beraber zaman içerisinde bütün kentler için ortak bir kültür kavramından söz edilmiştir. Kent kültürü de diyebileceğimiz bu kavram, beraberinde bir dizi yeni kavramı getirmiştir. Kentleşme, kentlileşme, mekân, ekonomi, kentsel değişim ve dönüşüm, göç olgusu, yoksulluk, din, medeniyet, suç, sosyal sınıflar, yabancılaşıma kent kavramıyla beraber değerlendirilmesi gereken belli başlı kavramlardır. Çalışmamızda öncelikle bu kavramların sosyolojik açıdan tanımları yapılmış, kent kültürünün oluşumuna sundukları katkı irdelenmiştir.

Türk edebiyatına biraz geç giren ve kısa sürede kendisine hatırı sayılır bir yer bulan roman, sadece bir edebî tür olmakla kalmamış, yazıldığı döneme ve o dönemin toplumuna ayna tutarak onu anlamlandırmaya da çalışmıştır. Kent, roman kahramanlarının ana mekânlarından biridir ve yazarlar, insanlar arası ilişkileri düzenlerken kenti kullanmışlardır. Türk edebiyatına 19. yüzyılda giren ve bu yönüyle diğer edebî türlere göre daha genç bir tür olan roman, Tanzimat'tan sonra Türk toplum yapısında meydana gelen köklü değişimin de etkisiyle kenti ve kentli bireyi, kentli bireyin sorunlarını işlemeye başlamıştır. Tanzimat Dönemi'nde kentler, toplumsal değişim bağlamında romanlara konu olurken; Cumhuriyet'ten sonra kırsaldan kentlere doğru oluşan aşırı göçün de etkisiyle hızlı bir kentleşme süreci yaşanmış ve bu durumun beraberinde getirdiği kentleşme, kentlileşme, çarpık kentleşme, kültürel yabancılaşıma gibi birtakım sorunlar, romanlarda kendisine yer bulmuştur.

Hayatının büyük bir kısmını İstanbul gibi kadim bir kentte geçiren Orhan Pamuk, romanlarında kenti ve kent kültürünü, kentli bireyin sıkıntılarını, modern kentlerin geçirdikleri köklü değişimleri bir sanatçı duyarlılığıyla işler. Bu çalışmada kent kültürünün oluşumunda başat rol oynayan bazı kavramlar, Orhan Pamuk'un romanları esas alınarak incelenmiştir. Orhan Pamuk'un, romanlarında kenti ele alış biçimi, kent kültürü ve bu kültürün oluşumuna katkı sunan kavramalara nasıl yer verdiği, kentsel yaşam tarzlarına yaklaşımı, çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Üç romanı dışında bütün romanlarında ana mekân olarak İstanbul'u seçen yazar, tam bir İstanbul sevdalıdır. Çocukluk ve gençlik yılları İstanbul'da geçen yazar, İstanbul'un

tarihî mekânlarını, gecekondlu mahallelerini, şehrin geçirdiği değişimi, şehrin varoşlarını ve modern yüzünü, eski ve yeni İstanbul'u romanlarında ustalıkla yansıtır.

“Orhan Pamuk’un Romanlarında Kent Algısı” konulu bu çalışmamızın amacı yazarlık hayatı boyunca değişik tarzda eserler kaleme almış olan yazarın, romanlarına mekân olarak seçtiği kentlerin, Pamuk’un duygu ve düşünce dünyasında oluşturduğu yasımları anlayabilmek ve bu mekânları çözümlemektir. Bu çözümleme yapılırken kent sosyolojisinin verileri kullanılmıştır. Zira kent sosyolojisinin temel problemi, kentli bireyin sosyal davranışlarını ve kentteki insan ilişkilerini çözümlemektir.

Çalışmamız giriş dışında üç bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş bölümünde kent ve roman kavramı arasındaki ilişki üzerinde durularak, Batı edebiyatında ve Türk edebiyatında roman türünün doğuşu ve gelişmesine, kentleşme sürecinin yaptığı katkı tespit edilmeye çalışılmıştır.

“Orhan Pamuk’un Romanlarında Kent Algısı” konulu çalışmamızın birinci bölümünde Orhan Pamuk’un hayatı ve edebî kişiliği hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde kent ve kentle ilgili kavramlar üzerinde durulmuş, tarihsel süreç içerisinde kentlerin gelişimi ele alınarak kentleşme, kentlileşme ve toplumsal değişim bağlamında kent kültürü değerlendirilmiş, Türkiye’de kentleşme olgusu ve kentleşmenin sanatsal yansımaları ile edebiyat sosyolojisi bağlamında roman ve kent ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise Orhan Pamuk’un romanlarında kent algısına değinilmiştir. Bu bölümde kentle ilgili bazı temel kavramlar açıklanarak kent olgusunun zihinlerdeki algısı sağlam bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Kent ve Mekân, Kent ve Kentlileşme, Kent ve Ekonomi, Kentsel Değişim ve Dönüşüm, Kent ve Göç Olgusu, Kent ve Yoksulluk, Kent ve Din, Kent ve Medeniyet, Kent ve Suç, Kent ve Sosyal Sınıflar, Davranış Kalıpları Bağlamında Kent ve Yabancılaşma bu bölümde tahlili yapılan belli başlı kavramlardır. Tahlili yapılan bu kavramların Pamuk’un romanlarında kendisine ne derece yer bulduğu saptanmaya çalışılmış, bu saptama yapılırken de romanların kronolojik sırası göz önünde bulundurulmuştur. Tezin bu bölümünde kentleşmenin romanlara yansımalarıyla, kentlerde oluşan çevresel değişimlere; kentlileşmenin romanlarda yer edinmesiyle de, bireysel ve toplumsal değişim ve dönüşümlere dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca Orhan Pamuk’un romanlarındaki kentler, detaylı olarak incelenerek yazarın bu mekânları neden tercih ettiği ve bu mekânların yazarın duygu dünyasında nasıl bir anlam ifade ettiği sorgulanmış, gelişmekte olan ülkeler kategorisindeki ülkemizin yaşadığı hızlı kentleşme

sürecinin ve bunun psiko-sosyal, kültürel ve ekonomik yansımalarının Pamuk'un romanlarında ne derece yer aldığı da tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken kent, kentleşme ve kentlileşme kavramları edebiyat sosyolojisinin verilerine bağlı kalınarak detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise çalışmamızın genelinde yaptığımız tespit ve değerlendirmeler özetlenmiş, tarih boyunca insanların en önemli yaşam alanlarından olmayı başarmış ve kendine özgü bir kültürü olan kentlerin, Orhan Pamuk romanlarında ne şekilde ele alındığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmama başladığım 2016 yılından bu yana görüş ve önerileriyle bana sürekli destek olan Hocam Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ' a, çalışmamı ilgiyle ve sabırla izleyen ve bana sürekli manevi destek sunan eşime teşekkürü bir borç bilirim.

Şerif DOĞAN
Batman, 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR KISMI.....	x
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: ORHAN PAMUK’UN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ	8
1.1. Orhan Pamuk’un Hayatı	8
1.2. Orhan Pamuk’un Edebî Kişiliği	10
İKİNCİ BÖLÜM: KENT VE KENTLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR	15
2.1. Kent	15
2.2. Kentlerin Gelişimine Genel Bir Bakış	16
2.3. Kentleşme-Kentlileşme ve Toplumsal Değişim	20
2.4. Kentlileşme ve Kent Kültürü	22
2.5. Türkiye’de Kentleşme ve Kentleşmenin Sanatsal Yansımaları.....	24
2.6. Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Roman ve Kent İlişkisi	28
2.7. Kentsel Planlama	29
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ORHAN PAMUK’UN ROMANLARINDA KENT ALGISI.....	32
3.1. Kent ve Mekân	35
3.2. Kent ve Kentlileşme	73
3.3. Kent ve Ekonomi.....	102
3.4. Kentsel Değişim ve Dönüşüm	108
3.5. Kent ve Göç Olgusu	120
3.6. Kent ve Yoksulluk.....	126
3.7. Kent ve Din.....	139
3.8. Kent ve Medeniyet	160
3.9. Kent ve Suç.....	169
3.10. Kent ve Sosyal Sınıflar	184
3.11. Davranış Kalıpları Bağlamında Kent ve Yabancılaşma	192
SONUÇ	202
KAYNAKÇA.....	215
ÖZ GEÇMİŞ.....	224

KISALTMALAR KISMI

AVM	:	Alışveriş Merkezi
ÇPL	:	Çok Programlı Lise
ed.	:	Editör
ODTÜ	:	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Röp.	:	Ropörtaj
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfa Sayısı
TC	:	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	:	Türk Dil Kurumu
vb.	:	Ve benzeri
vs.	:	Vesaire

ORHAN PAMUK'UN ROMANLARINDA KENT ALGISI

GİRİŞ

Kent kavramı, sahip olduğu dinamik yapısıyla tarihin değişik dönemlerinde farklı şekillerde tanımlanan ve araştırmacılar tarafından ortak bir tanımında uzlaşamayan bir kavramdır. Yine de yapılan kent tanımları incelendiğinde nüfus yoğunluğu, teknolojik gelişmeler, üretimin çokluğu, hizmet sektörünün yaygın olması kenti tanımlamada ön plana çıkan ortak noktalar. Bütün bu özellikler göz önüne alındığında kenti; “sanayi, ticaret, hizmet gibi ekonomik etkinliği olan, tarımsal ürünler de dâhil olmak üzere her türlü ürünün dağıtıldığı, sınırları belirlenmiş bir alanda yoğunlaşmış nüfusun sosyal bakımdan tabakalaştığı, mesleksen rollerin artarak farklılaştığı, dikey ve yatay hareketliliğin yaygın olduğu, çeşitli sosyal grupları barındıran, sivil toplumun organize olduğu, merkezi ve yerel yönetimi temsil eden yönetsel, hukuksal vb. kurumların bulunduğu, bölgesel ya da uluslararası ilişki ağlarına sahip, kendine özgü bir yaşam biçiminin ve bilincinin gelişmekte olduğu heterojen bir toplum” (Bal, 2003, s.23) şeklinde tanımlamak mümkündür. Kentle beraber literatürümüze yerleşen bir kavram da kentleşmedir. “Kentleşme dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasını” (Keleş, 2010, s.27) ifade ederken, kent sosyolojisi bağlamında ise kentleşme, bir toplumun ekonomik ve sosyal yapısındaki değişmeyi ifade eder. Keleş bu süreci, “sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci” (Keleş, 2010, s.27) şeklinde açıklar. Bu yönüyle kentleşme tek başına bir nüfus hareketi veya bir mekânda yükselen binalar olarak düşünülmemeli, bununla beraber toplumsal ve kültürel bir değişim ve dönüşüm ayağı da olan çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Kent; tarih, sosyoloji, antropoloji, etnografya, coğrafya, ekonomi vb. birçok bilimi ilgilendirdiği için bu bilim dallarının her biri, kentin bir yönünü ele almış bu da birbirinden farklı kent tanımlarının oluşması sonucunu doğurmuştur. Bununla beraber tarih boyunca toplumsal yaşamın en dinamik olduğu yerler olması sebebiyle kentler, sosyoloji biliminin biraz daha fazla ilgisini çekmiştir diyebiliriz. Bu durum, kent sosyolojisi kavramını ön plana çıkarmıştır.

Kent sosyolojisinin en fazla üzerinde durduğu konu, kentli toplumun oluşum sürecidir. Burada temel tez, dünyanın kentlileşmesinin, diğer bir ifadeyle kentli toplumun oluşumunun, dünyanın modernleşmesinin bir sonucu olduğudur. Zira modernleşmenin sosyolojik açıdan en belirgin özelliklerinden biri sanayileşme bir diğeri de kentleşmedir. Sanayileşme ve kentleşmeyle beraber geleneksel toplum yapısı, yerini yavaş yavaş modern toplumlara bırakmıştır. Bu nedendir ki “Toplum felsefecileri ve sosyologlar, geleneksel toplumlardan modern toplumlara dönüşümü tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş (Saint-Simon), cemaatten cemiyete geçiş (Tönnies), basit toplumlardan karmaşık toplumlara geçiş (Spencer), mekanik dayanışmalı toplumlardan organik dayanışmalı toplumlara geçiş (Durkheim), kutsal toplumlardan laik toplumlara geçiş (Howard Becker) olarak tanımlamışlardır. Robert Redfield ise modernleşme sürecini ‘kır toplumu’ndan ‘kentsel toplum’a geçiş olarak” (Özyurt, 2007, s.113) ifade etmiştir.

Kır toplumundan kentsel topluma geçiş, edebiyat ve sanat alanında da ciddi açılımlar getirmiştir. Sözgelimi edebiyatın bir türü olan romanın doğuşu ve gelişimi, siyasal birtakım değişikliklerin yanı sıra milletlerin tarih sahnesindeki kültürel ve ekonomik gelişmeleriyle bir paralellik izler. “Roman edebiyat türleri arasında en geç gelişenidir. Gerçek özelliklerine ancak on sekizinci yüzyılın ortalarına doğru Daniel Defoe, Samuel Richardson ve Henry Fielding’in yapıtlarıyla kavuşmuştur. On dokuzuncu yüzyılda birçok ülkede olduğu gibi İngiltere’de de romanın büyük bir atılım yaparak, Jane Austen, Charles Dickens, William M. Thackeray, George Eliot, George Meredith, Thomas Hardy gibi yazarların ellerinde üstün bir sanat düzeyine ulaştığı görülür. Bu sırada artık tiyatroyu çok gerilerde bırakmış, şiirle boy ölçüşecek bir sanat dalı durumuna gelmiştir” (Aytür, 2009, s.11). Şiir, hikâye ve tiyatro gibi edebî türlerden çok sonra ortaya çıkan ve “hikâyeden daha uzun bir hacimde, kişi, yer ve zamana bağlı kalınarak nesir tarzında kurgulanmış olayların hikâye edilmesi” (Çetin, 2012, s.66) olarak tanımlanabilecek roman, sanayi alanındaki gelişmelerle birlikte hem gelişimini sürdürmüş hem de daha geniş okur kitleleriyle buluşma imkânı bulmuştur.

Türkiye’de özellikle 1950–1980 yılları arasında, hızlı bir kentleşme ve kentlileşme süreci yaşanır. Siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel yapıyı derinden etkileyen bu hızlı değişim, edebiyata ve dolayısıyla romana da yansır. Roman yazarları, toplumsal yapıda meydana gelen bu hızlı değişimi eserlerine aktarırlar. Kentleşmenin ve kentlileşmenin süreklilik arz eden bir durum olması sebebiyle günümüz yazarları da kentleşme ve kentlileşme sürecini eserlerinde işlemiş, kırsal alandan göç yoluyla kentlere yerleşen insanların yaşadığı sorunlara değinmişlerdir.

Türkiye’de kentleşme ve kentlileşme sürecinin 1950’li yıllardan itibaren hız kazanması, Türk romanı ve romancısı açısından zengin bir malzeme kaynağı oluşturmuştur. Büyük nüfus hareketleriyle toplumsal yapıda meydana gelen hızlı değişim, pek çok romanda işlenmiş, kentleşme ve kentlileşme sürecini işleyen bu romanlar, edebiyat ve toplum arasındaki etkileşime işaret etmişlerdir.

Romanlarında sürekli yeni biçimler deneyen, yazıları ve açıklamalarıyla sürekli gündem olan, 2006 yılında Nobel Edebiyat Ödülü’nü kazanmayı başararak Time dergisi tarafından dünyanın en etkili yüz kişisi arasında gösterilen, ünü ülke sınırlarını aşan, romanları altmış dile çevrilerek yüzden fazla ülkede yayımlanan Orhan Pamuk, romanlarında kent ve kentleşmeye bağlı sorunları işleyen bir yazardır. Pamuk’un çokça konuşulmasının bir sebebi birbirinden ilginç romanlar yazması, diğer bir sebebi de demokrasi ve insan hakları, düşünce özgürlüğü gibi konularda yaptığı söyleşiler ve yayımladığı makalelerle fikirlerini kamuoyuyla paylaşmasıdır. Postmodern bir yazar olan Pamuk, bazen anlaşılammakla suçlanmış bazen de siyasi fikirleri yüzünden kendi ülkesine, değerlerine, insanlarına yabancılaşan bir yazar olmakla itham edilmiştir.

Romanlarında sürekli farklı temaları işlemeye çalışan Pamuk, geniş bir okur kitlesine hitap eden üretken bir yazar olmayı başarabilmiştir. Çokça tartışılan bir yazar olmasına rağmen sürekli kendisini yenileyen, farklı anlam arayışları içerisinde olan Pamuk, uluslararası bir üne kavuşmayı başarabilmiştir. Romanlarında çok zengin bir tema dünyasının olduğu görülen Pamuk, özellikle kuşak çatışması, yabancılaşma, kimlik sorunu gibi toplumsal sorunları eserlerinde ustaca yansıtmıştır. Bir yazarın edebî anlayışını, duygu ve fikir dünyasını tanımadan eserlerini yeterince anlayabilmemiz güç olur. Bu durum kendi hayatını ve düşünce dünyasını eserlerine taşıyan Orhan Pamuk için de geçerlidir. Pamuk’un farklı, bir o kadar da ilgi çekici tema dünyasını anlayabilmek için yazarın yaşamını ve düşünce dünyasını temel almak gerekir.

Çocukluğunun ve gençliğinin ilk dönemini İstanbul’un Nişantaşı semtinde geçiren Orhan Pamuk’un hayatında bu semt, bir dönüm noktası olmuştur. Nişantaşı, farklı din, dil ve kültürlerle sahip insanların birlikte yaşadığı bir mekândır. Ailesinin maddi anlamda iyi bir düzeyde olması, okuduğu Robert Koleji’nde Batı tarzı bir eğitim alması ve yaşadığı semtin kozmopolit yapısı ona farklı fikirlere sahip insanlarla etkileşim içine girme şansı vermiştir. Jale Parla (2009), böyle bir ortamda büyüyen, yazarlık yaşamı boyunca sürekli yenilik arayışı içerisinde bulunan ve ilk romanını 1982 yılında yayımlayan Orhan Pamuk’un ilk dönem yazarlık serüvenini, şu şekilde özetler:

“Orhan Pamuk’un romanlarını bütünüyle ele alırsak, bunlarda tematik bir bütünlük, en azından bir süreklilik olduğunu söyleyebiliriz. Her yeni roman, bir

yandan da hem yeni izleksel açılımlar yapar, hem de daha karmaşık anlatı biçimleri dener. İlk romanı *Cevdet Bey ve Oğulları*'nın ana izleklerinden biri bir sanatçının yetişmesiydi. Çok sesli anlatımı denediği ikinci romanı *Sessiz Ev*'de hem *Beyaz Kale*'nin hem de *Kara Kitap*'ın gelişinin haberi vardır. Tek başına epistemolojik bir devrim gerçekleştirebileceğine inanan Türk Batılılaşma hareketinin öncü aydın tiplerinden Selahattin Darvinoğlu'nun anıları, *Beyaz Kale*'nin temel izleklerinden Doğu-Batı düşünce sistemlerinin epistemolojik karşıtlığının sanki bir ön çalışmasıdır. *Beyaz Kale*'deki, sözünü ettiğimiz karşıtlığa eklenen kimlik arayışı ve çiftillik (Doppelgänger) izleği ise, *Kara Kitap*'ta başka biçimlerde geliştirilecektir. *Kara Kitap*'la birlikte sanki bir dördütlü tamamlanır (izleksel olarak). Bu izlekler, sanatçı, hayal, gerçek, Doğu-Batı karşıtlığı, kimlik izlekleridir" (s.102).

Pamuk'a hatırı sayılır bir şöret kazandıran bu ilk dört romanından sonra yazar, farklı tarzlar denemeye başlar. Bunların ilki, alegorik bir tarzda yazılan *Yeni Hayat*'tır. *Yeni Hayat* romanını, Osmanlı minyatür sanatının bütün derinliğiyle işlendiği tarihî bir roman olan *Benim Adım Kırmızı* izler. Tek siyasi romanı olan *Kar*'da ise Doğu Anadolu'nun ücra kenti olan Kars'ta, askerî darbe girişiminin hikâyesi konu edilir. Orhan Pamuk, bu romanında ilk kez farklı toplumsal sorunlara değinir ve politik unsurları ön plana çıkarır. Farklı biçimlerde kaleme aldığı roman denemeleriyle okuru sürekli şaşırtan "Orhan Pamuk'un 2008 yılında yayımlanan *Masumiyet Müzesi* adlı romanı 'aşk, insan, yalnızlık ve yaşama sevinci; İstanbul'un sosyal yaşantısı, coğrafyası ve mekânları; Yeşilçam hayatı, eşya-hatıra ilişkisi, cinsellik, müzeler ve Batılılaşma' gibi pek çok konuyu" (Zariç, 2014, s.49) içeren ve İstanbul'un 1975-2008 yılları arasındaki olaylarını konu edinen bir aşk romanıdır.

İlk romanı *Cevdet Bey ve Oğulları*'nı klasik gerçekçi tarzda kaleme almasına rağmen Pamuk, sonraki romanlarında izlediği yolla adını Türk edebiyatının Oğuz Atay ve Yusuf Atılgan gibi toplumsal gerçekçi çizgi dışındaki yazarları arasına yazdırmıştır. Ecevit'in de Pamuk'u geleneksel çizginin dışında, bir arayış yazarı olarak nitelendirdiğini Pamuk için söylediği şu ifadelerinden anlıyoruz:

"Gerçekçi yazarların anlamını bildiği, sorunlarına da çözüm getirebilecekleri türden bir dünya sunmaz Pamuk okuruna. Çünkü anlamın yok olduğu bir çağda onu yakalamak güçtür, belki de yalnızca metinler yazarak ve okuyarak üretilebilecektir artık anlam. Pamuk, bu dünyanın anlamını da, sorunların çözümünü de okurlarından daha iyi bildiğini düşünmez; geleneksel-gerçekçi

eğilimin dışında bir yaklaşımla üreten birçok yazar gibi bir arayış yazarıdır o” (Ecevit, 2008, s.53).

Moran (2003) ise Orhan Pamuk’u Türk romanında 1980’lerde ortaya çıkan gerçeklikten uzaklaşma eğilimine dâhil eder:

“1980’lerden bu yana gittikçe belirginleşen bir olgu var: gerçekçilikten uzaklaşma ve fantastiğe yönelme. Nazlı Eray’da, Latife Tekin’de, Mehmet Eroğlu’nda, Bilge Karasu’da, Orhan Pamuk’da ortak bir özelliktir bu. O hâlde bir genellemeye girişerek aşağıdaki saptamayı yapmamız belki yanlış olmaz: Başlangıçta Türk romanı fantastikten kurtulmak ve ‘olabilir olan’ı yansıtmak anlamında gerçekçi olmak istiyordu, ama 1980’lerden bu yana gerçekçilikten kaçıp fantastiği yakalamak istiyor” (s.74).

Yazdığı romanlarıyla Türk ve Dünya edebiyatına damga vuran Orhan Pamuk, pek çok düşünür ve edebiyat araştırmacısının dikkatini çekmiş, adından çokça söz ettirmiştir. Orhan Pamuk’u bu derece özel kılan sebeplerden birisi de hiç kuşkusuz İstanbul’u ustalıkla anlatabilmesidir. Nitekim “Bir İstanbul romancısıyım ve şimdiye kadar, hiç kimse benim kadar, İstanbul’un bütününe yataylamasına ve dikeylemesine, yani derinlemesine, tarihine ve ruhuna işleyen ve konumunu, denizlerin üzerine yerleşimini, uzanışını kapsayıcı bir şekilde görmedi” (Pamuk, 2006a, s.295) diyen Orhan Pamuk’ta, İstanbul’un ayrı bir yeri vardır. Bir İstanbul aşığı olan Pamuk’un, *Kar*, *Sessiz ev* ve *Yeni Hayat* dışındaki bütün romanları İstanbul’da geçer. Bu anlamda taşradan ziyade kent romancısı olan Pamuk’un romanlarında kent ve kentin, yazarın iç dünyasında oluşturduğu algı, büyük önem arz eder.

Yazdığı romanlarıyla geniş bir okur kitlesine hitap etmeyi başaran Pamuk ile ilgili birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Orhan Bozdemir’in “Orhan Pamuk’un Yeni Hayat ve Hermann Hesse’nin Bozkır Kurdu (Der Steppenwolf) Adlı Romanlarında Kimlik Arayışı”, Şevket Tüfekçi’nin “Orhan Pamuk’un Kara Kitap ve Umberto Eco’nun Kraliçe Loana’nın Gizemli Alevi Adlı Eserlerinde Postmodern Bağlamda Anlatı Tekniklerinin Karşılaştırılması”, Tülay Özekin’in, “Tarihsel Romana Karşılaştırmalı Bir Bakış: Amin Maalouf, Orhan Pamuk”, Nur Bayer’in “Orhan Pamuk’un Cevdet Bey Ve Oğulları İle Thomas Mann’ın Buddenbrooks Adlı Romanlarında Aile Ve Toplum Eleştirisi”, Simla Ayşe Kangal’ın “Gerçekçi Anlatının Bozumu: Orhan Pamuk’un My Name Is Red Ve Salman Rushdie’s Midnight’s Children Adlı Romanlarında Gerçeğin Temsili”, Sevil Çelik Türk’ün “Alman Yazınından İki Kültürlerarası Eğilimli Yapıtın Anlatım Tutumu Açısından İncelenmesi -Orhan Pamuk’un Beyaz Kale Ve Sten Nadolnys’nin Selim Oder Die Gabe Der Rede-”, Tülay

Akkoyun'un "Metinlerarası Bir Çalışma: Orhan Pamuk'un Romanlarında Gide Ve Sarraute", Aylin Öcel'in "Orhan Pamuk'un Beyaz Kale Ve Louis Gardel'in Sevenlerin Şafağı Başlıklı Yapıtlarında Öteki İmgesi" isimli tezleri karşılaştırmalı edebiyat sahasında yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalarda Orhan Pamuk'un herhangi bir romanının dünya edebiyatından muhtelif örneklerinden biriyle mukayesesi yapılmıştır.

Bilal Aksungur'un "Orhan Pamuk'un Romanlarında Şahıslar Kadrosu", Yusuf Solmaz'ın "Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları Romanında Anlam Arayışı", Yeşim Sönmez'in "Orhan Pamuk'un Beyaz Kale ve Yeni Hayat İsimli romanlarının Çevirilerinde Kültürel Öğeler", Fatmanur Görgöz'ün "Orhan Pamuk'un Kar Romanın Yapısal Analizi ve Düşünsel Yapısı", Büşra Sürgit'in "Orhan Pamuk'un Romanında Geleneksel-Kültürel Öğeler", Sakine Tatlıbadem'in "Orhan Pamuk'un Romanlarında Şark Kültürü", Hülya Güler Yağcıoğlu'nun "Aşkın Yurtsuzlukta Hiçliğe İndirgenmiş Bir Arayış: Orhan Pamuk'un Kara Kitap ve Yeni Hayat'ın Lukacı Bir Okuması", Yadigar Şanlı'nın "Orhan Pamuk'un Romanlarında Doğu-Batı Algısı", Zehra Ergeç'in "Orhan Pamuk'un Romanlarına Yeni Tarihselci Bir Yaklaşım", Ayşe Şule Süzük'ün "Orhan Pamuk'un Kar ve Masumiyet Müzesi Romanlarında Kadının Temsili", Büşra Şahin'in "Orhan Pamuk Romanlarında Oryantalizm", Sedat Erol'un "Orhan Pamuk'un Romanlarının Tema Bakımından İncelenmesi", Aslı Soysal'ın "Orhan Pamuk'un Romanlarında Ev İmgesi", Erman Saygılı'nın "Orhan Pamuk'un Romanlarında Taşra", Fulya Pur'un "Orhan Pamuk'un Yeni Hayat Romanında Niteleme Sıfatları", Ayşegül Uğurlu'nun "Orhan Pamuk Romanında Atmosfer", Recai Demir'in "Orhan Pamuk'un Eserlerinde Kent ve Kent Kültürü", Sibel Yanaray Baba'nın "Orhan Pamuk'un Kurguya Dayalı Metinlerinde Meslekler", Feyza İslamoğlu'nun "Umberto Eco ve Orhan Pamuk'un Romanları Arasında Metinlerarasılık", Elif Egüz'ün "Orhan Pamuk'un Kara Kitap Adlı Eserinin Metinlerarası İlişkiler Çerçevesinde İncelenmesi", Seval Turgut'un "Orhan Pamuk'un Romanlarında Kurucu Bir Unsur Olarak Yalan Fenomeni", Gözde Begüm Mızrak'ın "Orhan Pamuk'un Kara Kitap Adlı Romanının İki Çevirisinin Berman'ın Biçembilimsel Perspektifi Çerçevesinde Karşılaştırmalı İncelenmesi", Nihat Bıçak'ın "Orhan Pamuk'un Kırmızı Saçlı Kadın Adlı Romanında Niteleme Sıfatları", Hüseyin Gamsız'ın "Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları ile Kırmızı Saçlı Kadın Romanlarının Karşılaştırmalı Söz Dizimi Çalışması", Erkan Yıldız'ın "Orhan Pamuk'un Eserlerinde Rüya", Elian Sara'nın "Orhan Pamuk'un Romanlarında Batı İmgesi", Cemil Yener'in "Ahmet Mithat Efendi ve Orhan Pamuk'un Romanlarında Anlatıcılar Tipolojisi: Müşâhedât, Felâtun Bey ile Râkım Efendi; Yeni Hayat ve Kar", Ayşe Şener'in "Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları, Sessiz Ev ve Kar Romanlarında

Politik söylem”, Zeynep Dağlar’ın “Modern Türk Romanında Din ve Toplum İlişkileri - Orhan Pamuk örneği”, Mahinur Mina Ekinci’nin “Orhan Pamuk Romanlarında Jung Tipolojisi”, Didem Yıldırım’ın “Orhan Pamuk’un Masumiyet Müzesi Romanında ve Sevim Burak’ın Sahibinin Sesi Oyununda Teatral Çerçeve”, Tülay Karatekin’in “Orhan Pamuk’un Eserlerinde Aşk”, Tahsin Yaprak’ın “Postmodernizmin Orhan Pamuk’un Romanlarındaki Yansımaları”, Nilüfer Yıldırım’ın “Orhan Pamuk’un Cevdet Bey ve Oğulları ile Masumiyet Müzesi Romanlarında Söz Varlığı”, Müzeyyen Sağlam’ın “Orhan Pamuk’un Romanlarında Erkeğin İktidarı”, Havvaana Karadeniz’in “Orhan Pamuk’un Romanlarında Üstkurmaca”, Fethi Demir’in Orhan Pamuk’un Romanları Üzerine Bir Araştırma”, Esen Uzun’un “Orhan Pamuk’un Sessiz Ev ve Kar Romanlarının Sözdizimsel Açısından İncelenmesi”, Erkan Yılmaz’ın “Orhan Pamuk’un Benim Adım Kırmızı adlı Eserinde İşlevlerine ve Yapılarına Göre Devrik Yapılar”, Hale Seval’in “Orhan Pamuk’un Benim Adım Kırmızı Adlı Eserinde Yer Alan Ben Kavramına Hermeneutik Bir Yaklaşım”, Türkan Duran’ın “Orhan Pamuk, Hasan Ali Toptaş ve İhsan Oktay Anar’ın Romanlarında Zaman”, Beril Işık’ın “Orhan Pamuk’un Cevdet Bey ve Oğulları, Sessiz Ev ve Yeni Hayat Adlı Romanlarında Demiryolu/Tren İmgesi”, Elif Söğüt’ün “Orhan Pamuk’un Romanlarında Aşk Anlayışı ve Kadın İmgeleri”, Barış Engin Aksoy’un “Kültür-Siyaset İlişkisi: Türk Basınında Orhan Pamuk’un Nobel Ödülü’nü Kazanmasının Sunumu”, Feza Onurgil’in “Adalet Ağaoğlu ve Orhan Pamuk’un Romanlarında Cinsiyet Roller ve Bilişsel Çelişkiden Kurtulma Yöntemlerinin İncelenmesi”, Asuman Tezcan’ın “1980 Sonrası Toplumsal Değişimin Orhan Pamuk’un Romanlarına Yansıması”, Ethem Koç’un “Orhan Pamuk’un Romanlarında İstanbul”, Zafer Doğan’ın “Orhan Pamuk Edebiyatında Tarih ve Kimlik Söylemi” isimli tezleri bugüne kadar Orhan Pamuk hakkında Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde yapılan belli başlı çalışmalardır.

Orhan Pamuk üzerine yapılan ve yukarıda ismi verilen araştırmalardan, yazarları tarafından kısıtlamaya tabi tutulmayanları inceleme fırsatımız oldu. Bu çalışmalar içinde özellikle Fethi Demir’in Orhan Pamuk’un Romanları Üzerine Bir Araştırma adlı doktora tezi Pamuk üzerine yapılan kapsamlı bir çalışma olarak dikkatimizi çekti. Fethi Demir’in Orhan Pamuk’un romanlarını ayrıntılı olarak incelediği bu çalışması yazar hakkında çalışma yapacak olan araştırmacılar için temel bir kaynak niteliğindedir. Yine Recai Demir’in Orhan Pamuk’un Eserlerinde Kent ve Kent Kültürü adlı doktora çalışması da konumuzla isim olarak benzerlik göstermesi sebebiyle detaylı olarak incelediğimiz bir diğer çalışma oldu.

BİRİNCİ BÖLÜM: ORHAN PAMUK'UN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Orhan Pamuk'un Hayatı

Orhan Pamuk 1952'de İstanbul'da doğdu. *Cevdet Bey ve Oğulları* ve *Kara Kitap* romanlarında anlattığına benzer kalabalık bir ailede, Nişantaşı'nda büyüdü. Otobiyografik kitabı *İstanbul*'da anlattığı gibi çocukluğundan yirmi iki yaşına kadar yoğun bir şekilde resim yaparak ve ileride ressam olacağını düşleyerek yaşadı. Liseyi İstanbul'daki Amerikan Lisesi Robert College'de okudu. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde üç yıl mimarlık okuduktan sonra, mimar ve ressam olmayacağına karar verip okulu bıraktı ve İstanbul Üniversitesi'nde gazetecilik okudu. Pamuk, yirmi üç yaşından sonra romancı olmaya karar vererek başka her şeyi bıraktı ve kendini eve kapatıp yazmaya başladı.

İlk romanı *Cevdet Bey ve Oğulları* ile Milliyet Yayınları Roman Ödülü'nü kazandı. Kitap 1982'de yayımlandı ve aynı yılın Orhan Kemal Roman Armağanı'nı aldı. Pamuk ertesi yıl *Sessiz Ev* adlı romanını yayımladı ve bu kitabın Fransızca çevirisiyle 1991'de Prix de la Découverte Européenne'i kazandı. Venedikli bir köle ile bir Osmanlı âlimi arasındaki gerilimi ve dostluğu anlatan romanı *Beyaz Kale* (1985) pek çok dile çevrilerek Pamuk'a uluslararası ününü sağlayan ilk romanı oldu. Aynı yıl karısıyla Amerika'ya gitti ve 1985-1988 arasında New York'ta Kolombiya Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. İstanbul'un sokaklarını, geçmişini, kimyasını ve dokusunu, kayıp karısını arayan bir avukat aracılığıyla anlatan *Kara Kitap*'ı 1990'da yayımladı. Fransızca çevirisiyle France Culture Ödülü'nü kazanan bu roman, geçmişten ve bugünden aynı heyecanla söz edebilen bir yazar olarak Pamuk'un ününü hem Türkiye'de hem de yurt dışında genişletti.

1991'de, Pamuk'un Rüya adını verdiği bir kızı oldu. 1992'de yayımladığı *Gizli Yüz* adlı senaryosu Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde En İyi Senaryo Ödülü'ne layık görüldü. 1994'te, esrarengiz bir kitaptan etkilenen üniversiteli bir genci hikâye ettiği *Yeni Hayat* adlı şiirsel romanı yayımlandı. Osmanlı ve İran nakkaşlarını, Batı dışındaki dünyanın görme ve resmetme biçimlerini bir aşk ve aile romanının entrikasıyla hikâye ettiği *Benim Adım Kırmızı* adlı romanı 1998'de yayımlandı. Bu kitapla Fransa'da Prix du Meilleur Livre étranger (2002), İtalya'da Grinzane Cavour (2002) ve İrlanda'da International Impac-Dublin (2003) ödülleri kazandı.

1990'ların ortasından itibaren Pamuk, insan hakları ve düşünce özgürlüğü konularında yazdığı makalelerle Türkiye devletine karşı eleştirel bir tavır takındı. Yurt içinde ve yurt dışında çeşitli gazete ve dergilerde yazdığı edebî, kültürel makalelerden oluşturduğu geniş bir seçmeyi 1999 yılında *Öteki Renkler* adıyla yayımladı. "İlk ve son

siyasi romanım” dediği *Kar* adlı kitabını 2002’de yayımladı. Kars şehrinde siyasal İslamcılar, askerler, laikler, Kürt ve Türk milliyetçileri arasındaki şiddeti ve gerilimi hikâye eden bu kitap New York Times Book Review tarafından 2004 yılının en iyi on kitabından biri olarak seçildi.

Pamuk’un 2003 yılında yayımladığı *İstanbul*, yazarın hem yirmi iki yaşına kadar olan hatıralarını aktardığı bir hatıra kitabı hem de kendi kişisel albümüyle, Batılı ressamların ve yerli fotoğrafçıların eserleriyle zenginleştirilmiş, İstanbul üzerine bir denemedir. Kitapları 63 dile çevrilmiş, bütün dünyada 13 milyon (Türkiye’de 2, yurt dışında 11 milyon) satmış olan Pamuk, pek çok üniversiteden şeref doktorası aldı. Alman Kitapçılar Birliği tarafından 1950 yılından beri verilmekte olan, Almanya’nın kültür alanındaki en seçkin ödülü olarak kabul edilen Barış Ödülü, 2005’te Orhan Pamuk’a verildi. Ayrıca *Kar* Fransa’da her yıl en iyi yabancı romana verilen Le Prix Médicis étranger ödülünü aldı. Aynı yıl Prospect dergisi tarafından dünyanın 100 entelektüeli arasında gösterildi ve 2006 yılında Time dergisi tarafından dünyanın en etkili 100 kişisinden biri seçildi.

American Academy of Arts and Letters’ın ve Çin Sosyal Bilimler Akademisi’nin şeref üyesi olan Pamuk, senede bir dönem Columbia Üniversitesi’nde ders veriyor. Orhan Pamuk 2006 yılında Nobel Edebiyat Ödülü’nü alarak bu ödülü kazanan ilk Türk oldu. 2007’de, ödül konuşması “*Babamın Bavulu*” diğer önemli ödül konuşmalarıyla beraber kitaplaştı. Pamuk, 2008’de aşk, evlilik, dostluk, mutluluk gibi konuları bireysel ve toplumsal boyutlarıyla işlediği *Masumiyet Müzesi* adlı romanını; 2010 yılında ise çocukluğundan başlayarak hayatını ve edebiyatla ilişkisini eksen alan yazı ve röportajlarından oluşan *Manzaradan Parçaları* yayımladı. Pamuk, 2009’da Harvard Üniversitesi’nde verdiği Norton derslerini 2011 yılında *Saf ve Düşünceli Romancı* adıyla kitaplaştırdı. 2012’de İstanbul’da Masumiyet Müzesi’ni açtı ve müzenin kataloğu *Şeylerin Masumiyeti*’ni yayımladı. Aynı yıl “Avrupa kültürüne olağanüstü katkılarından” dolayı Danimarka’da Sonning Ödülü’nü aldı. 2013’te ise kitaplarından seçtiği en güzel parçalardan oluşan *Ben Bir Ağacım*’ı yayımladı. Masumiyet Müzesi, Avrupa Müzeler Forumu tarafından 2014 yılında Avrupa’nın en iyi müzesi seçildi. Üzerinde altı yıl çalıştığı ve bir sokak satıcısı ile ailesinin İstanbul’daki kırk yılını hikâye eden romanı *Kafamda Bir Tuhaflık*’ı 2014 yılının Aralık ayında yayımladı. Büyük ilgi gören kitap 2015 yılında “Roman” dalında verilen Aydın Doğan Vakfı Ödülü ile Erdal Öz Ödülü’nü kazandı. 2016’da Tolstoy Müzesi Vakfı’nca düzenlenen Yasnaya Polnaya Ödülü’nü (“Yabancı Edebiyat” kategorisinde) aldı. *Kırmızı Saçlı kadın* adlı romanı 2016 yılının şubat ayında yayımlandı. Yazarın en çok

okunan, tartışılan kitaplarından biri olan roman, İtalyanca çevirisiyle 2017 yılında Lampedusa dl'nü kazandı.¹

1.2. Orhan Pamuk'un Edebî Kişiliği

Orhan Pamuk'un doğup büyüdüğü evre, farklı kimlikleri ve renkleri bünyesinde barındıran kozmopolit bir çevredir. Yazarın yaşadığı ortamın bu yönü, edebiyat hayatında önemli yeri olan çatışmalara ve farklı dokuları bir araya getirme sanatına temel oluşturmuştur. Pamuk, bir röportajında bu ortamı şöyle ifade etmiştir:

“Oturduğumuz evin sokağa bakan yamacından otomobil geçtiği zaman, “Aa otomobil geçti” derdik. Türkiye için ilk sayılabilecek şeyleri görme imkânı veren bir yerdi. Mesela ilk tost makinasını orada görmüştüm. Cemaatler vardı, cemaat hayatının yaşandığı bir yerdi. Okulların dağıldığı zaman kalabalık bir ğrenci akınına uğrardı sokaklar. Azınlıkların, zellikle Yahudilerin, Ermenilerin çok oturduğu bir yerdi. Sınıfımızın üçte biri azınlıklardan olurdu. Ermeni, Rum, Yahudi. Bunlar bana olağan gelirdi. Bütün Türkiye'nin öyle olduğunu zannederdim” (Biçer, 1998, s.5).

Çocukluğunda ve ilk gençlik yıllarında yoğun bir şekilde resimle uğraşan Orhan Pamuk, bir süre mimarlık eğitimi aldıktan sonra niversite öğrenimini yarıda bırakmış, şiir ve roman arasında gidip gelen yazar, nihayetinde romanda karar kılmıştır. Hatta yazar olmak için okulu bırakan Pamuk, yazar olmaya karar verdiği bu dönemde daha ne yazacağını bilmeden romancı olmak istemiş; ama ilk denemelerinde pek başarılı da olamamıştır. Acemilik döneminde karaladığı roman örneklerinin yer aldığı defterlerini hâlâ sakladığını söyleyen yazar, altı ay gibi bir zaman zarfında *Cevdet Bey ve Oğulları* romanına başladığını söyler (Pamuk, 2010a, s.524).

Ekonomik herhangi bir kaygı duymayan ve çok rahat bir şekilde okul hayatını yarıda bırakıp bütün vaktini okuma, araştırma ve yazmaya ayıran Pamuk, bu rahatlığını ailesinin kendisine sağladığı ortama borçludur. Bir yazar için paha biçilmez bir fırsat olan böyle bir ortamda Pamuk, altı yıl süren bir çalışma sonucunda ilk romanı olan *Cevdet Bey ve Oğulları* 'nı yazmıştır. Bu ilk eserini oluşturduğu dönemde Türk edebiyatında “köy gerçekçiliği” denilen akımın etkisi vardır.

Gençlik yıllarından beri okuma meraklısı olan, sürekli araştırmalar yapan ve yaşadığı ortam dolayısıyla roman açısından oldukça zengin bir malzemeye sahip olan Pamuk, edebî kişiliğinin oluşmasında kendisini etkileyen bazı yazarlardan bir söyleşide şöyle bahseder:

¹ Yazarın hayatı *Masumiyet Müzesi* adlı romanının 2018 yılında yayımlanan 16. Baskısından alınmıştır.

“Tanpınar benim üzerimde etkili oldu, bilinçli bir şekilde de değil. (...) Ne bakımdan etkili oldu? Tarihten yararlanabilirim, ama tarihten yararlanırken ve ‘gene de Batılı halesi taşıyan bir yazar olabilirim’ tutumunu, Enis’in deyişiyle durumunu öğrendim ben Tanpınar’dan. Yani tarihin ağır yükü altında ‘gelenğin ağır yükü altında’ ezilmeden yaratıcı olabilirim ve Batılı olabilirim. Burada oyuncu romancı olabilirim, bunu öğrendim. Kemal Tahir’dan çok özel bir şey öğrendim: Tarihe ilgi duyulur, tarihe ilgi duymak bize ufuklar açabilir. Daha önemlisi, tarih bizatihi, kendi içinde tıpkı roman kahramanı gibi, romanın naklettiği dramının, yani olaylar dizisinin ve gerilimin bir kahramanı olabilir. (...) Oğuz Atay’dan çok şey öğrendim gelenek bağlamında onu da söylemem gerekir, o da şudur: Abartıyorum burada, ama doğrudan izleri açık bir şekilde görülecek derecede Batılı modernist yazarlardan etkilenecek Türk romancısı olabilirim” (Biçer, 1998, s.7–8).

İlk romanını yazarken 19. yüzyıl romancılarının fazlasıyla etkisi altında kalan Pamuk, bu etkiden nasıl kurtulduğunu ve romancılığın ne olduğunu bir söyleşide şöyle anlatmaktadır:

“İlk başlarda 19. yüzyıl romancıları... Tolstoy, Stendhal, Dostoyevski. *Cevdet Bey ve Oğulları*’nı yazdığım sıralarda 19. Yüzyıl romanına o kadar bağlıydım ki, ondan etkilendiğimi bile fark etmezdim. (...) Faulkner ve Virginia Woolf ve modern Amerikan romanı sayesinde bu etkiyi erkenden kırdım. Böylece bir an önce öğrenilmesi gereken şeyi, romancılığın kuralların değil, kuralsızlığın dünyası olduğunu öğrendim. Benden önceki romanlar, üzerine basıp yükseleceğim ve sonra da bir tekme atacağım taşlardır yalnızca” (Biçer, 1998, s.8).

Orhan Pamuk, jakobenlik, aşağılık kompleksi, yabancılaşma, cinsellik, aşk gibi yeni temaları işlediği ikinci romanı *Sessiz Ev*’de, yeni bir anlayışla okurun karşısına çıkar. Biçim bakımında farklı denemeleriyle yakın tarihimizi ustalıkla ele alan yazar, *Sessiz Ev*’le romancılığını bir adım daha ileriye taşımayı başarmıştır.

Pamuk, kendini sürekli yenileyen ve geliştiren bir yazar olarak, *Beyaz Kale* adlı üçüncü eserinde daha çok Amerikan ve İngiliz edebiyatında görülen “nuvel” tekniğini kullanmıştır. Uzun hikâye, kısa roman özelliğiyle ifade edilen bu romanla yerel dinamiklerden hareketle evrensele doğru yol alan yazar, yurt içinde ve yurt dışında adından çokça söz ettirmiştir. Özdeşleşme (ikizler), çocukluk, sado-mazoşistlik ve gizem gibi temaların kullanılması romanı ilgi çekici kılan bir diğer faktördür.

Görünüşte birbiriyle ilgisiz olan hikâyelerden ve anlatılardan oluşan *Kara Kitap*, Pamuk'un dördüncü eseridir. Postmodern bir anlayışla yazılan romanda kimlik konusu irdelenmiştir. Bireysel ve toplumsal kimliklerin sorgulandığı bu romanda, arayış teması dikkat çeker. Sade ve açık konusuna rağmen sebep-sonuç ilişkilerini çözmek kolay değildir. Yazdığı postmodern romanlarla yazın hayatına yeni bir açılım getiren Pamuk, geleneksel kalıpları kırarak edebî kişiliğini bir çerçeveye oturtur. Postmodern tarzda yazdığı *Kara Kitap*, *Beyaz Kale* ve *Yeni Hayat* romanları derin anlam kapalılıklarıyla ön plana çıkan romanlardır.

Sürekli yenilik peşinde koşan bir yazar olarak Orhan Pamuk, hemen her romanında tema ve biçim olarak farklı tarzlar denemiştir. Bu bağlamda siyasi bir roman olan *Kar* ve bir aşk romanı olan *Masumiyet Müzesi*, tematik roman anlayışıyla yazdığı eserleridir. *Kar* romanında rejim baskısı temasını, *Masumiyet Müzesi*'nde ise imkânsız bir aşkın hikâyesini anlatmıştır. *Masumiyet Müzesi*'nde romanın mekeğine aşk temasını yerleştiren Pamuk, aşk temasının yanında cinsellik, Batılılaşma, çocukluk, Doğu-Batı çatışması gibi temaları da işlemiştir.

Çok üretken bir yazar olan Pamuk, işini severek yapan, mesai anlayışı içerisinde düzenli olarak çalışan, gününün büyük bir kısmını masa başında geçiren, araştırma yapan, sürekli okuyan ve bütün bunlardan zevk alan bir yazardır. Çalışma masasının manzaraya baktığını söyleyen Pamuk, günde ortalama on saat büyük bir hırsla çalıştığını, masasında oturmanın oyuncaklarıyla oynayan bir çocuk gibi hoşuna gittiğini zira temelde yaptığı işin bir oyun ve eğlence olduğunu ifade eder (Pamuk, 2010a, s.520–521).

Kitaplarını yazarken onları başkalarının beğenisine sunan ve yazdıklarıyla ilgili yapılan eleştirileri dikkate alan yazar, yazdıklarını sürekli olarak eşine okuduğunu, eşinin yazdıklarına karşı olan ilgi ve desteğinden dolayı ona minnettar olduğunu ifade eder. Pamuk için eşi, bir nevi yazdıklarını değerlendiren ve onu bu konuda yönlendiren ilk eleştirmendir (Pamuk, 2010a, s.523).

Sürekli çalışan ve bunu belirli kurallar ve belli bir disiplin içerisinde yapmaya çalışan Pamuk'un, yazar kimliğinin oluşmasında belirlemiş olduğu bu kurallara bağlılığı son derece önem arz eder. Bu sıradan ve kolay bir olay olmayıp sabrı gerektirir. Bağlı olduğu kuralların kendini yazmaya ittiğini açıkça ifade eden Pamuk, yazarlığın disiplinli bir iş olduğunu ve yazı yazmak için bir yazarın, yüzlerce kuralı olması gerektiğini belirtir. Ona göre bu kurallar da kişiyi yazmaya sevk etmelidir. Yazarlık serüvenini iğneyle kuyu kazmaya benzeten yazara göre bütün bunları göze alabilenler yazarlık serüvenine girişebilir (Pamuk, 1999, s.70–71). Bu açıklamalarıyla roman yazmanın ya

da yazar olmanın sanıldığı gibi kolay bir iş olmadığını vurgulayan Orhan Pamuk, roman yazarken nasıl bir yöntem izlediğini ve yazarlıktan ne anladığını çeşitli zamanlarda verdiği röportajlarda şu şekilde ifade etmiştir:

“Benim için yazmak, dolmakalemler üzerine yazdığım kâğıda bakmak kadar, gözlerimi sayfadan uzaklaştırıp pencereden dışarı bakarken, o sahneyi gözümün önünde canlandırma işidir. Yazacağım sahneyi bir film parçası gibi, yazacağım cümleyi bir resim gibi gözlerimin önünde canlandırmaya çalışırım” (Pamuk, 2011, s.72).

“Yazmak, yaşanmayan hayattan bir çeşit intikam almaktır. Yüce bir şey yapma, yaratma, ortaya koyma yanılsamasına kendimi inandırmışımdır. Bu yüce şey ile belki de kendimi kandırıyorumdur; hayata bir anıt bırakma tutkusunu bir yanılsama olabilir. Bu yanılsama için çoğu zaman hayatın bir kısmından vazgeçmişimdir. Ama bunun arkasında kuvvetli bir intikam duygusu var. Hayattan alamadıklarım, almaya korktuklarım, açıkça isteyemediklerim ya da karşılanmayan isteklerim üzerine, daha sonra yazımla alabileceğim bir intikam, bir zafer isteği çok aşikâr biçimde kafamda vardır” (Pamuk, 1999, s.48).

Romanlarında farklı biçimler deneyen ve sürekli yenilikler peşinde olan Pamuk, romanlarındaki bu biçimsel farklılıkları nasıl sağladığı sorulduğunda şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Sabit bir formülü yok. Ama aynı biçimde iki roman yazmama konusunda kararlıyım. Her şeyi değiştirmeye çalışıyorum. Bu yüzden birçok okuyucum bana ‘Şu romanınızı çok sevdim, öyle başka roman yazmamış olmanız ne yazık’ veya ‘Şu romanınızı okuyana kadar hiçbir romanınız hoşuma gitmemişti.’ gibi şeyler diyorlar. İşin doğrusu bunları duymaktan hoşlanıyorum. Biçim ve üslupla, dil, hava ve kahramanla deneylere girişmek ve her kitabı başka türlü düşünmek hem eğlenceli hem de çözülmesi gereken zihinsel bir sorun” (Pamuk, 2010a, s.527).

Geniş bir okur kitlesine sahip olan Orhan Pamuk, her geçen gün artan okur sayısından memnun olmakla beraber bunun için özel bir çaba harcamadığını ifade eder. Daha fazla okura ulaşmak için yazmadığını bilakis kendisi yazdıkça hayranlarının sayısının arttığını söyleyen yazar, okuru memnun etmek için özel bir çaba içinde olmadığını şu cümlelerle ifade eder:

“Gittikçe büyüyen okurlarımın varlığının farkında olduğumu reddedemem. Diğer yandan hoşlarına gitmek için fazladan bir şeyler yaptığım hissine de kapılmıyorum. Ayrıca böyle bir şey yapsam okuyucularımın bunu

hissedeceğini de düşünüyorum. En baştan beri okuyucunun beklentilerini hissettiğimde kaçmayı kendime ilke edindim. Cümlelerimin yapısı için bile bu geçerli-okuyucuyu belli bir şeye hazırlayıp sonra onu şaşırtmayı seviyorum. Belki bu yüzden uzun cümleleri seviyorum” (Pamuk, 2010a, s.539).

Orhan Pamuk, çok fazla okunan ve eleştirilere maruz kalan bir yazardır. Hem okur hem de edebiyat eleştirmenlerince eserleri ve fikirleri farklı şekillerde yorumlanan Pamuk, edebî yönünden ziyade siyasi fikirleri yüzünden eleştirilmiştir. Yazar, kendisine yöneltilen eleştirilere, kendisini ve sanatını itibarsızlaştırma çabalarına şu cümlelerle karşılık verir:

“90’ların ortasından sonra romanlarım Türkiye’de kimsenin rüyasında göremeyeceği rakamlarda satmaya başlayınca, Türk basını ve entelektüelleriyle yaşadığım o kısa balayı, iyi karşılanma bir anda sona erdi. O noktadan sonra, eleştirel algı, kitaplarımın içeriğinden çok reklam ve satışıyla ilgili bir tepkiydi. Şimdi ise maalesef -çoğu uluslararası röportajlardan cımbızlanıp alınan ve Türk basını tarafından beni gerçekte olduğumdan daha radikal ve siyasi açıdan daha kafasız göstermek için utanmazca manipüle edilen, orasından burasından kurnazca değiştirilen- siyasi yorumlarım yüzünden kötü bir şöhrete sahibim” (Pamuk, 2010a, s.519–520).

Siyasi söylem ve eleştirilerinden dolayı belirli çevreler tarafından kasıtlı olarak itibarsızlaştırılmaya çalışıldığını dile getiren Pamuk, sanatından ziyade söyledikleriyle anılmaktan rahatsızdır ve bu rahatsızlığını dile getirmekten çekinmez.

İKİNCİ BÖLÜM: KENT VE KENTLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Kent

Nüfusun büyük bölümünün, ekonomik faaliyet alanı olarak kırsal yaşamın tersine ticaret, sanayi, yönetim ve hizmetle ilgili işlerle geçimini sağladığı, toplumsal ve kültürel bir örgütlenmenin olduğu yerleşim alanı olan kentle ilgili olarak, farklı bilim adamları tarafından çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Kentle ilgi yapılan araştırmalara bakıldığında, araştırmacılar tarafından birbirinden farklı kent tanımlarının yapıldığı görülecektir. Kentin tanımını yapan uzmanlar, çoğunlukla onun nüfus yönünü ve fiziksel durumunu göz önünde bulundurarak çeşitli tanımlar geliştirmişlerdir. İnsan ihtiyaçlarını karşılayan en örgütlü yerleşmelerin başında gelen kent, “nüfusu belli bir büyüklüğü ve yoğunluğu aşan, ekonomisi tarım dışı etkinliklerde yoğunlaşan ve kendi nüfusundan başka, etki alanı içinde yaşayanlara da hizmet sağlayan yerleşime verilen addır” (Aykılıç, 2015, s.5). Kent Lefebvre’ye göre birbiriyle ilişkili üç kavramla tanımlanmaktadır; mekân, günlük hayat ve sosyal ilişkilerin yeniden üretimi. Bu anlamda kent, üretim ilişkilerinin insanların gündelik hayat deneyimlerinde yeniden üretildiği bir global mekânsal bağlam olarak ifade edilmektedir (Nacak, 2011, s.6).

İnsanoğlu ilk kentleri kurduğu günden bugüne kadar kent olgusunu tanımlamaya çalışmıştır. Bu alanda birçok tanım bulunmasına rağmen bu tanımların insanları tam anlamıyla tatmin etmediği söylenebilir. Zira kâğıt üzerinde yapılan tanımlarla sahada karşılaşılan durum her zaman aynı değildir (Uman, 2009, s.2). Dolayısıyla araştırmacıların üzerine uzlaşa sağladıkları ortak bir kent tanımı bulunmamaktadır. Kent ile ilgili yapılan tanımlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

Kenti; “(...) içinde yaşayanların çoğunluğunun tarım dışı iş dallarında çalıştığı, nüfus yoğunluğuna sahip, insanların barınmadan eğlenmeye tüm ihtiyaçlarının karşılandığı ve sürekli bir toplumsal gelişim gösteren, bütünleşme derecesinin yüksek olduğu”(Keleş, 1973, s.7) yerleşim yeri; ya da “fertler arası ilişkilerde geleneksel ilişkilerden çok rasyonel davranışların ağırlıkta olduğu, özellikle sanayi ve benzer alanlardaki işlerin ağırlık kazandığı, günümüze has bir yerleşme biçimi ve topluluk türü” (Sencer, 1979, s.9) olarak tanımlamak mümkündür.

Kent tanımları geliştirilirken, farklı ölçütler esas alınmıştır. Bu ölçütler nüfus ölçütü, yönetsel ölçüt, ekonomik ölçüt ve sosyolojik ölçüttür. Nüfus ölçütüne göre kent; belirli bir nüfus büyüklüğüne ulaşmış yerleşim birimidir. Yönetsel ölçüte göre kent; yönetsel bir örgüt biriminin sınırları içerisinde kalan yaşam alanlarıdır. Buna örnek olarak belediyeler gösterilebilir. Ekonomik ölçüte göre kent; tarımsal üretimin yerini, ağırlıklı olarak sanayi ve hizmet üretimine bıraktığı, heterojen yapıya sahip yerleşim

birimleri olup bu yerleşim yerlerinde üretimde uzmanlaşma hâkimdir. Sosyolojik ölçüte göre kent; toplumsal bakımdan benzerlik göstermeyen insanların oluşturduğu, bu insanların bir araya gelmesiyle oluşan ve nüfus bakımından yoğun ve mekânsal yerleşim bakımından süreklilik özelliği olan yerleşim alanlarıdır.

Bahsedilen bu ölçütlerin her biri kent olgusuna farklı açılardan yaklaşmaktadır. Dolayısıyla bu ölçütlerden yalnızca birini ya da ikisini esas alarak yapılacak bir kent tanımı, sağlıklı bir tanım olmaktan uzak olacaktır. Kentleri tanımlarken bu öğelerden hangisini merkeze aldığınız önem arz etmekte ve değişik kent tanımları buna bağlı olarak oluşabilmektedir. Demografik açıdan yapılan kent tanımlarında bile farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin Devlet Planlama Teşkilatı'na göre en az kent nüfusu 20.000 kişi olarak kabul edilirken, Köy Kanunu, İmar Kanunu ve Devlet İstatistik Enstitüsü bu rakamları ikibin ve onbin kişi olarak belirlemiştir. Kentlerde insanlar, geleneksel ekonomik faaliyetler dışında, çok çeşitli iş dallarıyla uğraşırlar. Bu da beraberinde meslekleşmeyi ve aşırı bir örgütlenmeyi getirir. Böylece kentler, toplumsal ve siyasal örgütlenmelerin ağırlık kazandığı, içindeki yoğun nüfusu oluşturan bireylerin, hem kendi aralarında, hem de toplumsal yapının kurumlarıyla etkileşim ve iletişimlerinden kaynaklanan bir değerler, normlar sisteminin olduğu yerleşim birimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kent olgusu, sahip olduğu dinamik yapısıyla hemen her dönemde farklı anlamları çağrıştıracak bir özelliğe sahiptir. Zira her dönemde toplumsal özellikler farklı olabileceğinden toplumların yaşadığı mekânlar olan kentler de bu farklılıklardan etkilenebilmektedir. İlk dönem kentleriyle günümüz modern kentleri karşılaştırıldığında bu ikisinin belirgin farklılıklara sahip oldukları görülür. Bu durum ilk dönem kentleriyle günümüz kentlerinin tanım farkını doğurmuştur. Buna rağmen kentler, ilk dönemden günümüze gelinceye kadar yerleşik hayatın vazgeçilmez unsurları olma vasıflarını korumuşlar ve korumaya da devam edeceklerdir.

2.2. Kentlerin Gelişimine Genel Bir Bakış

İlk kentlerin tarihçesi M.Ö. 1500 yıllarına kadar gitmektedir. Büyük köyleri andıran ve kırsal yaşamla henüz tam anlamıyla bağını koparamayan tarihteki bu ilk kentler, farklı mekânlarda çeşitli nedenlerle bir araya gelip yaşamlarını sürdüren kalabalık insan toplulukları tarafından kurulmuştur. Bir yerleşim yerinin kent adını alabilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekir. “Weber’e göre bir yerleşmenin kentsel topluluk olabilmesi için; savunma amaçlı kalesi, pazarı, mahkemesi ya da otonom yasaları, kısmî bir ekonomisi ve özerkliği olması gerekir” (Nacak, 2011, s.7).

Aynı çalışmasında Weber, kentleri (oriyental, eski ‘antik’ ve oriyental olmayan ortaçağ kentleri) olarak sınıflandırmıştır.

Kentlerin tarihçesine bakıldığında kentlerin kurulurken genelde güvenlik, ulaşım, ticaret, ekonomi gibi kaygıların ön plana çıktığı görülür. Bu kaygılar göz önünde bulundurularak inşa edilen kentlerin, zaman içerisinde büyüyerek insanların yegâne yaşam alanı hâline geldiği görülür. “Kent, mekânın hayatla hayatın mekânla bütünleştiği en yoğun yaşam alanını sembolize etmektedir. Kent; insan, mekân ve kültür ilişkisinin gözlenebileceği en önemli mekânlardan biridir” (Nacak, 2011, s.16). Kırsal alanların aksine sanayi, ticaret ve üretim faaliyetlerinin yoğun olduğu kentler, aldığı göçlerle her geçen gün büyümüş ve bir cazibe merkezi hâline gelmiştir. Önceleri kentler gelişigüzel inşa edilirken, zaman içerisinde artan nüfusun ihtiyaçlarına cevap verebilme endişesi, kent planlaması fikrini doğurmuştur. Kent planlaması sayesinde kentler, insanlar için daha yaşanabilir yaşam alanları hâline gelmiştir.

İnsanların üretim fazlası mallarını ne yapacakları sorusu, kentsel yerleşmelerin temellerini atmıştır. Tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu dönemlerde insanlar, ihtiyaç fazlası tarım ürünlerini değerlendirmek için bir arayış içerisine girmişler ve en nihayetinde bu ürünlerin ticari ve ekonomik boyutu, onları yeni bir sistem fikrine götürmüştür. Endüstri Devrimi’nden önce de ticaret merkezi özelliği gösteren kentler, bu tarihten sonra üretimin artmasıyla beraber cazibe merkezi hâline gelmiş, üretimle beraber artan iş gücü ihtiyacını karşılamak için kırsal alandan yoğun bir şekilde göç almıştır. Kentsel yerleşmelerde iş olanaklarının artmasının doğurduğu nüfus patlaması da kenti, sosyo-kültürel ve fiziksel anlamda derinden etkilemiştir. Büyük, yoğun ve heterojen özellik gösteren bu dönem kentlerinin en belirgin özelliği modernitenin merkezi olmalarıdır (Yurttaşen, 2017, s.14).

Güvenlik refleksiyle, eski kentlerin çoğunun etrafı surlarla çevrilmiş ve kentler bu yönüyle dış dünyadan izole olmuşlardır. Günümüz modern kentlerinde de güvenlik kaygıları devam etmekle beraber bunun için farklı tedbirler düşünülmüş, eskiden kalan surlar veya sur kalıntıları tarihî öneme sahip birer kültür ögesi olmuşlardır. Bulunduğu kentin geçmişi hakkında önemli ipuçları veren bu eserler, geçmişle gelecek arasında kültürel mirasın aktarılması konusunda bir köprü görevi görmektedir.

Kentlerin ortaya çıkışı, kültür ve uygarlık merkezi hâline gelmeleri, insanlık için bir dönüm noktası olmuştur. Tarihteki ilk kentlere bakıldığında tarım ve hayvancılığa dayalı ekonominin ön planda olduğu bu kentlerin, küçük ölçekte yerleşim yerleri oldukları görülecektir. Ortaçağ kentlerinin en belirgin özelliği ise feodal sistemin etkisinde olmalarıdır. Kentlerin nüfusunun kalabalıklaşması ve üretim merkezi hâline

gelmeleri ise Sanayi Devrimi'nden sonra olmuştur. Bu tarihten sonra kentler, insanlar için bir cazibe merkezi hâline gelmiş kısa süre içerisinde büyük kalabalıklar, şehirlere akın etmiştir. Günümüz modern dünyasında kentlerin üretim merkezi olmaktan uzaklaşıp hizmet ve tüketim merkezi hâline gelmesiyle beraber insanların yaşam alanlarında ciddi değişiklikler yaşanmıştır (Yurttaşen, 2017, s.5).

Teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ve küreselleşme dalgasının etkisiyle tüm dünyada tüketim alanında bir artış görülmüş bu da modern kent imgesinin şekillenmesinde başat rol oynamıştır. Harvey, bu tüketim çılgınlığının sadece giyim, süsleme ve ev dekorasyonu ile sınırlı olmadığını aynı zamanda insanların yaşam tarzlarını ve aktivitelerini de kapsadığının altını çizer (Yurttaşen, 2017, s.21).

Uluslararası pazarın önemli alanlarından olan kentler, her geçen gün artan tüketime göre şekillenmiş ve bunun neticesinde yeni kentsel mekânlar oluşmuştur. Modern kentlerde bilgi ve iletişim kanallarının çok ve çeşitli olmasına rağmen insanlar arası ilişkilerde zayıflama olmuş, büyük kentlerde kalabalıklar arasında yalnızlaşan bireylerin sayısı her geçen gün artmıştır. Ayrıca kentlerde yeşil alanların azlığı var olanların da yeni yerleşim yerleri kurmak için tahrip edilmesi, fabrika ve taşıt sayısının fazlalığı ve bunların oluşturduğu hava kirliliği, insanlara sunduğu birçok imkâna rağmen modern kentleri gittikçe yaşanmaz bir hâle getirmiştir.

Son dönemde kırsal alandan büyük kentlere doğru yaşanan yoğun göç dalgası, kentlerin nüfusunda ciddi bir artışa sebep olmuş gittikçe kalabalıklaşan kentlerde yaşam bireyler açısından zor ve çekilmez bir hâl almış bu durum da fertlerin kent yaşamına dâhil olma korkusunu gündeme getirmiştir (Atamaz, 2015, s.147-154).

Sanayi Devrimi öncesi kurulan bütün kentsel yerleşim alanlarını, Hristiyan-Avrupa, Müslüman-Doğu ülkeleri ve Uzakdoğu Ülkeleri olarak tanımlamak yerinde bir yaklaşım olacaktır. “Maya veya Mısır Medeniyetine ait kentlerden Antik Yunan kent devletlerine ya da Babil’e kadar olan dönem için, belli nüfusu bünyesinde barındıran ve insanların yaşamları için gerekli tüm sosyo-ekonomik faaliyetleri bir toplumsal düzen içerisinde yürüten tarihteki ilk kentleri ayrı bir sınıf olarak düşünmek gerekir” (Yahyagil, 2011, s.107). Tarihteki Türk kentlerine bakılacak olursa, bu kentleri, İslamiyet'in kabulünden önceki dönem ve sonraki dönem diye ikiye ayırmak gerekir. C.Doğan, bir araştırmasında F. Sümer'e dayanarak Göktürkler ve Uygurların kent adı yerine “balık” sözcüğünü kullandıklarını ve ilk Türk kentinin Ordu-Balık adıyla Uygurlar tarafından kurulduğunu, 11. yüzyıldan sonra da Karahanlılar ve Oğuzların “kend” sözcüğünü benimsediklerini belirtmektedir (Doğan, 1990, s.24). Eski Türk kentleri, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda Avrupa ülkelerinin kent tipinden önemli

farklılıklar göstermektedir. Avrupa ülkelerinin toplumsal yapısına damgasını vuran feodal sistem, kölelik ve kilisenin egemenliğiyle şekillenen kent yapısıyla; Türk kentleri arasında sosyal ve kültürel açıdan benzerlik aramak bir zorlama olacaktır. Türk kentlerini Avrupa kentlerinden ayıran en önemli faktör, din kurumunda kendini göstermektedir. Zira Türk kentlerinde ve dolayısıyla toplumunda din kurumu, Avrupa ülkelerinde toplumu baskı altına alan kilisenin tersine halk üzerinde bir baskı unsuru olarak değil, bilakis insanların eğitimi için, hem fiziksel hem de sosyal koşulları hazırlayan bir fonksiyonla ortaya çıkar. Bizde özellikle “Anadolu’da medrese, tekke ve çarşının, terbiye müesseseleri” (Kaplan, 1992, s.71) olarak kabulü bu görüşün açık bir kanıtıdır.

Günümüz modern kentlerinin doğuş hikâyesi, Sanayi Devrimi ve onu izleyen yıllardaki teknik gelişmelerle yakından ilgilidir. Sanayi Devrimi sonrası artan üretim ve buna bağlı olarak ihtiyaç duyulan iş gücü oranı, geniş halk kitlelerinin belirli mekânlarda toplanması sonucunu doğurmuştur. Bu durum, büyük nüfus hareketlerinin yaşanmasına sebep olmuş, iç ve dış göçlerle insanlar yeni ve kalabalık mekânlara akın etmişlerdir. Fransız İhtilali’nden sonra devletleşen bir ideoloji hâline gelen Milliyetçilik akımı ve yine Fransa’nın doğurup Avrupa’ya oradan da bütün dünyaya yaydığı Sekülerizm de Batı toplumlarında önemli değişimleri ve toplumsal sınıflaşmayı beraberinde getirmiştir. 1. Dünya Savaşı’nda ağır bir tahribat yaşayan ülkemiz, bu savaşın yıkıcı etkilerinden kurtulup nihai sınırlarına kavuşunca, çoğu 600 yıllık bir imparatorluğun mirası olan ve zaman içinde bazı eklemelerle yeni bir hüviyete bürünen ve bir kısmı da yeni alanlarda kurulan günümüz kentleri doğmaya başlamıştır.

Günümüz modern kentlerini ele alacak olursak bu kentler, tarihsel süreç içerisinde gelişimini tamamlamaya çalışan kent kavramına bir derinlik kazandırarak sanayileşme, ulaşım, iletişim vb. olgularla beraber değerlendirilmeli ve anlaşılmalı çalışılmalıdır. Geçmişten günümüze kadar hemen bütün kentlerin sahip olduğu birtakım sorunlar olmakla beraber özellikle Sanayi Devrimi’nden sonra kurulan kentlerde bu sorunlar, daha çok göze çarpmaktadır. Eğitim, sağlık, ulaşım, ticaret, kültür, barınma, işsizlik bu sorunların başlıcalarıdır. Sanayi Devrimi’nin hemen başında kentlerin ekonomisine yön veren belirli gruplar vardı. Bu gruplar sayesinde kentlerde ekonomik faaliyetler canlılık kazanırdı. Bu gruplar bankacı, tüccar ve burjuva sınıfıydı (Keleş, 2010, s.29). O dönemde ticari faaliyetlerini surlarla çevrili kentlerin içinde yürüten sermaye sahipleri, zaman içinde uğradıkları baskılar yüzünden kentin dışına çıkarak günümüzde fabrika diyebileceğimiz üretim tesislerinin temellerini atmışlar ve ticari faaliyetlerini buralarda yürütmeye başlamışlardır (Holtan, 1999, s.178). Zaman içinde

yerleşmeler bu fabrikaların etrafında gelişerek işçi kentlerinin temelleri atılmıştır. Böylece Sanayi Devrimi'nden sonra hız kazanan kentleşme, sanayinin bir yan ürünü olarak belirmiştir (Keleş, 2010, s.29).

Buna göre sanayi kentinde iş yerleri ve konut alanları tamamen ayrılmış, kent gelişen teknoloji ve alt yapı çalışmaları sayesinde giderek büyümüştür. Sanayi kentleri sanayi ve ticaretin merkezi oldukları için bu kentlerde idari ve dini işler önemini yitirmiş olup daha çok üretim ve pazarlama faaliyetleri ön plana çıkmıştır (Aslanoğlu, 2000, s.43). Bu dönem kentini tanımlamaya çalışan Sjoberg, sanayi kentinde ekonomik duruma dayalı sınıf yerleşmelerinden bahseder. Üst ve orta gelir gruplarının kentin çevresinde toplandığı bu merkezlerde alt gelir grubu ve istenmeyen unsurlar ise merkez ile konut bölgesi arasında toplanmıştır. Sanayi kentlerinde insanlar, belli bir hiyerarşiye göre konumlanmıştır. Burada yaşayan insanları kabaca iki gruba ayırmak mümkündür. Sanayi kentlerinde yaşayan insanların bir kısmı kentin ticari yaşayışına uyum sağlarken kırsal alandan göç edip gelen diğer bir kesimin ise kentin sanayi ve ticari yaşayışına uyum sağlayamadığı görülür (Aslanoğlu, 2000, s.43). Sanayi kentinde bu iki grup, belirli normlar çerçevesinde birlikte yaşamaya çalışır. Kente sonradan göç yoluyla gelen ve kente uyum sağlamada sıkıntı yaşayan gruplar, genelde ucuz iş gücü olmaktan ve sermaye sahiplerine hizmet etmekten kurtulamazlar. Şehrin varoşlarında yaşayan ve ötekileştirilen bu insanların çok az kısmı sosyo-ekonomik olarak müreffeh bir yaşam sürerler.

2.3. Kentleşme-Kentlileşme ve Toplumsal Değişim

Ekonomik, sosyal, kültürel, güvenlik gibi çeşitli gerekçelerle köyden kente doğru yaşanan hızlı göç neticesinde kentlerdeki nüfus yoğunluğu kısa bir sürede artmış, bu da beraberinde kentleşme ve kentlileşme gibi olguları getirmiştir. Kentleşme; kısaca kentlerin ve kentlerde yaşayan nüfusun artışı olarak ifade edilebilir. Bir başka deyişle kentleşme; sanayileşme ve modernleşmenin yarattığı toplumsal yapıda köklü niteliksel değişim sürecidir. Günümüzde kentleşme, büyük bir hızla devam etmektedir. 18. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkışıyla birlikte köyden kente hızlı bir göç hareketi başlamış ve kentlerde yaşayan nüfus, büyük bir artış göstermiştir. Bu artış, günümüzde de büyük bir hızla devam etmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kentleşme olgusu, büyük göç dalgaları hâlinde gerçekleşmekte olup bu durum bir dizi sorunu da beraberinde getirmektedir. Gecekondulaşma ve kültürel uyumsuzluk bu sorunların başında gelmektedir.

Kentleşme ile kentlileşme kavramları çoğu zaman birbiriyle karıştırılmaktadır. Basit bir tanımlamayla kentlileşme; “kente göç edenlerin ve kentte yaşayanların, kent

toplumunun değer-norm sistemini, kentli insanın düşünme, davranış biçimlerini ve giderek yaşama biçimini” (Bal, 2002, s.64) benimsemesi sürecidir denebilir. Kırdan kente göç edenlerin zaman içinde kentlileşmesi beklenir.

Kentlileşmenin bir ekonomik bir de sosyal boyutu bulunmaktadır. Ekonomik yönden kentlileşme, bireyin ekonomik kaynakları kullanım biçimi ile ilgilidir. Kentleşmenin bir sonucu olarak tarımsal faaliyetlerin yerini sanayi ve hizmet sektörüne bırakması, bireylerin ekonomik faaliyetlerini de etkiler. Sosyal yönden kentlileşme ise, kente ait değer yargılarının, normların, davranış kalıplarının benimsenmesi ve bunların sergilenmesi ile alakalıdır. Kentlileşme uzun süren bir süreçtir. Köyden kente göç eden bir insan, bazı koşulları sağlamadan ‘kentli birey’ sayılamaz. Dolayısıyla yalnızca kentte yaşamak, kentli olmak, kentsel yaşamın gerekliliklerini yerine getirmek için yeterli değildir. Kentte yaşamak konusunda kararlılık, eğitim ve iş sahibi olma, ekonomik özgürlük, geleceğinden emin olma, başkaları ile uyum içerisinde yaşayabilme, kentsel yaşam ve çalışma kültürüne adaptasyon, bireyin eğitim ve kültür düzeyinin artması, kente özgü davranış kalıplarının benimsenmesi ve sergilenmesi kentlileşmeyi sağlayan faktörler olarak sayılabilir.

Her geçen yıl nüfusu büyük bir hızla artan Türkiye’de, kırsal nüfus giderek azalırken buna mukabil kentsel nüfusun oranı giderek artmaktadır. “Türkiye’nin artan nüfusu, özellikle 1950 sonrasında kentsel alanlarda toplanmaya başlamıştır. 1927 yılında toplam nüfusun sadece %24,2’si kentsel alanlarda yaşarken, bu oran 1950 yılında %25’e, 1980 yılında %43,9’a ve 2010 yılında %75,5’e yükselmiştir. Böylece Türkiye, kent nüfusu ve kentsel nüfus artış hızı ile dünyanın önde gelen ülkeleri arasına katılmıştır” (Demir ve Çabuk, 2010, s.194). Bu da gösteriyor ki ülkemiz, çok kısa bir sürede hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşamış, kırsal yerleşme yerini yavaş yavaş kentsel yaşam tarzına bırakmıştır. Bu değişim insanların yeme, içme, giyinme, gezme, eğlenme gibi alışkanlıklarının farklılaşması sonucunu doğurmuştur.

Kentlileşme terimi, kırsal yaşamın koşullarına alışmış ve bu alanda kendilerine ait normlar oluşturmuş bireylerin, geçirdikleri sosyal değişimle birlikte, kent toplumunun kültürüne sahip olmaları ve bunu içselleştirmeleri anlamına da gelmektedir. Bu içselleştirmeye beraber zaman içinde fertler, eski alışkanlıklarını tamamen terk ederek kent yaşam biçimiyle özdeşleşmeye başlarlar. Bunun neticesinde aileler biçimsel olarak küçülür, komşuluk ve hatta akrabalık ilişkileri zayıflar, aynı binada yaşayan bireyler birbirlerine yabancılaşacak duruma gelir, aile içindeki rolünün değişmesiyle kadın, belli oranda da olsa ekonomik bağımsızlığını elde etmeye başlar. Dahası ailenin kimi temel fonksiyonları toplumsal kurumlara devredilir. Tüketim harcamalarının

artmasıyla birlikte geleneksel iş ve boş zaman değerlendirme alışkanlıkları da büyük değişimler geçirir.

Gerekli tedbirler alınmadığı zaman özellikle gelişen ülkelerde kentleşme olgusu, sağlıklı veya çarpık kentleşme şeklinde olabilmektedir. Bu tarz kentler de fiziksel ve toplumsal açıdan örgütlenmesini tamamlayamadığından kültürel bir bütünlüğe ulaşamazlar. Hızlı bir kentleşme süreci yaşayan Türkiye’de de bu tarz kentlerin sayısı bir hayli fazladır. Bu tarz kentlerin en büyük problemi, kentte yaşayan bireylerin, kentsel bölgelerde kırsal yaşama ait alışkanlıklarını terk edememeleri ve bunun neticesinde kent ortamında kırsal alan görüntülerinin sıklıkla görülmesidir.

2.4. Kentleşme ve Kent Kültürü

Günümüzde insanların en önemli yaşam mekânları kentlerdir. Kırsal yaşam alanlarının, maddi anlamda yeterince doyuramadığı ve bunun için farklı arayışlara yönelen geniş halk kitleleri, zaman içinde kent adı verilen yerleşim alanlarını oluşturmuştur. Nüfusun hızlı bir şekilde artması ve artan bu nüfusun temel ihtiyaçlarının yanı sıra eğlenme, gezme vb. ihtiyaçlarının köylerde ve köy tipi yerleşmelerde yeterince karşılanamaması da kenti ortaya çıkaran bir diğer faktör olarak sayılabilir. Bu anlamda kentler, köyleri de içine alan, köy yaşamına göre daha hızlı bir akışın olduğu, insanların maddi ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını plânlandığı, kırsal yerleşmelere göre insanlar arası ilişkilerin biraz daha mesafeli olduğu mekânlardır. Değişim ve örgütlenmeyi içeren kentleşme sürecinin hız kazanması, insanlık için yeni bir yaşam tarzı olan kentleşmeyi ortaya çıkarmış bu da literatürümüze kent kültürü kavramını kazandırmıştır. Kentleşme kavramı; çoğunlukla sosyal değişim ile birlikte fakat esas olarak kent toplumlarındaki bireylerin, yaşadığı kültürel değişimi, yani köy kültüründen bütünüyle kopamasa bile bu kültürün etkilerinden büyük oranda sıyrılarak kendisi için yeni ve farklı bir deneyim olan kent kültürüne sahip olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kentler, nispeten örf, âdet, gelenek ve göreneklerin; ama daha çok da örgütlenmiş tavır ve düşüncelerin bir arada olduğu yerlerdir. Bir toplumun tarihsel süreç içinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı her türlü maddi ve manevi özelliklerin bütününe kültür denir. Toplumların aynası durumunda olan kültürler, kentte varlığını sürdürerek bir taraftan zenginleşir bir taraftan da kente katkı sağlarlar. Bu anlamda her kentin belli bir kültürü simgelediği söylenebilir (Uçkaç, 2006, s.31).

Kentleşme sürecinin hız kazandığı ülkelerde, bir taraftan sanayileşme ve üretim alanında önemli gelişmeler yaşanırken bir taraftan da köyden kente doğru yaşanan hızlı göç neticesinde, nüfusu hızla artan kentteki tüm bireylerin istihdam edilememesi, işsizlik, barınma gibi bir dizi sorunu doğurmuştur. Bunun neticesinde az gelişmiş veya

gelişmekte olan ülkelerde gecekondu mahalleleri ve bu mahallelerde yaşamını sürdürmeye çalışan marjinal gruplar ortaya çıkmıştır (Aslanoğlu, 2000, s.96). Kent kültürü bağlamında marjinal kabul edilen bu kişi veya grupların kentsel bütünleşme süreçlerini tamamlayabilmeleri, bu anlamda kentli sayılabilmeleri için en az onlar kadar devlete de düşen görevler bulunmaktadır. Ülkelerin şehirleşme politikalarında bu tarz kişi veya grupların yaşadığı yerlerin yer alıp almadığı, sürecin hızını belirleyen bir faktör olarak karşımızda durmaktadır. Bu çabalarla birlikte az gelişmiş ülkelerin dahi zaman içerisinde sanayileşme ve modernleşme süreçlerini yaşayacakları ve kentlerin sanayileşmiş, bütünleşmiş kentli kültürünün yer aldığı bir görünüme kavuşacakları kabul edilmektedir. Bütün ülkelerde kırsal alanların varlığına rağmen teknoloji ve üretim alanındaki gelişmeler, ulaşım ve iletişim ağlarının yaygınlaşması ile dünyanın neredeyse tamamının artık kent hâline geldiğini söylemek de mümkündür (Tekeli, 1980, s.334).

Çeşitli sebeplerle kırsal alandan kentlere göç etmek zorunda kalan fertler açısından kentlileşme, bireylerin toplumla bütünleşmesini ve kültürel değerlerin yerleşmesini sağlayan kentleşme sürecinin doğal bir sonucudur. Gelişmekte olan ülkelerde hızlı nüfus artışı, sanayileşmeyle beraber ülkelerin ilerlemesinde başat rol oynamaktadır. Hızlı nüfus artışı toplumda uzmanlaşma ve örgütleşme gibi fonksiyonları yerine getirerek sanayinin ihtiyaç duyduğu iş gücü ihtiyacını karşılamakta ve insanlar arası ilişkileri, kentin normlarına göre yeniden düzenlemektedir. Bununla beraber hızlı nüfus artışları, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sağlıklı ve çarpık kentleşmeyi de beraberinde getirmektedir.

Köyden kente göç eden bireylerin sahip oldukları eski alışkanlıklarını terk ederek modern kent yaşamına hemen ayak uydurmaları beklenemeyeceğinden, bu bireylerin, eski yaşam tarzlarını burda da devam ettirme eğilimi gösterdikleri görülür. Göç eden insanların çoğu bir arada yaşamakta ve kentte kendilerine ait alanlar oluşturmaktadırlar. Bu alanların artmasıyla kentin bazı bölgeleri büyük bir köy veya kırsal alan görünümü kazanmaktadır. Kentin her bölgesinin eşit imkânlardan faydalanamaması, her yerde okul açılmaması ve kentlerdeki örgütlenmenin istenilen düzeyde olmaması gibi sebeplerle kentlerdeki bu kırsal görünümlü alanların sayısı sürekli artmaktadır. Kentsel alanlarda yaşanan göç hareketiyle birlikte sosyal sınıflar arasındaki uçurum gittikçe artmakta bu durum da kentlerde entegrasyon sorununu doğurmaktadır (Hayta, 2016, s.171).

Kültür, bireyin bireyle ve bireyin toplumla olan ilişkilerini belirler. Bunu yaparken de belirli normları ve değerler sistemini esas alır. Kırsal alanda da kentsel

alandan da bir arada yaşayan insanlar, bir dizi kurallar çerçevesinde yaşamlarını sürdürürler. Bu kurallar, kentte kırsal alana göre biraz daha belirgindir. Zira “bireylerin örgütlenme dereceleri arttıkça başta ekonomik faaliyetlerdeki çeşitlenmeler, üretim ve mülkiyet araçlarının kullanımına göre ortaya çıkan toplumsal tabakalaşma bireylerin sosyal ilişkilerini daha fazla kurallara” (Hayta, 2016, s.172) bağımlı kılar. Kırsal yerleşmelerden büyük kentlere göç eden bireyler, kırsal yaşama ait bazı alışkanlıkları beraberlerinde getirirler. Köy kültüründen beslenen bu alışkanlıkları terk edip kent kültürüne adapte olmak, başta bireyler için zor olsa da zaman içerisinde kentli bireylerle girilen sosyal ilişkiler, insanların düşünce ve davranışlarında değişimlere sebep olur. Kolay olmayan bu kültürel değişim ve dönüşüm öncelikle fertlerin zihin dünyalarında başlar ve zamanla bireyin bütün tavır ve davranışlarına yansır.

Küçük toplum modeli olan köy toplum modelinden büyük toplum modeli olan kent toplum modeline geçildiğinde, bizleri iki büyük değişim beklemektedir. Bunların birincisi bireylerin örgütlüklerinin merkeze alındığı, bireysel davranışların ön plana çıktığı ve bunun için de bazı toplumsal ve kültürel normların uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı durumdur. İkincisi de bu değişimlerin, bireylerin sosyal durumlarına göre toplumsal yapıda, kurumların farklılaşması ve işleyişlerinde meydana getirdiği köklü değişimlerdir (Hayta, 2016, s.172).

Herhangi bir toplumun ya da toplumsal kümenin yerleşik örgütleniş biçimi olarak tanımlanabilen Toplumsal yapı; “ekonomik faaliyetler ve ilişkiler açısından oluşan bir alt-yapıya ve ideoloji, inançlar, aile, siyasal özelliklerden meydana gelen bir de üst-yapıya sahip” (Hayta, 2016, s.172) karmaşık bir kavramdır. Kentlileşme kavramının, toplumsal yapının dinamikleri olan aile, dil, din, eğitim, ekonomi gibi bileşenlerle anlam kazanabilecek bir olgu olduğu unutulmamalıdır. Benzer ekonomik düzeye sahip olan ülkelerde bile aile içi iletişimden tutun da toplumsal dayanışmaya, komşuluk ilişkilerine kadar bir dizi farklılık göze çarpar.

2.5. Türkiye’de Kentleşme ve Kentleşmenin Sanatsal Yansımaları

Sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmelere paralel olarak gelişen kentleşme ve kentlileşme süreci, ülkemizde toplumsal değişim ve dönüşümü besleyen ve hızlandıran bir süreç olmanın yanında sanat ve edebiyat alanındaki gelişmelere de büyük ölçüde katkı sunan bir süreçtir. Kırsal alandan kentlere doğru yönelen büyük nüfus hareketleri sonucunda, kentlerin yayılma alanları genişlemiş ve bu alanlarda her geçen gün artan nüfusla beraber farklı özelliklere sahip bir toplumsal yapı oluşmuştur. Bu durum da beraberinde aynı kent içerisinde farklı yaşam biçimlerine sahip insanlardan oluşan bir armoniyi doğurmuştur. Toplumsal yapıda büyük kırılmalara sebep olan bu durum, sanat

ve edebiyat çalışmalarına da kaynaklık etmiş, bu durumdan Türk romanı da nasibini almıştır. Şiir, tiyatro gibi edebî türlere göre çok daha sonra yazın hayatımızdaki yerini alan Türk romanı, Ülkemizde özellikle 1950-1980 yılları arasındaki hızlı kentleşme sürecine kayıtsız kalmaz. Romanlarında kentleşme sürecini çok farklı bakış açılarıyla kaleme alan yazarlar, edebiyat ile toplum arasındaki ilişkiyi canlı tutarak edebiyat sosyolojisi çalışmaları için zengin bir kaynak oluştururlar.

Bu dönemde yazılan romanların konularını; kır-kent karşıtlığı, kırsal alandan göçen ve kente uyum sağlamaya çalışan insanların trajik-komik durumu, yeni kimlik arayışları, kültürel yozlaşma vb. konular oluşturur. Romanlarda ayrıca kırsal alandan kentlere yapılan göçlerin sebepleri ve sonuçları da irdelenir. Kırsal alandaki ekonomik yetersizlikler, eğitim ihtiyacının yeterince karşılanamaması, kırsalın iticiliğine karşılık kentin bir cazibe merkezi olması, güvenlik kaygıları, göçün belli başlı sebepleri olarak karşımıza çıkar. Romanlarda kentlere göç eden karakterlerin tamamı, daha iyi yaşam koşulları özlemiyle topraklarını ve eski alışkanlıklarını terk ederler. Ama göç edenlerin çok azı bu hayallerini gerçekleştirebilirler. Bu dönem romanlarında, kırsal alandan kentlere yapılan göçlerin sebeplerinin yanında, hızlı nüfus hareketleri neticesinde ortaya çıkan kentleşme sonrası bireylerin karşılaştığı sorunlar da detaylı olarak işlenir. Kimlik bunalımı, barınma sorunu, yoksulluk ve çaresizlik, gecekondulaşma ve varoş gerçeği, kültürel yozlaşma, aile bağlarının çözülmesi, bu sorunların başlıcalarıdır. Romanlarda ayrıca çarpık kentleşme ve bunun sonucunda kentlerin tarihî dokusunda meydana gelen bozulmalar da gözler önüne serilir. Dönem romanlarında dikkat çeken bir diğer konu da kırsal alandaki geleneksel muhafazakâr yapıyı temsil eden gecekondularla modern kenti temsil eden büyük apartmanların bir çatışma alanı olmasıdır.

Kente göç eden bireyin ya da kentte ikamet eden nüfusun değişim süreci sonucu geldiği konum şeklinde de tanımlanabilecek kentlileşme ve bunun doğurduğu sonuçlar da Türk romanında işlenen bir diğer konudur. Kırsal alanda yaşayan ve kenttekenden daha farklı ekonomik ve sosyo-kültürel yaşam biçimine sahip olan bireylerin, kent kültürüne adapte olmak için giriştikleri yeni kimlik arayışları ve bu sırada yaşadıkları sorunlar, yazarların dikkatinden kaçmamış ve romanlardada kendisine fazlasıyla yer bulmuştur. Aile bağları, akrabalık ve hemşehrilik ilişkileri, bireyselleşme, suç, kentli kimlik arayışları, özentî, kimlik bunalımı, kültürel çatışma romanlarda ele alınan belli başlı konular olmuştur.

Kırsal alandan kente göç eden birey, kente uyum sağlamak için büyük bir çaba içerisine girer ve kentin hızlı yaşamına ayak uydurmaya çalışır. Bunu yaparken bir taraftan kent kültürünü içselleştirerek kentlileşmesini tamamlamaya çalışır diğer

tarafından da ailesinde ve akrabalarında meydana gelen yozlaşma ve çözülmelere karşı koymaya gayret eder. Çok hızlı bir değişim ve dönüşümün yaşandığı kent ortamında, geleneksel ilişkileri muhafaza edebilmek zor olur. Bu sıkıntıyı derinden yaşayan bireyler, çoğu zaman mücadele güçlerini kaybederek kendilerini suyun akışına bırakırlar. Kent kültürüne adapte olmaya çalışan bireylerin yaşadığı en büyük handikap, Doğu-Batı karşıtlığının doğurduğu kimlik bunalımıdır. Kent ortamında ortaya çıkan burjuva sınıfının yaşadığı bu bunalımın doğal bir sonucu olarak kendi değerlerine yabancılaşan insanların yaşadığı durumlar, romancıların dikkatinden kaçmaz ve bütün bu konulara dönem romanlarında yer verilir. Reşat Nuri Güntekin'in *Yaprak Dökümü*, Peyami Safa'nın *Fatih-Harbiye*, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur*, Orhan Kemal'in *Devlet Kuşu* ve *Gurbet Kuşları* adlı eserleri de bu tarz romanlara örnek gösterilebilir.

Dönem romanlarında kentlileşme sürecinde, aile bağları, komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin kentlileşme aşamalarına bağlı olarak değişime uğradığına işaret edilir. Kırsaldan kente gelenlerin eğitim ve gelir düzeylerinin artmasıyla insanlar arası ilişkilerde belli bir soğumanın oluşmaya başladığı romanlarda dile getirilir. Kent yaşantısının belirgin özelliklerinden biri olan insanların birbirlerine karşı geliştirdikleri mesafeli yaklaşım sonucu toplumsal ilişkilerde meydana gelen değişimlere yer verilerek, kentlileşme sürecinin geleneksel yardımlaşma ve dayanışma ilişkileri üzerindeki olumsuz etkisi dikkatlere sunulur.

Kentlileşme sürecini konu edinen romanlarda, ağırlıklı olarak arabesk kültür, anomi ve yabancılaşma izlekleri öne çıkarılır. Sürecin insan ve toplum psikolojisine etkisini önemli ölçüde örnekleyen söz konusu olgular, kentlerdeki ayrışık toplumsal yapıya vurgu yapar. Farklı toplumsal katmanlardan gelen insanların bir arada yaşadığı kentlerde ortaya çıkan sınıf farklılıklarına değinilen romanlarda, kentle bütünleşmenin sancılı aşamalarla gerçekleştiğine işaret edilir. Böylelikle kentlileşmeyi anlatan dönem romanları, kent yaşantısıyla gündeme gelen bireysel ve toplumsal ölçekteki sarsıntıları konu edinmeleriyle dikkat çekerler. Romanlarda, modern yaşantının mekânı olarak beliren kentlerin, sakinlerine birçok açıdan avantajlar sağlamasına rağmen, insanların kendilerine ve çevrelerine karşı duyarsız kaldıkları bir ruh hâli içine girmelerine sebep olduğu da ifade edilir.

Kentli yaşantının toplumsal ölçekte meydana getirdiği ilişkiler olan; tüketim kültürü ve toplumsal örgütlenme bilinci, dönem romanlarında kentlileşme sürecinin anlatımı eşliğinde kendisine yer bulur. Kente uyum sağlamaya çalışanların eğitim ve gelir düzeylerinde meydana gelen artışın etkisiyle gelişen bu ilişkiler, kentin yeni bir yaşam biçimi sunmasını örnekler. Romanlarda, tüketime dayalı ekonominin egemen

olduğu kent yaşantısının, tüketim güdüsünü artırdığı ve tüketim alışkanlıklarının kentli kimlikle özdeş bir hâle geldiği dikkatlere sunulur.

1950–1980 arası Türk romanında kentleşme ve kentlileşme olgularını konu edinen romanlar, bir yönüyle kır ve kent yaşantısının karşılaştırılmasına da imkân verirler. Kırın belli ölçüde masumiyeti ve temizliği temsil ettiği romanlarda kent ise, kirliliği ve karmaşayı yansıtan özellikleriyle anılır. Bu doğrultuda dönem yazarlarının kentleşme sürecinin olumlu yönlerine değil de, daha çok ortaya çıkan sorunlardan dolayı, olumsuz yönlerine eğildikleri görülür. Yazarların romanları aracılığıyla kentleşme sürecinin sorunlarını öne çıkarmaları, denetimsiz ve hızlı bir şekilde büyüyen kentlerin beraberinde getirdiği olumsuzlukların, daha belirgin olması gerçekliğinin de bir yansımasıdır denilebilir.

Türk edebiyatında kentleşme ve kentlileşme temalarının, birçok yazar tarafından farklı şekillerde ele alındığını söylemek mümkündür. Ele alınan konu bir olsa da yazarların sahip oldukları dünya görüşlerinin farklı olması beraberinde farklı bakış açılarını getirmiştir. Dönem romanları incelendiğinde kentleşme ve kentlileşme konularının genelde sol görüşlü yazarlar tarafından ele alındığı görülür. Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Fakir Bayburt gibi yazarlar o dönemde yazdıkları romanlarda özellikle köyden kente göç neticesinde kentlerde oluşan sınıf farklılıklarına, kente gelen bireylerin çektikleri sıkıntılara ve kentli bireyler tarafından uğradıkları haksızlıklara vurgu yaparlar.

Sosyalist dünya görüşüne mensup yazarların yanında sağ eğilimli ya da muhafazakâr diyebileceğimiz bazı yazarlar da kentleşme ve kentlileşmeyi konu edinen romanlar yazmışlardır. Bu yazarlar, sol görüşlü yazarların aksine sınıf farklılıklarına çok değinmemişler daha ziyade kentlileşme kavramının toplumsal yapıda meydana getirdiği tahribata dikkat çekmişlerdir. Sözgelimi Reşat Nuri Güntekin'in, *Yaprak Dökümü* adlı romanında modernleşme sürecindeki Türk toplumunun yanlış Batılılaşma anlayışı sonucu içine düştüğü dramatik durum anlatılmaktadır. Romanda Ali Rıza Bey'in ailesinin dağılıp parçalanması başarılı bir şekilde işlenmektedir. Yine Peyami Safa'nın *Fatih-Harbiye* adlı romanı da Doğu-Batı çatışması bağlamında Türk toplum yapısında meydana gelen tahribatı işleyen dikkate değer romanlardandır.

Türk aydınının kırsaldan kentlere göç neticesinde meydana gelen toplumsal değişim sürecine romanlarında yer vermesi, edebiyat ile toplum arasında var olan güçlü bağa işaret eder. Türk edebiyatında son dönemde kentleşme ve kentlileşme temalarını işleyen romanlar, toplumsal ilişkilere ışık tutmakta, bireyin bireyle ve toplumla olan ilişki biçimini anlamaya yardımcı olmaktadır.

2.6. Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Roman ve Kent İlişkisi

Edebiyat ve sosyolojinin ortak inceleme nesnesi insandır. İnsanoğlu var olduğu günden bugüne kadar; hayatı, dünyayı kısacası varlığı bir şekilde estetik ve sanat faaliyeti içerisinde anlamlandırma arayışı içerisinde olmuştur. Bu bağlamda bir duygunun, tasarımın, güzelliğin dışavurumunda, anlatımında kullanılan yöntemlerin tümü olarak ifade edilen sanat, yaşamı ve yaşamın vuku bulduğu varlığı anlama çabasıdır diyebiliriz. Nitekim diğer entelektüel uğraşlar gibi sanat da yaşamdan beslenir ve bunu yaparken de onu ifade etmeye ve anlamlandırmaya çalışır (Alver, 2006, s.298). Bütün bu faaliyetleri icra eden sanat, bunu yaparken de merkeze insanı alır. Tıpkı edebiyat gibi sosyolojinin uğraş alanının da toplum/insan olmasından dolayı, sosyoloji bilimi de toplumu, dolayısıyla insanı merkeze almaktadır. Edebiyat ve sosyolojinin bu ortak noktası zaman içerisinde sanat dallarının sosyolojik bir gözle irdelenmesi sonucunu doğurmuş, insan ve topluma dair yaşayış biçimleri teferruatlı bir şekilde incelenmeye başlamıştır. Toplumunun bilgi kodlarına ulaşabilmenin ve toplumu doğru bir şekilde anlamının bir yöntemi de, sanat ve edebiyat dünyasının sosyolojik bir gözle incelenmesidir. Çünkü sanat ve edebiyat, insanoğlunu, kendine has birtakım yöntemlerle anlatmaya çalışmaktadır.

Edebiyat sosyolojisi, edebiyat ve toplum arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceleyen bir disiplindir. İnsan ve toplum gerçekliğine eğilen ve bunu yaparken de merkeze edebiyatı alan bu disiplin, edebiyatın toplumda var olma biçimlerinin tamamına ilgi duyar. Edebiyatın toplumsal karşılığı, edebiyatın toplumsal ilişkilere yön vermesi, edebiyatın toplumsal tanıklığı, edebiyatın karakteristik özellikleri edebiyat sosyolojisinin ana meseleleridir.

Bütün bu özelliklerine rağmen edebiyat sosyolojisi, ülkemizde yeterince değer kazanamamış bir disiplindir. Türkiye’de edebiyat bilimi, sosyolojik anlamda yeterince irdelenmemiş, bu alandaki çalışmalar ağır ilerlemiştir. Batı’da ise durum bizdekinden çok farklıdır. Batı’da bizdekinden çok öncelere dayanan bu alandaki çalışmalara bakıldığında bu konunun öncülerinin Batılılar olduğu görülecektir. Hatta bu konuda isim vermek gerekirse “edebiyat sosyolojisinin öncüleri olarak Madam de Stael, H. Taine, Marx, Engels, Belinski, Saltikov Şçerdin, Çernişevski, Dobroliabov, Pisarev, Plekhanov, Lukacs, Lenin’in isimlerini” (Kösemihal, 1967, s.1) saymak mümkündür. Ayrıca edebiyat sosyolojisi alanında yapılan çalışmalara bakıldığında bu konuda çalışma yapan düşünürlerinin çoğunun Fransız olduğu görülecektir. Bu anlamda özellikle Lous de Bonald ismi ön plana çıkmaktadır.

2.7. Kentsel Planlama

Bugün yeryüzünde artan nüfus ve buna bağlı olarak yaşanan göç hareketlerine paralel olarak yerleşme sıkıntısının çözülememesi büyük bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kentsel plânlama noktasında yeterli çalışmaların yapılmaması, çarpık kentlerin oluşmasına sebep olmuştur. Ülkemizde kırsal alandan kentlere doğru olan göçler, plânsız kentleşmeyi ve buna bağlı olarak bir dizi sorunu beraberinde getirmiştir. İstanbul, Ankara, İzmir gibi şehirler bu süreçte oluşan büyük kentlerdir. Türkiye’de Cumhuriyet’ten sonra iç ve dış göçler yoğun bir şekilde yaşanmış, 1950’den sonra ise ağırlıklı olarak kırsal alandan kentlere doğru evrilen göç, ülkenin doğu şehirlerinden batı şehirlerine özellikle de metropollere doğru hız kazanmıştır. Doğu şehirlerinden batı şehirlerine doğru yaşanan yoğun göç dalgasının yanında bazı doğu şehirleri de çevre il ve ilçelerden, köylerden aldıkları göçler neticesinde bir hayli büyümüş, büyükşehir statüsü kazanmıştır. Özellikle Van ve Diyarbakır gibi kentler, bir taraftan çevre il ve ilçelerden yoğun bir göç alırken aynı şekilde dışarıya göç vermeye de devam etmişler bu anlamda adı geçen kentler çift yönlü bir göç hareketine sahne olmuşlardır.

Günümüzde nüfusları milyonlarla ifade edilen kentlerin hemen hepsi, yoğun bir şekilde aldıkları göçün etkisiyle büyük bir nüfus patlaması yaşamış ve göçle gelen bu bireylerin ihtiyaçlarına cevap verememişlerdir. Bu durum da kentte yaşayan bireylerin bir dizi sorunla boğuşmasına sebep olmuştur. Konut yetersizliği, altyapı sorunları, ulaşım sıkıntısı, çevre kirliliği şehirli insanı bekleyen başlıca sorunlardır. Sayılan bütün bu sorunlar, ancak sağlıklı bir kent plânlamasıyla çözülebilir. Sağlıklı bir kentin, bütün bireylerinin eğitim, kültür, sağlık, sosyal ihtiyaçlarını karşılaması beklenir. Bu tür kentler de genellikle gelişmiş ülkelerde bulunur. Az gelişmiş veya Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise kentler, insanların temel ihtiyaçlarını dahi karşılamaktan uzaktır.

Çağımızda modern kent plânlaması çalışmalarıyla, kentlerin daha yaşanabilir mekânlar hâline gelmesi amaçlanmaktadır. Büyük kentlerin karşı karşıya bulunduğu sorunların çözümü için ortaya atılan kent plânlaması fikri Endüstri Devrimi sonrasında ortaya çıkmış bir olgudur. “Her ne kadar eski Roma’dan beri kentlerin bazı ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bazı plân çalışmaları yapıldıysa da çağdaş anlamda plânlama, Endüstri Devrimi’nin Batı Avrupa’da kentleşmeyi hızlandırmasıyla başlamıştır. Onsekizinci yüzyılın başlarında uygulanmaya başlayan modern kent plânlamasının temelinde, endüstri kentinin sorunlarına...” (Tekeli, 1980, s.11) kalıcı çözümler bulma fikri yatmaktadır.

Kent planlaması, çeşitli sebeplerle düzensiz gelişen yerleşmelerin önüne geçmek ve kentleri daha yaşanabilir mekânlar hâline getirmek için geliştirilen projeleri ve yapılan çalışmaları kapsar. Sanayi Devrimi'nden sonra nüfusu hızla artan kentler, sağlıklı bir şekilde büyüdüklerinden çarpık kentleşme manzaraları ortaya çıkmıştır. Kırsal alandan kentlere akın eden insanların, şehrin farklı yerlerine gelişigüzel yerleşmeleri ve merkezi yönetimin de buna çeşitli sebeplerle göz yumması, gecekondu mahallelerinin oluşmasına sebep olmuştur. Varoş olarak da tabir edilen şehrin kenar mahallelerinde yaşayan insanların eğitim, sağlık, konut gibi temel ihtiyaçları dahi tam anlamıyla karşılanamamış bu da beraberinde kentsel planlamanın gerekliliği tartışmasını getirmiştir.

Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra hız kazanan kentsel planlama çalışmalarının temeli, 1870'li yıllara dayanır. Kentlerin haritalarının çizilmesiyle başlayan bu çalışmalarda, ilk etapta yabancı uzmanlardan istifade edilmiştir. Hazırlanan bu ilk planlama çalışmalarının çok da başarılı olduğu söylenemez. Örneğin H. Jansen tarafından yapılan Ankara İmar Planı, kentin büyüme hızı kestirilemediğinden uygulanamamıştır.

Cumhuriyetten sonra kırsaldan kente olan göçün hız kazanması şehirlerin sorunlarının katlanarak artmasına sebep olmuş, büyük kentlerdeki hava kirliliği, trafik sorunları, çevre kirliliği, denizlerin kirlenmesi gibi sorunlara çözümler aransa da bu sorunlara kalıcı çözümler üretilememiştir. 1985 yılında çıkarılan 3194 sayılı İmar kanunu, 3030 Büyükşehir Belediyesinin Yönetimi Hakkında Kanun ve belediyelere ilişkin diğer bazı düzenlemelerle kentsel sorunların çözümüne dönük daha somut ve gerçekçi adımlar atılmıştır.

Günümüzde dengeli kentleşme politikalarıyla sağlıklı yerleşmeler oluşturulmaya çalışılmaktadır. Kentleşme politikası; köylerden kentlere olan nüfus akınlarının hızını, biçimini, coğrafi dağılışı, ülkenin kalkınmasına yardım edecek biçimde etkileyen eşgüdümlü politikaların tümüdür. Ekonomik kalkınma ve buna bağlı olarak oluşan toplumsal gelişmeyle kentleşme arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Kentlerin düzenli ve dengeli olduğu durumlarda, toplumsal kalkınma hız kazanmakta ve ekonomik koşullar iyileşmektedir. Dengesiz kentleşme sürecinde ise, kentleşmenin olumsuz yansımaları neticesinde ekonomik, siyasal ve toplumsal birtakım sorunlar oluşabilmektedir.

Günümüzde kent planlaması konusunda çok farklı öneriler sunulmakta ve buna bağlı olarak çeşitli politikalar geliştirilmektedir. Bazı ülkeler, kentleşmenin hızını ve biçimini arz ve talep yasalarının etkilerine açık tutarak buna müdahale edilmemesi

gerektiğini savunurlar. Bu görüşü savunanların temel tezi, kentleşmeyi kontrol altına alınmaya çalışmanın zor ve maliyetli bir iş olduğudur. O yüzden kentleşme sürecine müdahale edilmemeli ve doğal akışına bırakılmalıdır. Bazı ülkeler ise köylerden veya küçük şehirlerden büyük kentlere yaşanan göçü engelleyerek kentleşmenin biçimini ve hızını kontrol altına almaya çalışmış; ama bunda pek de başarılı olamamışlardır. İnsanların yaşadıkları köylerini terk etmelerini ve büyük şehirlere akın etmelerini engellemeye çalışan bazı ülkeler de kırsal alandaki yaşam koşullarını iyileştirecek tarım ve toprak reformu gibi bazı tedbirler almaya çalışmışlardır. Ülke nüfusunun bütün ülkeye dengeli bir şekilde dağılmasını amaçlayan ve adına yaygınlaştırma politikası denen politikaların tersine az gelişmiş bazı ülkelerde ise büyük kentlerde kentleşmeye hız verilerek metropoller oluşturma çabaları göze çarpmaktadır. Böyle bir politika, ülke nüfusunun büyük oranda bu büyük kentlerde toplanması sonucunu doğuracak, yatırımlar da büyük oranda bu kentlere yapılacaktır.

Kentsel planlama çalışmalarını yürüten bazı gelişmiş ülkeler, bir taraftan ülke nüfusunun belirli merkezlerde toplanmasının önüne geçip bu nüfusun ülke geneline dengeli dağılmasını sağlamaya çalışırken bir taraftan da ülkenin hızlı kalkınması için dinamo görevi görececek bazı endüstri kentleri de inşa etmeye çalışmışlardır. Burda temel hedef yaygınlaştırma olmakla beraber kalkınmanın sağlanabilmesi için büyük kentlerin varlığı da yadsınamayacağından böyle bir politika güdülmektedir. Bu politikalar neticesinde hem ülke kalkınmasına büyük katkı sunacak büyük kentler inşa edilmekte hem de ülke nüfusunun sadece bu büyük kentlerde toplanmasının önüne geçilerek dengeli bir dağılımın sağlanması hedeflenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ORHAN PAMUK’UN ROMANLARINDA KENT ALGISI

Bir kent romancısı olan ve yazdığı romanlarına konu ettiği kentleri, farklı yönleriyle yansıtmayı başaran Orhan Pamuk’un hayatında, İstanbul’un ayrı bir yeri vardır. Öyle ki tam bir İstanbul sevdalısı olduğunu söyleyen Pamuk’un, *Kar*, *Sessiz Ev* ve *Yeni Hayat* dışındaki bütün romanları İstanbul’da geçer. Kendisini “İstanbul romancısı” (Pamuk, 1999, s.295) olarak tanıtan Pamuk’un kültürel birikiminin oluşmasında, aşığı olduğu bu şehrin önemli etkisi bulunmaktadır. Orhan Pamuk’u ve onun edebî kişiliğini, özelde de romancılığını tam olarak anlayabilmek için yazarla İstanbul arasındaki sıkı ilişkiyi iyice anlamak ve çözümlemek gerekir. Şüphesiz Pamuk dışında da pek çok yazar ve şair eserlerinde İstanbul’u, İstanbul’un tarihî ve kozmopolit yapısını işlemiştir; ama herhâlde hiçbiri “İstanbul romancısıyım ve şimdiye kadar, hiç kimse benim kadar İstanbul’un bütününe yataylamasına ve dikeylemesine, yani derinlemesine, tarihine ve ruhuna işleyen ve konumunu, denizlerin üzerine yerleşişini, uzanışını kapsayıcı bir şekilde görmedi” (Pamuk, 1999, s.295) diyen yazar kadar iddialı konuşmamıştır. Bu da Pamuk’un kendisini İstanbul ile ne denli özdeşleştirdiğinin en bariz göstergesidir.

Yazın dünyasında tanınmış ve ün yapmış pek çok yazarın edebî kişilik ve üslubunun oluşmasında, birçok unsurla beraber yaşadıkları şehrin etkisi de büyüktür. Öyleki bazı yazarlar, birtakım şehirlerle özdeşleşmiş ve onlarla anılır olmuştur. James Joyce denilince akla Dublin, Kafka denince Prag, Dostoyevski denilince de akla St. Petersburg gelir. Adı geçen bu yazarlar yaşadıkları şehrin sosyal ve kültürel dokusunu eserlerinde ustalıkla yansıtır. İstanbul denilince de akla ilk gelen yazarların başında Orhan Pamuk gelir. Orhan Pamuk’u, edebî kişiliğini ve onun eserlerini tam olarak anlayabilmek için onun İstanbul’la olan ilişkisini ve İstanbul sevdasını iyi anlamak gerekir. İstanbul’da doğup büyüyen ve neredeyse hayatının tamamını bu şehirde geçiren yazar için İstanbul, âdeta bir tutkuya dönüşmüş ve bu tutkunun odağında Nişantaşı yer almıştır. Nitekim “Benim için İstanbul Nişantaşı’nda başlar Pera’da biter” (Çobankent, 2003) diyen yazar, İstanbul denince aklına gelen ilk semtlerin daha çok Batı etkisiyle gelişen semtler olduğunu ifade eder. İstanbul’un zengin bir semtinde ve varlıklı bir ailede doğup büyüyen Pamuk’un, İstanbul denince Nişantaşı, Beyoğlu gibi semtleri düşünmesi pek de yadırganmamalıdır. Romanlarında Nişantaşı’nı sıklıkla işleyen Orhan Pamuk, Nişantaşı’nın tarihçesi hakkında da bilgi sahibidir. Mesela “Nişantaşı adının on sekizinci yüzyılın sonuyla on dokuzuncu yüzyılın başında reformcu ve Batılılaşmacı padişahların (III. Selim, II. Mahmut) spor olsun, keyif olsun diye boş tepelere nişanladıkları okların düştüğü, bazen da tüfekte vurdukları boş testilerin kırıldığı yeri

işaretlemek için dikilen (üzerinde de olayı anlatan bir iki mısra yazılar) taşlardan” (Pamuk, 2006a, s.33) geldiğine ve Nişantaşı’nın Osmanlı padişahlarının Topkapı Sarayı’ndan çıkıp Dolmabahçe’ye ve Yıldız Sarayı’na taşınmalarıyla 19. yüzyılın başında kurulan bir semt olduğuna değinen “Orhan Pamuk, ilk dönem Nişantaşı’nda büyük bahçeler içinde konaklar olduğunu söyler” (Mahmud, 2002, s.6-7). Tarihsel süreç içinde Nişantaşı, bir değişim ve dönüşüm geçirerek İstanbul’un önemli merkezlerinden birisi hâline gelir. Zaman içinde tarihe ışık tutan konakların yerini apartmanların almasıyla Nişantaşı’nda modernizmin izleri görülmeye başlanır. 7 Haziran 1952 yılında Nişantaşı’nda böyle bir apartmanda dünyaya gözlerini açan Pamuk’un hayatında ve sanatında buna benzer apartmanların etkisi büyüktür. Öyleki birçok romanında Nişantaşı’ndaki bu apartmanlarda yaşayan varlıklı insanların hayatlarını, çeşitli boyutlarıyla ele alır. Dünya görüşü olarak solcu olan ve bunu dile getirmekten çekinmeyen Orhan Pamuk, gençlik yıllarında Nişantaşı’nda oturmakla solcu olmayı birbiriyle bağdaştıramadığı için olacak bu semtte oturmayı ve buralı olmayı “Kendimi çok solcu hissettiğimde olumsuz bir nitelik olarak görürdüm” (Mahmud, 2002, s.6) sözleriyle açıklar. Gençlik yıllarında sahip olduğu bu düşüncenin aksine, ilerleyen yıllarda farklı bir İstanbul algısı oluşan Orhan Pamuk, bu durumu şu cümlelerle ifade eder:

“Çocukluğumda ve gençliğimde hissettiğimin tam tersine artık benim için dünyanın merkezi İstanbul’dur. Neredeyse bütün hayatımı orada geçirdiğim için değil yalnızca, aynı zamanda otuz üç yıldır insanlarını, sokaklarını, köprülerini, köpeklerini, çeşmelerini, tuhaf kahramanlarını, dükkânlarını, tanıdık yüzlerini ve yabancı, korkutucu gölgelerini, karanlık noktalarını, gecelerini ve gündüzlerini hepsiyle ayrı ayrı özdeşleşerek anlattığım için” (Pamuk, 2007a, s.31).

Yazar, kendisini İstanbul ile özdeşleştirecek kadar İstanbul hayranıdır ve bu yüzden ki hemen bütün romanlarında hayranı olduğu bu kenti anlatır. Otobiyografik tarzda kaleme aldığı eserine *İstanbul Hatıralar ve Şehir* adını vermesi de yazarın İstanbul’la arasındaki bu özdeşimi yansıtması açısından önemlidir.

Orhan Pamuk’un İstanbul ile ilgili değerlendirmelerine ait en sağlıklı verileri başta onun eserlerinden, bu şehirle ilgili yorum ve değerlendirmelerinden alabiliriz. Her fırsatta bu şehirle kendini özdeşleştirdiğini anlatan yazara göre “İstanbul Avrupa’nın kıyısında ama farklıydı. Yani en yakın ‘öteki’ydi ve gerçekten hem yakın hem de bir anlamda ‘öteki’ydi. Gizemli, yabancı, uzlaşmaz...” (Pamuk, 2006a, s.22) ama yine de Doğu ve Batı medeniyetlerini birleştiren bir köprüydü. Doğu ve Batı medeniyetleri

arasında bir köprü görevi gören İstanbul'un Avrupa'ya yakın olmakla beraber O'na entegre olamadığını dile getiren yazara göre İstanbul, “bu bağlamda bir kasaba...” (Oran, 1994, s.4) görünümündedir. Orhan Pamuk'un, İstanbul için kasaba tabirini kullanması enteresandır. Yazar bu ifadeyi, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan ve her zaman önemli bir ticaret ve kültür merkezi olmayı başaran İstanbul'un, özellikle Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasıyla beraber eski önemini yitirdiğini vurgulamak için kullanır. İstanbul ile Avrupa kentlerini karşılaştıran ve “özellikle I. Dünya Savaşı döneminde nüfusunu ve zenginliğini kaybeden İstanbul'un, fakirleştiğini vurgulayan Orhan Pamuk, Avrupa kentlerininse teknolojik ilerleme ve zenginleşmeyle İstanbul'u gölgede bıraktığını...” (Pamuk, 2006a, s.231) ifade eder.

Yazara göre İstanbul'un sadece Doğu medeniyetinin bir parçası olduğunu söylemek hatadır. Çünkü İstanbul, coğrafi konumu ve farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması yönüyle hem Doğu'nun hem de Batı'nın bir parçasıdır. Tarih boyunca bu vasfını sürdüren İstanbul, Osmanlı İmparatorluğunun hüküm sürdüğü uzun yıllar boyunca “pek çok cinsten, pek çok dinden, pek çok dili konuşan insanın kimlikleri konusunda fazla bir tutkuya kapılmadan birlikte yaşadıkları bir yer” (Pamuk, 1999, s.314) olmayı başarabilmiştir. Osmanlı dönemindeki bu durumun Cumhuriyet'in ilk yıllarından sonra değiştiğini söyleyen yazara göre bu tarihten sonra İstanbul, “eski çok dilli, muzaffer ve tantanalı günlerini kaybedip her şeyin kendi yerinde ağır ağır yıllandığı, tenhalaştığı, boş, siyah-beyaz ve tek sesli, tek dilli bir yere” (Pamuk, 2009, s.223) dönüşmüştür. İki bin yıllık bir tarihe sahip kadim bir kent olan İstanbul, zaman içinde özellikle aldığı göçlerle beraber sosyo-ekonomik ve kültürel olarak büyük değişimler geçiren bir yer hâline gelmiştir. Cumhuriyetten sonra “elli yıllık bir süreç içerisinde bir milyonluk İstanbul şehrinin on milyonluk bir metropole dönüştüğünü vurgulayan Orhan Pamuk, kentin demografik yapısının da kökten değiştiğini...” (Pamuk, 2007b, s.24) belirtir. Cumhuriyetten sonra İstanbul'da değişen sadece demografik yapı değildir. Toplumsal yapıda da ciddi değişimler yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında birden fazla kimlik ve kültürün bir arada yaşadığı bir görüntü arz eden kent, zaman içinde bu özelliğini yitirerek her şeyden önce zenginlerle fakirler arasında büyük uçurumun olduğu, mahalle ve semtlerin, insanların ekonomik durumlarına göre şekillendiği bir yer hâline gelmiştir.

İstanbul, tarih boyunca Doğu ve Batı medeniyetlerinin ortak bir mirası olarak var olagelmiş nadir kentlerdendir. Farklı kültürlerin ve renklerin bir arada yaşamasının İstanbul için büyük bir zenginlik olduğunu sürekli vurgulayan Pamuk, “Benim çalışmalarında İstanbul, Doğu ve Batı'nın kültürel zarafetle ya da bazen anarşik bir

yolla bir araya geldiği gerçeğinin bir kanıtıdır” (Pamuk, 2006b s.22) diyerek romanlarında sürekli olarak İstanbul’un bu zenginliğini dile getirdiğini söyler. İstanbul, tarihsel kimliği ve konumu itibarıyla Doğu ve Batı medeniyetleri arasında sıkışmış durumdadır. İstanbul’un bu tarihsel kimliğinden hareketle Orhan Pamuk, yeni ve modern bir İstanbul imgesi oluşturur. Bir yanı ulusal bir yanı da estetik olan bu yeni imge sayesinde, yepyeni bir İstanbul portresi çizen “Pamuk bu ulusal ve estetik imge ile yetinmez, tablonun eksiklerini tamamlamak ister. Böylece Pera, Harbiye gibi ulusal imgenin dışında bırakılan; Nişantaşı, Maçka gibi yeni zenginlerin yerleştikleri semtleri, Tanpınar’ın deyişiyle ‘Eski İstanbul peyzaj’ına yakışmayan bütün semtleri, mahalleleri, İstanbul haritasına alır. Yeni bir İstanbul haritası çizer. Bizans kiliseleri, Pera’nın Ermeni ustalarca kurulan mahalleleri, gayrimüslimler üzerindeki milliyetçi baskılar yüzünden terk edilen Rum, Ermeni, Yahudi semtleri bu yeni haritada yerlerini...” (Esen, Kılıç, 2008, s.290) olarak Orhan Pamuk’un İstanbul’unu tamamlarlar.

Bir İstanbul aşığı olan Orhan Pamuk, romanlarında İstanbul’u salt bir kent olarak ele almakla kalmaz şehirle ilgili sosyolojik tahliller de yapar. Kent ve Mekân, Kent ve kentleşme, kent ve ekonomi, kent ve Suç, kent ve din, kent ve göç, kentsel değişim ve dönüşüm, kent ve uygarlık, kent ve yoksulluk, kent ve sosyal sınıflar, kent ve yabancılaşma, yazarın romanlarında sıkça işlediği konu başlıklarıdır. Bu çalışmamızda bu başlıklar ışığında Orhan Pamuk’un romanlarında kent algısı irdelenecektir.

3.1. Kent ve Mekân

Arapça “kevn” kökünden türeyen mekân kelimesi yer, mahal, ev, oturlan yer anlamlarına gelir. Ayrıca bulunulan çevre, ortam, yaşanan dünya ve kâinat anlamlarını da içer(ir) (Şengül, 2010, s.528). İnsanoğlu yaşamını devam ettirirken bir mekânın varlığına ihtiyaç duyar. İnsanın günlük yaşamı, tamamen mekânla bir etkileşim içerisinde geçer. Evimiz, işyerimiz, eğitim gördüğümüz kurumlar, gezdiğimiz, eğlendiğimiz, piknik yaptığımız alanlar, yaşamımızı kolaylaştıran ve ona anlam katan mekânlar olarak belirir. İnsan, her türlü maddi ve manevi ihtiyacını bir mekân atmosferi içerisinde giderir. “David Harvey için mekân, varlıkbilimsel (ontolojik) bir kategori değil, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyuttur” (Nacak, 2011, s.3). İnsanlar, ihtiyaçlarını gidermek için mekânı biçimlendirirler. Çok sayıda mekânın bir araya gelmesi neticesinde de ortaya kentler çıkar.

Mekân, toplumsal ilişkilerin yaşandığı ve insan türünün kendisini gerçekleştirdiği bir sahnedir. Bu yönüyle insanı tanımlayan ve anlaşılır kılan mekân kavramı, kültürün hayat bulduğu bir zemindir. “Tarihi, toplumsal gelişme süreci içinde

yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü” (TDK, 1998 s.1436) olarak tanımlanan kültür kavramı varlığını devam ettirebilmek için bir mekân ihtiyaç duyar. Mekân, bir taraftan kültürün oluşumunda ve sonraki kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol oynarken bir taraftan da kültürel öğelerden etkilenecek sürekli form değiştirir.

İnsan hayatının vazgeçilmez bir parçası olan “mekânla ilgili diğer bir husus da bireyle birlikte canlılığını korumasıdır. Adaptasyon ve sahiplenme süreçleriyle iç içe olan mekânın bu yönü, uzamın sabitten koparak sürekliliğe kavuşmasını sağlar” (Tuğluk, 2012, s.3). Fiziksel bir yerin mekân vasfını taşıması için oranın insan tarafından sürekli olarak kullanılması gerekir. İnsan tarafından kullanılmayan ve insana hizmet etmeyen yerler bir anlam ifade etmezler ve mekân vasfını taşımazlar. Mekân, insanın şekillendirdiği ve kültürel mirasının izinin sürülebildiği yerdir. Kültürel kimliğimizin oluşumunda başat rol oynayan mekân, tıpkı dil gibi bir kültür taşıyıcısıdır ve kültürel birikimin diğer insanlara aktarılmasında önemli bir işleve sahiptir.

İnsanı bulunduğu veya yakın olduğu çevreden ayıran ve onun, sınırları belirlenmiş bu alan içerisinde, belirli eylemlerini sürdürmesine olanak sağlayan yer olarak da tanımlanabilecek mekân kavramı, iç ve dış; doğal, yapay ve karma mekân şeklinde sınıflandırılabilir. Binaların duvarlar, pencereler ve kapılarla dışarıdan bağlantısı kesilmiş kısmına iç mekân; sokaklarda, parklarda, bahçelerde, kısaca insan yapıtlarının arasında kalan ve bunlarla sınırlanan mekâna da dış mekân denir. Bir kenti ele aldığımızda o kentte bulunan binaların içte kalan kısımlarına iç mekân; yine aynı kentteki cadde, sokak, meydan, park gibi alanlar da dış mekân olarak adlandırılır. Mağara, orman, vadi gibi kendiliğinden oluşan, tasarımında insan emeği bulunmayan mekânlara doğal mekân; kolon, döşeme, duvar, çit, parmaklık gibi yapay unsurlar kullanılarak insan tarafından tasarlanan mekânlara ise yapay mekân denir. Doğal ve yapay mekânların iç içe geçmesiyle oluşan mekânlara da karma mekân adı verilmektedir (Aykılıç, 2015, s.3-4).

İnsanlar barınma, korunma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli mekânlar inşa etmişlerdir. Önceleri basit düzeyde oluşturulan bu mekânlar, zaman içerisinde nüfusun ve buna paralel olarak insan ihtiyaçlarının artmasıyla beraber daha karmaşık bir formda üretilir olmuştur. İlkel dönemlerde, mekân tasarımında daha çok güvenlik kaygıları ön planda olduğundan oluşturulan mekânların etrafı yüksek surlarla çevrilmiştir. Günümüz modern kentlerinde ise mekân tasarımında güvenlik

kaygılarından ziyade sosyo-ekonomik koşullar ve demografik kaygılar ön plana çıkmaktadır.

Tarih boyunca insanlar arasında yaşanan bütün mücadelelerin temelinde, mekâna sahip olma dürtüsü yatmaktadır. İnsanlar sahip oldukları mekâna yönelik bir tehdit karşısında sürekli savunma refleksi içinde olmuşlardır. Bu anlamda mekân, iktidar mücadelesinin bir alanı olagelmiştir. İnsanın sahip olduğu mekânlar içerisinde vatanın ayrı bir yeri vardır. Zira vatan, sınırları belirlenmiş ve insanın kendisini güvende hissettiği kocaman evi hükmündedir (Şengül, 2010, s.528).

En ilkel toplumlardan en modern toplumlara kadar o toplumlarda yaşayan bütün insanların en temel ihtiyaçlarının başında barınma ihtiyacı gelmektedir ki bu da insanları vakitlerinin büyük çoğunluğunu geçirdikleri ev fikrine götürmüştür. İnsanın en mahrem mekânı olan ev, tarih boyunca değişik şekillerde üretilmiştir. Günümüzde de kırsal ve kentsel yerleşme alanlarında farklı ev tipleriyle karşılaşmak mümkündür. Kırsal yerleşmelerde daha sade ve basit olan evler, modern kentlerde daha karmaşık yapıdadır. Modern kentlerde evler, kentin girift yapısına uygun biçimde tasarlanmıştır.

Modern yaşamın vazgeçilmez alanı olan kentte bulunan bütün mekânlar, içinde o kentin ait olduğu medeniyetin kodlarını barındırır. İnsan, yaşadığı mekânla anlam kazanan ve yaşadığı mekâna da bu anlamda anlam kazandıran bir varlıktır. Kentlerde yaşayan insanlar, yaşadıkları kentin kültürel dokusunun şekillenmesinde başat rol oynarlar. Kentler, zaman içerisinde toplumsal değişim ve dönüşümün yaşandığı yegâne mekânlar hâline geldiler. Kentlerde mekânsal anlamda meydana gelen değişim, toplumsal değişimin de ifadesidir. Mekânda meydana gelen değişim öncelikle insan davranışlarında kendini gösterir. Modern kentlerde mekân algısında meydana gelen değişim, beraberinde insan davranışlarında ve ilişkilerinde de bir değişim getirir. Toplumun kültürel dokusunun yaşatıldığı mekânların başında mahalleler gelmektedir. Kentte yaşam biçiminin değişmesi, mahalle kültürünün yozlaşmasına ve giderek ortadan kalkmasına sebep olmuştur (Şengül, 2010, s.529).

İnsanların kentlerde bir araya gelerek topluca vakit geçirdikleri veya birlikte olmasa da topluca yaşamlarını sürdürdükleri mekânlara kentsel mekân denir. “Kentsel mekân; kentte yaşayanların ortaklığını tanımlayan, günlük yaşam biçiminin olduğu bir sahne olarak tanımlanabilir. Kentsel mekân, bir yaşam ve bir kimlik alanıdır” (Nacak, 2011, s.16). Kentsel mekân olarak tanımlanan alanlar binalarla sınırlı olmayıp binaların dışında da o kentte yaşayan insanlar tarafından yoğun bir şekilde kullanılan cadde, meydan, sokak, alışveriş merkezi, park gibi alanları da kapsamaktadır. Fiziksel anlamda

bir kentin içinde bulunsan bile insanlar tarafından ziyaret edilmeyen, kullanılmayan bir mekânı kentsel mekân olarak tanımlayamayız (Aykılıç, 2015, s.7).

Kentsel mekânlar, insanlar arası ilişkilerin daha sıcak ve samimi olduğu mahalle ve apartman gibi oluşumların yanında insanların kullanmak için birbirlerini tanımalarının gerekmediği alışveriş merkezi, park, oyun salonu gibi mekânlar olarak da karşımıza çıkar demiştik. Kentlerde yaşayan ve çok sayıda ihtiyacı olan insan, bu ihtiyaçlarını temin etmek için farklı mekânların varlığına ihtiyaç duyar. Kırsal alanda sade ve basit bir yaşam süren insanlar, kentin karmaşası içinde yaşamını devam ettirebilmek için çok sayıda kentsel mekândan istifade eder. Kentlerde insana hizmet sunmak amacıyla üretilen mekânlar, o mekânı kullanan insanlara yeni yaşam tarzları sunarlar.

Modern kentlerde yaşayan insanlar, fiziksel anlamda birbirlerine çok yakın olmalarına rağmen ruhsal anlamda bir yalnızlık içerisinde bulunurlar. Kalabalık mekânlarda birbirini görmeyen, gördüğü hâlde umursamayan bireylerin bu hâli, toplumsal ilişkileri ciddi anlamda törpüler. Şehirdeki bu insanlar, içinde yaşadıkları kent mekânlarında kendilerine ait yeni bir dünya inşa ederler. Kentteki her birey için aynı anlamı taşımayan “kent mekanları, kentli yurttaşların, kentteki yabancıların, turistlerin, aylakların, fleneur’ların, marjinal grupların, farklılığını ve biricikliğini vurgulamak isteyenlerin bir şekilde kendi yaşam alanlarını inşa ettikleri, alt kültür cemaatlerini kozmopolitesi içinde ontolojik birer aidiyet alanı olarak kurabildikleri yerler” (Aytaç, 2017, s.3) olmaları yönüyle şehrin kimliğinin inşasında önemli bir yere sahiptirler. Kentlerde yaşayan veya kenti ziyaret eden sosyal, kültürel ve ekonomik düzeyi birbirinden farklı insanların varlığı, o kentteki mekânları da etkilemekte, kentsel mekânlar bu anlamda bir başkalaşım geçirmektedir.

Kentsel mekânlar, toplumların özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre şekillenen alanlar oldukları için toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir. Bundan dolayı bütün toplumlar için ortak bir kentsel mekân kavramından söz edemeyiz. Kentsel mekânlar, toplumların kültürel, ekonomik ve siyasal özelliklerine göre farklılaşmakta, her mekân, ait olduğu kültürün kodlarını taşımaktadır. İnsanların gündelik hayatlarında kullandıkları bu mekânlar, kolektif bir ruhun oluşmasına ve kent kimliğinin şekillenmesine katkı sunarlar. Kentli bireylerin gündelik hayatta etkileşime girmesi neticesinde oluşan bu mekânlar, sadece birer mimari yapı olmayıp kentin ruhunu yansıtan birer vitrindir aynı zamanda. Kentin kozmopolit ve girift yapısı içinde birbiriyle etkileşim hâlinde bulunan insanların kullandıkları bu mekânlar, şehrin nabzını tutan ve şehre canlılık katan yerlerdir.

Mekânın tıpkı dil gibi kültürü başka kuşaklara aktarma özelliği bulunmaktadır. Bir kentte bulunan mekânlar, aynı zamanda o kentin kimliğinin oluşumunda da büyük pay sahibidirler. Kentsel kimlik olarak da adlandırılabileceğimiz bu kavram “kent geçmişi, güncel durumu ve geleceği göz önüne alınarak, farklı sosyal grupların oluşturduğu kentte, tasarımlar bütününe oluşum ve düzenleme süreci olarak tanımlanabilir” (Nacak, 2011, s.16-17). Kentsel kimlik, aynı kentte yaşayan insanlar açısından ortak bir değerler bütününe simgelemektedir. Çeşitli sebeplerle kent yaşamını tercih eden bireyler, bir kentsel kimlik etrafında kenetlenirler. Bunu yaparken de geçmişten getirdikleri kültürel değerlerini içinde yaşadıkları yeni mekâna taşırlar.

Kente ait olan ve kentli bireylerin çeşitli ihtiyaçlarını giderme özelliği bulunan kentsel mekânlar, kültürel birtakım değerleri geçmişten geleceğe taşıma görevini yerine getirirler. Böylece mekânlar, birçok farklı kültürü de tanıma imkânı bulur ve her kültür ögesi de, o mekân üzerinde derin izler bırakır. Kentsel mekânı şekillendiren ve ona rengini veren baskın kültür ile o mekâna sonradan gelen kültür, etkileşim hâline girerek birbirini ve dolayısıyla mekânı etkiler. Farklı kültürlerin etkisinde kalan kentsel mekânlar da sürekli yenilenerek farklı şekillere bürünür.

Kent mekânlarının en belirgin özelliklerinden birisi de kamuya açık olmaları yani o kentte yaşayan bütün insanların istifadesine sunulmalarıdır. Kentsel mekânlar, bütün insanların eşit derecede istifade edebildikleri ve kullanımında kısıtlamanın olmadığı yerler olduklarında, kamusal mekân vasfını taşırlar. Bir şehirdeki kamusal alanların sayıca çokluğu, o şehrin sosyal kimliğinin şekillenmesinde önemli rol oynar. Kamuya ait mekânlar, bireylere ait olan özel mülklerden farklı olarak o kentte yaşayan bütün insanlar tarafından kullanılan ve sahiplenilen mekânlardır. Bu mekânlar, günlük hayatta insanın sosyal, kültürel, ekonomik, eğitim gibi birçok ihtiyacına cevap verirler.

Bir kentte yaşayan bireylerin inançlarının ve politik düşüncelerinin gereği olarak tercih ettiği mekânlar da vardır. İnsanlar bu mekânları kullanarak inançlarının rengini ve siyasi düşüncelerini diğer insanlarla paylaşmış olurlar. Özellikle ibadethaneler, bazı oyun ve eğlence yerleri bu amaçla insanların tercih ettikleri kamusal mekânlar olarak belirir.

1980’li yıllardan sonra özellikle küresel sermayenin gündelik hayatta insan alışkanlıklarında meydana getirdiği değişimin etkisiyle kamusal mekânlarda da bir değişim gözlenir. Büyük alışveriş merkezleri, içlerinde barındırdıkları imkânlarla bireylerin, alışveriş, yeme-içme, eğlenme, sinema, bankacılık hizmetleri gibi neredeyse bütün ihtiyaçlarını giderebildikleri yerler hâline gelmişlerdir. Yine süper marketler ve hazır yiyeceklerin satıldığı restoranlar da bireylerin tüketim alışkanlıklarını büyük

oranda değiştirmiş, onlara yeni bir yaşam tarzı sunmuştur. Bir yönüyle kentler, insanlara sundukları bu imkânlarla bireyi kendi kentinde âdeta bir gezgin konumuna getirmiştir. Büyük kentlerdeki bu kamusal mekânlar, bir taraftan insanların temel ihtiyaçlarını karşımlarken bir taraftan da sundukları zengin eğlence seçenekleriyle eğlenmelerine de imkân sunmaktadırlar. Eğlenme ve tüketimin iç içe geçtiği bu alanlarda insanlar, farklı ihtiyaçlarını aynı zaman ve zeminde tedarik edebilmektedirler (Nacak, 2011, s.18).

Kentlerde bulunan kamusal alanlar, o kentte yaşayan bireylerin bir araya gelip iletişime geçtikleri ve kaynaştıkları mekânlar olarak önemli bir toplumsal işlevi de yerine getirirler. Değişik sınıflara mensup insanların etkileşimine açık olan bu mekânlar, farklı kültürlerin bir araya gelerek birbirini etkilemesine olanak sunar. Çok farklı kültürleri içinde barındıran kentlerdeki kamusal mekânlar, farklı kültürel unsurları bir potada eriterek zamanla adına kent kültürü diyebileceğimiz yeni bir kültürün oluşmasına hizmet eder. Her kent, zaman içerisinde sahip olduğu bu yeni kültürle bir kimlik sahibi olur ve o kentte yaşayan bireyler eşit düzeyde olmasa da bu kimliğin gerektirdiği rolleri yerine getirmeye çalışırlar.

Kentlerde insanların etkileşime geçtiği mekânlardan birisi de kent meydanlarıdır. Hemen bütün kentlerde bulunan kent meydanları, kentin sosyolojisi ve demografik yapısı hakkında önemli ipuçları verir. Çoğu zaman bu meydanlar, alışveriş merkezlerinin ve işletmelerin sıralandığı caddelerle beraber kent merkezi diye tabir edilen alanı oluştururlar. İşletmelerin bulunduğu cadde ve sokaklar her gün kalabalık iken kent meydanları ise daha çok miting, basın açıklaması gibi aktivitelerin yapılacağı günlerde kalabalıklaşmakta diğer günlerde ise sakin bir görüntü çizmektedir. Kent meydanlarının özellikle siyasi alanda söz sahibi olan insanlar açısından ayrı bir önemi vardır. Siyasiler, topluma mesajlarını siyaset kurumunun kalbi konumundaki meydanlar üzerinden verirler. Bilhassa seçim dönemlerinde daha hareketli olan meydanlar, hem iktidar hem de muhalefet için önemli mekânlardır. Meydanlarda gerçekleştirilen mitingler aracılığı ile siyasi partiler âdeta gövde gösterisi yaparlar (Nacak, 2011, s.20).

Günümüz modern kentlerinde farklı amaçlara hizmet eden mekânların tasarımında farklı yöntem ve teknikler kullanılmaya başlanmış, binalar sadece bir mimari yapı olmanın ötesinde çok farklı amaçlara hizmet edecek tarzda inşa edilmiştir. Eskiden alışveriş merkezleri sadece içinde belirli malların alınıp satıldığı mekânlar iken günümüzde bu mekânlar, eğlenme, yeme, içme gibi fonksiyonları da yerine getirecek tarzda tasarlanmıştır.

Kentte yer alan kamusal alanlar, artan insan ihtiyaçlarını karşılamak ve kenti daha yaşanabilir merkezler hâline getirmek için oluşturulan ve bu anlamda gündelik

hayatın akışı içerisinde önemli fonksiyonları yerine getiren yerlerdir. Kent yaşamının vazgeçilmez bir parçası olan bu alanlar, çoğu zaman bir tasarıma gerek kalmadan kendiliğinden oluşurlar. Kentte yaşamını sürdüren bireyler, sosyal ve sportif faaliyetlerini icra ederken de bir mekâna ihtiyaç duyarlar. Böylece kentsel mekânlar insanların her türlü ihtiyacını karşılayan bunu yaparken de onların eğlenme, dinlenme, stres atma gibi ihtiyaçlarını da karşılayan alanlar olarak gündelik hayatımızdaki yerlerini alırlar.

Günümüz kentleri, o kentte yaşayan insanlar için yaşamlarını sürdürdükleri bir mekân olmanın ötesinde farklı kültürel kimliklerin bir arada yaşadığı yerler olmayı da başarmışlardır. Alt ve üst sosyal grupların belirli normlar çerçevesinde birlikte yaşadığı kentler, içinde yaşayan insanların sosyo-ekonomik durumuna göre farklı mekân formları geliştirmiştir. Her kentin fiziksel durumu o kentin kültürel kimliğiyle yakından alakalıdır ve kentte oluşturulan açık-kapalı, genel-özel bütün mekânlar, kentin bu kimliğinin izlerini taşır. Her kentin sahip olduğu mimari yapısı ve toplumsal ilişkiler ağı, o kentin kültürel kimliği hakkında önemli ipuçları verir. Bu anlamda her kentin kendine has bir ruh yapısı ve kendince belirlenmiş normları vardır. Kentteki sosyal dinamikler, oradaki toplumsal ilişkilere, yaşamsal faaliyetlere, siyasi ve kültürel hareketliliklere şekil verir, onları yeniden dizayn eder. Aslında kentler, bireylerin her türlü eylemine ev sahipliği yapan, onun davranışlarını yer yer sınırlandıran ve bireyleri belirli normlara bağlı kalmaya zorlayan mekânlardır (Aytaç, 2017, s.2).

Günümüz modern kentleri, 20. Yüzyılla beraber yaşanan yoğun göç dalgası, nüfus artışı, ekonomik hareketlilik, siyasi ve sosyal kamplaşmaların etkisiyle büyük bir değişim geçirdiler. Öyle ki bu kentler zaman içinde yerlerini metropollere bıraktılar. Kenti ve kentin özelliklerini kavrayabilmek için kenti oluşturan mekânsal yaşam alanlarını iyi çözümlemek gerekir. Kent yaşamını en iyi tarif eden unsurlar şüphesiz kentsel mekânlardır. Modern kentlerin yeniden inşasında kentsel mekânların rolü büyüktür. Yoğun kent kalabalıklarına sahne olan alışveriş merkezi, çarşı, pazar, restoran, sinema, park, otel gibi alanlar kent kimliğinin oluşmasında ve kente derinlik kazandırılmasında önemli rol oynayan mekânlardır (Aytaç, 2017, s.2).

Günümüzde kentler insanların sadece yaşamlarını devam ettirdikleri alanlar olmanın ötesinde sosyal, kültürel ve siyasi anlamda eğitildikleri birer alandır da aynı zamanda. Kentli bireylerin vakitlerini geçirdikleri lokal, kahve, dernek, vakıf gibi mekânlar onların ideolojik kimliklerinin şekillenmesinde önemli rol oynar. Bu açıdan bakıldığında kentler, bireylerin hareket tarzlarını belirleyen politik birer coğrafyadırlar. İnsanlar, bu coğrafyanın iklim koşullarına göre yaşamlarını devam ettirirler.

Bir şehirde insanların barınmak amacıyla inşa ettikleri evler büyük öneme sahiptir. Ancak evler tek başına kenti kent yapmaya yetmez. Kentli bireylerin ana mekânı olan evlerin yanında yaşamsal faaliyetlerin döndüğü diğer yapılar ve bu yapıların bir araya gelmesiyle oluşan yapı grupları, ulaşım ve alt yapı sistemleri ve bu sistemlerin tamamını idare eden kurum ve kuruluşların hepsi kent kavramını oluşturan unsurlardır. Şehirleri oluşturan bu kuruluşlar, nüfusun yoğunluğunu idare edecek bir organizasyon oluşturması açısından önemlidir ve insanın doğasında bulunan barınma, tüketim vb. ihtiyaçlarının giderilmesi için de şehirlerde bulunması kaçınılmaz unsurlardır. Şehir ya da kent, kuşkusuz fiziki bir gerçeklik olmanın yanında toplumsal ve kültürel bir gerçekliğe de sahiptir. Kenti var eden temelde bir kültür çevresidir; dolayısıyla her kent, aynı zamanda bir kültür havzasıdır (Nacak, 2011, s.6).

Bir kentin fiziksel görünümünün yanında sahip olduğu kültürel unsurları da büyük bir önem taşır. Tarih boyunca insanın en önemli yaşam alanlarından birisi olan kentler, o kentte yaşayan insanların sahip olduğu kültürel mirastan etkilenir ve o kültürel mirasla beraber şekillenir. Bu yüzden kentler ve kentte oluşturulan mekânlar, zaman içerisinde bireylerin kültürel değerlerinin değişmesine sebep olurlar.

Uzun süredir kent ortamında yaşayan insanlarla kente yeni gelen insanlar arasında kent kültürüne uyum sağlama konusunda farklılıklar görülür. Hatta aynı kentte yaşayan insanlar arasında bile, yaşanan mekânın niteliğine göre farklı kültürel özellikler sergilenebilir. Kentin kenar mahallelerinde yaşayan insanların davranış kalıplarıyla görece olarak daha gelişmiş mahallelerinde yaşayan insanların davranış kalıpları arasında belirgin farklılıklar gözlenir. Kültürel değerler, insanların yaşadıkları mekânlara yansır ve zamanla kentte bulunan mekânlar, kent kültürünün bir parçası hâline gelirler.

Bir toplumun kültürü o toplumun tarih sahnesindeki durumunu yansıtan bir aynadır. İnsanların yaşam şekilleri, üretim biçimleri, giyinme ve yeme alışkanlıkları, aile kurumu, inanış biçimleri vb. bütün bu saydığımız hususlar kültür kavramıyla yakından alakalıdır. İnsan dünyaya gözlerini açtığında kendisinden önceki insanların üretmiş oldukları bir kültürel ortamda bulur kendisini ve bu kültürel değerlere alışmak ve onları kabullenmek için uzun bir süreçten geçer ve nihayetinde yaşadığı toplumun kültürel değerlerini kabullenir. Kültürü kabullendikten sonra da bunu diğer kuşaklara aktarma rolünü yerine getirir. İnsan bu yönüyle kültür aktarımında iletken bir yapıya sahiptir. İnsanoğlu yaşadığı toplumun kültürünü sadece diğer insanlara aktarmakla kalmaz aynı zamanda hayatını sürdürdüğü mekâna da bunu yansıtır. Mekânın tasarımı

ve dizaynı büyük oranda kültürel değerler çerçevesinde şekillenir. Hatta bir toplumun ürettiği mekânlar, o toplumun kültürel mirasının aynasıdır denebilir.

İnsanın gündelik hayatında sergilediği davranış kalıpları, giyim ve kuşamı, eğlenme ve yas törenleri kültürünü yansıtan birer araçtır. İnsanların kullandığı mekânlar da onun kültürel kimliği hakkında ipucu verir. Kentte yaşayan bireyler açısından kullanılan mekânların hepsinin ayrı bir anlamı vardır. Kentte bulunan alışveriş merkezleri, parklar, oyun ve eğlence merkezleri, spor salonları, tiyatro ve sinema salonları fiziksel bir yapı olmanın ötesinde bir ruhun ifadesi olarak tasarlanan mekânlar olarak karşımıza çıkar. Kültür olarak tanımlayabileceğimiz bu ruh, zamanla kent yaşamını kuşatan ve o kentte yaşayan insanların etrafında kenetlendiği bir yapıya dönüşür.

İnsanların ihtiyaçlarının ve yaşam koşullarının değişmesi, kent mekânında da bir dizi değişikliği beraberinde getirmiştir. Günümüzde artan nüfusla beraber kentler, fiziksel anlamda büyümüş, geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Eskiden şehirler tek merkezde toplanmaktayken günümüzde özellikle büyük kentlerde çok farklı kent merkezlerinden söz edilir olmuştur. Artan nüfus ve buna paralel olarak artan insan ihtiyaçlarının doğurduğu bu sonuç, günümüz modern kentleri için vazgeçilmez bir durumdur.

İnsanlar, içinde yaşadıkları toplumun kültürel değerlerini öğrenip o toplumun istediği makbul vatandaşlar olma yolunda ilerlerler. Bazen farklı kültürel özelliklere sahip olan insanlar, birbirleriyle etkileşime girerek kültür alış verişinde bulunur ve karşılıklı olarak değişime uğrarlar. Böylece iki farklı kültürün etkileşimi neticesinde iki kültürden de alınan bazı özelliklerin yer aldığı üçüncü bir kültür olgusu ortaya çıkar. Özellikle büyük kentlerin heterojen yapısından dolayı sosyo-ekonomik olarak farklı özelliklere sahip insanların varlığı, kentlerde bir kültür mozaiğinin oluşmasına sebep olur, farklı kültürel özelliklere sahip insanların etkileşime girmesi neticesinde de kültürleşme olayı gerçekleşir.

Modern kentlerde yaşayan bireyler, kültürleşme neticesinde aldıkları bazı kültür öğelerini, yaşadıkları mekânlara taşıyarak eski mekânlarına ait bazı özellikleri yeni mekânlarında da yaşatmaya çalışırlar. Özellikle köyden kente göç eden insanlarda bu durum daha belirgin olarak görülür. Köyden göç yoluyla şehre gelen insanların, köy yaşamına ait bazı alışkanlıkları kentteki mekânlarda sürdürmeye çalışmaları, -kentteki evlerinin bahçelerine kümes yapıp orada tavuk beslemeleri- buna örnek verilebilir.

Bir toplumda yaşayan insanlar, farklı kültürel özelliklere sahip olabilirler. Günümüz modern kentleri geçmişe nazaran daha heterojen bir yapıya sahip

olduklarından farklı fikir ve inanca sahip, yaşam sıtandartı birbirinden farklı insan topluluklarını bünyelerinde barındırırlar. Kültürel çoğulculuk olarak ifade edilen bu durum, günümüz kentlerini tanımlamak için kullanılan kavramlardan biridir. Kültürel çoğulculuk, kentleri oluşturan mekânlara da yansımaktadır. Kentlerde insanların ikamet ettikleri evler ve mekânlar çoğunlukla sosyo-ekonomik şartlara göre belirlenir. Evlerin ve diğer mekânların kent içerisindeki yerleşiminde kentin sosyo-ekonomik durumunun dışında kültürel yönünün de etkisi vardır. Kültürel çoğulculuğun var olduğunu kabul ettiğimiz şehirlerde, benzer kültürel özelliklere sahip insanların ve mekânların bir arada olduğunu görürüz (Nacak, 2011,s.14).

İnsan, hem kültürü etkileyen hem de kültürden etkilenen bir varlıktır. Kültürlenme neticesinde, içinde yaşadığı toplumun düşünce ve inanış biçimini benimseyen insan, zamanla sahip olduğu bu değerleri diğer insanlara da aktararak farkında olmasa da kuşaklar arasında bir köprü vazifesi görür. Bunu yaparken de başka kültürlerden aldığı davranış kalıplarına kendinden de bir şeyler katarak onu başkalaştırır ve yepyeni bir forma sokar.

Kentlerin en önemli özelliklerinden birisi, orada yaşayan insanların ortak bir kültür etrafında kenetlenmeleridir. Kent kültürü olarak da ifade edebileceğimiz bu unsur, aynı ortamı paylaşan insanların uzun yıllar sonucunda oluşturdukları bir değerler bütünüdür. Kentler, bir taraftan bu değerler bütününe oluşturduğu bir yapıyken bir taraftan da zaman içerisinde bu kültürel değerleri dönüşüme uğratan ve zenginleştiren bir özelliğe sahiptirler.

Biçim, içerik ve tema bakımından birbirinden farklı romanlar yazan Orhan Pamuk, yazdığı romanlarında çok çeşitli mekânlara yer verir. Kent romancısı olan ve romanlarında çoğunlukla kentleri anlatan Pamuk, ele aldığı kentlerdeki farklı mekânları okuyucunun beğenisine sunar. Kentin semtleri, mahalleleri, caddeleri, sokakları, otelleri, sinemaları, tiyatroları, lokantaları, gazinoları, meyhaneleri kahvehaneleri, evleri, konakları, apartmanları, camileri, tarihi yapıları, mezarlıkları, plajları, alış veriş merkezleri, dükkânları, eczaneleri, hastaneleri, üniversiteleri, fabrikaları, iş yerleri, otogarları, istasyonları Pamuk'un romanlarında kendisine yer bulur. Orhan Pamuk'un *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında mekânlar, kahramanların ruh hâllerine ve işlevlerine göre belirli anlamlar taşır ve romanın temasına göre şekillenir. Romanın ana teması Batılılaşmadır ve romandaki mekânlar da bu temayı yansıtacak bir formda sunulur. Romanın birinci bölümünde mekân, geniş anlamıyla İstanbul'dur. Pamuk, İstanbul'un eski ve yeni semtlerini bir arada bir karşıtlık oluşturacak şekilde sunar. İstanbul'un bir yüzü Doğu'ya bir yüzü de Batı'ya bakar. Romanın kahramanı Cevdet Bey, İstanbul'un

Doğu yüzünü beğenmez. Cevdet Bey'in beğenmediği ve hor gördüğü sadece eski İstanbul'a ait mekânlar değildir, bu mekânlarla beraber buralarda yaşayan insanların yaşam tarzlarını ve anlayışlarını da beğenmez.

Geniş mekânı İstanbul olarak belirleyen yazarın asıl üzerinde durduğu küçük mekân ise burjuvanın gözdesi olan Nişantaşı'dır. Romanın başında İstanbul'un eski semtlerinden Haseki'de oturan Cevdet Bey'in tek hayali, bir an önce Nişantaşı gibi bir semtte oturmaktır. Varlıklı insanların yerleşmesiyle her geçen gün büyüyen ve İstanbul'un Batılılaşan yüzünü temsil eden Nişantaşı'nın gelişimi, romanda şu cümlelerle anlatılır:

“Ahşap konaklar büyüdükçe büyüdü. Konaklara kocaman ahırlar yapıldı. Ahırlara ikişer üçer araba soktular. Arabacılar, aşçılar, uşaklar, hizmetçiler, yanaşmalar çoğaldı. Sonra paşaların, beylerin arkasından Yahudiler, Ermeniler, tüccarlar geldiler” (Pamuk, 2018a, s.64).

Romanda Cevdet Bey'in hayali Fransız tipi bir aile kurmaktır ve bunun da Doğu kültürünü temsil eden Haseki'de değil de Batı'yı temsil eden Nişantaşı'nda olabileceğini düşünür. Nitekim Cevdet Bey, bahçesindeki ıhlamur ve kestane ağaçlarına bakarak hoş bir yer olarak algıladığı Nişantaşı'ndaki kâgir evi gördüğü anda neşeli ve mutlu yeni hayatını, burada kuracağını düşünür (Pamuk, 2018a, s.47) ve bu düşüncelerle hayalini gerçekleştirmeye koyulur. Cevdet Bey, büyük arayışlar neticesinde bir Yahudi tüccara ait olan ve üç kuşağa ev sahipliği yapacak olan kâgir evi satın alır. Cevdet Bey'in büyük hayallerle aldığı bu ev, roman boyunca ana mekân olma vasfını yitirmez. Bu kâgir konak, romanın ana izleği olan Batılılaşmanın merkezidir. Romanda Cevdet Bey'in hayali, o dönem İstanbul'un gözde mekânlarından olan Nişantaşı'nda oturmaktır ve bu ev, o hayali gerçekleştirecektir.

Cevdet Bey ve Oğulları romanın bazı bölümleri Ankara'da, bazı bölümleri de Erzincan'da geçmesine rağmen romanda ana mekân İstanbul'dur. Pamuk, Cevdet Bey ve ailesinin üç kuşaklık hikâyesiyle beraber İstanbul'un bir dönemini de anlatır. Bir tüccar olan Cevdet Bey'in iş hayatında meydana gelen değişim ve Cevdet Bey ailesinin sınıf atlaması mekânlar üzerinden verilmeye çalışılır. Cevdet Bey'in Batı tarzı bir aile kurma hayali vardır. Bu hayalini gerçekleştirmek için semtini değiştirmesi gerektiğini düşünen Cevdet Bey, Nişantaşı'na yerleşir. Pamuk, Cevdet Bey ve ailesinin geçirdiği sosyo-ekonomik değişim ve dönüşümü İstanbul'un semtleri, mahalleleri, sokakları, caddeleri ve evlerini kullanarak vermeye çalışır. Cevdet Bey'in ekonomik seviyesinin yükselmesiyle beraber yaşadığı mekânda da bir değişim gözlenir. Romanda anlatılan semtlerden birisi de Haseki'dir. Cevdet Bey, Nişantaşı'na taşındıktan sonra eskiden

oturduğu Haseki'yi, Haseki'nin sokaklarını, evlerini nefretle hatırlar. Romanda bu durum şu cümlelerle anlatılır:

“Araba köprüyü geçiyor, tekerlekler köprünün ahşap döşemesini gıcırdatıyordu. Cevdet Bey köprüden gözüken eski İstanbul'a, kubbelere, durgun ve ölü Haliç'e baktı. 'Burayı beğenmiyor! Buradaki her şeyi kötü buluyor, küçümsüyor! Beni de küçümsüyor, ama ben onu anlıyorum!' Köprünün öte tarafındaki bir tabelâyı okudu: 'En iyi puro ve sigaralar. Tütün Rejisi Mamulleri: Tütüncü Angelidis, bir sigara daha yakarak aynı düşüncelerin bulutlarında kayboldu.'” (Pamuk, 2018a, s.32- 33).

Cevdet Bey, zaman içerisinde Aksaray ve Sirkeci'de iş yerleri açar. Vefa'da bir ev alır ve en sonunda Nişantaşı'nda bir eve yerleşir. Nişantaşı'na yerleştikten sonra da burjuvaya adımını atmış olur.

Romanda anlatılan mekânlardan birisi olan Londra, Refik'in mühendis mektebinden arkadaşı olan Ömer'in eğitim için gittiği bir yer olarak anlatılır. Bunun dışında Londra ile ilgili detaylı bir bilgi verilmez. Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında Büyükkada, Heybeliada, Burgazada ve Kınalıada'dan da söz eder. Yazın İstanbul'un zengin çevrelerinin kaldığı bu adalar, romanda detaylı olarak anlatılmaz. Cevdet Bey'in o dönemdeki pek çok burjuva gibi Heybeliada'da bir yazlığı vardır ve aile, bazı zamanlar oraya gider. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında İstanbul'un semt, mahalle, cadde ve sokaklarını anlatan Pamuk, bu mekânları daha çok İstanbul'daki sınıf farklılıklarını ortaya koyacak şekilde yapar. Sonraki bölümlerde romana mekân anlamında bir genişlik kazandıran Pamuk, ağırlıklı olarak Beyoğlu, Nişantaşı ve Heybeliada'dan bahseder.

Cevdet Bey ve Oğulları romanında ev motifi önemli bir yer tutar. Bütün aile romanlarında olduğu gibi bu romanda da evler ön plana çıkarılmış ve roman boyunca ev içi hallere ayrı bir önem verilmiştir. Pamuk, evlerden hareketle dönemin toplumsal yapısı hakkında ayrıntılı değerlendirmeler yapar. Işıkçı ailesi, başta konakta yaşarken zaman içerisinde konak yaşantısı yerini apartman hayatına bırakır. Geleneksel aile yapısından çekirdek aile yapısına geçişi simgeleyen ve Türk toplum yapısında meydana gelen değişimin ifadesi olan bu durum, romanda şöyle anlatılır:

“Cevdet Bey'in yeni hayatını kurmak için yüzyılın başında aldığı kâgir ev eskir, değerini yitirir, yok olur ve yerini aile apartmanına bırakır. Konağın

apartmana dönüşmesi, Işıkçı ailesinin modern çekirdek aileye geçtiğini gösterir” (Pamuk, 2018a, s.544).

Romanda anlatılan mekânlardan birisi de Şükrü Paşa’nın konağıdır. Dönemin konak anlayışını yansıtan bu ev romanda detaylı olarak şu şekilde tasvir edilir:

“Konağın ön bahçesi ıssızdı. Cevdet Bey selamlık kapısına varıncaya kadar, geniş bahçede küçük mermer bir havuzun kenarından su içen bir serçeden başka hiçbir şey hareket etmedi. Pirinç halkasına uzanırken kapı kendiliğinden açıldı ve dikilen ayvaz, Paşa’nın konuğunu yukarıda beklediğini söyledi. Cevdet Bey gıcırdatmaktan korkarak merdivenleri çıktı. Merdivenlerin açıldığı sahanlıkta bir uşak gene aynı şeyi, Paşa’nın beklediğini söyledi. Cevdet Bey, “Bir aile!” diye mırıldandı. Sahanlığın bir köşesinde, kocaman sarkaçlı bir duvar saati tıkırdıyor, başka bir şey duyulmuyordu. “Saat gibi bir aile!” Geniş odaya girdi, ama burada eşyadan başka bir şey göremedi. Sağına soluna baktı: iskemleler, divanlar, koltuklar, avizeler gördü. Oda serinceydi. Eşya arasında yürüdü. Duvara asılı bir tabloya baktı ve başkalarında böyle şeylere bakarken bir heyecan uyandığını düşündü. Ayakları kedi ayağına benzeyen yaldızlı koltukları seyretti. Bir köşede üzeri sedef kakmalı bir küçük sandık duruyordu. Bunun neye yaradığını düşünürken, bir sandalyenin üstünde de aynı cins sedef görerek döndü: Bir koltukta, bir divanda da sedefler vardı” (Pamuk, 2018a, s.47).

Romanda anlatılan bir mekân da lokantalardır. Cevdet Bey, arkadaşı Fuat Bey’le beraber bazen Beyoğlu’ndaki bir kulüpte bir araya gelerek yemek yer. Bu lüks lokanta, İstanbul burjuvazisinin uğrak yeridir ve Cevdet Bey de bu lokanta sayesinde girmeyi düşündüğü yeni çevreyi tanımaya çalışır. Romanda kısa da olsa bir Pastaneden de söz edilir. Nigan Hanım’ın kızı ve gelinleriyle gittiği bu pastanenin fiziksel görünümünden ziyade pastanede oturan kahramanların ruh halleri betimlenir. Cevdet Bey ve Oğulları romanında Pamuk, meyhanelere de yer verir. Roman kahramanlarından Muhittin, arkadaşlarıyla beraber sık sık meyhanelere uğrar.

Romanda anlatılan mekânlardan birisi de toplumun alt tabakasına mensup bireylerin uğradığı kahvehanelerdir. Cevdet Bey, Haseki’deki evine giderken yolda gördüğü kahvehanelerde oturan insanları küçümser:

“Bunlar burada iki yüz yıl önce nasıl otururlarsa öyle oturuyorlar... Para kazanmak yok! Yeni bir şeyler yok! Hayatlarında şey yok, evet hırs yok, hırs!

Şu pislığe bak. Şu mezbeleyi şuradan kaldırmak kimsenin aklına gelmez. İşte kahveye giriyorlar, oturuyorlar, gelip geçenlere bakıyorlar!” Bir kahvenin önünde, bir çınarın altında oturan entarili erkeklere baktı. Oturanlar da bu gösterişli kupanın içine dikkatle baktılar. Cevdet Bey onlarla göz göze bakışarak ağır ağır önlerinden geçti. Sonra öfkeyle söylendi. ‘Ne bakıyorsunuz?’ Bunda bakacak ne var? Bir araba geçiyor, içinde bir adam oturuyor, onlar da bakıyorlar! Ah her şey ölü! Ağbim haklı. Entarili bir miskin değil, tüccar olduğum için de ben haklıyım” (Pamuk, 2018a, s.33-34).

Cevdet Bey ve Oğulları romanı genel olarak burjuva kesiminin yaşadığı yerlerde geçtiğinden camilere fazlaca yer verilmez. Romanda camiler, ya cenaze namazları ya da bayram namazları vesilesiyle anılır. Bayram namazını kılmak için Teşvikiye Camii’ne giden Cevdet Bey, burada çok üşümesine rağmen manevi bir haz alır. Romanda camilerin fiziksel özellikleri çok ayrıntılı anlatılmaz. Romandaki en detaylı cami anlatımı, Teşvikiye Camii’nde Cevdet Bey’in cenazesi kaldırılırken yapılır. Burda da mekânın anlatımından ziyade bütün cenaze merasimlerinde görülebilecek durumlar hakkında detaylı bilgiler verilir.

Cevdet Bey ve Oğulları, zengin bir aile olan Işıkçılar ailesinin hayatını anlatan bir romandır. Roman aile romanı olmakla beraber romanda Işıkçıların sahip olduğu dükkân, iş yeri, fabrika gibi mekânlara da değinilir. Romanda dikkat çekilen bir husus da o dönem iş dünyasında görülen gayrimüslim varlığıdır. İş dünyasında ve ticaretle gayrimüslimlerin söz sahibi olması Cevdet Bey’i rahatsız eder ve onu bir yalnızlık duygusuna iter. Cevdet Bey’in içinde bulunduğu bu ruh hâli romanda şöyle anlatılır:

“Ünlü berber Petro’nun dükkânından şapkalı biri çıkıyordu. Veliht Reşat Efendi’nin terzisi olduğu söylenen Botter’in vitrinine, iki Hristiyan kadın bakıyordu. Gümüş ve kristal eşya satan Decugis’in camekânı pırıl pırıldı. İleride Lebon Pastanesi vardı. Cevdet Bey bakkal Dimitrokopulo’nun tabelasını görünce, gene sabah kapıldığı yalnızlık duygusuna kapıldı. Avunmak için çocukluğunu, Akhisar’ın bahçelerini hatırlamak istedi. ‘Ne onlarla olabiliyorum, ne ötekilerle!’ diye düşündü” (Pamuk, 2018a, s.22).

Cevdet Bey’in hasta olan ağabeyini muayene ettirmek için bir doktor araması ve bunun için bir eczaneye gitmesiyle bir eczane; Cevdet Bey’in torunu Ahmet’in bir arkadaşıyla beraber bir kitapçının vitrinine bakmasıyla da bir kitapçı dükkânı romana dâhil olur. Romana mekânsal anlamda bir genişlik katan bu mekânlar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmez.

Cevdet Bey ve Oğulları romanında olduğu gibi 20. yüzyılın başından 1980 öncesi döneme kadarki süreci, üç kuşak bağlamında anlatan *Sessiz Ev* romanındaki mekân, dar bir alanla sınırlıdır. Genel anlamda İstanbul yakınlarındaki sayfiye beldesi olan Cennethisar’da geçen olayları anlatan *Sessiz Ev*’de, ana mekân alegorik anlamlar yüklü ahşap konaktır. Konağın canlı bir varlık olarak işlendiği romanda, konağın geçmişine dair tüm bilgiler iç monolog ya da bilinç akışı yöntemiyle anlatılır. Romana ismini veren bu sessiz ev, yüzyılın başında İstanbul’dan kovulan Selahattin Darvinoğlu tarafından tamamen Batılı bir perspektifle inşa edilir. Romanda Selahaddin Darvinoğlu’nun bu ev ile ilgili planları şu şekilde anlatılır:

“Burası muayenehânem olacak, burası yemek odası, burası Avrupa usulü mutfak; çocukların her biri için ayrı bir oda yaptırıyorum, çünkü herkes kendi odasına kapanıp kendi kişiliğini geliştirebilmeli, evet Fatma, üç çocuk istiyorum; gördüğün gibi pencerelere kafes de yaptırmıyorum, ne çirkin söz, kadınlar kuş mu, hayvan mı, özgürüz hepimiz, istersen beni bırakıp gidebilirsin, biz de onlar gibi panjur yaptırıyoruz ve oraya da artık, orası, burası, deme Fatma, şehnişin de değil, balkon o çıkıntının adı” (Pamuk, 2012, s.22-23).

Yüzyılın başında Selahattin Bey’in Batılı bir yaşam tarzına göre yaşayacak bir aile kurmak için yaptığı bu ev, 1980’nin arifesinde küçük torun Metin tarafından “aptal, tuhaf ve iğrenç eski ev” (Pamuk, 2012, s.48) olarak betimlenir. Toplumun yaşadığı değişim ve dönüşüm sürecine meydan okuyan konak, artık toplumun geneli tarafından miadını doldurmuş bir mekân olarak algılanır. Selahattin Bey’in büyük torunu tarihçi Faruk’un ise evle ilgili izlenimleri şu şekildedir:

“Arabayı bahçeye soktum ve her gelişimde sanki daha da eskiyip boşalan evi kasvetle seyrettim. Ahşap doğramaların boyası dökülmüştü, sarmaşıklar yan duvardan ön duvara atlamıştı, incirin gölgesi Babaanne’nin kapalı pancurlarına vuruyordu, alt katın pencere demirleri pas içindeydi” (Pamuk, 2012, s.39).

Torunlar tarafından, konağın yıkılması ve yerine apartman yapılması fikri ortaya atılır. Fatma Hanım, tıpkı *Cevdet Bey ve Oğulları*’ndaki Nigan Hanım gibi konağın yıkılması fikrine karşı çıkar. Çünkü konak, Fatma Hanım’la özdeşleşmiştir ve konağın yıkılması, Fatma Hanım’ın ölümü anlamına gelir. Bu yüzden “Burayı yıktıralım, apartman yaptıralım” (Pamuk, 2012, s.42) gibi önerilere kulak asmaz. Geçmişte yaşayan ve geleneği temsil eden, evdeki eşyalarla geçmiş günlerin hatıralarını yâd eden Fatma Hanım, yapay ve kirli olarak değerlendirdiği dış dünyadan kendini izole

eder ve konağın kasvetli ve geçmişi hatırlatan nesnelerle dolu atmosferine sığır. Mekân, zaman ve kişinin özdeşleştiği bu durum romanda şöyle anlatılır:

“Buradayım gene eşyalar arasındayım, düşüncede değil. Masanın üzerine bakıyorum. Saat on ikiye beş var. Saatin yanında kolonya şişesi, yanında gazete, yanında mendil. Öyle duruyorlar. Onlara bakarım, bakışlarım üzerinde gezinir ve bana bir şey söylesin diye yüzlerini yoklar, ama o kadar hatırlatmışlardır ki artık söyleyecek şeyleri kalmamıştır. Yalnızca bir kolonya şişesi, anahtar ve saat: Tıkırdar ve kimse Selahattin bile, zaman nedir bilmez” (Pamuk, 2012, s.19).

Orhan Pamuk romanlarında ev motifi önemli bir yer tutar. Hem *Cevdet Bey ve Oğulları*’nda hem *Sessiz Ev*’de, hem de *Kara Kitap*’ta evler, kahramanların ruh ve düşünce dünyası üzerinde etkili olan mekânlardır. *Sessiz Ev*’deki konak da *Cevdet Bey ve Oğulları*’ndaki kâgir ev gibi değişimin, Batılı bir hayatın sembolü olarak düşünülmüş, zaman içerisinde değişimin önündeki en büyük engele dönüşmüştür. Her iki romanda da evler, zaman içerisinde eskimiş, köhnemiş ve o eski önemlerini yitirmişlerdir. Nitekim Selahattin Bey’in Batı’nın aydınlığını Doğu’ya taşımak için kurduğu laboratuvar, 1980’nin arifesinde artık, aile bireylerinin uğramadığı, eski ve köhne bir mekân olarak şu şekilde betimlenir:

“Yüzlerce şişe, cam kırıkları, sandıklar, kutunun içine atılmış kemik parçaları, eski gazeteler, paslı makaslar, cımbızlar, anatomi ve tıp üzerine Fransızca kitaplar, kutular dolusu kâğıt, tahtalara yapıştırılmış kuş ve uçak resimleri, gözlük camları, yedi renge bölünmüş bir daire, zincirler, küçükken pedalına basıp arabacılık oynadığım dikiş makinesi, tornavidalar, tahtalara iğnelenmiş böcek ve kertenkeleler üzerinde, ‘İnhisarlar İdaresi’ yazan yüzlerce boş şişe, ecza şişelerine doldurulmuş etiketlenmiş türlü çeşitli tozlar, bir saksı içinde mantarlar...” (Pamuk, 2012, s.44-45).

Sessiz Ev’de Avrupaî özellikler taşıyan mekânlar, Metin’in anlatıcı olduğu bölümlerde tanıtılır. Örneğin Metin, Ceylan’ın burjuva ailesinin “korkutucu mobilyalarla” (Pamuk, 2012, s.52) dolu evini beğenmez. Yine Metin’e göre arkadaşlarıyla eğlenmeye gittikleri İstanbul’un meşhur Bağdat Caddesi’nde her şeyin sahte olduğu açıkça bellidir (Pamuk, 2012, s.134).

Yazar, *Sessiz Ev*’e İstanbul dışından farklı mekânları da dâhil ederek romana mekân anlamında bir genişlik katar. Romanda mekân değişiklikleri kahramanların anlatım ve hatırlamalarına paralel olarak değişkenlik arz eder. Cennethisar’ın eski, temiz ve doğal hâli, Hasan’ın anlatımlarıyla betimlenirken, Metin’in anlatımlarında da

daha çok Avrupaî özellikler taşıyan mekânlar ön plana çıkar, romanın bir diğer kahramanı Faruk ise çocukluğuna dair hatırlamalarıyla romanın mekânını genişletir ve babasının kaymakamlık yaptığı Erzincan'ın Kemah ilçesini ve bu ilçede kaldıkları taş evi romana dâhil eder (Pamuk, 2012, s.125-126).

Sonuçta çoklu anlatıcının kullanıldığı çok sesli ve renkli modern bir roman olan *Sessiz Ev*'in bu yapısı, mekânların kullanılmasına da yansır. Romanında sade bir mekân anlayışı tercih eden Pamuk, yedi günlük olay zamanının büyük bölümünü Cennethisar'da ve özellikle buradaki ıssız ve köhne evde kurgular. Romana adını veren ve daha genel bir değerlendirmeye Türkiye'yi temsil eden köhne ve ıssız ev, farklı kişiler tarafından farklı biçimlerde algılanır. İçinde yaşayanlar arasındaki gerilimin, Türkiye'nin 1980 öncesi siyasi ve sosyal atmosferine oldukça denk düştüğü bu ev ve bu ev bağlamında anlatılan aile, bir bakıma Türkiye toplumunu sembolize eder. Roman kahramanlarının kendi perspektiflerinden değerlendirdikleri evle asıl özdeşleşen kişi ise Fatma Hanım'dır. Eski, köhne, çevresindekilere garip, eğreti görünen *Sessiz Ev* de tıpkı Fatma Hanım gibi sıkıntılarla dolu bir geçmişe sahiptir ve sessizliğinin arkasında büyük bir trajedi barındırır. Mekânların genişlemesi İstanbul, Kemah vb. yerlerin romana dâhil olması ise anlatıcı olarak seçilen kişilerin bilinç akışı ya da iç monolog yöntemiyle geçmişe dair hatırlamaları bağlamında gerçekleşir. Orhan Pamuk, bazen aynı mekânı farklı romanlarında kullanabilmektedir. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanıyla *Sessiz Ev* romanında bunun örneğini görüyoruz. *Sessiz Ev*'in, *Cevdet Bey ve Oğulları* ile aynı coğrafi alana yayılması, yazarın iki roman arasındaki göndermelerinin mekâna yansması olarak değerlendirilebilir. Örneğin Refik'in Erzincan'a gitmesi ile Doğan'ın Erzincan Kemah'ta kaymakamlık yapması ve Fatma Hanım'ın Şükrü Paşa'nın konağına gitmesi gibi ortak mekân kullanımları içerik, tema ve kişiler bakımından aralarında benzerlikler olan bu iki romanı birbirine daha çok bağlar.

Beyaz Kale romanında, gerçek mekânlar ile düşsel mekânlar iç içe geçmiş durumda anlatılır. Pamuk, romanda İstanbul, Üsküdar, Cennethisar, Haliç, Heybeliada, Boğaz, Gebze, Galata, Kâğıthane, Mirahor Köşkü, Edirne, Ayasofya, Venedik gibi gerçek mekânların yanında romana da ismini veren ve tamamen düşsel bir mekân olan Beyaz Kale gibi mekânları da kullanır. Romanda birbirinden farklı mekânlara yer veren Pamuk'un asıl üzerinde durduğu mekân, birçok romanında olduğu gibi yine İstanbul'dur. Venedikli Köle'nin ve diğer esirlerin İstanbul'a getirilişi sırasında İstanbul'un semt ve sokakları kısaca tanıtılır. Venedikli Köle ve beraberindekiler, sokaklara dizilmiş halkın arasından geçirilerek zindana atılırlar. Zindana atılan Venedikli Köle'ye din değiştirmesi için bir süre baskı yapılır. Dinini değiştirmemekte

kararlı olduğu anlaşılnca da Hoca adındaki bir şahsa köle olarak verilir. Hoca ve emrine verilen Venedikli Köle, birtakım bilimsel çalışmalar yaparlar. Bu çalışmaları yaparken de İstanbul’un muhtelif yerlerini gezerler. Bu gezintileri sırasında gördükleri sokaklar, özellikle Venedikli Köle’nin dikkatinden kaçmaz ve bu sokaklara duyduğu hayranlığı dile getirir:

“Akşamüstü araçlarımızı bir arabaya yükleyip saraya gittik, İstanbul sokaklarını seviyordum artık, görünmeyen adam olduğumu, onlar arasından, bahçelerdeki iri çınar, kestane ve erguvan ağaçları arasından hayal gibi geçtiğimi düşlerdim” (Pamuk, 2005, s.41).

İstanbul’da bir veba salgını baş gösterince Hoca ve Venedikli Köle, veba salgınını ortadan kaldırmak için çeşitli çalışmalar yaparlar. Veba salgını her geçen gün etkisini arttırmakta ve birçok insan, bu salgından dolayı yaşamını yitirmektedir. Hoca ve Venedikli Köle’nin aldığı tedbirler başta işe yarasa da İstanbul sokaklarında şahit oldukları manzaralar veba salgınının can almaya devam ettiğini ve aldıkları tedbirlerin çok da işe yaramadığını gösterir. Hastalığın boyutlarını görmek için halkın arasına karışan Hoca ve Venedikli Kölenin bu gezintileri sayesinde çok farklı mekânlar romana dâhil olur:

“Emrimize verilen on iki kişiyi hemen İstanbul’un dört bir yanma dağıttık, mahalle mahalle dolaşiyor, gördüklerini ve ölü sayısını bize bildiriyorlardı. Masamızın üzerine, benim başka kitaplardan düzelterek çizdiğim kaba bir İstanbul haritası yaymıştık. Geceleri, vebanın nerelerde gezindiğini haritanın üzerine korku ve keyifle işaretler, Sultan’a söylememiz gerekenleri tasarlardık... Başta iyimser değildik pek. Veba şehirde kurnaz bir şeytan gibi değil, amaçsız bir serseri gibi geziniyordu. Bir gün Aksaray’dan kırk can alıyor, sonra orayı rahat bırakıp öteki gün Fatih’e uğruyor, derken, karşı kıyıda, Tophane’de, Cihangir’de gezindiği anlaşıyor, ertesi gün de bir bakıyorduk, oralara da pek az uğramış, Zeyrek’e gitmiş, Haliç’e bakan bizim mahallemizin içine girip yirmi kişiyi öldürüvermiş. Padişah, gene Hoca’yı çağırıyordu. Düşündük taşındık, Hoca, Padişah’a, vebanın kalabalık çarşı yerlerinde, insanların birbirlerini kazıkladığı pazarlarda, kucak kucağa oturup dedikodu yaptıkları kahvelerde gezindiğini söylesin, dedik. Gitti, akşam geldi. Söylemiş, Padişah da, “Ne yapalım?” demiş. Hoca, çarşı pazarın, şehir içindeki gidiş gelişin sopa zoruyla kısıtlanmasını söylemiş” (Pamuk, 2005, s.102-103).

Hocayla Venedikli Köle'nin yaptıkları bu çalışmalar sarayın dikkatini çeker ve çocuk Padişah tarafından saraya davet edilirler. Böylece saray da romandaki mekânlar arasına dâhil olur. Romanda saray ve çevresine önemli yer veren Pamuk, gerçek olaylarla kurmacayı harmanlayarak dönemin saray çevresi hakkında önemli bilgiler verir. Hoca, Padişahın dikkatini çekmek ve ona yakınlaşmak için çeşitli çalışmalar yürütür. Padişahın hayvanlara olan ilgisini bilen Hoca, sırf bu yüzden hayvanlarla ilgili risaleler yazar. Saraya gidip gelen Hoca, saray hayatı hakkında detaylı bilgi sahibi olur. sarayda yaşanan ve dedikodularla Hoca'nın kulağına kadar gelen bazı bilgiler romanda şöyle anlatılır:

“Sarayda bir şeyler olduğunun haberini bundan çok sonra aldık: Kösem Sultan, Yeniçeri ağalarıyla anlaşmış, Sultan'ı ve annesini öldürtüp yerine geçirmek için bir düzen kurmuş, ama sökmemiş. Kösem Sultan'ın ağzından burnundan kan gelene kadar boğup öldürmüşler. Hoca, olup biteni, muvakkithaneye gelen aptal dostlarının dedikodularından öğreniyor, bir de okula gidiyor, başka hiçbir yere çıkmıyordu” (Pamuk, 2005, s.55).

Orhan Pamuk'un *Beyaz Kale* romanında kahramanlar, düşsel mekânlar oluşturarak bu yerlere duydukları özlemi dile getirirler. Uzun yıllar esir hayatı yaşayan Venedikli Köle, vatan hasreti çeker. Bu yüzden ki eskiden yaşadığı evin penceresinden dışarıya bakarken çektiği vatan hasretini; “Bir masanın üstündeki sedef kakmalı tepsinin içinde şeftaliler ve kirazlar duruyordu, masanın arkasında hasırdan örülmüş bir sedir vardı, üzerine pencerenin yeşil çerçevesiyle aynı renkte kuştüyü yastıklar konmuştu; daha arkada kenarına bir serçenin konduğu zeytin ve kiraz ağaçlarını görüyordum” (Pamuk, 2005, s.30-31) cümleleriyle ifade eder. Romandaki bir diğer düşsel mekân da Beyaz Kale'dir. Aynı zamanda romana da ismini veren Beyaz Kale, Venedikli Köle'nin bakış açısıyla şu şekilde tasvir edilir:

“Yüksekçe bir tepenin üzerindeydi, bayraklı kulelerine batan güneşin belli belirsiz kızıllığı vurmuştu, ama beyazdı; bembeyaz ve güzel. Nedense, insanın böyle güzel ve erişilmez bir şeyi ancak rüyalarında görebileceğini düşündüm” (Pamuk, 2005, s.160).

Romanda sadece dış mekânlar değil iç mekânlar da tasvir edilir. Hoca'nın evi, kölenin kaldığı zindan, anlatılan belli başlı iç mekânlardır. Yazar iç mekânları da Venedikli Köle'nin bakış açısıyla anlatır. Hoca'nın emrine verilen Venedikli Köle, Hoca'nın evine gittiğinde içinde fazla eşya bulunmamasına rağmen bu evi kasvetli bulur

ve burada ruhunun daraldığını söyler. Zamanla bu eve ve evin havasına alışan köle, kaçtığı bu eve geri döndüğünde evin kokusunu özlediğini fark eder (Pamuk, 2005, s.99).

Beyaz Kale'de Gebze'nin anlatıldığı kısımda evlerden söz edilmekle beraber romanın İstanbul'da geçen kısımlarında çok detaylı ev tasvirleri göremiyoruz. Hatta bir paşa konağının tasviri dışında romanda, Hoca'nın evi dışında önemli bir ev tasviri görülmez. Hoca'nın evi hakkındaki bilgileri de çoğu zaman Venedikli Köle'nin gözlemlerinden öğreniriz. Romanda köle, Hoca'nın evi ile ilgili şu değerlendirmeleri yapar:

“Gece ayrılmadan önce Hoca'nın Haliç'e bakan evine dönüyor ve sonuçlar üzerine uzun uzun konuşuyorduk. Evi küçük, sıkıntılı ve sevimsizdi. Nereden aktığını hiçbir zaman öğrenemeyeceğim pis bir suyun çamurlaştırdığı kargacık burgacık bir sokaktan giriliyordu, içeride neredeyse hiç eşya yoktu, ama eve her girişimde içim daralır tuhaf bir sıkıntıya kapılırdım. Belki bu duyguyu bana, dedesinden kalan adını sevmediği için, kendisine “Hoca” dememi isteyen bu adam veriyordu: Beni gözetliyordu, benden bir şey öğrenmek ister gibiydi, ama o sırada sanki o şeyin ne olduğunu biliniyordu. Duvar diplerine serdiği sedirlere oturmaya alışamadığım için, deneylerimizi tartışırken, ben ayakta durur, kimi zaman da sinirli sinirli odada bir aşağı bir yukarı yürürdüm. Sanırım, Hoca hoşlanırdı bundan, O oturuyordu, böylece soluk bir lambanın ışığında da olsa beni doya doya seyrederdi” (Pamuk, 2005, s.23).

Hoca ile kölenin evdeyken yaptıkları, romanda ayrıntılı olarak anlatılır. Soba başında geçirilen uzun geceler ve yapılan uzun sohbetler, dışardan gelen bozacının sesine kulak kabartmaları bunlardan bazılarıdır. Veba salgını sırasında Hoca hastalanınca Venedikli Köle, evi terk ederek Heybeliada'ya kaçır. Romanda kölenin evden kaçışı ve bu yolculuk sırasında gördüğü yerler, adadaki yaşantı, balıkçıların durumu, adadaki bahçeler ve adadan İstanbul'un görüntüsü ayrıntılı şekilde tasvir edilir (Pamuk, 2005, s.96-97).

Beyaz Kale'de değinilen mekânlardan birisi de Hoca'nın saraydaki işlerinden önce bir dönem çalıştığı sübyan okuludur. Romanda bu okul hakkında çok ayrıntılı bilgiler verilmez. Okuldan ziyade orada okuyan öğrencilerin ilgi duyduğu konular üzerinde durulur. Camiler ve tekkeler de romanda mekân olarak karşımıza çıkan kurumlardır. Romanda birkaç yerde ismi geçen camiler, ibadetlerin yapıldığı, cenazelerin kaldırıldığı yerler olarak anlatılır. Veba salgınını engellemek için alınan tedbirlere imamlar, cami kürsülerinden tepki göstererek vebanın Allah'ın işi olduğunu

ve onu ortadan kaldırmak için tedbir almanın doğru olmadığını ifade ederler. Veba salgınının gözlemlemek için İstanbul'da dolaşan Hoca ile Venedikli Köle, mahalle aralarındaki küçük camilerden ve mescitlerden de söz ederler. Romanda anlatılan ibadethanelerden birisi de Ayasofya'dır. Veba salgını bittikten sonra bir cuma namazını tüm şehir, Ayasofya'da birlikte kılarlar. Romanda bu durum şu şekilde anlatılır:

“Bir ay sonra, bir Cuma günü Hoca, Başmüneccimdi; hatta ondan başka bir şeydi de: Sultan veba bitti diye bütün şehrin katıldığı Ayasofya'daki cuma namazına giderken, Hoca onun biraz arkasındaydı; önlemler kaldırılmıştı, Allah'a ve Padişah'a şükreden o cıvıl cıvıl kalabalık arasında ben de vardım.” (Pamuk, 2005, s.108-109).

Havai fişek gösterisine hazırlık için çarşıya çıkan Hoca, aktarları dolaşır. Bulduğu toz sayesinde büyük bir havai fişek gösterisi düzenler. Böylece aktar dükkânları da romanda, mekânlar arasındaki yerlerini alır. Bu dükkânlar hakkında detaylı bilgi verilmez.

Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* adlı romanında da ana mekân İstanbul'dur. Hemen bütün romanlarında mekân olarak İstanbul'u seçen yazar için bu şehir vazgeçilmezdir. İstanbul'un caddelerini, sokaklarını, sinema ve tiyatrolarını, eski ve yeni yerleşim yerlerini büyük bir ustalıkla anlatan Pamuk, eskiyi ve moderniteyi bir arada barındıran bu şehrin, sadece Türkler için değil bütün dünya için önemli bir kültür merkezi olduğunun fazlasıyla farkındadır ve şehrin bu önemine kitaplarında sıklıkla vurgu yapar.

Kara Kitap'ta ana hatlarıyla üç temel mekândan söz edilebilir: Birincisi diğer iki mekânı da kuşatan İstanbul'dur. İkincisi Pamuk'un doğup büyüdüğü yer olan Nişantaşı'dır. Üçüncüsü ise Nişantaşı'nda bulunan Şehrikalp Apartmanı'dır. Romanda Nişantaşı İstanbul'un, Şehrikalp Apartmanı ise Nişantaşı'nın kalbi konumundadır.

Romanda geniş mekân olarak sunulan İstanbul'un semtleri, pavyonları, gecekonduları, otelleriyle farklı mekânlarına ait tasvirler karşılar bizi. Orhan Pamuk için vazgeçilmez bir mekân olan Nişantaşı, roman kahramanlarının yaşadığı yerdir. Şehrikalp Apartmanı buradadır ve olaylar burada başlayıp tekrar burada son bulur. Nişantaşı'nda üzerinde durulan ve ayrıntılı olarak anlatılan bir diğer mekân da Alaaddin'in, içinde her şeyin satıldığı dükkânıdır. Bu dükkân eksantrik yapısıyla romana masalsi bir hava verir ve bu yönüyle Alaaddin'in Sihirli Lambası'nı çağrıştırır. Nişantaşı'nda doğup büyüyen Orhan Pamuk, yakından tanıdığı bu semti *Kara Kitap*'ın merkezine koyar ve burada yaşanan olayları, kahramanlarının ruhsal durumlarını yansıtmak için bir done olarak kullanır.

Orhan Pamuk, postmodern tarzda kaleme aldığı *Kara Kitap*'ta, romanın yapısına uygun mekânlar tercih eder. Seçilen mekânlar çok boyutlu olup sadece bir mekân olmanın ötesinde farklı anlamlar da ihtiva ederler. Pamuk, bu romanında da geniş mekân olarak İstanbul'u seçer ve hatta roman İstanbul'la sınırlıdır denebilir. İstanbul'u, postmodern anlatının bütün olanaklarını kullanarak âdeta bir roman kişisi olarak sunan Pamuk, içinde sakladığı ve özleminin duyduğu İstanbul'u büyük bir ustalıkla okura sunar.

Romanın kahramanı Galip'in İstanbul'da mesken edindiği mekânlar, Orhan Pamuk'un da yaşamını geçirdiği yerlerle ortaktır. Yazarın yaşamının büyük kısmını geçirdiği ve çok iyi bildiği mekânları seçmesi, anlatımda ona büyük kolaylıklar sağlamıştır. *Kara Kitap*'ta romanın merkezi İstanbul, İstanbul'un merkezi de Pamuk'un aşına olduğu semtlerdir.

Romanda geniş mekân olan İstanbul'un yanında bazı dar mekânlar da kurgulanır ve bu dar mekânlar, belirli anlamları ihtiva ederler. Romanda üzerinde en fazla durulan mekân, romanın merkezi konumundaki Şehrikalp'tir. Roman kahramanlarının yaşadıkları apartmanın ismi olan Şehrikalp, rastgele seçilen bir isim değildir. Şeyh Galip'in Diyar-ı Kalp adında bir eseri vardır ve ulaşılması gereken yeri temsil eder. *Kara Kitap*'ın kurgusuna bakıldığında Şehrikalp'in Şeyh Galip'in bu eserine bir gönderme olduğu anlaşılır. Yine bu apartman, yazarın bir diğer romanı olan *Cevdet Bey ve Oğulları*'nda Cevdet Bey'in Batılı tarzda bir ailenin temellerini atmak için satın aldığı "Kâgir Konak"ın yerine yapılan aile apartmanı ile de büyük benzerlikler taşımaktadır. Romanda ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmeyen bu apartman, roman boyunca bir arayışın mekânı olur. Galip, kendisini terk eden karısının izini sürer ve sonunda uzun bir arayıştan sonra yine bu apartmana döner. Celal de yıllar önce ayrıldığı apartmana geri döner ve burada yaşamaya başlar.

Orhan Pamuk, *Kara Kitap*'ta gerçek mekânların yanında gerçeküstü mekânlar da kurgular. "Romanda gerçeküstü bir formda anlatılan ilgi çekici mekânlardan birisi Alaaddin'in dükkânıdır. Nişantaşı'nda yer alan bu dükkân, içinde her şeyin satıldığı eksantrik bir mekândır. Gerçekte 65-70 yıllık bir bakkal olan Alaaddin, şık hanımların ve beylerin, öğrencilerin, karakolluk olanların, ehlikeyiflerin, ithal malı düşkünlerin, az ama özcülerin, Levantenlerin, doğma büyüme ya da sonradan Teşvikiyelilerin emektar bakkalıdır" (Aydın, 1998). Roman kahramanlarının hayatlarında önemli bir yere sahip olan "bu dükkân, aslında gerçek hayatta da biraz gerçeküstü bir yerdir. Giderek yok olan aktar dükkânlarını hatırlatır; ama aktar değildir. Günümüzde tam olarak adını koyamayacağımız bir yerdir. Tıpkı Türkiye gibi, hem çağdaş olma yolundadır, (bu

dükkânda fotokopi çekilir, faks gönderilir), hem pek çok zıtlığı barındırır (içki de satılır, namaz hocası da...) hem de kaybolmuş küçük semt dükkânlarını,” (Uğurlu, 2003, s.21) o içinde her şeyin satıldığı dükkânları hatırlatır. Nitekim bu kurmaca dükkânda da milli piyango biletlerinden çocuk kitaplarına, moda dergilerinden futbolcu ve artist resmi çıkan gofretlere, gazoz açacaklarından tespihlere, Kuran okuyan kız posterlerinden, erotik Fransız dergilerine kadar birçok şey satılır. Her kesimden insanın uğradığı bu girift ve kaotik mekân, hem müşteri profiliyle hem sattığı nesnelerin farklılığı ve tutarsızlığıyla ve hem de içerdiği zengin çağrışımlarla romanın çok katmanlı yapısını yansıtır. Eco’nun deyişiyle “mutlak sahteye tapanların mekânı” (Uğurlu, 2003, s.20) olan Alaaddin’in dükkânında, “tavandan iplerle sarkan oyuncak tüfekler, file içinde lastik toplar, orangutan ve Frankeştayn maskeleri, salon oyunu kutuları, rakı ve likör şişeleri” (Pamuk, 2018c, s.367) vb. şeyler vardır. *Kara Kitap*’ta kullandığı “Bu dükkân imgesiyle sürekli devinen veya duran nesneleri art arda sıralayarak kentin ve insanın ancak bu nesneler aracılığıyla var olabileceğini işaret” (Kahraman, 2006, s.17) eden Pamuk, okuyucusuna yaşamın sırrına dair bir ipucu verir.

Kara Kitap’ta çok katmanlı ve çok anlamlı bir yığın olarak kurgulanan ana mekân konumundaki İstanbul imgesinin altı oyulurken ortaya hep dehlizler, labirentler, oyuklar ve kuyular çıkar (Esen, 1996, s.220) ve bu durum tarih boyunca pek çok farklı millete ev sahipliği yapmış İstanbul’un girift yapısına işaret eder. Labirentlerin, kuyuların, belirsiz ve karanlık mekânların varlığı, *Kara Kitap*’ta sıkça kullanılan yansıtma ve taklit yöntemiyle ana mekân İstanbul’un çoğullanmasını sağladığı gibi iç içe çok katmanlı bir mekân düzeneğine de işaret eder. *Kara Kitap*’ta “hem Celal’in yazılarının temaları (Alaaddin’in dükkânı, mankencilik, apartman karanlığı, vb.) hem de kahramanın alegorik yolculuğu boyunca dolaştığı ‘aşağı dünya’ya ait mekânlar (yemek, gazete, sinema, randevuevi, pavyon, manken atölyesi) açıkça metafizik simgesellikleriyle” (Oğuzertem, 1991, s.132-133) dikkat çekerler.

Pamuk, kullandığı gerçek mekânların yanında kurguladığı bazı mekânlarla da romana farklı bir hava katar. Romanda “bu bağlamda kurgulanan mekânlardan biri Merih Manken Atölyesi’dir. Metinlerarası ilişki bağlamında Dante’nin İlahi Komedyasıyla paralellik gösteren Merih Manken Atölyesi, yeraltı dehlizlerine açılan çok bölümlü ve çok katlı bir yerdir. Celal’in “Bedii Usta’nın Evlatları” adlı yazısında Doğu-Batı ilişkisinin Türkiye’de yarattığı kimlik bunalımları bağlamında değiştiği bu atölye, Türkiye’nin son yüzyıllık siyasi, kültürel, ekonomik değişimini simgeleyen insan heykelleriyle dolu” (Demir, 2011, s.424) olup, Batı’nın kendi kültürünü, kimliğini ve düşünce biçimini dayatmasına karşı geleneksel ve Doğulu değerlerin korunmasının

bir ürün olarak sunulur. Aynı zamanda bu atölye, Pamuk'un romanlarında sıkça işlediği Doğu-Batı çatışmasını yansıtmaya da olanak sağlar.

Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* romanındaki "...diğer mekânlarda da çok katmanlı yapı söz konusudur. İstanbul başta olmak üzere tüm mekânları bir yığma birikim biçiminde oluşturan yazar, bu yöntemi romanın "kurgusal coğrafyasındaki semtleri, sokakları, odaları betimlerken de" (Uğurlu, 2003, s.21) kullanır. Örneğin randevuevindeki "eski ve döküntü bir tiyatro sahnesini hatırlatan odada, borusu iyi çekmeyen sobalı mekânlara özgü o uykulu havasızlık, uykulu bir parfüm kokusu ve yorucu bir 'yerli-pop' müziğinin gürültüsü" (Pamuk, 2018c, s.130) vardır. Yine Galip'in Rüya'yı ararken uğradığı Rüya'nın eski kocasının evi, "tam bir 'küçük burjuvanın' ya da 'orta sınıftan birinin' ya da 'geleneksel vatandaşımızın' evi" (Pamuk, 2018c, s.119) konumundadır. Evin iç düzenlenmesi de diğer mekânlarda olduğu gibi bir yığma birikim havası taşır. "Üzerine çiçekli basmalardan kılıf geçirilmiş eski koltukları, sentetik kumaştan perdeleri, kenarları kelebekli emaye tabakları, içinde bayram misafirlerine çıkarılan şekerliği, hiçbir zaman kullanılmayan likör takımlarının saklandığı çirkin bir büfesi ve rengi solmuş, pestil gibi halıları" (Pamuk, 2018c, s.119) "olan bu evi Gregor Vetter, 'kitsch bir rüya âlemi' olarak yorumlar" (Uğurlu, 2003, s.28). En küçük detaya kadar orta sınıf küçük burjuva bir Türk ailesinin evi olarak betimlenen bu mekân, tıpkı Merih Manken Atölyesi'nde olduğu gibi Batı'nın dayattığı kültüre, kimliğe ve moral değerlere karşı oluşturulmuştur. Yine Galip ile Belkıs'ın Dante ile Betarice'in Cennet'teki yolculuklarını çağrıştıran gezisi boyunca uğradıkları yerler de çok katmanlıdır. Örneğin Galip ile Belkıs Süleymaniye Camii'nin iç avlusuna girerler ve "kütlesi burada birden, olduğundan küçük gözükünce, cami, sırlarını gizleyemeyen tanıdık bir yapıya" (Pamuk, 2018c, s.179) dönüşür. Camii için "Ne bir yere çağırıyordu insanı, ne de başka bir yere gönderiyordu" (Pamuk, 2018c, s.181) diyen Galip, kişileştirdiği bu tarihsel, kutsal ve derin mekânın esrarını çözmeye çalışır.

Sonuçta yazar; çok katmanlı, çok anlamlı ve birbirini taklit eden ya da yansıtan mekânları tercih eder ve İstanbul'un fiziki görünümü ile ilgili değişimleri ortaya koyarken eşzamanlı olarak kenti hem yatay hem de dikey olarak kurcalar. Böylece kaotik, iç içe geçmiş anlam katmanlarına sahip canlı, dinamik bir yığın şeklinde beliren İstanbul imgesi oluşturulur.

Galip'in bir gün ansızın ortadan kaybolan eşi Rüya'yı bulmak için İstanbul sokaklarında yaptığı yolculukları anlatan *Kara Kitap*, zaman içerisinde Galip'in kendi iç âlemine yaptığı yolculuklara ve kendisini tanıyıp anlamlandırma arayışına doğru evrilir. Galip'in bu gezintileri sırasında okuyucu, İstanbul'un semtlerini, sokaklarını,

caddelerini, sinemalarını, kahvehanelerini, lokantalarını ve dükkânlarını tanıma fırsatı bulur. Beyoğlu, Cihangir, Karaköy, Tophane, Aksaray ve yazarın hayatının önemli bir kısmını geçirdiği Nişantaşı bu romanda da kendisine yer bulur. Milliyet Gazetesi, Merih Manken Atölyesi, Haliç, Güntepe Mahallesi, Galata Kulesi, Teşvikiye Caddesi, Topkapı Sarayı, Kız Kulesi, Boğaz Köprüsü, Konak Sineması, Valikonağı, Emlak Caddesi romanda adı geçen bazı mekânlardır.

Kara Kitap adlı romanın önemli mekânlarından birisi de roman kahramanlarının yaşadığı Şehrikalp Apartmanı'nda bulunan Celal Salik'e ait evdir. Romanın önemli karakterlerinden olan Celal Salik, bu apartmandan bir daire alır ve oraya yerleşir. Celal Salik'in oturduğu bu daire romanda şöyle anlatılır:

“Şükür, başına bir şey gelmeden Nişantaşı'ndaki bir apartmanın (Şehrikalp'ti adı) kapısından içeri girdi! Çatı katındaki dairesi girdiğinde anlamak ve çare bulmak istediğim dertleriyle birlikte uyur sanıyordum. Hayır, bir koltuğa oturup sigara içerek gazete karıştırdı bir süre. Sonra eski eşyalarının, kırık dökük masasının, soluk perdelerin, kâğıtlarının, kitaplarının arasında aşağı yukarı yürüdü. Birden masasına oturdu, gıcırdayan sandalyesinin üstünde kıpırdandı ve kaptığı bir dolma kalemle boş bir kâğıdın üzerine bir şeyler yazmak için eğildi” (Pamuk, 2018c, s.111).

Romanda Celal Salik'in evinin dışında Rüya'nın eski eşinin evi de anılır. Rüya'yı bulma umuduyla İstanbul'u dolaşan ve bu eve de uğrama ihtiyacı hisseden Galip'in evle ilgili izlenimleri romanda şu şekilde anlatılır:

“Galip Bey görüyordu: Evi Tam bu bir küçük burjuvanın' ya da 'orta sınıftan birinin' ya da 'geleneksel vatandaşımızın' eviydi. Üzerine çiçekli basmadan kılıflar geçirilmiş eski koltukları, sentetik kumaştan perdeleri, kenarları kelebekli emaye tabakları, içinde bayram misafirlerine çıkarılan şekerlikti, hiçbir zaman kullanılmayan likör takımlarının saklandığı çirkin bir 'büfe'leri ve rengi solmuş, pestil gibi bir halıları vardı. (...) Duvar saati, bu tür bir eve böyle tıkırdayan bir duvar saati gerektiği için özellikle seçilmişti. Böyle evlerde, bu saatlerde hep açık durduğu için, televizyon bir sokak lambası gibi sürekli açık bırakılmış, üzerindeki eliş örgü, bu tür ailelerin televizyonlarının üzerinde bu tür örtüler durduğu için serilmişti. Masanın üzerindeki dağınıklık, kuponları kesildikten sonra atılıvermiş eski gazeteler, hediyelik çikolata kutusundan bozma dikiş kutusunun kenarındaki reçel damlası, hatta, doğrudan kendisinin yapmadığı şeyler, kulağı andıran kulbunu çocukların kırdığı bir

fincan, korkutucu sobanın yanında kurutulan çamaşırlar, her şey, inceden düşünülmüş bir tasarımın sonucuydu” (Pamuk, 2018c, s.119-120).

Kayıp karısı Rüya’yı ve Rüya’nın kendisiyle kaçtığından şüphelendiği Celal’i bulma umuduyla İstanbul’un muhtelif yerlerini dolaşan Galip, bu arayışında başarısız olunca son umut olarak Celal’in Şehrikalp Apartmanı’ndaki dairesine döner. Burada Celal’in yazılarından hareketle bir ipucu arayan Galip zaman içerisinde asıl amacını unutarak Celal’in kimliğine bürünür ve onun gazetedeki yazılarını yazmaya, onun yerine yabancı gazetecilere röportajlar vermeye başlar. Celal’in Şehrikalp Apartmanı’nın çatı katındaki bu dairesine gelen Galip, evi farklı bir gözle incelemeye, eve ve evdeki eşyalara farklı anlamlar yüklemeye başlar.

Romanda anlatılan mekânlardan birisi de sinemalardır. Galip ile Rüya, sık sık birlikte sinemaya giderler. Bu sinemalardan birisi de Konak Sineması’dır. Galip, Rüya’yı aradığı günlerde Harbiye’de bulunan Konak Sineması’na da uğrar. Konak Sineması’nın önündeki kalabalığı gören Galip, sinemaya girer. Sinemanın görüntüsü onu Rüya ile yaşadığı eski anılarına götürür. Galip’in, İstanbul’da yaptığı gezilerinin birinde Taksim’deki bir sinema da dikkatini çeker. Celal Salik, Beyoğlu’ndaki bir sinemada izlediği bir filmde hareketle bir anneyle oğul arasındaki ilişkiyi yazısında işler. Romanın farklı yerlerinde İnci Sineması ve Site Sineması’ndan da ayrıntılara girilmeden söz edilir.

Orhan Pamuk, *Kara Kitap*’ta ayrıntılı olmasa da kahvehanelere de değinir. İstanbul’da eşini arayan Galip, iki farklı kahvehaneye uğrayarak buraları gözlemler ve farklı insanları tanıma fırsatı bulur. Uğradığı kahvelerin birinde Galip, kendi durumu ve İstanbul’daki kahvehanelerle ilgili şu değerlendirmeleri yapar:

“Yeni bir kahveye girip oturduğunda Galip aynı iyimserlikle kendi durumunu’ gözden geçirebildi. İpuçlarını sıralayan kelimeler, kâğıdın arkasındaki ev ödevinin kelimeleri gibi basit ve ulaşılır gözükte. Kahvenin uzak bir köşesindeki siyah beyaz televizyon, karlı bir sahada futbol oynayanları gösteriyordu, oyun sahasının kömürle çizilmiş çizgileriyle, çamura bulanmış futbol topu siyahtı. Çıplak masaların üzerinde kâğıt oynasınlar dışında herkes bu kara futbol topuna bakıyordu. Galip kahveden çıktığında aradığı sırrın bu siyah beyaz futbol maçı gibi yalın olduğunu düşündü. Yapılması gereken şey gönüllülere ve yüzlere baka baka adımlarının kendisini götüreceği yere yürümektir. İstanbul kahveyle doluydu; her iki yüz metre de bir kahveye girerek insan bütün şehri baştan aşağı yürüyebilirdi” (Pamuk, 2018c, s.202-203).

Kara Kitap romanında kahramanların uğradığı mekânlardan birisi de meyhanelerdir. Pamuk, romanında meyhaneleri gazeteci, yazar, şair gibi entelektüel insanların uğradığı ve orada fikir teatisi yaptıkları yerler olarak betimler. Ayrıca romanda büfe, muhallebici gibi yemek, tatlı yenilen mekânlardan da söz edilir. Galip, İstanbul'daki gezintileri sırasında bir büfeye uğrayarak burada börek yer, çay içer. Bir başka seferinde Beyoğlu'nda bir muhallebiciye oturan Galip, eski bir dostuyla karşılaşması üzerine muhallebiciye eşi Rüya, tavukgöğsü istediği için geldiğini söyler. Romanda bu iki mekân hakkında da detaylı bilgiler verilmez.

Kara Kitap'ta Pera Palas oteline de yer verilir. Galip, tarihî yönü bulunan bu otele Celal Salik kimliğiyle yabancı gazetecilerle görüşmek için gider. *Kara Kitap*'ta Pamuk, iş yerleri ve dükkânlara da yer verir. Alaaddin'in dükkânı, Merih Manken Atölyesi gibi postmodern mekânların yanında Galip'in İstanbul'da yaptığı gezintiler sırasında gördüğü halıcılar, boncukçular, bakırcı ve plastikçilere, kitapçılara da yer verilir. Romanda ayrıntılı olarak anlatılan mekânların başında Alaaddin'in dükkânı gelir. Gerçek hayatta da var olan ama romanda biraz da gerçeküstü özellikler yüklenen bu dükkân hakkında Pamuk şunları söyler:

“Nişantaşı'ndaki dükkânının hayatımızda tuttuğu yeri anlattım. Küçük dükkânında sattığı binlerce, onbinlerce çeşit malın hepimizin hafızalarında nasıl renk renk, koku koku capcanlı kaldığını anlattım. Evlerinde, yataklarında hasta yatan çocukların kendilerine Alâaddin'in dükkânından hediye, oyuncak (kurşun asker) ya da kitap (Kırmızı Saçlı Çocuk) ya da resimli roman (Kinova'nın dirildiği onyedinci sayısı) almaya giden annelerinin dönüşünü nasıl sabırsızlıkla beklediklerini anlattım. Çevredeki okullarda, son zilin çalmasını bekleyen binlerce öğrencinin, hayallerinde çoktan çaldırdıkları o zilden sonra, o dükkâna hayallerinde nasıl girip İçinden futbolcu (Galatasaraylı Metin), güreşçi (Hamit Kaplan) ya da film artisti resmi (Jerry Lewis) çıkan gofretlerden aldıklarını anlattım. Akşam Sanat Okulu'na gitmeden önce, tırnaklarındaki soluk ojeyi çıkarmak için küçük bir şişe aseton alan kızların, yıllar sonra, yavan bir evliliğin yavan bir mutfağında çocuklar ve torunlar arasında, mutsuzlukla ilk gençlik aşklarını hatırladıklarında, Alâaddin'in dükkânını nasıl uzak bir masal gibi hayal ettiklerini anlattım” (Pamuk, 2018c, s.43-44).

Romanda ayrıntılı olarak anlatılan mekânlardan birisi de kitapçılardır. Galip, Rüya'nın çok sevdiği polisiye romanlarını basan yayınevine girer ve birkaç kitap alır.

Kara Kitap'ta nesnelerden de ayrıntılı bir biçimde söz edilir. Romanın çok katmanlı yapısına uygun olarak tercih edilen uzun tümceler; “ayrıntıları, özellikle ucuz, taklit eşyaları, kaybolan kişilerin geride bıraktığı kalıntıları, epik kataloglar gibi listeler hâlinde içerir, İstanbul’un sokaklarında, apartman aralarında, Boğaz’ın dibinde biriken çöpler gibi...” (Esen, 1996, s.269) üst üste yığar. Pamuk bu nesne yığını, cansız ve statik olmaktan çok, canlı ve dinamik bir biçimde betimler. Böylece “nesneler ve gölgeler yeni kişiliklerine” (Pamuk, 2018c, s.53) bürünür. Yine Galip’e, Rüya’nın evi terk etmesinden sonra “bir zamanlar Rüya’nın sigarasını bastırdığı küllükler, bir zamanlar birlikte oturup yemek yedikleri yemek masası, bir zamanlar karşılıklı oturdukları boş ve acıklı koltuklar, evdeki her şey dayanılmayacak kadar üzücü, dayanılmayacak kadar hüznü” (Pamuk, 2018c, s.396) görünür. Rüya’yı araken farklı bir ruh hâline bürünen Galip, nesnelere farklı anlamlar yükler. Daha önce yaşamı kolaylaştırmaları dışında bir anlamı olmayan bu “nesnelerin Galip’in arayışında da önemli bir işlevi vardır. Önceleri nesnelerin tek anlamlarını görebilen Galip, ‘nesnelerin çift anlamlı esrar’ını gördükten sonra, Celal’le bütünleşme yönünde önemli bir adım” (Esen, 1996, s.242) atar ve en “sonunda Galip, nesnelerden yola çıkarak, mekânların ve İstanbul’un esrarını çözer ve şehrin kendisinden gizli bir esrarı” (Demir, 2011, s.425) bulunmadığı sonucuna varır.

Nesneyi ve maddeyi olduğu gibi değil de özellikle ışık ve renk oyunları içerisinde idealist bir yaklaşımla ele alan Pamuk, böylece hem nesneye, hem mekânlara hem de İstanbul’a içkin ve çoğul anlamlar kazandırarak okurun nesnelere ve mekânlara farklı açılardan bakmasını sağlar.

Yeni Hayat, Pamuk’un mekân olarak İstanbul dışında geçen romanlarından. Girişte olaylar İstanbul’da başlasa da okuduğu bir kitabın etkisiyle Anadolu’nun farklı yerlerine yolculuklar yapan ve kitabın vaat ettiği ve özlemini duyduğu yeni hayatı aramaya koyulan Osman’ın bu yolculukları sayesinde olaylar, İstanbul dışına taşınır. Romanda İstanbul’un anlatıldığı bölümlerde İstanbul’un semtleri, caddeleri, sokakları, kahvehaneleri hakkında bilgiler verilir. İstanbul’un bu mekânları hakkındaki bilgileri, okuduğu kitabın etkisiyle kendisini dışarı atan Osman’ın izlenimlerinden öğreniriz:

“Yirmi iki yıldır yaşadığım kendi mahallem, kendi çocukluğumun sokaklarına çıktım. Nemli Aralık soğuğunu hafif bir rüzgâr gibi yüzümde hissedince, belki de, eski dünyadan yenisine geçmiş olan birkaç şey de vardır, dedim kendime. Bunu benim hayatımı yapan sokaklarda, kaldırımlarda yürürken şimdi görecektim. Koşmak geliyordu içimden. Karanlık kaldırımlardan, iri çöp tenekeleri, çamur gölleri arasından, duvar diplerinden

hızlı hızlı yürüdüm ve attığım her adımla yeni bir dünyanın gerçekleşmekte olduğunu gördüm. Çocukluğumun çınar ve kavak ağaçları ilk bakışta aynı çınar ve kavak ağaçlarıydılar, ama onlara beni bağlayan anıların ve çağrışımların gücü kaybolup gitmişti. Yorgun ağaçlara, iki katlı tanıdık evlere, temelinden, kireç kuyusundan havlayarak ta çatısının kiremitlerine kadar nasıl yapıldığını çocukluğumda gördüğüm ve sonra içinde yeni arkadaşlarımla oyun oynadığım kirli apartmanlara hayatımın vazgeçilmez parçaları gibi değil de, ne zaman nasıl çekildiklerini unuttuğum fotoğraflara bakar gibi baktım: Gölgeleleri, aydınlık pencereleri, bahçelerindeki ağaçları, ya da giriş kapılarındaki harfleri ve işaretleriyle onları tanıyarak, ama tanıdığım şeylerin gücünü içimde hiç mi hiç hissetmeden. Eski dünya, orada, karşımda, yanımda, sokakların içinde, tanıdık bakkal camekânları, Erenköy istasyon meydanındaki ışıkları hâlâ yanan çörek fırını, manavın meyve sandıkları, el arabaları, Hayat Pastanesi, köhne kamyonlar, muşambalar ve karanlık ve yorgun yüzler olarak çevremdeydi. Gecenin ışıklarında hafif hafif titreşen bütün bu gölgelere karşı yüreğimin bir yanı buz kesmişti. Orada bir suç saklar gibi kitabı taşıyordum. Beni ben yapan bütün bu tanıdık sokaklardan, ıslak ağaçların hüznünden, kaldırımlardaki su birikintilerinde asfaltta yansıyan neon harflerin ve manav ve kasapların lambalarından kaçmak istiyordum” (Pamuk, 2012, s.13-14).

Roman kahramanı Osman, Canan’a beslediği duyguların etkisiyle İstanbul’da gezintilere çıkar. Osman’ın bu gezintileri sayesinde İstanbul’un semt, sokak ve caddeleri romana dâhil olur. Osman’ın bu gezintilerinden bir tanesi şöyle anlatılır:

“İstasyona yürüdüm, trene bindim, trenden indim, vapura yetiştim, Karaköy’de iskeleye zıpladım, kollarla, dirseklerle dirsekleştim, merdivenlerden çıktım, otobüse atladım. Taksim’e vardım ve Taşkılla’ya yürürken kaldırımlarda çiçek satan Çingeneler’e bir an durup baktım. Hayatın eskisi gibi sürüp gidebileceğine inanabilir miydim, kitabı okumuş olduğumu unutabilir miydim? Bir an, bu o kadar korkunç gözükte ki koşmak geldi içimden” (Pamuk, 2012, s.21).

Orhan Pamuk, İstanbul’un gözde semtlerinden olan ve kendisinin de doğup büyüdüğü Nişantaşı’na bu romanda da yer verir. Osman’ın âşık olduğu Canan Nişantaşılıdır ve Osman bir gün, ortadan kaybolan Canan’ı bulma umuduyla Cananların Nişantaşı’ndaki evlerine gider. *Yeni Hayat* romanında İstanbul’un anlatıldığı bölümlerde evler ön plana çıkar. Osman’ın evi, komşuları demiryolcu Rıfkı amcanın evi

ve Cananların evi bu bölümde anlatılan evlerdir. Bu evlerden sadece demiryolcu Rıfkı amcanın evi ayrıntılı olarak anlatılır:

“...Aklımda tuhaf bir istek vardı: Babamla ona en son gittiğim zamanlarda evin içinde gördüğüm eşyaları bir kere daha yakından görmek: Kafesteki kanaryaları, duvardaki barometreyi, özenle çerçevelettirilip asılmış şimendifer resimlerini, bir yarısına likör takımları, minyatür vagonlar, gümüş bir şekerlik, kontrolör zımbaları, demiryol hizmet madalyaları, diğer yarısına da kırk elli kitap yerleştirilmiş vitrinli büfeyi, üzerindeki hiç kullanılmayan semaveri, masanın üzerindeki oyun kâğıtlarını...” (Pamuk, 2012, s.18)

Yeni Hayat’ta ismi geçen mekânlardan birisi de lokantalar. Osman, Anadolu’ya yapacağı yolculuğa çıkmadan önce İstanbul terminalindeki bir lokantaya oturur. Romanda zikredilen bir mekân da kahvehanelerdir. Okuduğu kitabın etkisiyle sokağa çıkan Osman, mahalledeki kahveye oturur. *Yeni Hayat* romanında Pamuk, diğer romanlarında pek yer vermediği hastanelere de yer verir. Sokak ortasında vurulan Mehmet’i bulmak için hastaneye gider.

Benim Adım Kırmızı adlı romanda Pamuk, İstanbul’un semtlerini, sokaklarını, mahallelerini, evlerini, kahvehanelerini, nakkaşhanelerini anlatır. İstanbul’da olaylar genel olarak Enişte’nin evi ve nakkaşhanede geçer. Olayların ağırlıklı olarak İstanbul’da geçtiği romanda Acem ülkesi ve Venedik de kısa da olsa romana dâhil olur. Teyzesinin kızı Şeküre’ye âşık olan Kara, Şeküre’nin babasının bu aşka karşı çıkması yüzünden İstanbul’u terk eder ve Acem ülkesine gider. Burada on iki yıl kalan Kara, tekrar İstanbul’a döner; ama on iki yıl öncekinden çok farklı bir İstanbul manzarasıyla karşılaşır. Romanda İstanbul’un bu süre zarfında geçirdiği değişim ayrıntılı olarak anlatılır:

“Gençliğimde yürüdüğüm kimi mahalleler, kimi sokaklar, on iki yılda yanıp, kül ve duman olup uçmuştu da yerlerinde köpeklerin yol kestiği, meczupların çocukları korkuttuğu yangın yerleri açılmış, kimine de benim gibi uzaklardan geleni şaşırtan zengin konakları yapılmıştı. Bunların bazılarının pencerelerine en pahalısından, renkli Venedik camları takmışlardı. Yüksek duvarların üzerinden sarkan cumbalardan, yokluğumda İstanbul’da iki katlı pek çok zengin evi yapıldığını gördüm. Başka pek çok şehirde olduğu gibi İstanbul’da da paranın hiç mi hiç değeri kalmamıştı artık. Benim Doğu’ya gittiğim yıllarda bir akçeye dört yüz dirhemlik kocaman bir ekmek çıkaran fırınlar, şimdi aynı

paraya bunun yarısı ve üstelik tadı tuzu insanın çocukluğunu hiç mi hiç hatırlatmayan bir ekmek veriyorlardı” (Pamuk, 2018b, s.15).

Katilin Kara’yı takip ettiği bölümde İstanbul’un ıssız sokakları, mezarlıkları, cami avluları, dükkânları, ahırları, tekkeleri, mumhaneleri okuyucuya şu şekilde sunulur:

“Biz, aynı kadına âşık iki erkek, o önde, farkına hiç mi hiç varmadığı ben arkasında, İstanbul’un sokaklarında döne kıvrıla ine çıkı ilerler, köpek sürülerinin savaşlarına ayrılmış ıssız sokaklardan, cinlerin beklediği yangın yerlerinden, kubbelerine meleklerin yaslanıp uyuyakaldığı camilerin avlularından, ruhlarla mırıl mırıl konuşan servi ağaçlarının yanı başından, hayaletlerin kaynaştığı karla kaplı mezarlıkların kenarından, adam gırtlaklayan haydutların az ötesinden, bitip tükenmez dükkânların, ahırların tekkelerin, mumhanelerin, saraçların, duvarların arasından kardeş kardeş geçer giderken, ben onu takip değil, taklit ettiğimi düşünüyorum” (Pamuk, 2018b, s.137).

Benim Adım Kırmızı’da, dikkat çeken mekânlardan birisi de evlerdir. “Orhan Pamuk XVI. yüzyıl İstanbul’unu ağırlıklı olarak evler üzerinden anlatır. Romanda Şeküre’nin oturduğu ev ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir. Bu konuyla ilgili bir çalışma yapan Orhan Pamuk, romanın başındayken Şeküre’nin evinin planını çizer. Yazar bu planı *Benim Adım Kırmızı*’nın İngilizce baskısının son sözünde yayımlar” (Koç, 2014, s.37). Romanda anlatılan evlerden birisi de Enişte’nin evidir. Romanda ev şu cümlelerle anlatılır:

“Kara’nın yokluğunda yaptırdığım bu yeni evden, önce hiç söz etmedik. Büyük bir ihtimalle, servet ve itibar sahibi olmayı aklına koymuş istekli bir gencin hissedebileceği gibi Kara, bu konulardan söz açmayı çok ayıp bir şey olarak görüyor. Ama yine de daha eve girer girmez merdivenlerde ikinci katın her zaman daha kuru olduğunu, kemiklerimdeki ağırlara ikinci kata taşınmanın iyi geldiğini söyledim. İkinci kat, derken tuhaf bir utanç duyuyordum, ama şunu bilmenizi de isterim: Benden çok az serveti olanlar, küçük bir tımarı olan basit sipahiler bile yakında iki katlı ev yaptırabiliyor olacaklar. Biz kışları nakış odası olarak kullandığım odadaydık. Bitişikteki odadaki Şeküre’nin varlığını Kara’nın hissettiğini sezdim. Onu İstanbul’a çağırarak için Tebriz’e yolladığım mektupta anlattığım asıl konuya girdim hemen” (Pamuk, 2018b, s.32).

Zeytin'in evi de romanda anlatılan bir diğer mekândır. Pamuk, Zeytin'in evini Kara'nın gözlemleriyle okuyucuya sunar. Kara, Zeytin'in evine Enişte Efendi'nin ölümünden önce ve sonra olmak üzere iki defa gider. İkinci gidişinde yanında Leylek ve Kelebek de vardır. Katil olduğundan şüphelendikleri Zeytin'in evini arayan nakkaşlar, bu evin bir katilin evi olduğuna hükmederler. Kara ile Şeküre'nin gizlice buluştuğu ve bir Yahudi'ye ait olan metruk ev de romana konu olur. Asılmış Yahudi'nin evi olarak nam salan bu ev Şeküre'de bir korkuya sebep olur.

Benim Adım Kırmızı adlı romanda, saray ve çevresine de yer verilir. Enişte Efendi'nin katilini bulmak için onun yerine nakkaşhânenin başına geçen Üstad Osman ile Kara, sarayda bir dizi araştırma yaparlar. Bu araştırmalar sırasında sarayda gördükleri romanda şöyle anlatılır:

“Böylece, veziri azamların bile izinsiz giremedikleri kapılardan geçtik. Bir masala girmiş çocuk gibi, karşıma çıkacak harikalar ve canavarlarla göz göze gelmemek için gözlerimi yerden kaldırmıyordum. Arz Odası'na bakamadım bile. Yine de bir an gözüm kaydı da, Harem'in duvarlarına, başka ağaçlardan hiçbir farkı olmayan sıradan bir çınar ağacına ve pırıl pırıl bir mavi atlastan kaftan giymiş uzun boylu bir adama gözüm takıldı. Yüksek sütunlar arasından geçtik. Diğerlerinden büyük ve gösterişli ve üstü mukarnaslı ağır bir kapının önünde durduk. Eşiğinde pırıl pırıl kaftanlı ağalar vardı ve biri kilide eğilmişti. Hazinebaşısı gözlerimizin içine bakarak şöyle dedi: “Ne mutlu sizlere ki. Padişahımız Hazretleri, Hazine-i Enderun'a alınmanıza izin verdiler. Kimsenin göremediği kitaplara bakar, altından sayfaları, inanılmaz resimleri seyreder, avcı gibi iz sürersiniz. Padişahım, Üstat Osman'a üç gün tanıdıklarımı, bunun birincisini bitirdiğini, iki gün içinde, perşembe öğleye kadar nakkaşlar arasındaki melunun kim olduğunu üstadın çıkarıp bildireceğini, yok bile diremezse Bostancıbaşı'nın işkenceyle bu işin içinden çıkacağım hatırlatmamı da buyurdular...” (Pamuk, 2018b, s.319-320)

Romanda anlatılan mekânlardan birisi de nakkaşhânedir. Yazar, nakkaşhâneyi Kara'nın gözlemlerinden hareketle anlatır. Pamuk, *Benim Adım Kırmızı* romanında toplumsal işlevi olan camilere de yer verir. Romanda camiler, Allah'a ibadetin yapıldığı mekânlar olmanın yanında cenaze merasimlerinin yapıldığı yerler olarak da ön plana çıkar. Erzurumlu Hoca'nın katı fikirlerinin eleştirildiği romanda camiler, bu fikirlerin dillendirildiği mekânlar olarak da sunulur. Erzurumlu Hoca'nın, toplumda yaşanan

bütün olumsuzlukların ve musibetlerin sebebini dinden uzaklaşmaya bağladığı kısımlar romanda şu şekilde anlatılır:

“Beyazıt Camii’nde vaaz veren ve Hazreti Muhammed soyundan bir seyyid olduğunu ilan eden Nusret adlı bir vaiz de işte bütün bu ahlaksızlık, pahalılık, cinayetler, soygunlar sırasında nam salmıştı. Erzurumî denen vaiz, son on yıl içerisinde İstanbul’u kasıp kavuran bütün felaketleri, Bahçekapı ve Kazancılar Mahallesi yangınlarını, şehre her girişinde on binlerce ölü alan vebayı, Safevilere karşı savaşta onca can verilmesine karşın bir sonuç alınamamasını, Batı’da Hristiyanların isyanlar çıkarıp küçük Osmanlı kalelerini geri almalarını, Hazreti Muhammed’in yolundan sapılmasıyla, Kuran-ı Kerim’in emirlerinden uzaklaşılması, Hristiyanların hoş görülüp, serbestçe şarap satılıp tekkelerde çalgı çalınmasıyla açıklıyordu” (Pamuk, 2018b, s.15-16).

Benim Adım Kırmızı’da ele alınan mekânlardan birisi de kahvehanelerdir. Romanda kahvehaneler dönemin nabzının tutulduğu, halkın, meddahın anlattığı hikâyelerle eğlendiği yerler olarak sunulur. Kahvehanelerin fiziksel özelliklerinin detaylı olarak anlatılmadığı romanda daha çok meddahların anlattığı hikâyeler ön plana çıkartılır. Romanın farklı bölümlerinde değişik hikâyeler anlatan meddah, Erzurumlu Hoca ve taraftarlarını da sık sık eleştirir. Meddah tarafından kadın adlı hikâyenin anlatıldığı bir gecede Erzurumlu Hoca ve taraftarları, kahvehaneyi basarak meddahı öldürür ve kahvehaneyi yerle bir ederler. Romanda bu kısım şu cümlelerle anlatılır:

“Kahveden çıkanların acımasız bir dayaktan geçirilip kahvenin gaddarca dağıtıldığını seyrettikten sonra kaçmak geldi içimden. Daha sonra başka bir kalabalık, galiba Yeniçeriler, yetişiyordu, Erzurumîler meşalelerini söndürüp kaçtılar. Kahvehanenin karanlık kapısında kimse yoktu, kimse de bakmıyordu. İçeri girdim: Her yer kırık doluydu; fincan, tabak, bardak, çanak ve cam kırıklarına basarak yürüdüm. Duvarda yüksek bir çiviye asılı bir kandil bütün bu gürültü sırasında sönmemişti, ama kahvenin silme kırıkla kaplı yerini, yıkılıp parçalanmış sehpaları, peykeden geri kalan tahta parçalarını değil, tavandaki is lekelerini aydınlatıyordu. Minderleri üst üste koyup, uzanıp, kandili aldım. Işığında yerde yatan gövdeleri fark ettim. Yüzlerinin kanlar içinde olduğunu görünce bakamıyor, ötekine sokuluyordum. İkinci gövde inliyordu; lambamı görünce çocuk gibi bir ses çıktı ağzından, geri çekildim. Biri daha girmişti içeri. Önce çekindim ama Kara olduğunu hissettim. Yerde yatan üçüncü gövdeye birlikte sokulduk. Yüzüne lambayı yaklaştırdıkça ikimiz

de aklımızın bir köşesiyle zaten çoktan bildiğimiz şeyi gördük: Meddahı öldürmüşlerdi” (Pamuk, 2018b, s.379).

Nişantaşlı zengin bir ailenin çocuğu Kemal ile Çukurcuma’da yaşayan ve fakir bir ailenin kızı olan Füsün arasındaki aşkı anlatan *Masumiyet Müzesi*, bir İstanbul romanıdır. Pamuk’un diğer bazı romanlarında olduğu gibi bu romanında da İstanbul’un semtleri, caddeleri, sokakları, dükkân ve lokantaları anlatılır. Füsün’a saplantı derecesinde âşık olan Kemal, Füsün’u kendisine hatırlatan mekânların bir haritasını yapar ve o mekânları hatırlatma derecelerine göre farklı renklere boyar. Melankolik bir hâl olan bu durum romanda şu şekilde anlatılır:

“O günlerde bütün gücümle kafamda canlandırmaya ve benimsemeye çalıştığım yeni Nişantaşı haritasını sergiliyorum burada. Kırmızıyla boyalı yerlere ve sokaklara girmeyi kendime kesinlikle yasaklamıştım. Valikonağı ile Teşvikiye Caddesi’nin kesiştiği yere yakın olan Şanzelize Butik, Merhamet Apartmanı’nın üzerinde yer aldığı Teşvikiye Caddesi, karakol ve Alaaddin’in dükkânının köşesi, kafamda bu haritadaki gibi kırmızıydı. O zamanlar adı Abdi İpekçi Caddesi değil, Emlak Caddesi olan sokak ve daha sonra adı ‘Celâl Salik Sokak’ olarak değiştirilen ve Nişantaşlıların ‘karakolun sokağı’ dediği sokak. Füsünların oturduğu Kuyulu Bostan Sokak ve bütün bu kırmızı sokaklara açılan yan sokakları da kendime yasakladım. Turuncuyla işaretli yerlere çok gerekliyse, içki içmemişsem ve bir dakikayı asla geçmeyecek kestirmeler için neredeyse koşarak ve hemen terk etmek üzere girebilirdim. Bizim ev ve Teşvikiye Camii, pek çok yan sokak gibi, dikkatli olmazsam aşk acısına kapılacağım turuncu renkli sokaklardaydı. Sarı sokaklarda da dikkatli olmam gerekiyordu. Onunla buluşmak için Satsat’tan çıkıp her gün Merhamet Apartmanı’na yürüdüğüm yol, Füsün’un Şanzelize Butik’ten eve giderken izlediği yol (bu yolu hep hayal ediyordum) gibi acılarımı artıracak tehlikeli hatıralarla, tuzaklarla doluydu” (Pamuk, 2018d, s.156-157).

Romanda anlatılan mekânlardan birisi de Kemal’in arkadaşlarıyla beraber gittikleri Şile ve Kilyos plajlardır. Bu plajlarda kadınların denize girerken takındıkları utangaç tavırlar, Kemal tarafından garipsenir. Kemal, Füsün’u unutmaya çalıştıkça ona daha çok bağlanır. Kemal’in Füsün’a olan bu tutkusu onu İstanbul sokaklarında gezintilere çıkartır. Nişantaşı ve çevresine iyice yabancılaşan Kemal, Füsün’un yaşadığı fakir semtleri mesken edinir. Romanda bu semtler de ayrıntılı olarak gözler önüne serilir.

Masumiyet Müzesi'nde Orhan Pamuk, evlere de yer verir. Kemal'in annesinin Nişantaşı'nda bulunan Merhamet Apartmanı'ndaki evi, Füsünların önce Nişantaşı Kuyulu Bostan Sokak'taki ve daha sonra taşındıkları Çukurcuma'daki evleri, Kemal'in Nişanlısı Sibel'in boğazda bulunan yalıları, romanda ön plana çıkan evlerdir. Kemal'in annesine ait olan ve Teşvikiye Caddesi üzerindeki Merhamet Apartmanı'nda bulunan daire, ailenin eski ve kullanılmayan eşyalarının depolandığı, Kemal'in ders çalışmak bazen de kafa dağıtmak için kullandığı bir mekândır.

Romanda, Füsünların Çukurcuma bulunan evleri, detaylı olarak anlatılan mekânlardandır. Kemal, Sibel ile nişanlandıktan sonra bir yıl kadar Füsün'dan haber alamaz. Daha sonra Füsün'un daveti üzerine onu görmeye evlerine giden Kemal, Füsün'un Feridun adında bir senaristle evlendiğini görür ve büyük hayal kırıklığı yaşar. Buna rağmen Kemal, sekiz yıl boyunca Çukurcuma'daki bu evi mesken edinir. Bu süre zarfında Kemal'in Çukurcuma'yla ilgili izlenimleri romanda şu şekilde anlatılır:

“Mahalle kalabalığı çeşitliydi: Galatada limanda işçilik yapanlar, Beyoğlu'nda ara sokaklarda küçük dükkânları, lokantaları işletenler ve garsonlar, Tophane tarafından yayılarak gelen Çingene aileleri, Tuncelili Alevi Kürt aileleri, bir zamanlar Beyoğlu'nda, Bankalar Caddesi'nde kâtiplik yapan Rum, İtalyan, Levanten ailelerinin fakir düşmüş çocukları ve torunları, tıpkı onlar gibi İstanbul'u hâlâ bir türlü terk etmeyen son Rum aileleri depolarda, fırınlarda çalışanlar, taksi şoförleri, postacılar, bakkallar ve üniversitelerin yoksul öğrencileri... Bütün bu kalabalık, Fatih, Vefa, Kocamustafapaşa gibi geleneksel Müslüman mahallelerinde olduğu gibi kuvvetli bir cemaat duygusuyla hareket etmezdi. Ama bana gösterilen koruyucu, kollayıcı hareketlerden, gelip geçen özel, pahalı arabalara gençlerin gösterdiği ilgiden ve haberlerin hızla yayılışından, dedikodulardan, mahallenin bir dayanışması, birliği, en azından kendi içinde bir hareketliliği olduğunu anladım. Füsünların (Keskinlerin) evi, Çukurcuma Caddesi (halk arasında 'Yokuşu') ile daracık Dalgıç Sokak'ın kesiştiği köşede idi. Haritadan da anlaşılabilceği gibi, buradan kıvrıla kıvrıla ilerleyen dik yokuşlardan on dakikada Beyoğlu'na, İstiklal Caddesi'ne çıkılırdı. Bazı akşamlar dönüş yolunda Çetin ara sokaklardan ağır ağırlıkla kıvrılarak Beyoğlu'na çıkar, ben de arka koltukla sigara içerek ev içlerini, dükkânları, sokaklardaki insanları seyrederdim. Parke taşla kaplı bu dar sokaklarda, kaldırımlara yıkılacakmış gibi eğilen yıkıntı halindeki ahşap evler, Yunanistan'a göçen son Rumların bıraktığı boş binalar ve o boş yapılara kaçak yerleşen yoksul Kürtlerin pencerelerden dışarıya uzattıkları soba boruları, geceye korkutucu bir görüntü verirdi. Gece yarıları Beyoğlu yakınlarındaki küçük karanlık

eğlence yerleri, meyhaneler, kendilerine ‘içkili gazino’ diyen pavyonlar, büfeler, sandviç satan bakkallar, Spor Toto bayileri, uyuşturucu, kaçak Amerikan sigarası ya da viski bulabileceğin tütüncü dükkânları, hatta plak-kaset bayileri bile geç saatlere kadar açık olur, bütün bu yerler kederli hallerine rağmen, bana hayat dolu ve çok da canlı gelirdi.” (Pamuk, 2018d, s.271-272)

Füsunlar, önceleri Nişantaşı’nda oturmaktayken oturdukları evin kirasını ödemekte zorlandıkları için Çukurcuma’daki mütevazî evi satın alırlar. İki katlı olan ve alt katında bir kiracı oturan bu ev, romanda şöyle anlatılır:

“Tarık Bey Çukurcuma’daki binayı, Nişantaşı’ndaki daireye kira yetiştirmekten bıktığı için bankadaki parasıyla almıştı. Keskinlerin dairesinin girişi ikinci kattaydı. Onların mülkü olan küçük alt kattan bu sekiz yılda hikâyemize hiç karışmayan ve hayalet gibi bir görünüp bir kaybolan kiracı aileler geçti. Daha sonra Masumiyet Müzesi’nin bir parçası olacak bu küçük dairenin girişi yanda, Dalgıç Sokak’ta olduğu için orada yaşayanlarla fazla karşılaşmazdım... Ben Çukurcuma Yokuşu’na açılan sokak kapısının zilini çalınca, ilk aylarda kapıyı bana hep Nesibe Hala açardı. Bunun için yukarıdan aşağı bir merdiven inmesi gerekirdi. Oysa benzeri başka durumlarda, kapı zili akşam vakti de çalınsa, sokak kapısını açmak için aşağıya Füsun yollanıyordu hep. Bu kadarı bile, daha ilk günden, benim oraya niye gittiğimi herkesin bildiğini bana hissettirmişti. Ama bazan Füsun’un kocası Feridun’un gerçekten hiçbir şeyden şüphelenmediğini de hissederim. Tarık Bey bambaşka bir âlemde yaşadığı için, bana zaten çok az huzursuzluk verirdi” (Pamuk, 2018d, s.273).

Bir trafik kazasında Füsun’u kaybeden Kemal, Füsun’un anısını yaşatmak için onun evinden gizli gizli aldığı eşyaları sergileyeceği bir müze kurmayı düşünür. Bu iş için de en uygun mekânın Füsunların Çukurcuma’daki evleri olduğunu düşünen Kemal, nihayet Nesibe Hanım’ı ikna eder ve bu evi satın alarak müzeye dönüştürür. Romanda bu müze ayrıntılı bir şekilde gözler önüne serilir. Romanda Sibel ile Kemal’in bir süre birlikte yaşadıkları yalı, gösterişli ama kullanışlı olmayan bir mekân olarak sunulur.

Masumiyet Müzesi’nde Pamuk, sinemalara ayrıntılı olarak değinir. Romanda sinemalara çokça yer verilmesinin sebebi Kemal’in Füsun’u daha çok görebilmek için Füsun’un yönetmen olan eşinin çekeceği filme sponsor olmasıdır. Romanda ayrıntılara girilmeden pek çok sinemadan söz edilir. *Masumiyet Müzesi* romanında burjuva çevrelerine yer veren Pamuk, lüks ve pahalı malların satıldığı dükkânlarla da değinir. Bu dükkânlardan birisi de bir dönem Füsun’un da çalıştığı ve Kemal ile Füsun’un

karşılaştıkları yer olan Şanzelize Butik'tir. Kemal, buradan Nişanlısı Sibel için oldukça pahalı bir çanta alır.

Romanda yer verilen bir diğer mekân da yazarın *Cevdet Bey Ve Oğulları* ile *Kara Kitap* romanlarında da değindiği Alaaddin'in dükkânıdır. Gerçek hayatta da var olan bu dükkân, geniş ürün yelpazesıyla müşterilerine hizmet veren bir mekândır. İçinde her şeyin satıldığı bu dükkâna Kemal, Füsün'a bir bebek almak için girer.

Masumiyet Müzesi romanında gazinolar, barlar ve lokantalara da yer verilir. İnsanların yemek yemek veya içki içmek için uğradıkları bu mekânlar, değişik zamanlarda roman kahramanlarını ağırlar. Romanda barlar genellikle sinema sektörüne veya cemiyet hayatına mensup insanların uğrak yeriymen gazinolara daha çok ailelerin uğradığı görülür. Romanda Pelür Bar, dikkat çeken mekânların başında gelir. Kemal, Füsün'la daha çok vakit geçirmek için Füsün'un yönetmen olan kocası Feridun'un çekeceği filme sponsor olur ve üçü beraber sık sık Pelür Bar'a giderler. Barlardaki insanların Füsün'a yakınlaşmalarından rahatsız olan ve Füsün'u kaybetmek istemeyen Kemal, gazinolara yönelir. Zamanla Füsün'un anne babası da onlara eşlik ederler. Böylece Kemal ve Füsünlar İstanbul'un farklı bölgelerinde pek çok gazinoya giderler. Bu durumdan özellikle Füsün'un babası Tarık Bey çok memnundur.

Masumiyet Müzesi'nde gazino ve bar gibi mekânların yanında lokantalardan da söz edilir. Romanda ismi en çok zikredilen lokanta zenginlerin uğrak yeri olan ve Kemal'in de sık sık uğradığı Fuaye'dir. Bunun dışında Huzur Lokantası, Rejans ve Abdullah Efendi'nin lokantası romanda ismi geçen diğer lokantalardır. Romanda Fuaye'yle ilgili detaylı bilgi verilir:

“Yıllar sonra resimli yemek listesini, bir ilanını, özel kibritini ve peçetesini arayıp bulduğum ve burada sergilediğim Fuaye, kısa zamanda Beyoğlu, Şişli, Nişantaşı gibi semtlerde yaşayan sınırlı sayıda zenginin (gazetelerin dedikodu sütunlarının alaycı diliyle söylersek ‘sosyetenin’) en çok sevdiği Avrupa tarzı (Fransız taklidi) lokantalarından biri oldu. Müşterilerine bir Avrupa şehrinde oldukları izlenimini altını çok çizmeden vermek isteyen bu lokantalara Ambassador, Majestik, Royal gibi Batılı ve iddialı adlar yerine, Batı'nın kenarında, İstanbul'da olduğumuzu hatırlatan Kulis, Merdiven ve Fuaye gibi adlar verilirdi. Daha sonraki kuşak yeni zenginlerin gösterişli mekânlarda anneannelerinin pişirdiği yemekleri tercih etmeleriyle, gelenek ve gösteriş birleştiren Hanedan, Sultan, Hünkâr, Paşa ve Vezir gibi pek çok yer açıldı ve Fuaye unutulup gitti” (Pamuk, 2018d, s.19).

Abdullah Efendi'nin lokantası, romanda ismi geçen bir diğer mekândır. Kemal'in babasıyla baş başa yemek yediği bu lokanta hakkında detaylı bilgiler verilir:

“Abdullah Efendi'nin lokantası, eskiden Beyoğlu'nda, ana cadde üzerinde Ağa Camii'nin yanındaydı. Bir zamanlar Beyoğlu'na çıkan, sinemaya giden bütün ünlülerin ve zenginlerin öğle yemeği için gittiği lokanta, birkaç yıl önce müşterilerinin çoğunun birer araba edindiği günlerde, Emirgân sırtlarında uzaktan Boğaza bakan küçük bir çiftliğe taşınmıştı.” (Pamuk, 2018d, s.87).

Masumiyet Müzesi romanında birkaç yerde otellerden de söz edilir. Pera Palas, Hilton, Fatih Oteli, Kemal'in Milano'da hayatını kaybettiği Grand Hotel de Milan romanda ismi geçen otellerdir. Orhan Pamuk, aynı mekânları farklı kitaplarında kullanan bir yazardır. Pera Palas oteline Pamuk, *Kara Kitap*'ta da yer verir. Romanda ismi geçen bir diğer otel olan Hilton, Kemal ve ailesinin uğrak yerlerindendir. Kemal'in nişanının da yapıldığı bu otele babası bir şeyler içmek için annesi de otelin kuru temizlemesinden yararlanmak için gelir.

Masumiyet Müzesi'nde Pamuk, dersanelerden de söz eder. Roman kahramanlarından Füsün, girdiği üniversite sınavından düşük puan alınca tekrar sınava hazırlanmak için dershaneye gider. Kemal ile Füsün arasında geçen konuşmada Kemal, dersanelerin birer ticarethane olduğunu söyleyerek Füsün'u özel ders konusunda ikna etmeye çalışır:

“Birlikte bütün daireyi ararken, saçma denemek yerlere bile bakarken, ona magazin basınının gözde deyimiyle ‘boş vakitlerinde’ ne yaptığını sordum. Geçen sene puanı istediği bölümü tutmadığı için üniversiteye girememişti. Şimdi Şanzelize Butik'ten geri kalan vakitlerinde, üniversite sınavına hazırlanmak için Üstün Başarı Dersanesi'ne gidiyordu. Üniversite sınavına bir buçuk ay kaldığı için çok çalışıyordu. ‘Hangi bölümü istiyorsun?’ ‘Bilmiyorum,’ dedi biraz utanarak. ‘Aslında konservatuvara girip oyuncu olmak isterdim.’ ‘O dersanelerde boşu boşuna geçer vakit, hepsi birer ticarethane,’ dedim. ‘Zorlandığın konular varsa, özellikle matematik, buraya gel, ben her öğleden sonra burada kapanıp bir süre çalışıyorum. Sana çabucak gösteririm.’ ‘Başka kızlara da matematik gösteriyor musun?’ dedi. Aynı alaycı ifadeyle kaşları yukarı kalktı” (Pamuk, 2018d, s.30).

Masumiyet Müzesi romanında Pamuk, camilere diğer bazı romanlarında olduğu gibi cenaze merasimleri münasebetiyle yer verir. Kemal'in babası Mümtaz Bey'in,

Füsün'un babası Tarık Bey'in ve Kemal'in cenaze merasimleri sırasında yer verilen camilerden, ayrıntılı olarak söz edilmez. Bu romanda da Pamuk, Teşvikiye Camii'ni ön plana çıkarır. Teşvikiye Camii, sosyetenin cenaze merasimlerine ev sahipliği yapar.

3.2. Kent ve Kentleşme

Kent tanımında olduğu gibi kentleşme tanımında da ortak bir yaklaşım bulunmamaktadır. Farklı bilim insanları tarafından çok çeşitli kentleşme tanımları yapılmakta ve bu da kentleşme kavramına farklı açılardan bakmayı zorunlu hâle getirmektedir. Kentleşmeyi mekânsal bir süreç olarak tanımlayanlar olduğu gibi, sosyal, kültürel ve ekonomik özellikler yönüyle tanımlayanlar da vardır. Mekânsal ağırlıklı tanımlamaya göre kentleşme; kente göç ile birlikte başlayan nüfus hareketinin, kentin belli bir kesiminde karar kılmasına kadar devam eden bir süreçtir. Bu süreçte kente göç eden bireyler, toplumsal bir değişime uğrayarak yeni koşullara uyum sağlamaya ve yeni ilişki biçimleri geliştirmeye çalışırlar. En nihayetinde toplumsal bütünleşmesini gerçekleştiren fertler, kentin birer ögesi olurlar ve zaman içerisinde diğer kentli bireyler tarafından da kabul görürler. Kentleşme, sadece kentin belli bir kesiminde yaşamaya karar kılma ile sınırlandırılmaz. Bu vakıa, kentleşmenin temel zeminini oluşturmakla birlikte, asıl özellikleri kültürel ve sosyal boyutlarda ortaya çıkar. Sosyo-kültürel açıdan ise kente göç etmiş bireylerin ve kentte yaşayanların, kent toplumunun değer yargılarını, düşünce kalıplarını, davranış biçimlerini kısacası yaşayış biçimini benimsemesi ve içselleştirmesi anlamına gelen kentleşme kavramının ekonomik ve sosyal olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Kentleşmenin ekonomik boyutu kişinin geçimini bütünüyle kentte ve kente özgü işlerde sağlaması durumudur. Sosyal bakımdan kentleşme ise bireylerin kente has davranış kalıplarını benimsemesi sürecidir (Bal, 2002, s. 62).

Kentleşme, çeşitli sebeplerle kente göç etmiş ve kentte ikamet eden nüfusun geçirdiği birtakım değişimler sonucu geldiği durumdur. Kırsal alanlarda yaşayan bireyler, kent yaşamından daha farklı ekonomik ve sosyo-kültürel bir yaşantı biçimine sahiptirler. Kırsal alanda tarım veya hayvancılık, ekonomik hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. İnsanların büyük çoğunluğu, biraz da başka uğraş alanları olmadığından tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamaktadır. Sosyal ilişkilere gelince kırsal alanda aile bağları ve komşuluk ilişkileri çok sıcak ve canlıdır. Aile tipi çoğu zaman şehirdeki çekirdek aile yerine büyük aile şeklindedir. Komşular çok rahat bir şekilde birbirlerine gidip gelebilmekte, hatta ailenin birer ferdi gibi davranmakta ve kabul görmektedirler. Kırsal alanda yaşayan kişilerin, kültürel değerlere karşı sorumluluk bilinçleri ve onları sahiplenme hisleri daha ileri düzeydedir. Cami, okul, köy odası, sağlık ocağı gibi ortak

kullanılan mekânlar, bütün fertlerin koruduğu ve saygı duydukları yerlerdir. Aile içi bağılıklar ve büyüklere duyulan saygı bireysel özgürlükleri sınırlamakta ve toplumun menfaatini ön plâna çıkarmaktadır. Kentlerde ise bu özellikler kırsalın tersine büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Dolayısıyla kentlileşme, kentli insan davranışlarının, bireyde, ailede ve diğer sosyal gruplarda gelişmesi sürecini anlatır. Bu davranışlar, ekonomik, sosyal, siyasal, psikolojik, inançsal ve estetik gibi farklı boyutlarda gözlenebilir. Kentli bireylerin, ekonomik anlamda kente özgü birtakım davranış kalıpları vardır. Ekonomik davranışlara bakıldığında; kentte yaşayan bireylerin hemen hepsi geçimlerini sanayi veya hizmet sektöründen sağlarlar. Tarım ve hayvancılıkla uğraşma imkânı olmadığından insanlar biraz da zorunlu olarak bu alanlara yönelirler. Sosyal davranışlara bakıldığında aile kurumunun önemsendiği ve ailenin fertleri arasında demokratik tutum ve davranışların ön planda olduğu görülür. Ailenin bütün fertlerinin iyi bir eğitim alması önemsenir ve bunun için aile ekonomisinden daha fazla pay ayrılması yoluna gidilir. Kentli bireyler, toplumda belirli bir mevkiye gelmenin, kişisel gelişim ve gayret neticesinde olabileceğini bilir ve ona göre hareket ederler. Boş zamanlarını değerlendirme alışkanlığı edinen bireyler, bunu kişisel ve toplumsal yarara dönük olarak kullanırlar. Siyasal anlamda kentli bireyler, hak ve sorumluluklarıyla sivil toplumun gücünün farkındadırlar ve bu tür oluşumlara üye olarak oralarda faaliyet yürütürler. Oy verme onlar açısından demokrasinin olmazsa olmazıdır ve her bilinçli yurttaşın mutlaka oyunu kullanması gerektiğine inanırlar. Yerel yönetimlerin hizmet kalitesinin artmasını isteyen bireyler, duyarlı vatandaş olmanın gereği olarak ulusal ve uluslararası sorunlara karşı duyarlıdırlar. Kentli bireylerin psikolojik davranışları incelendiğinde bu bireylerin duygudan ziyade akılla hareket ettikleri, insan ilişkilerinde empatiyi önemsedikleri, sürekli başarıyı amaçladıkları, zamanı iyi kullanmayı önemsedikleri, öz bakımlarına dikkat ettikleri, kendilerini modern kentli bireyler olarak tanımladıkları, toplumsal kurallara genel anlamda uydukları, geçmiş ve gelecek tasavvuru konusunda planlama yaptıkları görülür. İnançsal davranışlar anlamında kentli bireyler; kendilerinden olmayan, kendileri gibi düşünmeyen bireylerin inançlarına saygı duyarlar. Batıl inanç kalıplarını sorgulayıp dinin evrensel mesajını anlamaya ve yorumlamaya çalışırlar. Estetik davranışlar anlamında da kentli bireyler; yaşadığı mekânın temiz ve düzenli olmasına dikkat eder. Çevresini rahatsız etmemeye çalışır. Öz bakımına ve beden sağlığına dikkat eder. Kaba ve argo ifadelerden kaçınarak dilini özenle kullanmaya gayret eder. Sanatsal aktiviteleri önemser, sanata ve sanatçıya saygı duyar (Kaya, 2017. s.65 -66).

Sanayi Devrimi öncesinde kentler, günümüzdeki gibi gelişmiş ve dolayısıyla kalabalık değillerdi. Kalabalık olmayan şehirlerde yaşayan bu az sayıdaki insanların, kent kültürüne adapte olmaları ve ortak bir kültür etrafında kenetlenmeleri zor olmamaktaydı. Şehirlerin imkânları arttıkça bu alanlar, kırsal alanda yaşayan bireyler için bir cazibe merkezi olmuş, bu durum da beraberinde kırsal alandan kentlere doğru yoğun bir göç hareketini doğurmuştur.

Sanayi Devrimi öncesinde kentlerin insanlara sunduğu ekonomik imkânlar sınırlı olduğundan yaşadığı yeri terk ederek kente gelen insanların sayısı oldukça azdır. Bu dönemde kırsaldan ayrılarak kente gelen bu az sayıdaki insan, çok kısa süre içerisinde kent kültürüne adapte olarak kentlilere ait tutum ve davranışları benimsemiş ve kentlileşme yolunda önemli bir adım atmıştır. Kentlere göç eden insan sayısının arttığı ve kentlerin etkinliğini ve denetim gücünü yitirdiği zamanlarda kentlileşme sürecini tamamlayamayan bireyler, sorunlarını kendi ürettikleri yöntemlerle çözme yoluna gitmişlerdir (Kaya, 2017, s.66).

Sanayi Devrimi sonrasındaki göç dalgasıyla beraber nüfusu hızla artan kentler, yapısal olarak bir değişime uğramış, kentlerin yapısında meydana gelen bu hızlı değişimle beraber kente uyum sorunu ortaya çıkmıştır. Bu uyum sorunu, daha çok köyden gelen bireyler için söz konusu olmuştur. Uzun yıllar yaşadığı köyünü bırakıp kenti mesken edinen köylüler için bu yeni alana uyum sağlamak, sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Zira köyden kente gelip orada bir iş sahibi olması, üretime katılıp ekonomik anlamda bağımsızlığını kazanması, köylü bireylerin kente uyum sağlaması için yeterli değildir. Bu bireylerin ekonomik faaliyetlere katılmanın yanında kültürel anlamda bir değişim geçirmesi, kentli bireylerin davranış kalıplarını benimsemesi ve zihinsel anlamda kendilerini kentli bir birey olarak kabul etmesi de gerekir. Bu da öyle sanıldığı gibi kısa sürede gerçekleşebilecek bir durum olmayıp kırsaldan kente göç etmiş bireylerin tam anlamıyla kent kültürüne adapte olmaları ancak birkaç kuşak içinde gerçekleşebilmektedir (Kaya, 2017, s.66).

Kentlileşme süreci, uzun soluklu bir süreç olup tam anlamda kentlileşmenin gerçekleşebilmesi için gereken bazı aşamalar vardır. Bunların ilki, ekonomik, güvenlik, sağlık, eğitim gibi birtakım zorunluluklardan dolayı kırsal alanda yeterince tatmin olamayan bireylerin kente gelmesi ve burada kalmaya karar vermesidir. Burada önemli olan olgu, kırsal alanı terk eden fertlerin, kenti sürekli olarak kalacağı bir mekân olarak kabul etmesidir. Zira kentte kalıcı olmayı düşünmeyen bireylerin, kentli olma, kentli davranış kalıplarına bürünme, kent dilini anlamaya çalışma gibi bir gayretleri olmayacaktır. Kırsal alandan göç eden bireylerin kentte karar kılması için ise, kentin;

köy yaşamından ümidini kesmiş olan kişilere bir gelecek vaat etmesi gerekir. Geleceğin, köyünde değil de, geldiği kentte olduğuna ikna olan kişiler, kent ile bütünleşme ihtiyacını hissetmeye başlarlar. Kentlileşmenin bir diğer boyutu da ekonomik boyuttur. Bireylerin başkasına muhtaç olmadan kentte yaşamasını sağlayacak bir iş sahibi olması, bu işin, kent üretimine katkı sunması ve kentli bireyler tarafından olumlu görülmesi gerekmektedir. Kâğıt toplayıcılığı, işportacılık ve benzeri işler, kişinin kentle uyumuna ve kentli birey olmasına engeldir.

Kente göç edip burada yaşamaya karar veren ve geçimini sağlayacak makul bir iş bulan bireylerin kentlileşme süreçlerini tamamlayabilmeleri için iyi bir eğitim almaları ve kent kültürünü öğrenip benimsemeleri gerekir. İlk iki özelliğe nazaran biraz daha uzun bir zamanı gerektiren bu özelliklerin kente göç eden ilk kuşak tarafından olmasa da sonraki kuşaklar tarafından özümsemesi beklenir. Dolayısıyla kente göçmüş, kentte yaşayan ve geçimini kentte sağlayan ilk kuşağın tam anlamıyla kentlileştiği söylenemez.

Kentlileşmenin son aşaması, bireylerin kente has davranış biçimlerini içselleştirip sergilemeleridir. Kırsal yaşam tarzının bireylerde oluşturduğu davranış kalıplarının bir çırpıda terk edilmesini beklemek, çok sağlıklı bir yaklaşım değildir. Bu nedenle kente göç etmiş olan bireylerin, kentsel davranış kalıplarını öğrenmeleri uzun zaman alabilir. Bunun için bazen bir bazen iki nesil dahi gerekebilir. Bu yüzden kente göç eden bireylerde tam anlamıyla kentlileşmenin oluşması isteniyorsa bireylere, kişinin kendisini kente karşı sorumlu ve kenti de kendisine ait hissetme durumu olan kentlileşme bilincinin verilmesi gerekir. Fertlerde bu bilincin artması oranında kentlileşme süreci hız kazanacaktır.

Kırsal alandan kentlere yapılan göçler keyfi bir uygulama olmaktan ziyade çoğu zaman bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Sosyal, ekonomik, güvenlik, eğitim kaygıları olmayan ve bu alanlardaki ihtiyaçları giderilen bireylerin, yaşadıkları mekânı terkedip bir belirsizliğe gitmeleri yani göç etmeleri çabuk çabuk beklenmez. Zira insan yaşamını bütün yönleriyle derinden etkileyen göç olgusu, hem göç veren hem de göç alan mekânları derinden etkileyen, o yerlerde bazen içinden çıkılmaz karmaşık sonuçlar doğuran toplumsal bir olaydır. Göçle beraber ortaya çıkan sorunlar; göç eden bireyler, orada yaşayan diğer insanlar, kurumlar, fiziksel çevre üzerinde kalıcı ve köklü birtakım tesirler ortaya çıkarmakta, toplumsal bir hareketliliğe sebep olmaktadır (Kaya, 2017, s.67).

Kentler, köylere göre karmaşık bir yapıya sahip olan mekânlardır. Köylü bireylerin talepleriyle kentli bireylerin talepleri arasında büyük farklılıklar vardır.

Köyde sınırlı imkânlarla yaşamını idame ettirebilen fertlere, şehre geldiklerinde köydeki imkânlar yetersiz gelmekte bu da onları farklı arayışlara sevk etmektedir. Kamu hizmetlerinden yararlanma konusunda köylü birey ile kentli bireyin talep oranı arasında ciddi farklılıklar göze çarpmaktadır. Köyden göç edip şehre gelen insan sayısındaki artışa paralel olarak kamu kurumlarından hizmet talebinde de ciddi bir artış yaşanmaktadır. Köyde yaşayan bireylerin devletten talep ettiği hizmetler, genel olarak yol, su, elektrik, telefon, öğretmen, imam gibi hizmetlerle sınırlıyken aynı bireyler kente geldiklerinde hizmet beklentileri ve talepleri artmaktadır. Köyde yaşayan bireylerin devletten iş ve barınma gibi bir talepleri olmadığı hâlde şehirde yaşayan insanlar, hizmet çıtasını yükselterek iş ve barınma gibi taleplerde de bulunabilmektedir. Çocukları için iyi bir eğitim ve oyun alanları, güvenlik tedbiri, şehrin alt ve üst yapısının sorunsuz olması, kütüphaneler, sinema ve tiyatro gibi alanlar, çöplerin düzenli toplanması ve şehrin temiz olması, şehir içi ulaşımın düzenli olması, yerel hizmetlerin düzenli olarak sunulması gibi hizmetler, kentli bireylerin merkezi ve yerel yönetimlerden talep ettiği diğer bazı hizmetlerdir. Özellikle Endüstri Devrimi'nden sonra hızla artan kentleşme, bütün bu konularda birçok aksaklığın yaşanmasına sebep olmuş bu durum da şehirlerdeki hayatı giderek daha da zorlaştırmıştır (Kaya, 2017, s.67).

Kente adapte olmaya çalışan bireyin, bu adaptasyon sürecinde talepleri giderek artmakta bu taleplere cevap vermek zorunda olan merkezi ve yerel yönetimler, her geçen gün artan bu taleplere cevap vermekte ciddi sıkıntılar yaşamakta ve yeterince hizmet üretememektedirler. Yerel ve merkezi idare birimlerinin eleman, araç-gereç, kaynak, finans gibi konularda yetersiz olması, toplumun artan ihtiyaçlarına cevap verememesinin en büyük sebepleridir. Son 30-40 yıl içerisinde kırsal nüfusunun büyük bir kısmı kentlere göçen Türkiye'de, şehir planlamasının artan bu nüfusa göre yapılmaması, kentlerdeki hizmetlerde bir artışın olmaması ve kamu kurumlarının toplumun artan ihtiyaçlarına cevap vermede yetersiz kalması sorunları içinden çıkılmaz bir hâle sokmaktadır (Kaya, 2017, s.67).

Bir kent romancısı olan Orhan Pamuk, romanlarında kentleşme ve kentlileşme temalarına yer verir. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında kentlileşme teması Işıkçı ailesi bağlamında ele alınır. Orhan Pamuk'un ilk romanı olan *Cevdet Bey ve Oğulları*, Sultan Abdülhamit'in son yıllarında Nişantaşılı bir tüccar olan Cevdet Bey'in ve oğullarının hikâyesini anlatır. Üç kuşağı bir arada anlatan roman, bir anlamda Cumhuriyetimizin hikâyesidir. Eserde kuşak çatışması, kentleşme ve sorunları, ev içlerinin özellikleri,

zamanın akışı, günlük sıradan konuşmalar, Batılılaşan büyük aileler, Beyoğlu'na çıkıp yapılan alışverişler kahramanlar vasıtasıyla okuyucuya sunulur.

Işıkçı ailesini konu alan ve bu aileyi üç kuşak hâlinde anlatan *Cevdet Bey ve Oğulları* romanı, tipik bir aile romanı olup Türk toplumunun belli bir dönem içinde geçirdiği değişimi ve dönüşümü ele alır. Alman edebiyatında Thomas Mann'ın *Buddenbrooks* romanı (1901), bu türün klasik örneği olarak bilinir. Türk toplumunun sosyo-kültürel ve politik durumunu ve gelişimini ustaca anlatan *Cevdet Bey ve Oğulları* romanı, belli bir döneme ışık tutmakta, bu da romana aile romanı niteliğinin yanında dönem romanı olma özelliği de kazandırmaktadır. Bütün aile romanlarında görülen birtakım ortak özellikler vardır. Bayram, düğün, taziye, nişan merasimlerinin tasvirlerine, ev içi tasvirlerle ve eşyaların tasvirlerine, doğum ve ölüm olaylarının ailedeki yansımalarına aile romanlarında genişçe yer verilir. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında da aile romanının pek çok ögesine yer verilir. Bütün aile romanlarının vazgeçilmez ögesi olan ev motifi burada da göze çarpar. İlerde temellerini atacağı ailesinin barınabileceği bir ev hayali kuran roman kahramanı Cevdet Bey, İstanbul'un varsıl semtlerinden birisi olan Nişantaşı'nda bir ev alır. Bu ev, Işıkçı ailesine üç kuşak boyunca barınma mekânı olmuş, onların otuz üç yıl boyunca yaşadıkları bütün olaylara şahitlik etmiştir. Orhan Pamuk romanlarında evler, kahramanlarının ruh dünyasını yansıtan, âdeta onlarla özdeşleşen bir biçimde sunulur. *Cevdet Bey ve Oğulları*'nda Osman'ın, doğduğu ve büyüdüğü evle arasında sıkı bir bağ vardır. Romanda Osman'ın evine olan bağlılığı şu cümlelerle ifade edilir:

“Osman mutfaktan çıktı. ‘Bir, iki, üç, dört ve altı!’ diye sayarak, son basamağı küçüklüğünde yaptığı gibi atlayarak merdivenleri aceleyle tırmandı, salona girdi. ‘Ben çocuktum... Burada doğdum!’ diye mırıldandı. Otuz yıl önce! Otuz üç yıldır bu merdivenleri çıktığım, birkaç kısa iş seyahatinin ve askerliğin dışında evden hiç ayrılmadığını düşündü” (Pamuk, 2018a, s. 476).

Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları* adlı romanda modern kent yaşamının bireylere dayattığı çekirdek aile yapısına geçişin, büyük ailelere yansımalarını da ele alır. Cumhuriyetin ilk yıllarında konaklarda veya bahçeli evlerde gördüğümüz geniş aile tipi, yavaş yavaş yerini çekirdek ailelere terk etmiş bu da aile bağlarında çözümlere sebep olmuştur. Cevdet Bey'in küçük oğlu Refik, babasının ölümünden sonra doğan kızının büyümekte olduğunu ve bundan dolayı bir odaya sıkışamayacaklarını bahane ederek ayrı eve taşınır. Aileyi bir arada tutmanın tek formülü gibi görülen apartman projesine, Nigân Hanım şiddetle karşı çıkmasına rağmen, 1930 yılına gelindiğinde Işıkçı'ları apartmanın katlarına yerleşmiş olarak görürüz. Nigân Hanım, tüm çabasına

rağmen küçük aileye doğru gidişi durduramamış, Nişantaşı'nda, eski evin yerine bir apartman yaptırılmıştır. Işıkçılar ailesi, varlıklı bir ailedir ve o dönemdeki bütün varlıklı aileler gibi evlerini lüks eşyalarla süsleme tutkusuna sahiptir.

Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve oğulları* romanında Işıkçı ailesinden hareketle dönemin bayram kutlamalarının nasıl yapıldığını da gözler önüne serer. Cevdet Bey, aileyi bir arada tutan yegâne güçtür. Onun ölümünden sonra ailede birlik ve beraberlik havası yok olmaya yüz tutar ve bayramlar da eski bayramlar olmaktan uzaklaşır. Cevdet Bey'in vefatının ailede oluşturduğu boşluk, yine bir bayram günü yemek sofrasında yemeğini yiyen Nigân Hanım'ın iç konuşmaları şeklinde şöyle anlatılır:

“Tatlıyı yemeye koyuldular, ama Nigân Hanım yine bir şeyin eksik olduğunu düşündü. Bu Cevdet Bey değildi, bunu biliyordu; ama ne olduğunu bilmiyordu. Rahmetli annesinin dediği gibi: ‘Nigân kızım, canım bir şey yemek istiyor, ama nedir bilmiyorum!’ Nigân Hanım neyin eksik olduğunu bilmiyor, tatlısının tadını çıkarmak istiyor, ama yine can sıkıcı şeyler aklına geliyordu: ‘Neden Osman karısıyla kavga etti? Refik şu pis sakalı neden koyuverdi? Neden aylardır surat asıyor? Neden herkes suskun ve neşesiz?’ Sonra durdu ve hep aynı şeyleri düşündüğünü aklından geçirdi” (Pamuk, 2018a, s.235).

Romanda İstanbul'un Nişantaşı semtinde yaşayan bir burjuva ailesi olan Işıkçı ailesinin üç kuşaklık hikâyesini anlatan Orhan Pamuk, Türk toplumunun 60-70 yıllık kültürel yaşantısına da ışık tutar. Işıkçı ailesinin ilk kuşağı gelenek ve göreneklerine bağlı bir görüntü arz ederken sonraki kuşaklarda Batı hayranlığının izleri görülmeye başlanır.

Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları* adlı romanda, içinde yaşadığı topluma ve o toplumun değerlerine yabancılaşan aydın tipi eleştirisi de yapar. Romanda kendi toplumuna ve onun değerlerine yabancılaşan aydın tipi rolünde, Cevdet Bey'in kardeşi Nusret'i görürüz. Nusret, Fransız hayranı bir Jöntürk'tür ve yaşadığı toplumun kendisini anlayamamasını Ağabeyi Cevdet'e şöyle anlatır:

“Sabahattin bir Truva atıdır. Sen Truva atının hikâyesini biliyor musun? Bilmiyorsun! İşte! Daha Truva atı nedir bilmiyor!... Ben burada yapayalnızım. Onların iyiliğini istediğim için onlarla birlikte olamıyorum. Beni tuhaf buluyorlar. Ben de onları uyuşuk buluyorum. Burada kimse yok. Oysa Paris Truva atının hikâyesini bilenlerle dolu. Bir Avrupalıyla konuşmak bazen nasıl bir zevk olur anlatamam! Ama tabii, buradaki pis misyonerlerle bankerleri demek istemiyorum. Gerçek Avrupalılar: Voltaire, Rousseau, Danton... Revolüsyon...’ Birden bir marş söylemeye başladı” (Pamuk, 2018a, s.77).

Cevdet Bey ve Oğulları'nın 12 Aralık 1970 gününü anlatan son bölümünde, kentleşme ve kentleşmeyle ilişkili sorunlara değinilir. Örneğin yüzyılın başında yeni kurulan Nişantaşı, 1970'te kentleşmiş, kalabalık bir semte dönüşmüştür. Nişantaşı'nın bu kalabalık hâli romanda şöyle anlatılır:

“Cumartesi saat bire doğru Nişantaşı Meydanı cıvıl cıvıldı. Trafik tıkanmıştı. Caddenin ortasında bir polis elini kolunu sallıyor, düdüğü çalıyordu. Bir trolleybüsün boynuzu telden kurtulmuş, asfalta doğru eğilmişti. Açılan kapıdan şoför çıkıyor, üniformalı iki lise öğrencisi ona bakıyordu. Karşı kaldırımda çingeneler sepetleriyle dizilmiş çiçek satıyorlardı. Dolmuş durağının ince sesli değnekçisi birisine sesleniyordu. Ayakkabı boyacılarının üçü de müşteri bulmuştu. Galiba, fazladan, bir de bekleyen müşteri vardı. Şık bir kadın cumartesi alışverişinden dönüyordu. Mini etekli bir genç kız bir ‘butik’in vitrinine bakıyordu” (Pamuk, 2018a, s.511).

Cevdet Bey ve Oğulları romanında Batılılaşma çabalarını anlatan yazar, Osmanlı'dan kalma ve Doğu kültürünü temsil eden konakların, yerini, apartman dairelerine nasıl bıraktığına ve bununla beraber toplumsal yapıda meydana gelen değişime de değinir. Batılılaşma çabalarının hızlandığı 1930'lu yıllarda, konaktan apartmana geçiş bir çırpıda olmaz. Konak sahipleri öncelikle Osmanlı'dan kalan bu konaklarını, Batı usullerine göre yeniden dizayn ederler. Nitekim roman kahramanlarından Sait Bey'in, baba yadigârı olan konağını yeni usullere göre nasıl düzenlediklerini anlatışı şu cümlelerle ifade edilir:

“Şimdi de konağın tarihinden söz ediyor, rahmetli babasından kalan bu yapıyı, yeniye nasıl çevirdiklerini anlatıyordu. Selamlığın bu geniş sofasını salona çevirmek için çok masraf yapmışlar, döşemeyi baştan aşağı yenilemişler” (Pamuk, 2018a, s.210-211).

Cevdet Bey ve Oğulları romanında Pamuk, Batılı yaşam tarzını benimseyen insanların yaşadıkları değişimi büyük bir ustalıkla anlatır. Batılı yaşam tarzını benimseyen insanların değişimi bir anda gerçekleşmez. Önce zihinlerde başlayan bu değişim, zamanla davranış kalıplarına, giyim kuşama ve yaşanılan mekâna kadar sirayet eder. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında, temelinde Batı hayranlığı yatan toplumsal değişim ve dönüşümün mekânsal boyutu, ilkin eski Osmanlı konaklarının Batılı tarzda düzenlenmesi şeklinde kendisini gösterir. Bu geçiş devresinden sonra eski konaklar yerini yavaş yavaş apartman dairelerine bırakır. Romanda Doğu ve Batı kültürlerini yansıtan mekânlar bir arada verilir ve mekânlar üzerinden Batılılaşma çabalarına değinilir. İstanbul'da ticaret burjuvazisini simgeleyen ve Batılı tarzda yeniden

düzenlenen konaklar, Ankara’da Cumhuriyet’in kooperatif evleri, Türkiye’nin Batılılaşan yüzünü gösteren ve bu anlamda Batı kültürünü temsil eden mekânlar olurken; Ömer’in Erzincan’da gördüğü evler de Doğu kültürünü temsil eden mekânlar olarak yansıtılır.

Ankara ve İstanbul gibi metropollerde geleneksel yapıyı muhafaza etmek Anadolu kentlerine göre daha zordur. Anadolu’da toplumsal yapıdaki değişim biraz daha yavaş gerçekleşirken büyük kentlerde bu değişim ve dönüşüm daha hızlı olabilmektedir. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında da aynı dönemde olmasına rağmen Erzincan ve İstanbul veya Ankara arasındaki değişim hızı bir değildir. Romanda İstanbul ve Ankara, Batı kültürünü ve Türk toplumunun Batılılaşan yüzünü yansıtırken Erzincan, Türk toplumunun geleneksel mekân anlayışını ve yoksulluğunu yansıtır. Romanda Ömer’in Erzincan’da aldığı ev şu şekilde tasvir edilir:

“Tavanın köşelerinde kurtların delik deşik ettiği ahşap işlemeler vardı. Bir duvar boydan boya dolaptı. Aynı işlemeler dolapların kapaklarında da ayetlerin vav kayıklarıyla iç içe görünüyordu” (Pamuk, 2018a, s.442).

Orhan Pamuk, konaktan apartmana geçiş temasının da işlendiği romanda, geleneksel Türk aile yapısında meydana gelen köklü değişimi sorgular. Bu değişim, büyük aile yapısından çekirdek aile yapısına geçiştir. Yüzyılın başında Cevdet Bey tarafından Batılı bir aile oluşturmak için alınan konak, Cevdet Bey’in ölümünden sonra aile içindeki modernistlerle gelenekçileri karşı karşıya getirir. Romanda Osman ile Refik yenilikçileri temsil ederken Cevdet Bey’in eşi Nigân Hanım, gelenekçileri temsil eder. Israrla konağın yıkılması gerektiğini savunan yenilikçilere direnen Nigân Hanım, kendisi ölmeden böyle bir değişimin olamayacağını söyler.

Kentleşme ve kentlileşme temasının ele alındığı bir başka roman olan *Sessiz Ev*, biri tarihçi, biri devrimci, biri de zengin olmayı kafasına koymuş üç torunun, 1980 yazında İstanbul’dan elli kilometre uzakta, Cennethisar’da yaşayan babaannelerinin konağında geçirdikleri bir haftanın öyküsünü anlatır. Yüzyılın başında, siyasetle uğraştığı için İstanbul’dan uzaklaştırılıp sürgüne gönderilen dede, Cennethisar’da bir konağa yerleşmiş, bütün yaşamını, Doğu ile Batı arasındaki uçurumu kapatacağına inandığı büyük bir ansiklopedinin yazımına adanmıştır. Dede öldükten sonra babaanne ile cüce kâhya tek başlarına kalırlar. Her yaz olduğu gibi bu yaz da şehirden gelecek torunlar beklenir. Torunlar gelince, tam babaannenin düşündüğü gibi aynı konuşmalar yapılır ve herkes kendi odasına ve kendi dünyasına çekilir. Torunlar, babaanneyle beraber dedelerinin mezarını ziyaret ederler.

Kitapta belirli bir konu işlenmemektedir. Aslında kitabı ilginç yapan da budur. Olaylar sırasında kişilerin kendi bakış açılarından düşüncelerini, anılarını öğreniyoruz. Romanda genel olarak iki aşk hikâyesi işlenmiş, torunlardan biri olan Nilgün'ü Cennethisar'da oturan eski çocukluk aşkı Hasan, hâlâ sevmektedir. Geçen zaman zarfında sağcı görüşlerin etkisinde kalan Hasan, kasabada sanki onların bir adamı olarak yardım parası, haraç toplamaktadır. Diğer bir torun olan Metin ise Ceylan adındaki zengin bir kıza âşıktır. Bir süre sonra evdekilerin de bundan haberi olacaktır. Faruk Bey, uzun zamandır aşırı derecede içki içmektedir. Bunu gören ev halkı ve babaanne, ellerinden bir şey gelmediği için üzülmemektedirler. Kitabın sonlarına doğru Nilgün'ün Cumhuriyet gazetesi aldığını gören Hasan, onunla tartışır. Tartışma sonucu yere düşen Nilgün, beyin kanaması geçirir ve bir gün sonra ölür.

Sessiz Ev'de, 1980 darbesinin hemen öncesinin anlatıldığı yedi günlük olay zamanı zarfında, kentleşme temasının işlendiğine tanık oluruz. Örneğin Fatma Hanım'ın kendini konağa kapatması, mecbur kalmadıkça dışarı çıkmaması ve en önemlisi İstanbul'a dönmemesinin en önemli sebeplerinden biri kentleşmeyle beraber ortaya çıkan durumlardır. Nitekim Fatma Hanım, İstanbul'daki eski arkadaşlarına, "Hepiniz İstanbul'un çirkin günahlarına battınız ve öldünüz ve beton apartmanlar, fabrika bacaları, plastik kokuları ve lağım boruları arasına gömüldünüz" (Pamuk, 2012, s.331) diyerek İstanbul'un kirliliğine ve yapaylığına gönderme yapar. Fatma Hanım'ın bakış açısından kentleşmenin Cennethisar'da da yoğun bir biçimde yaşandığını gözlemleriz. Fatma Hanım, torunlarıyla mezarlığa giderken gözüne takılan "apartmanlara, kalabalığa, yarı çıplaklara" (Pamuk, 2012, s.64) bakamaz. "Hatta apartmanları, duvarları, plastik yazıları, afişleri, vitrinleri, renkleri görünce iğrenmeye..." (Pamuk, 2012, s.64) başlayan Fatma Hanım'ı çarpık kentleşme, yapaylık, gürültü ve kirlilik o kadar rahatsız eder ki Cennethisar'ın bir zamanlar güzel bahçelerle dolu, sakin ve doğal bir yer olduğunu hatırlayarak (Pamuk, 2012, s.64) mutlu olur.

Sessiz Ev'de mekânlara ilişkin bir diğer önemli nokta da çarpık kentleşme eleştirisidir. Darvinoğlu ailesinin eski ve sessiz konağının "bahçe duvarı bitince kaldırım ve yeni beton evler" (Pamuk, 2012, s.7) başlar. Doğanın çeşitli güzellikleriyle çevrilmiş olan Cennethisar, zaman içerisinde yapılan betonarme yapılar yüzünden o eski güzelliğini kaybeder ve yapay bir ortama dönüşür. Nitekim bu yapay ortamın ürünü olan Cennethisar'ın "apartmanları, duvarları, plastik yazıları, afişleri, vitrinleri, renkleri" (Pamuk, 2012, s.64) Fatma Hanım'a bayağı ve iğrenç görünür. Beton blokların henüz kaplamadığı eski Cennethisar, doğayla iç içe, temiz ve sade bir yerdir. Cennethisar'ın bu eski, sade ve temiz hâlini Hasan, romanda şöyle anlatır:

“Çok eskiden, burada bir tek beton ev yokken, bir bizim yokuştaki taş evimiz vardı, bir de onların eski tuhaf evi vardı ve bir de şimdiki çarşıdaki küçük yeşil dükkân. Başka kimsecikler de yoktu. Yukarı mahalle de yoktu, fabrikalar yoktu, Yenimahalle ve Esentepe de yoktu. Bu yazlıklar ve plaj hiç yoktu” (Pamuk, 2012, s.154).

Vaktinin büyük bölümünü Gebze Arşivinin tozlu, izbe ve köhne salonunda geçiren Faruk, “kendimi unutmak istiyorum, uçmak istiyorum, neon lambalara, pleksiglas reklamlara, siyasi sloganlara, televizyonlara, duvarlara mıhllanmış çıplak kadınlara, bakkal köşelerine, gazete resimlerine, bayağı afişlere bakışlarımı vura vura kendimi unutmak istiyorum” (Pamuk, 2012, s.232) sözleriyle bir bakıma tarihe sığır.

Siyasetle uğraştığı için sürgüne gönderilen Selahattin Bey’le beraber Cennethisar’da bir konakta yaşamak zorunda kalan Fatma Hanım, Selahattin Bey’in davetlisi olarak mücevherlerini satın almaya gelen Yahudi kuyumcunun kılık kıyafetinin zaman içinde Müslümanlar tarafından da kullanılmasından hareketle toplumsal yapıda meydana gelen değişimi eleştirir. Bu değişim sadece kılık kıyafetle sınırlı değildir. Mahkemelerin yapısı ve kullanılan hicri takvim de bu değişimden nasibini alır. Toplumda meydana gelen bu değişim rüzgârı, Fatma Hanım’ın bakış açısıyla şöyle anlatılır:

“Her seferinde kalktı geldi: Bir yıl sonra, elinde aynı çantayla küpenin öteki tekini almaya geldiğinde Yahudi’nin başında gene aynı şapka vardı. Sekiz ay sonra elmaslı bileziklerimden birincisini almaya geldiğinde o başındaki şapkayı Müslümanlar da giymek zorundaydı. Elmaslı bileziklerin ikincisini almaya geldiğinde yıl, artık 1345 değil, 1926 idi. Öteki bilezik için de geldiğinde elinde gene aynı çanta vardı ve Yahudi işlerden hep şikâyet ediyordu, ama artık güzel hizmetçi kadını soramıyordu. Belki de, artık karılarını boşamak için iki kelime değil, bir mahkeme gerektiği için, diye düşünmüştüm. O sefer ve ondan sonra kaç yıl birlikte yedikleri yemekleri Selahattin pişirmek zorunda kalmıştı: Ben, her seferinde yaptığım gibi yerimden kıpırdamadım ve odamda oturdum ve belki de Yahudi’ye hepsini söylemiştir dedim. Böylece hizmetçiyle piçlerinden kurtulduk ve Doğan biri cüce, biri topal piçleri köyden bulup getirene kadar evde yalnız kaldık. Onlar en iyi yıllardı. O gelişinde Yahudi’nin bıraktığı gazeteye Selahattin akşam dalmıştı: Bir an gazetede her şeyin bütün suçun ve günahın ve verdiğim cezanın da yazdığını sanmış, korkmuş, bakmışım: Ama gazetede başı Hristiyan şapkalı Müslümanların resimlerinden başka bir şey yoktu. Yahudi’nin öteki gelişinde getirdiği gazetede

Müslümanların başlarında Hristiyan şapkalarından başka, altlarında da Hristiyan harfleri vardı. Bu, Selahattin'in: 'Bir günde bütün ansiklopedim altüst oldu' dediği ve Yahudi'ye elmas gerdanlığını verdiğim zamandı" (Pamuk, 2012, s.104).

Nilgün'e âşık olan ve her fırsatta onunla konuşmaya çalışan Hasan, Nilgün'ün kendisine ilgi göstermemesini toplumsal yapıda meydana gelen dejenerasyona bağlar. Bir karşılaşmalarında Nilgün'le konuşmaya çalışan ama Nilgün'den herhangi bir cevap alamayan Hasan, "...dönüp, bir, peki, bile demedi. Orada öyle durup arkasından baktım. Niye böyle yaptı? Belki de her şeyi anlamıştır diye düşündüm, ama anlaşılacak ne var? Yolda karşılaştın mı, çocukluk arkadaşına insan selam vermez mi? Tuhaf! Düşüne düşünce yürüdüm. Dedikleri gibi: İnsanlar artık bir başka oldu, bir selamı bile esirgiyor artık insanlar" (Pamuk, 2012, s.114) diyerek Nilgün'ün kendisiyle konuşmamasını ve kendisine karşı bu kadar ilgisiz olmasını toplumsal yozlaşmaya bağlar.

Romanda modern hayatın insanları sürüklediği yanlışlar, Ceylan ve arkadaşları bağlamında verilir. Ceylan ve arkadaşları baba parasıyla rahat bir yaşam süren, sorumluluklarının çok da bilincinde olmayan, her gün yeni bir eğlence arayışı içerisinde olan kişilerdir. Alkol ve uyuşturucu kullanan bu gençler, Batılı yaşam tarzını benimseyen modern kentli bireyi temsil eden ve kültürel yapımıza çok da uymayan tiplerdir. Alışkanlıkları, dinledikleri müzikler, rahat yaşam tarzlarıyla klasik Türk toplumunun fertleri olmaktan ziyade Avrupaî toplum yapısının birer üyesi gibi duran bu şahıslar, zaman içinde kültürel yapımızda meydana gelen değişimin canlı birer örneğidirler.

Orhan Pamuk'un kentleşme ve kentlileşme temalarına yer verdiği *Kara Kitap* adlı romanı, bir arayışın ve özüne dönüşün romanıdır. Roma'nın kahramanı Galip, İstanbul'da yaşayan, çocukluk aşkı ve aynı zamanda amcasının kızı Rüya'yla evlenerek hayallerini gerçekleştiren bir avukattır. Her şey yolunda giderken karısı Rüya, ardında küçük bir açıklama bırakarak Galip'i terk eder. Romanın bundan sonraki kısmında Avukat Galip, çocukluk aşkı Rüya'yı İstanbul'da aramaya başlar. Bir süre sonra bir gazetede köşe yazarlığı yapan kardeşi Celal'in de kayıp olduğunu öğrenen Galip, karısının Celal'le olduğundan şüphelenir. Karısını bulabilmenin tek yolunun Celal'in bütün yazılarını okuyarak onun gibi düşünmekten geçtiği kanısına sahip olan Galip, bir süre sonra Celal'in apartmanına yerleşerek onun elbiselerini giymeye ve gazetedeki köşesinde onun yazılarını yazmaya başlar.

Eskiden beri Celal'e büyük bir hayranlık besleyen Galip, kayıp karısı Rüya'yı aramaktan vazgeçer ve tamamen Celal'in yerine geçerek onun gibi yaşamaya başlar.

Onun adına televizyonlara röportajlar verir ve kendisine telefonla ulaşan okurlarıyla sohbet eder. Roman, Celal ile Rüya'nın, birisi tarafından tabancayla vurularak öldürülmeleriyle son bulur. Galip, eski işine yani avukatlığa devam eder.

Orhan Pamuk, erken yaşlarda başladığı yazarlık serüveninde farklı biçimler deneyen üretken bir yazar olmayı başarmıştır. Bu bakımdan “deneysel bir yazar olan ve hemen her romanında farklı biçim denemeleri yapan Orhan Pamuk’un tüm romanları birbirlerinden belirli farklılıklar göstermekle birlikte çağdaş anlatılarda sık sık görüldüğü gibi ince bir iplikle birbirine...” (Demir, 2011, s.112) bağlı ve birbiriyle örüntülüdür. Yazarın binbir zahmetle yazıp okuyucunun beğenisine sunduğu “romanları birbirlerinden söz eder” (Esen, 2006, s.186-187) ve mekân veya şahıs anlamında çoğu zaman birbirlerine göndermeler yaparlar. Bir bakıma “Pamuk’un romanları, işlevsel olarak birbirlerine karşılıklı bağımlı öğelerden titizlikle inşa edilmiş binaları andırır” (Uğurlu, 2003, s.57) ve aralarında bir “iç bağını” (Oktay, 1990, s.10) vardır. “Hemen her romanında diğer romanlarına göndermeler yapan Pamuk, örneğin *Masumiyet Müzesi*’nin şahıs kadrosuna *Kara Kitap*’ın Celal’ini dâhil eder, *Kar*’da tren istasyonunu, yirmi yıl önceki hâliyle kıyaslayarak “*Kara Kitap*’a; hem Kars hem de Frankfurt sokaklarında dolaşan kara köpekle *Benim Adım Kırmızı*’ya gönderme yapar. *Beyaz Kale* romanının *Sessiz Ev*’in kişilerle ilişkilendirilmesi, *Sessiz Ev*’in kahramanı Fatma Hanım’ın *Cevdet Bey ve Oğulları* romanındaki Nigan Hanım’la tanışması vb. örnekler Pamuk’un romanları arasındaki göndermeleri, simetriyi ve uyumu çok net bir biçimde gözler önüne serer” (Demir, 2011, s.112).

Kent ve kültür romancılığının önemli temsilcilerinden olan Pamuk, romanlarında kent, kentleşme, kentlileşme, kültür, göç, yabancılaşma, insanın kendisi olması gibi kavramları değişim ve dönüşümü merkeze alarak irdeler. Orhan Pamuk, İstanbul gibi bir metropolde doğup büyümüş birisi olarak, şehrin geçirdiği değişimlere yakından tanıklık etmiş bir yazardır. Pamuk, Postmodern anlatının en iyi örneklerinden biri olan *Kara Kitap* adlı romanını 1990’da yayımlar. Bu dönem kırsal alandan kentlere ve özellikle metropollere doğru yoğun bir nüfus hareketinin yaşandığı yıllardır. Nitekim “1980 sonrası dönem birtakım alt dönemler hâlinde ele alındığında, kentsel nüfusumuzun özellikle 1980-1985 döneminde çok daha büyük bir hızla arttığı dikkati çekmektedir. Söz konusu dönem, hem Cumhuriyet tarihimizin en yüksek kentsel nüfus artışının gerçekleştiği (binde 62,6), hem de kentsel nüfusun kırsal nüfusu ilk kez geçtiği bir dönem...” (Işık, 2005, s.62) olarak tarihteki yerini alır. Edebiyatımızda özellikle bu dönemi konu alan romanlarda, Türk toplumunu derinden etkileyen bu nüfus hareketi,

sıklıkla yer almış, pek çok yazar yazdıkları romanlarında bu toplumsal olaya ve onun yansımalarına değinmiştir.

Türk aydınının Tanzimatla beraber başlayan Batılılaşma ve çağdaşlaşma çabası, toplum dinamiklerinde önemli değişimleri ve sorunları beraberinde getirir. *Kara Kitap*'ta Orhan Pamuk, insanın kendisi olma serüvenini, Türk aydınının yaşadığı bu kimlik bunalımı bağlamında ve farklı anlatım teknikleriyle dile getirir. *Kara Kitap*'ın konusunu, Galip'in kaybolan karısı Rüya'yı ararken karşılaştığı manzaralar ve köşe yazarı olan Celal'in yazılarının da etkisiyle kendi iç âlemine yaptığı yolculuk ve kendini bulma arayışı oluşturur.

Kentli birey açısından özgün bir kimlik sahibi olma ve bunu sürdürebilme zor bir süreçtir. Kent kültürü sürekli olarak bireylere bir şeyler dayatır ve onun beklentilerini, alışkanlıklarını, eğilimlerini, zevklerini kısacası yaşam tarzını değiştirmeye çalışır ve çoğu zaman bunda başarılı da olur. Zaman içinde büyük bir değişim ve dönüşüm geçiren bireylerin kendi öz kimliklerinden, kendileri olmaktan uzaklaştıkları ve farklı bir hüviyete büründükleri görülür. Orhan Pamuk, *Kara Kitap* adlı romanında bu “kendi olmak” izleğini sorgular. Romanda, bu izlek romanın iki ana karakteri olan Celal ve Galip'in tespitlerinde dile getirilir. Bir entelektüel olan Celal “kendi olmak” girdabına, tıraş olmak için gittiği berberin kendisine yönelttiği “Kendi kendiniz olmakta güçlük çekiyor musunuz?” ve “İnsanın yalnızca kendisi olabilmesinin bir yolu var mıdır acaba?” gibi sorular yüzünden düşer ve bu sorunların zihninde oluşturduğu baskıdan kurtulamayarak bir nefis muhasebesine girer. Romanda Celal'in içine düştüğü bu durum şöyle betimlenir:

“Kendim olmalıyım, diye tekrarlıyordum, onlara hiç aldırmadan, onların seslerine, kokularına, isteklerine, sevgilerine ve nefretlerine aldırmadan kendim olmalıyım ben, kendim olmalıyım diye tekrarlıyordum, sehpanın üzerinde memnun duran ayaklarıma ve tavana üflediğim sigara dumanına bakarak; çünkü kendim olamazsam onların olmamı istedikleri biri oluyorum ve onların olmamı istedikleri o insana hiç katlanamıyorum ve onların olmamı istedikleri o dayanılmaz kişi olacağıma hiçbir şey olmayayım ya da hiç olmayayım daha iyi diye düşünüyordum...” (Pamuk, 2018c, s. 165-166)

Kara Kitap'ta Galip ve Celal'in yazı ve sözleriyle sorgulanan kendi olmak sorunsalı, kentli bireyin karşılaştığı en büyük sorunlardan birisidir. Köyden kente gelen ve kentin bir parçası olmaya çalışan birey bu süreçte örf, âdet, gelenek hatta inançlarından ödün verebilmekte ve esas kimliğinden uzaklaşabilmektedir. İçinde bir

yerlerde esas kimliğini de taşıyan; ama farklı sebeplerle bunu bastırmaya çalışan kentli birey, zamanla çok farklı bir kimlikle karşımıza çıkabilmektedir.

Kara Kitap'ın Galip'i, kendisini terk eden karısı Rüya'yı ararken bir gecekondu evine misafir olur. Evde yaşayan aile, kendi öz kimliğini muhafaza edebilmiş, özenti derdi olmayan, Batılı değerleri ve yaşam tarzını yaşamlarının merkezine koymayan, geleneksel yaşam tarzını benimseyen bir ailedir. Galip'in hoşuna giden bu durum romanda şöyle anlatılır:

“Karısı Rüya gibi okumuş, öyle aman aman bir kadın olmadığını da biliyordu: Annesi gibiydi, sadeydi, basitti, kendi hâlindeydi [...] Çocukları da kendi gibiydiler. Sağ olsaydı, hiç değişmeseydi, kendi babasının kuracağı hayattı bu. Bu hayatı bilinçle seçip bilinçle yaşayarak iki bin yıllık bir kumpası boşa çıkarıyor, bir başkası olmayı reddediyor, kendi ‘öz’ kimliğinde direniyordu” (Pamuk, 2018c, s.119)

Orhan Pamuk, *Kara Kitap*'ta, eşyalara ve mekânlara gizli anlamlar yükler. Galip'in oturduğu apartmanın adı Şhrikalp'tir. Şhrikalp Apartmanı, bilinen klasik apartman formatının dışına çıkarak farklı türden meslek gruplarına ve karanlık işler çevirenlere ev sahipliği yapmaktadır. Bu yönüyle modern kent yaşamının soğuk yüzünü temsil eder. Apartmandaki konfeksiyoncular, kürtaj yapan kadın doktorlar ve sigorta şirketleri, Şhrikalp'a bir apartmandan ziyade iş merkezi görünümü kazandırmıştır. Bildiğimiz o apartman sıcaklığı yerini modern kentin, insanı yalnızlığa iten soğukluğuna bırakmıştır. Bu durumu yazar şu cümlelerle ifade eder:

“Hava erkenden kararmış, bacalardan çıkan duman dar caddeye sisli bir gece gibi inmişti (...) Geç saatlere kadar çalışan iki iş yerinde yanan soluk, ruhsuz lambalar. Karanlık dairelerin karanık perdeleri çekilmişti; pencereler bir körün gözleri gibi boş ve korkutucuydu. Geçmişle kıyaslandığında gördüğüm soğuk, tatsız ve sevimsiz bir görüntüyüdü. (...) Esrarı ve ölümü penceremize getiren bu yeni yerden yeni kelimelerle söz ediyorlardı artık: Apartman aralığı, apartman karanlığı” (Pamuk, 2018c, s.188-189).

Modern kent hayatı, insana sunduğu onca imkân ve fırsata rağmen onu mutlu etmekten çok uzaktır. Kentleşmenin en yoğun şekilde yaşandığı günümüz dünyasında kentlerin nüfusu arttıkça, insan ilişkileri de o ölçüde zayıflar. Kırsalda yaşayan insan, sürekli çevresiyle diyalog hâlinindedir. Ancak büyük kentlere baktığımızda bireyler, kendi ayakları üzerinde durma ve yaşam savaşı verme çabasıyla kendilerini dış dünyadan soyutlarlar. Büyük şehirlerde insanlar hızla kalabalıklara karışır; ama aynı hızla da yalnızlaşırlar. Büyük kentlerde, insan ilişkilerinin zayıflaması nedeniyle

kalabalık içinde yalnızlaşan bireyler, çevrelerine ve hatta akrabalarına karşı bile duyarsızlaşabilmektedirler. Büyük kentlerdeki apartman hayatı, şehir hayatının bir minyatürü olarak karşımıza çıkmakta, aynı apartmanda yaşayan bireyler, bazen günlerce, haftalarca birbirini görememekte, tesadüfen asansörde karşılaşan komşular için beş on saniyelik asansör yolculukları bile bir eziyete dönüşebilmektedir.

Orhan Pamuk, *Kara Kitap*'ta, kent ve apartman yaşamının bireyin iç dünyasındaki yansımalarını işler. Kentte ve kentin bir parçası olan apartmanda, insanların yaşadığı yegâne sorun yalnızlaşma, değersizleşme, içine kapanma ve anlamını yitirmedir. Yazar, beton bloklar arasına sıkışan yalnız ve çaresiz insanın yegâne kurtuluşunun apartmandan kurtularak eve sığınmasında olduğunu söyler. Yazar, kahramanı Galip'i anlattığı şu cümlelerde bu duruma dikkat çeker:

“Galip sabahları işe gider. Akşamları dolmuşlarda, otobüslerde karanlık yüzü, kimliksiz dönüş kalabalığı içerisinde sahipsiz dirsekler ve bacaklarla boğuşarak eve dönerdi. Gün boyunca her seferinde Rüya'nın dudak büktüğü bahaneler bulup yazıhaneden eve bir iki kere telefon eder. Akşam evin sıcaklığına döndüğünde...” (Pamuk, 2018c, s.55).

Galip'in bir gününün anlatıldığı bu alıntıda, kentin soğuk ve boğucu havasından bunalan Galip için ev, sığınacağı bir liman olarak sunulur. Aynı arabada yolculuk yapmalarına rağmen insanların birbirine bu derece yabancılaşması, modern kent yaşamının insanları sürüklediği felaketin büyüklüğünü yansıtmaya açısından önemli bir tespittir.

Orhan Pamuk, *Kara Kitap*'ın kurgusunu insanın “kendisi olma” sorunu olarak belirler. Modern kent yaşamında bunu başarabilmek zor olsa da yazar, kahramanlarını böyle bir idealin peşinde koşturur. Roman boyunca “Herkes kendisi olsun ve kimsenin de hikâye anlatmasına gerek kalmayın!” (Pamuk, 1996, s.204) diyen yazar, özetle özelde Galip ve Celal genelde de bütün Türk toplumunun kendi özüne dönmesi ve kendisi olması gerektiğini anlatmaya çalışır. Bu anlamda *Kara Kitap*, bir arayışın ve özüne dönme çabasının romanıdır da denilebilir.

Orhan Pamuk, Bedii Usta'nın eserlerini anlattığı bölümde, Türk toplumunun değişim arzusunu eleştirir. Toplum, kendi değerlerine yabancılaşmış, yönünü Batı'ya çevirerek Batılı yaşam tarzını benimsemeye başlamıştır. Bu değişim ve dönüşüm karşısında eserlerini sergileyeceği bir vitrin bulamayan Bedii Usta, büyük bir emek vererek oluşturduğu mankenlerini yer altına indirmek ve sanatına orada devam etmek zorunda kalır. Bedii Usta'nın, toplumsal yozlaşmaya direnen ve kendi öz kimliğini korumayı amaçlayan bu duruşunu, bir vitrinci şu cümlelerle ifade eder:

“Bu işlerde pişmiş bir vitrinci, Bedii Usta’nın eserlerini hayranlıkla karşıladıktan sonra, ne yazık ki ekmek parası için vitrinlerine bu ‘gerçek Türkleri, bu gerçek vatandaşları’ koyamayacağını açıklamış: Türkler artık ‘Türk’ değil, başka bir şey olmak istiyorlarmış çünkü. Bu yüzden kılık kıyafet devrimini icat etmişler, sakallarını tıraş etmişler, dillerini ve harflerini değiştirmişler. Daha veciz konuşmayı seven bir dükkân sahibi, müşterilerinin bir elbiseyi değil, aslında bir hayali satın aldıklarını açıklamış. O elbiseyi giyen ‘ötekiler’ gibi olabilme hayalimiş asıl satın almak istedikleri. Bedii Usta bu yeni hayale uygun düşecek mankenler yapmayı denememiş bile. Avrupa’dan ithal edilen ve tuhaf duruşları ve dış macunu gülümseyişleri sürekli değişen o mankenlerle rekabet edemeyeceğinin farkındaymış” (Pamuk 2018, s.62).

Vitrinci, toplumsal değişime ekonomik kaygılardan dolayı ayak uydurmak zorunda kaldığını ve bu yüzden Bedii Usta’nın yaptığı mankenleri -her ne kadar gerçek Türkleri temsil etseler bile- vitrinine koyamadığını ifade eder. Çünkü ona göre Türkler, artık yeni bir arayış içine girdiler ve mevcut durumlarını kabul etmek yerine yeni bir kimlik inşasına giriştiler. Gerçeklerin değil hayallerin peşinde koşan bu bireyler, modern olmanın yıkıcı etkilerini hesaba katamadıkları için de bir yıkımın eşiğine geldiler. Zira “modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi. ... Bizleri sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabına sürükler” (Berman, 2004, s.27) modern olma arzusu ve çabası.

Orhan Pamuk’un kentleşme ve kentlileşme temalarına yer verdiği *Yeni Hayat*, mekân olarak İstanbul’da başlayıp Anadolu’nun farklı kent ve kasabalarına yayılan bir romandır. Roman boyunca kahramanların gezdiği kent ve kasabalar ve burada yaşayan insanlar, belirli özellikleri ön plana çıkarılarak anlatılır. İstanbul’un anlatıldığı bölümlerde yazar, Nişantaşı, Erenköy gibi semtlerden çok da ayrıntılı olmayacak şekilde söz eder. Roman kahramanı Osman’ın yaşadığı mahalle ve bu mahalledeki bazı mekânlar gözler önüne serilir. Romanda Osman’ın yaşadığı semt, İstanbul’un arka semtlerinden birisi olarak anılır. Osman’ın âşık olduğu Canan ise İstanbul’un zengin semtlerinden olan Nişantaşı’nda yaşayan varlıklı bir ailenin çocuğudur.

Roman kahramanlarının yolculukları sırasında uğradıkları kentlerden birisi Osman’ın “Mevlana’nın ölü şehri” (Pamuk, 2012, s.62) olarak adlandırdığı Konya’dır. Romanda Konya, kahramanların gözlemlerinden hareketle duvarları alçak, binaları

karanlık, sokakları ağaçsız bir yer olarak tasvir edilir. Kahramanların Konya'dan sonra uğradıkları üç şehir ise, “baca borularının şehri, mercimek çorbası sevilen şehir ve yavanlıklar şehri” (Pamuk, 2012, s.62) olarak anlatılır.

Romanda kahramanların uğradıkları Gdl Kasabası da, “garajı çamurlu, kaldırımları dar” (Pamuk, 2012, s.86) bir yer olarak anlatılır. Mekânların, kahramanların ruh dünyasına göre şekillendiğı romandaki Gdl Kasabası için Osman, ş ifadeleri kullanır:

“Yalnız gemişı hatırlarken değıl, bazan hayatın ta içinde onu yaşarken de olur ya, bir an yaşadığım şeyin ve pencereden gördüğüm küçük Gdl kasabasının gerçek değıl de hayalini kurduğm şeyler olduğunu hissettim. Belki de önümden geçen bir kasaba değıl, posta idaresinin çıkardığı memleket dizisindeki pulların üstünde görülenlerden bir kasaba resmi vardı da ona bakıyordum. O pulların üzerindeki küçük kasabalar gibi, şehir meydanı bana kaldırımlarında gezilecek, bir paket sigara alınacak ve tozlu vitrinlere bakılacak bir yer değıl de, hatıra gibi gözüküyordu” (Pamuk, 2012, s.96).

Kahramanların Dr. Narin'e giderken yolda gördükleri yerleşim yerleriyle ilgili kullandıkları ifadeler de yine onların içerisinde bulundukları ruh hâlini yansıtır. Roman kahramanlarından Osman'a ait olan ş ifadeler bu duruma işaret eder:

“Bizi Dr. Narin'e götüren 61 model kuyruklu Chevrolet'nin arka koltuğnda oturan Canan elindeki Gdl Postası'yla sabırsız bir İspanyol prensesi gibi sinirli sinirli yelpazelenirken, ben n koltuktan hayaletimsi köyleri, yorgun köprüleri ve bezgin kasabaları saydım.” (Pamuk, 2012, s.106)

Osman'ın Mehmet'i bulmak için gezdığı kasabalardan birisi olan Alacaelli Kasabası'nın geri kalmışlığı ve sefaleti yine roman kahramanı tarafından dile getirilir. (Pamuk, 2012, s.174) Osman, Alacaelli'den ayrıldıktan sonra “gerekliğn kendisinden çok hayallerden çıkılmış gibi gözüken tozlu ve dumanlı bir köyden bozma kasaba” (Pamuk, 2012, s.178) olarak tanımladığı yeni bir kasabaya uğrar. Bu kasabanın da diğerkleriyle ortak yönleri kentleşmesini tamamlayamamış ve gerçekten ziyade hayale daha yakın bir kasaba olmasıdır. Romanın ilerleyen bölümlerinde “hayaletimsi Kürt köylerini” (Pamuk, 2012, s.256) gördüğünü söyleyen Osman için gerçeklik algısının kırıldığı ve bütün o yolculukları süresince gördüğü yerleşim yerlerini gerçeklikten uzak ve hayale daha yakın bir yere konumlandığı sylenabilir. Kahramanların uğradığı kasabaların oğ, kentleşme sürecini tamamlayamamış yerler olmakla beraber romanda

yer yer “eski ahşap köşklerin yıkılıp beton apartman binalarına dönüştürüldüğü yeni zenginleşen kasabalar” (Pamuk, 2012, s.256) görmek de mümkündür.

Kentleşme ve Kentlileşme temalarına yer veren *Kar*, Orhan Pamuk’un vaka yeri olarak İstanbul dışında bir yeri tercih ettiği siyasi içerikli romanıdır. Romanın kahramanı Ka’nın, Kars’taki intihar olaylarını araştırmak için şehre gelmesiyle başlayan roman, Doğu’nun bu ücra kentindeki birkaç günü anlatır.

Kar adlı romanda geniş mekân olarak Kars’ı seçen Orhan Pamuk, bir aşk hikâyesinin etrafında şekillenen olaylar dizisini başarılı bir şekilde anlatır. Romanda Kars, sosyo-ekonomik olarak geri kalmış ve Türkiye’ye entegrasyonunu tamamlayamamış bir şehir olarak sunulur. Romanda anlatılan siyasal, sosyal ve ekonomik olaylar, her ne kadar bir kurgu olsa da o dönemde, Türkiye’de yaşanan pek çok olayla benzerlik taşır ve bu anlamda Kars, küçük bir Türkiye modeli görünümü kazanır. *Kar* romanındaki Kars için küçük Türkiye, Türkiye için de büyük Kars demek yerinde bir tespit olur. Nitekim Orhan Pamuk da kendisiyle yapılan bir söyleşide; bir kasabada, Türkiye’nin küçük bir modelini yaratmak ve Türkiye’nin tarihinde olan şeyleri bir tiyatro havasıyla yeniden canlandırmak arzusuyla Kars şehrini seçtiğini belirtir (Coşkun, 2002, s.63).

Almanya’dan Türkiye’ye dönen Ka, o dönemde Kars’ta yoğun bir şekilde görülen kadın intiharları üzerine bir araştırma yapmak için bu izbe kente gelir. Kars’ın içinde bulunduğu geri kalmışlık Ka’nın izlenimleriyle şu şekilde anlatılır:

“Korkular içindeki yolcular birbirleriyle hiç konuşmadan karlar altındaki fakir kasabacıların sokaklarına, kırık dökük tek katlı evlerin soluk lambalarına, uzak köylerin şimdiden kapanmış yollarına ve lambaların belli belirsiz aydınlattığı uçurumlara baktılar” (Pamuk, 2010b, s.11).

Kars’ta, kırsal kültürün davranış kalıpları ön plandadır. Bunda kentin dış dünyayla bağlantısının kopuk olmasının rolü büyüktür. Özellikle kışın yağan kar yüzünden Kars’ın, ülkenin diğer kentleriyle bağlantısı uzun süre kesilmektedir. Ka’nın şehre geldiğini öğrenen ve bunun üzerine onu ziyarete gelen şehrin ileri gelenlerinin bu davranışı, köye gelen yabancı birinin köylüler tarafından ziyaret edilmesiyle benzerlik gösterir.

Romanda Kars, farklı kültürlere ev sahipliği yapmış olması yönüyle de ayrıca önem verilen bir kent konumundadır. Kentte Ermenilerden kalan eserlerden sıklıkla bahsedilir ve Türk-Ermeni kültür mukâyesesi yapılır. Yazarın, romanın farklı yerlerinde Ermenilerle ilgili yaptığı atıflar, Ermenileri ön plana çıkardığı izlenimini verir. Bu atıflardan biri şu şekildedir:

“Buluşukları pastanenin yerinde 1967’ye kadar bir Ortodoks kilisesi olduğundan ve yıkılmış kilisenin müzede saklanması; müzedeki Ermeni katliamı özel bölümünden (bazı turistler burasının Türklerin katlettiği Ermeniler hakkında olduğunu sanıp sonra tersi olduğunu anlıyorlarmış); pastanenin yarı sağır, yarı hayalet tek garsonundan; Kars çayhanelerinde işsizler pahalı diye içemedikleri için kahve satılmamasından; Ka’yı gezdiren gazetecinin ve diğer yerel gazetelerin siyasi görüşlerinden (hepsi askerleri ve mevcut hükümeti destekliyordu); Serhat Şehir Gazetesi’nin Ka’nın cebinden çıkardığı yarınki sayısından söz ettiler” (Pamuk, 2010b, s.37).

Yazar romanda olay örgüsünü oluştururken siyasal İslamî hareketleri, türbanı, etnik ve kültürel yapıları, yoksulluk ve geri kalmışlığı, aşkı, değişim arzusunu bir potada eritir ve bütün bunları, Kars özelinde ustaca yansıtır. Romanda sunulan Doğu-Batı çatışması, Türk-Kürt çatışması, Müslüman-Laik çatışması, şehrin girift yapısını yansıtmaları açısından önemlidir.

Orhan Pamuk’un kentleşme ve kentlileşme temasını işlediği bir diğer romanı da *Masumiyet Müzesi*’dir. Romanda olaylar, genel olarak İstanbul’un zengin diyebileceğimiz muhitlerinde geçer. Bir İstanbul romancısı ve aşığı olan Orhan Pamuk için İstanbul vazgeçilmez bir mekândır. Zengin aile çocuğu Kemal ile fakir kız Füsun’un umutsuz aşk hikâyesinin anlatıldığı romanda Orhan Pamuk, aşk temasının yanında farklı konulara da değinir. Darbenin toplumsal yaşamdaki yansımaları, sınıf farklılıkları, kültürel yozlaşma, eski İstanbul’da sosyal hayat, Türk sinemasının gelişim süreci, azınlıklar bu konulardan bazılarıdır.

Roman kahramanı Kemal’in yetiştiği aile, oldukça zengin ve Batılı yaşam tarzını benimsemiş bir ailedir. Ailenin yaşadığı Nişantaşı, kentin kalburüstü insanların yaşadığı bir semttir. Nişantaşı’nda hayat, oldukça pahalıdır. O zamanlar İstanbul’un bu zengin semtlerindeki butiklerde satılan malların çoğu, değerinin çok üzerinde alıcı bulur. O dönemde Batı hayranı zengin ev kadınlarının butik açıp işletme merakı romanda şu şekilde anlatılır:

“O zamanlar Şişli, Nişantaşı, Bebek gibi semtlerdeki evlerinde canları sıkılan Batılılaşmış İstanbullu zengin ev kadınları ‘sanat galerisi’ değil, ‘butik’ açar, Elle, Vogue gibi ithal dergilerden kopya edip diktirdikleri ‘moda’ elbiselerle, Paris ve Milano’dan bavullar içinde getirdikleri kıyafetleri, kaçak ıvır zıvır ve takıları, kendileri gibi canı sıkılan diğer zengin ev kadınlarına saçma denilecek kadar yüksek fiyatlarla satmaya çalışırlardı” (Pamuk, 2018d, s13).

Sahip olunan maddi imkânlar, insanların yaşam tarzlarını belirleyen faktörlerin başında gelir. Kentlileşme sürecini tamamlayan ve maddi olarak iyi bir gelir düzeyine sahip olan kentli bireyler, çoğu zaman kendi değerlerine yabancılaşarak Batılı bir yaşam tarzı sürdürmeye başlarlar. Zaman içinde toplumda baskın olan maddi ve manevi kültür unsurlarında aşınma meydana gelir ve kent artık Avrupaî yaşam tarzının içselleştiği bir mekân hâlini alır. Romanda Kemal, Kemal'in ailesi ve dostları kendi değerlerine yabancılaşan, Batı hayranı insanları temsil ederler.

Cumhuriyet'ten sonra Türk toplum yapısında birçok değişim yaşanır. O dönemde meydana gelen değişimlerden birisi de soyadı kanununun kabulüdür. Soyadı kullanımının yaygınlaşmasından sonra insanlar, yaşadıkları binalara soyadlarını vermeye başlar. Romanda bu duruma da işaret edilir:

“1934'te Atatürk'ün bütün Türk milletine soyadı almasını şart koşmasından sonra, İstanbul'da yeni yapılan pek çok binaya aile adları verilmeye başlanmıştı. O zamanlar İstanbul'da sokak adları ve numaraları tutarlı olmadığı ve tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi, büyük ve zengin aileler, içinde hep birlikte oturdukları büyük konaklarla, binalarla özdeşleştirildikleri için bu yerindeydi” (Pamuk, 2018d, s.26)

Kırsal alandan göç yoluyla kente gelip yerleşen ve zaman içinde kentlileşme sürecini tamamlayan bireylerin aile yapılarında da değişimler gözlenir. Kırsal alanda görülen çok çocuklu, geleneksel geniş aile tipleri, kentlerde yerini modern toplumların aile modeli kabul edilen çekirdek aileye bırakır. Romanın kahramanlarından Berrin, Kemal'e, Sibel'le mutlu olmak istiyorsa köylüler gibi çok çocuk yapmalarını söyler. Kalabalık bir ailede mutlu olunmasa bile mutluymuş gibi yaşandığını şu cümlelerle ifade eder:

“Aile, çocuklar, kalabalık,” dedi Berrin. “Mutlu olmasan bile, hatta en kötü gününde bile (bir an ağabeyimi işaret etti gözleriyle) mutluymuş gibi yaşıyorsun. Bütün sıkıntılar bu aile havası içerisinde eriyip, dağılıp gidiyor. Siz de çocuk yapın hemen. Çok çocuk yapın, köylüler gibi” (Pamuk, 2018d, s.108).

Kentli birey, kırsal alandaki bireylere göre sosyal yaşamda daha rahat tavırlar sergiler. Bireylerin kentte yaşamanın gerektirdiği koşulları ve normları benimsemeleri ve özümsemeleri anlamına gelen kentlilik kavramı, zaman içinde bireylerin başkalaşması sonucunu doğurur. Yaşadığı kente adapte olmakta sorun yaşayanların genelde kentlileşme sürecini tamamlayamamış bireyler oldukları görülür. Yazar

romanda henüz plajda rahat davranamayan Türk insanıyla Füsün'un tavırları arasında bir benzerlik olduğunu söyler:

“Kilyos, Şile Plajları'nın bu manzaralarını, onu en çok yaz öğle üzerleri, sıcağın ve yorgunluktan kafamın ve dikkatimin iyice gevşediği zamanlarda, mayolu, bikinili utangaç genç kızlar, kadınlar arasında gördüğüm için sergiliyorum. Cumhuriyetin kurulmasının ve Atatürk devrimlerinin üzerinden kırk-elli yıl geçmesine rağmen, mayo-bikini giyip plajlarda birbirlerinin karşısına utanmadan çıkmayı hâlâ tam anlamıyla öğrenememiş Türk insanının mahcubiyeti ile Füsün'un kırılğanlığı arasında, içime işleyen bir benzerlik olduğunu hissedirdim o zaman” (Pamuk, 2018d, s.160).

Orhan Pamuk, romanlarında İstanbul'u farklı perspektiflerden ele alır. Yazar, genel olarak çocukluğunun da geçtiği Nişantaşı ve çevresini anlattığı romanlarına nadiren de olsa Beyoğlu gibi semtleri de dâhil eder. Genel olarak yüksek gelirli insanların hayatlarını anlatan Pamuk, *Kafamda Bir Tuhaflık* romanında fakir insanların dramını anlatır. Boza satıcısı Mevlut, bu romanın ana kahramanıdır. Orhan Pamuk *Kafamda Bir Tuhaflık*'ta bir bozacının yaşam öyküsüyle birlikte 1960'lardan 2012'ye kadar İstanbul'un yaşadığı kentsel ve toplumsal değişimi de anlatır. Daha önceki romanlarında mekân olarak Nişantaşı ve çevresini anlatan yazar, bu romanında gecekondulu mahallelerini ve bu mahallelerin sıkıntılarını işler. *Kafamda Bir Tuhaflık*'ta “romanın mekânı olarak her ne kadar İstanbul görünse de romancı, yeni mekânlar, mahalleler tasarlar, Kültepe, Oktepe, Duttepe gibi isimlerle adlandırılan mahalleler postmodern yönüyle gerçeğe katılan hayalî mekânlar...” (Korkmaz, 2015, s.834) olarak romandaki yerlerini alırlar.

Romanın kahramanı Mevlut, amcasının oğlu Korkut'un düğününde gördüğü ve sadece bir an bakışlarının buluşabildiği gelinin kız kardeşine âşık olur ve ona yıllarca karşılıksız mektuplar yazar. Amcasının oğlu Süleyman'ın yardımıyla kızı kaçıran Mevlut, kaçırdığı kızın düğünde gördüğü kız değil de onun ablası olduğunu daha yoldayken anlar. Mevlut, bir süre tereddütler yaşasa da daha sonra kaderine rıza gösterip bu kızla evlenir. Bu evlilikten iki kız çocuğu olan Mevlut, hayatı boyunca rahat yüzü görmese de daima mutlu olmaya çalışan bir kişilik olarak okuyucuya sunulur. Ferhat Korkmaz, İstanbul'un hayali ve gerçek mekânlarını bir arada yansıtan Orhan

Pamuk'un, Mevlut adındaki kahramanından postmodern bir flaneur² yarattığını dile getirir.

Kafamda Bir Tuhaflık, yoksul bireyin romanıdır; ama romanda yoksulluğun insan ilişkilerine yansımalarından ziyade kentsel ve toplumsal değişim merkeze alınır. Duttepe ve Kültepe gibi gecekondu mahallelerinin zaman içerisinde geçirdikleri değişim ve dönüşüm, buna bağlı olarak toplumsal yapıda meydana gelen değişim, roman boyunca yazarın çokça üzerinde durduğu konulardır. Her ne kadar Duttepe ve Kültepe hayali mekânlar olsa da romanın anlattığı zaman diliminde bunlara benzer pek çok gecekondu mahallesi var olup bu hayali mahallelerin birer sembol olduğu söylenebilir.

Romanda gerçek dışı bazı mekânlar, şahıs ve olaylar olsa da genel itibarıyla Pamuk, belli bir kronoloji içerisinde bir döneme ışık tutmaya çalışır. Yazar, 1980 darbesinin öncesi ve sonrasında yaşanan hâdiselere değinir; ama yine de yazarın bu romanında, bir darbe kültürü olan ülkemizin çektiği sıkıntıları yeterince işlediği söylenemez. Mevlut, 17 Haziran 1982'de Rayiha'yı kaçıır. Askerî darbeden sonra meydana gelen bu kaçırma olayında Mevlut ve Rayiha, Beyşehir'den İstanbul'a kadar gelmelerine rağmen yolda herhengi bir arama yapılmaz. Hâlbuki o dönemde özellikle şehir girişlerinde askerler tarafından kimlik kontrolleri yapılırdı.

Orhan Pamuk, romanlarında bilgi vermeyi seven bir yazardır. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanı da bilgi yoğunluğunun olduğu bir romandır. Hatta bilginin anlatının önüne geçtiği romanda yazar, olayları ve mekânları detaylı bir şekilde anlatarak bunların okuyucunun zihninde iyice yer etmesini sağlamaya çalışır. İstanbul'u anlattığı bölümlerde tasvirler önem kazanır. Tasvirlerini okuyan bir kişi, anlatılan mekânları hiç görmemişse bile onlar hakkında ayrıntılı bir bilgi sahibi olur.

Pamuk, *Kafamda Bir Tuhaflık* romanını tek bir bakış açısıyla anlatmaz. Romanda olaylar farklı kahramanların bakış açısıyla anlatılır. Romanlarını genelde erkek bakış açısıyla anlatan Pamuk, bu romanında kalıpları kırarak kadınlara da söz hakkı verir. Bu da romana, anlatım bağlamında bir çeşitlilik ve zenginlik kazandırır.

Orhan Pamuk'un *Kafamda Bir Tuhaflık* romanı, boza satıcısı Mevlut'un yaşam öyküsü etrafında şekillenen, bozacılık ve yoğurtçuluk gibi eski dönemlere ait meslekler hakkında okuru bilgilendiren, sokak satıcılığının püf noktaları hakkında geniş bilgiler sunan, İstanbul'un kentsel ve toplumsal değişimi hakkında ayrıntılı bilgiler veren bir

² 'Flâneur', aylak aylak gezen aydının anlatımı için kullanılan bir kavramdır. (Korkmaz, 2015, s.831). Mevlut, Walter Benjamin'in öne sürdüğü "burjuva trajedisi (trauerspiel)" türünün protagonistine daha çok uymaktadır (Korkmaz, 2018, s.45).

romandır. Romanın kahramanı Mevlut'un kentleşme ve kalkınma algısı şu cümlelerle verilmeye çalışılır:

“Mevlut, elektrik direklerini, asfalt yollardaki kamyonları, yeni beton köprüleri ülkenin zenginleşmesinin ve kalkınmasının işaretleri olarak görüyor; fabrikaların, yoksul mahallelerin duvarlarına yazılmış siyasi sloganlardan hoşlanmıyordu” (Pamuk, 2014, s.23).

İstanbul, kısa sürede büyük değişimler geçiren ve hızla büyüyen bir şehirdir. Kırsal alandan yoğun bir şekilde göç alan bu devasa kentteki değişime tanık olan Mevlut, bu hızlı değişime ayak uydurmaya çalışır. Yazar bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Ama bunlar çok eski zamanların hatıralarıydı. Bu yirmi beş yılda İstanbul o kadar değişmişti ki bu ilk hatıralar Mevlut'a masal gibi geliyordu şimdi. Şehre ilk geldiğinde neredeyse hepsi parke taşı kaplı olan sokaklar şimdi asfaltla kaplanmıştı. Şehrin büyük bir kısmını oluşturan, bahçeler içindeki üç katlı evlerin çoğu yıkılmış, yerlerine üst katlarında yaşayanların sokaktan geçen bir satıcının sesini işitmeyeceği yüksek apartmanlar dikilmişti. Radyoların yerini geceleri sürekli açık olan ve gürültüsüyle bozacının sesini işitilmez kılan televizyonlar almıştı. Sokaklardaki boz ve solgun kıyafetli sessiz ve ezik insanlar gitmiş, yerlerine gürültücü, hareketli ve iddialı kalabalıklar gelmişti. Mevlut bu büyük değişimin boyutunu her gün birazcık yaşadığı için anında fark etmemiş ve kimileri gibi İstanbul değişiyor diye hiç kederlenmemişti. Ama bu muazzam değişikliğe hep ayak uydurmak istemiş, hep iyi karşılanacağı, sevineceği mahallelere gitmişti” (Pamuk, 2014, s.28-29).

İstanbul'da meydana gelen hızlı değişim ve dönüşümden akşamları boza satarak geçimini sağlayan Mevlut da payını alır. Daha önceleri boza satışı iyi olan Mevlut'un İstanbul'da meydana gelen değişimle beraber işlerinin kötüye gittiği ve eskisi gibi boza satamadığı romanda şu cümlelerle anlatılır:

“Mesela, evine en yakın ve kalabalık mahalle olan Beyoğlu! On beş yıl önce, 1970'lerin sonunda Beyoğlu'nun arka sokaklarında müzikli salaş gazinolar, pavyonlar ve yarı gizli randevuevleri hâlâ açıkken oralarda gece yarısına kadar satış yapabiliyordu Mevlut. Sobayla ısıtılan bodrumlarda, pavyonlarda hem şarkıcılık hem konsomatrislik yapan kadınlar, onların hayranları, Anadolu'dan gelip alışveriş yaptıktan sonra pavyonlarda konsomatrislere içki ısmarlayan orta yaşlı bıyıklı yorgun erkekler, bir pavyon masasında kadınlara yakın oturmayı büyük bir eğlence olarak gören İstanbul'un en son garibanları ya da

Arap ve Pakistanlı erkek turistler, garsonlar, korumalar, kapıcılar Mevlut'tan gece yarısı bile boza alırdı. Ama son on yılda, bu şehirde hep olduğu gibi değişiklik cininin sihirli dokunuşuyla bütün bu doku kaybolmuş, o insanlar gitmiş, Osmanlı ve Avrupa tarzı alaturka-alafranga şarkılar söyleyen o eğlence yerleri kapatılmış, yerlerine mangalda çöp şiş-Adana kebab yenen, rakı içilen, gürültülü yerler açılmıştı. Göbek atarak eğlenen genç kalabalıklar bozayla ilgilenmedikleri için artık Mevlut akşamları İstiklal Caddesi civarına uğramıyordu bile” (Pamuk, 2014, s.29).

Romanda İstanbul'daki değişimin anlatıldığı bu bölümler, kentlerde meydana gelen değişim ve dönüşümün o kentte yaşayan bütün bireyler için her zaman olumlu neticeler doğurmadığı sonucuna bizi götürür. Kentlerin büyümesi ve gelişmesi bazıları için olumlu sonuçlar doğururken Mevlut gibi seyyar satıcılık yaparak geçimini sağlamaya çalışan bazı bireyleri de olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Mevlut, uzun yıllar İstanbul'da kalmasına rağmen eski alışkanlıklarından ve kırsal yaşama ait birtakım âdetlerinden tamamen vazgeçebilmiş değildir. Boza satmak için gittiği zengin mahallesindeki bir apartman dairesine girmeden önce ayakkabılarını çıkartır. Mevlut'un bu davranışı şehre gelmesine rağmen şehir hayatına henüz tam anlamıyla alışamadığının ve kırsal yaşamın alışkanlıklarına bağlı olduğunun göstergesidir. Mevlut'un dostu Ferhat, İstanbul'un yaşantısıyla ilgili olarak onu sık sık bilgilendirir. Ferhat'ın bu konuda Mevlut'a verdiği nasihatlerden birisini yazar şu cümlelerle ifade eder:

“Eski dostu Ferhat, ‘İstanbul’un apartmanları üçe ayrılır,’ demişti bir kere: 1.Kapısında ayakkabılarını çıkarman gereken evler 2.Ayakkabılarınıla girebileceğin Avrupaî zenginlerin evleri. 3. Her iki türden ailelerin birlikte yaşadığı yeni yüksek apartmanlar” (Pamuk, 2014, s.31).

Eve girmeden önce ayakkabıların çıkarılması, özünde kırsal kültüre ait bir davranış kalıbı olmakla beraber büyük kentlerde de gelenek ve göreneklerinden bütününü kopmamış veya dinî yaşantısını muhâfaza etmeye çalışan mütedeyyin çevrelerin de uygulamaya çalıştığı bir davranıştır. Metropollerde, Avrupaî hayat tarzını benimseyen insanların sayısının artmasıyla bu gelenek de yavaş yavaş yok olmuştur. Yazar bu örnekten hareketle kentlileşmenin kültürel yansımalarına bir projektör tutmaya çalışmıştır.

Köyden kente gelen ve kent yaşamına tam olarak alışmamış insanlar, kente karşı derin bir korku hissederler. Kent, belirsizliklerle doludur. Kentli birey, kalabalıklar içinde yalnızdır ve diğer bireylere karşı içinde bir güvensizlik barındırır. *Kafamda Bir*

Tuhaftlık romanı’nda yazar, Mevlut’un şahsında, köyden kente yeni gelen ve henüz kentlileşme sürecini tamamlayamamış bireylerin korkularını işler:

“...Biz Mevlut’u çok severiz ve onu babasından ayırırız. Okullar açılmadan önce bir gece Mustafa Amca ile bizim Duttepe’deki eve geldiler. Mevlut annemi görür görmez kendi annesine, ablalarına duyduğu özlemle sarıldı ona. ‘Ah oğlum, korkmuşsun sen İstanbul’dan’ dedi” (Pamuk, 2014, s.57-58).

Mevlut, kente ilk geldiğinde büyük korkular yaşar ve kentte kendisini çok yalnız hisseder; ama zamanla şehir yaşantısına da alışır. Öyleki zamanla “Mevlut, dışarda yağmur yağarken (yoğurt satan babasını bir an düşünürdü) sıcacık sınıfta şarkı söyleyerek sonsuza kadar oturabileceğini, annesinden, kız kardeşlerinden uzak olmasına rağmen şehir hayatının köydeki hayattan çok daha güzel olduğunu...” (Pamuk, 2014, s.81) bile düşünmeye başlar. Babasıyla birlikte yürüttükleri sokak satıcılığı işi dolayısıyla insanlarla daha sıkı ilişkiler geliştiren ve kenti daha iyi tanımaya başlayan “Mevlut artık şehirde büyüdüğünü” (Pamuk, 2014, s.87) hissetmeye başlar. Kente ilk gelişinde yalnızlık ve korku hissetmesine rağmen, zamanla kentin bir parçası olmaya ve ona alışmaya başlayan Mevlut, İstanbul’u en çok da “seyretmesi birbirinden zevkli pek çok şeyin aynı anda hareket ettiği bir yer olarak ” (Pamuk, 2014, s.120) sever ve orada mutlu olur.

Çeşitli sebeplerle kırsal yaşamdan kopup kente göç etmek zorunda kalan insanların, şehre adapte olup kentlileşme sürecini tamamlayamamaları bazı sorunları da beraberinde getirir. İşsizlik ve barınma sorunu bunların başında gelir. Yatırımların dağılışındaki dengesizlik, konut sıkıntısı ve gecekondulaşma, çevre sorunları, trafik, eğitim ve sağlık problemleri, kültür çatışması diğer bazı problemler olarak sayılabilir. Bu sorunlarla boğuşan bir kitle de Tarlabası’na gelip yerleşen Kürt göçmenlerdir. Bu insanların Doğu’daki savaş yüzünden köylerini boşaltarak buralara geldikleri ve şehre uyum sağlamada ciddi sıkıntılar yaşadıkları romanda şu ifadelerle anlatılır:

“Doğu’daki savaşın kızışıp büyüdüğü yıllarda Mevlut Tarlabası’nın aile aile, sokak sokak Kürt göçmenlerle doluşunu gördü. Bunlar Ferhat gibi ılımlı değil, sert insanlardı. Savaşta köyleri boşaltılmış, yıkılmıştı. Mevlut o mahallelere bu yeni ve yoksul insanlar hiç boza almadığı için az gidiyordu artık. Daha sonra esrar, hap ve uyuşturucu satanlar, tiner koklayan yersiz, evsiz çocuklar da bu sokaklara dadandığı için de oralardan uzaklaştı” (Pamuk, 2014, s.253-254).

Şehrin gittikçe büyümesi insanları birbirinden uzaklaştırmakta, kalabalıklar arasında yalnızlığa itmektedir. Mevlut ile Ferhat iyi iki dost olmalarına rağmen çok sık

görüşemezler. Mevlut'un eski arkadaşı Ferhat'la uzun süredir görüşmemesinin en önemli sebebi, şehrin bu hızlı büyümesidir:

“1984 başında Ferhat'ın Samiha'yı taksiyle kaçırmamasından sonra Mevlut onu yıllarca hiç görmedi. Çocukluk ve gençliklerinde yakın arkadaşlık ettikten sonra bu tuhaf bir şeydi: Mevlut arada bir Rayiha'ya bu durumu açıklayan bir şeyler mırıldanıyor, ‘Çok uzaklara gitti onlar,’ diyordu. Uzaklığın asıl nedeninin Ferhat'ın karısı Samiha'yı düşünerek yazdığı mektuplar olduğunu Mevlut açık bir şekilde çok az düşünüyordu. Ayrıca İstanbul'un dur durak bilmeden büyümesinin aralarına girdiği de doğrudur. Otobüse binip birbirlerini görmek ve geri dönmek yarım gün sürecekti” (Pamuk, 2014, s.254)

Kentleşme ve kent kültürü, Orhan Pamuk'un romanlarında sıkça işlediği konuların başında gelir. *Kırmızı Saçlı Kadın* romanında da kentleşme ile ilgili unsurlara yer verilir. Romanda ana mekân yine İstanbul'dur. İstanbul, Türkiye'nin en fazla göç alan ve en hızlı büyüyen şehridir. Son 60-70 yılda nüfusu bir milyondan on beş milyona ulaşan bu megakent, hızlı büyümeye koşut olarak kültürel bir değişime de sahne olur. Bu durum da beraberinde kentli birey ve kentleşme kavramlarını doğurmuştur ki Orhan Pamuk bu kavramlara romanlarında sıklıkla yer verir. *Kırmızı Saçlı Kadın* romanı, 1980'li yılların başında bir lise öğrencisi olan Cem'in, çocukken çektiği sıkıntıları ve kendisinden yaşça büyük bir kadına âşık olmasını konu edinir. Annesiyle beraber Beşiktaş'ın arkalarında, İhlamur Kasrı'na yakın bir apartman dairesinde yaşayan Cem, babasına karşı mesafeli olup annesiyle daha iyi anlaşır. Siyasi birtakım işlerle uğraşan Cem'in babası, bir gün ailesini terk ederek onları yalnız bırakır. Ailesini geçindirmek için Cem, küçük yaşına rağmen iş arar. Deniz Kitapevi'nde çalışmaya başlayan ve buradaki işini çok seven Cem, daha iyi bir kazanç getirir diye bir kuyu ustasına çırak olur.

Cem'in yanında işe başladığı Mahmut Usta, uzun zamandır gecekondu mahallelerinde kuyu kazarak geçimini sağlayan bir kuyu ustasıdır. Öngören'de tekstil fabrikası kurmak isteyen iş adamı Hayri Bey, fabrikayı kurmadan önce arasizisinde su olup olmadığını öğrenmek ister ve kuyu kazma işini Mahmut Usta'ya verir. Mahmut Usta, çırakları Ali ve Cem ile birlikte kuyu kazmaya başlar. Yılların tecrübesi Mahmut Usta, aşağıya inip kuyuyu kazar, çırakları da çıkan toprağı arabalarla dökerler. Mahmut Usta, suyun çıkacağından çok emindir; ama bir aydır kazmalarına rağmen kuyudan su çıkmaz.

Cem ile ustası bazı günler Öngören'e inerler ve orada alıveriş yapıp biraz gezdikten sonra da geri dönerler. Yine böyle bir ziyaret sırasında Cem, kırmızı saçlı bir

kadınla karşılaşır ve ona âşık olur. Cem, kırmızı saçlı kadını unutamaz ve onu görmek için her gün şehre inerek evlerini gözetler. Kırmızı saçlı kadın, şehirde kurulan tiyatro çadırında oynayan bir tiyatrocudur ve evlidir. Bunu öğrenmesine rağmen kadından vazgeçmeyen Cem, kadının kocası Turgut'un evde olmadığı bir gün kadının daveti üzerine onun evine gider ve orada kadınla birlikte olur. O günden sonra da Cem, kadını bir türlü unutamaz.

Bu arada kuyudan bir türlü su çıkmamaktadır ve çırak Ali daha fazla dayanamayıp işi bırakır. Mahmut Usta ile Cem, kuyu kazmaya devam ederler. Bir gün kuyu kazdıkları bir sırada Mahmut Usta'nın üzerine toprak dolu kova düşer. Mahmut Usta'nın öldüğünü düşünen Cem, onu yüzüstü bırakarak orayı terk eder.

Aradan uzun yıllar geçer. Cem, bu arada müteahhidlik yaparak zengin bir iş adamı olmuştur. Evlenen ama çocuğu olmayan Cem, yıllar sonra bir iş için tekrar Öngören'e gider. Şehirde gezerek eski günleri yâd eder. Cem, yıllar önce kırmızı saçlı kadınla olan birlikteliği neticesinde bir oğlu olduğunu öğrenir. O akşam Cem'in oğlu Enver, kimliğini babasından gizleyerek onu bir zamanlar Mahmut Usta'yla beraber kazdıkları kuyuya götürür. Orada aralarında tartışma çıkar ve kavga etmeye başlarlar. Cem, silahını çıkar, boğuşma sırasında Enver, babasını vurup öldürürerek cezaevine girer. Orada da annesinin tavsiyesiyle bu kitabı yazar.

Köyde yaşayan bireyle kentte yaşayan bireyi birbirinden ayıran en bariz gösterge davranışlarında meydana gelen değişimlerdir. Romanda kullanılan bazı kavramlar kente özgü olup kentli bireylerin sahip oldukları özellikleri ve şehir kültürünü yansıtmaları açısından önem arz eder. Romanda kuyucu çırağı Cem'in ağzından anlatılan şu ifadeler, onun kent kültürüne sahip bir kişi olduğunu yansıtmaları açısından önemlidir:

“Kol işçiliği yapamayacak narin biri olduğum için beni igneliyordu ama ben ‘küçük bey’ sözünden mutlu oldum. Hem ustam bu sözyle benim şehirli, okumuş bir aileden geldiğimi kabul ettiği için -demek ki bana fazla ağır iş vermeyecek, beni babaca koruyacaktı- hem de ustamın bana şefkat duyduğunu, benimle ilgilendiğini hissettiğim için” (Pamuk, 2016, s.20).

Yazarın burada kullandığı “küçük bey” ifadesi, roman kahramanına göre kente özgü bir kalıp olup kent kültürünü yansıtmaktadır. Köyden kente göç neticesinde yıllardır yaşadıkları köylerini terk ederek şehre yerleşen ve şehir kültürüne alışmaya çalışan fertler, bu adaptasyon sürecinde çok farklı sorunlarla uğraşmak zorunda kalırlar. Kentleşmenin beraberinde getirdiği en önemli sorunlardan birisi de kuşkusuz trafik sorunudur. *Kırmızı Saçlı Kadın* romanında Orhan Pamuk, aldığı göçle her geçen gün kalabalıklaşan İstanbul'un trafik çilesini şu cümlelerle anlatır:

“...Köprüyü geçtikten sonra İstanbul trafiğine takıldık ve ancak batan güneş yakıcı ışınlarını tam karşımızdan gözümüzün içine dikerken şehir dışına çıkabildik” (Pamuk, 2016, s.14).

Kitabın bir bölümünde roman kahramanına “...Tahran’ın trafiği de İstanbul’unki gibi berbattı” (Pamuk, 2016, s.105) cümlelerini söyleten yazar, İstanbul trafiğinin içinde bulunduğu kötü duruma dikkat çekmek için İstanbul trafiğini Tahran trafiğine benzetir.

Romanda geçen “...şirket arabası trafikte ağır ağır ilerlerken cep telefonumla iş görüşmeleri yapardım. Konuştuğum tedarikçilerin, şantiye şeflerinin, emlakçıların çoğu da benim gibi şehrin bir başka noktasında, bir başka trafik kargaşasında sıkışmış olurlardı. Ya da daha da kötüsü şehrin kimsenin bilmediği ama şimdiden kaldırımları kalabalıklarla kaynaşan yeni bir köşesinde trafikte kaybolurlardı” (Pamuk, 2016, s.125) ifadeleri yazarın İstanbul trafiği ile ilgili yaptığı tespitlere verilebilecek başka örneklerdir.

Kentin büyümesi beraberinde bir dizi sorunu getirir. Bu sorunların başında çarpık kentleşme ve gecekondulaşma gelir. Romanda tarım arazilerine kurulan fabrika, depo ve imalathânelerin etrafını saran gecekonduların, her geçen gün arttığına değinilerek bu durumun ürkütücü bir hâl aldığı ifade edilir:

“Biz yaşılanıyorduk, çocuğumuz olmuyordu ve Öngören ile İstanbul arasındaki tarım arazileri, fabrikalarla, depolarla ve imalathanelerle kaplanıyordu. ... Uçak yükseldikçe bu yerlerin çevresini hızla saran gecekondu da gözüktü. İstanbul’un çevresindeki küçük kasaba ve köylerin, tıpkı şehrin kendisi gibi hızla büyüyerek yayıldığını görmek korku verirdi bana...” (Pamuk, 2016, s.102).

Kırmızı Saçlı Kadın romanında yazarın kentlileşme temasıyla ilgili olarak dikkat çekmek istediği bir diğer konu da gecekondulardır. Dışardan yoğun göç alan bütün büyük kentler gibi İstanbul da aldığı göçlerle çarpık kentleşmeye sahne olmuş, şehrin her tarafı gecekonduyla dolmuştur. Hatta bazı mahallelerin tamamının gecekonduardan oluştuğuna dikkat çeken yazar, romanında 1970’li yıllarda Sarıyer, Büyükdere ve Tarabya sırtlarında pek çok gecekondu mahallesi olduğunu vurgulayarak bu gecekonduların o yıllarda Anadolu’dan İstanbul’a yoğun bir şekilde göç eden insanlar tarafından oluşturulduğunu şu cümlelerle belirtir:

“...O yıllarda herkes Anadolu’dan İstanbul’a geliyor, boğazın yukarısındaki tepelere suyu, elektriği, hiçbir şeyi olmayan gecekondu yapıyordu” (Pamuk, 2016, s.34).

Yazar, roman boyunca İstanbul’da meydana gelen fiziksel değişimlere değinir. Sürekli göç alan ve her geçen gün büyüyen bir şehir olan İstanbul’da meydana gelen değişimler, Kütüphane Müdiresinin bakış açısıyla şu şekilde anlatılır:

“...Asistanım Tuğba ile biz eski Yeşilçam filmlerini hem İstanbul’un eski güzel hâlini görüp hatırlamak için seyrediyoruz, hem de Şehname’den, başka kitaplardan çıkma eski hikâyeleri teşhis etmek için. İstanbul ne kadar da değişti değil mi Cem Bey? Ama göz gene de eski sokakları, meydanları tanıyor” (Pamuk, 2016, s.118).

Burada eski İstanbul’a duyulan özlem dile getirilir. Roman kahramanının, hayatında derin bir iz bırakan Öngören’i yıllar sonra ziyaret ettiğinde gördüğü manzara karşısında hayretler içinde kalmasını ve oluşan yeni yapıyı yadırgamasını ise yazar şu cümlelerle ifade eder:

“İstasyon binasından çıkar çıkmaz eski Öngören’in yok olduğunu bir anda gördüm: Kırmızı Saçlı Kadın hangi katta diye pencerelerine baktığım apartman yıkılmış, yerine bütün meydanı hamburger yiyen, bira ve ayran içen genç bir kalabalıkla dolduran hareketli bir alışveriş merkezi yapılmıştı. Meydana bakan binaların girişleri bankalar, kebabçılar ve sandviç büfeleriyle dolmuştu. İstasyon Meydanı’ndan bir zamanlar Rumeli Kahvehanesi’nin olduğu yere, Mahmut Usta ile oturduğumuz masanın durduğu kaldırıma hatıralarımda çok sık yaptığım gibi ezberden yürüdüm ama geceleri çay içişimizi hatırlatan hiçbir şey göremedim. Eski insanlar, eski binalarıyla gitmişler de, yerlerine cumartesi öğleden sonra eğlenmek isteyen, gürültücü, neşeli, meraklı bir kalabalık ve onların yeni apartmanları gelmişti” (Pamuk, 2016, s.150).

Bu ifadeler kentlileşme ve kent kültürünü yansıtması açısından önemli tespitlerdir.

3.3. Kent ve Ekonomi

Bir mekân olarak kentler, içinde yaşayan insanların belirli ekonomik normlarla birbirlerine bağlı oldukları yerleşmelerdir. Mal ve hizmet üretiminin fazla olduğu, buna koşut olarak da ekonomik faaliyetlerin canlı olduğu kentler, bu özelliklerinden dolayı sürekli olarak insanlar için bir cazibe merkezi olmayı başarabilmişlerdir. Tarih boyunca kentler, ekonomik, güvenlik, coğrafik birtakım kaygılar gözetilerek oluşturulmuştur. Kentlerde ekonomik seviyenin yükselmesi oranında kentleşme ve kentlileşme de artar. Kentleşme; “Sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artmasını ve günümüzdeki kentlerin ortaya çıkmasını sağlayan toplum yapısında, artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde

kentlere has değişikliklere neden olan bir nüfus birikimi sürecidir” (Keleş, 2010, s.27). Tanımdan da anlaşılacağı gibi kent ve kentleşme olgusu, ekonomiden bağımsız düşünölemeyecek bir kavramdır. Bütün dünyada olduğu gibi ölkemizde de kentleşme olgusu, hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. 1950’li yıllarda nüfusunun % 15’i kentlerde , % 85’i de kırsal alanda yaşamakta olan ölkemizde, zaman içerisinde bu rakamlar yer değiştirmiş ve 50-60 yıllık bir süre zarfında çok hızlı bir kentleşme süreci gerçekleşmiştir. Kırsal alandan ve küçük kentlerden büyük kentlere doğru yaşanan göçün neticesi olan bu değişim, sadece nüfusun belirli bölgeler arasında yer değiştirmesinden ibaret olmayıp kültürel, sosyal, ekonomik yansımaları olan bir süreçtir.

Kent denince akla ekonomik anlamda kendisine yeten, içinde yaşayan bireylerin maddi ihtiyaçlarının karşılandığı, arz-talep dengesinin esas alındığı üretim merkezleri gelmektedir. Sanayi sonrası üretimin hızla arttığı bu mekânlar, çok kısa sürede ekonominin canlandığı ve bunun sonucu olarak yoğun göç alan alanlara dönüşmüşlerdir. Kentlerin nasıl ortaya çıktığıyla ilgili farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de ekonomik temellidir. Bu yaklaşıma göre bir kentin var olması için ekonomik bir yeterlilik seviyesine sahip olması gerekir. Zira kentleşme kavramı, üretim ilişkilerinin nasıl olduğuyla yakından alakalıdır. Tarihteki ilk kentlerde üretim daha çok tarım ve hayvancılık alanında kendini gösterirken bu durum ortaçağ kentlerinde biraz farklılık arz eder. Üretim alanındaki bu farklılıklar, kentsel mekânların da farklılaşması sonucunu doğurmuştur. İlk dönem kentlerinde tarım ve hayvancılık ön plânda olduğu için bu kentlerin, sulama imkânlarının elverişli olduğu nehirlerle yakın yerlere kurulduğu görülür. Nehir kıyılarındaki verimli araziler ekonominin can damarıdır. Tarihsel olarak bakıldığında yerleşik hayata geçişle beraber kurulan kentlerin benzer özellikler sergilediğı söylenebilir. Bu ilk kentlerin hepsinde insanların temel geçim kaynağı toprağın işletilmesidir. O dönemde insanlar için vazgeçilmez bir durum olan “toprağın işletilmesi, kısa zamanda sınır ve çitleri gerektirmiştir; önceleri hayvanları ekinlerden uzak tutmak için kullanılan bu çitler, sonraları insanları yeni bir mülkiyet fikrine ve yasalara götürmüştür” (Childe, 1994, s.30) ki daha sonra özel mülkiyet olarak tanımlanan ve sosyal sınıfların da doğmasına sebep olan bu mülkiyet fikri, beraberinde bir çatışmayı da getirmiştir. Bu çatışmanın temelinde, tarım arazilerinin nitelik ve nicelik olarak paylaşımındaki adaletsizlikler yatmaktadır. Bazı insanların daha verimli tarım arazilerine sahip olması, onları daha üstün bir duruma getirmiştir. Bu da daha o dönemlerde insanlar arasındaki ekonomik eşitsizliğe işaret eder.

Orhan Pamuk, romanlarında toplumsal sorunları işleyen bir yazardır. İçinde yaşadığı toplumun sorunlarına kayıtsız kalmayan Pamuk, *Benim Adım Kırmızı* adlı romanında ele aldığı temalar itibariyle sorumlu yazar vasfını korur. Romanda yazarın işlediği temalardan birisi de ekonomik sıkıntılardır. 16. yüzyıl İstanbul'unu anlatan romanda, sıradan insanların yaşadığı ekonomik sıkıntılar, belirgin bir şekilde göze çarpar. Şeküre'ye duyduğu aşkını ifşa eden, bu aşkı Şeküre'nin babası tarafından kabul görmeyen ve bu yüzden de İstanbul'u terk etmek zorunda kalan, uzun yıllar birçok ülke gezdikten sonra tekrar İstanbul'a dönen Kara, “başka pek çok şehirde olduğu gibi İstanbul'da da paranın hiç mi hiç değeri kalmamıştı artık. Benim Doğu'ya gittiğim yıllarda bir akçeye dört yüz dirhemlik kocaman bir ekmek çıkaran fırınlar şimdi aynı paraya bunun yarısı ve üstelik tadı tuzu insanın çocukluğunu hiç mi hiç hatırlatmayan bir ekmek veriyorlardı” (Pamuk, 2018b, s.15) diyerek İstanbul'daki ekonomik sıkıntılara ve hayat pahalılığına değinir. Kocasını İran seferinden dönmeyen ve bu yüzden büyük sıkıntılar yaşayan Şeküre'nin kayınbabası da geçim sıkıntısından dolayı evlerindeki cariye satar ve onun evde yaptığı bütün işleri Şeküre'nin yapmasını ister.

Orhan Pamuk, kitabında parayı müşahhas hâle getirir ve onu konuşturur. Ekonomik sıkıntıların yoğunlaşması parayı daha da önemli hâle getirmiştir ve bu durum paranın ağzından anlatılır. Kentte yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı, hemen her şeyin değerini ölçmede para, tek kriter hâline gelir. Romandaki bütün entrikaların temelinde makam hırsı, şöhret ve ekonomik kaygılar yatar.

Orhan Pamuk, *Kafamda Bir Tuhaflık* romanında da kentteki ekonomik faaliyetlere ve orada yaşayan bireylerin çektikleri ekonomik sıkıntılara değinir. Köyden kente doğru hızlı bir şekilde gerçekleşen göç hareketi, kısa sürede kentlerin nüfusunun ve buna bağlı olarak üretim ve istihdamın artmasına, şehir plânlaması anlamında yeni çalışmaların yapılmasına vesile olur. Asfalt yollar, köprüler, yeni açılan fabrikalar, elektrik direkleri, ülkenin kalkınmasının işaretleri olarak görülebilir. Nitekim *Kafamda Bir Tuhaflık* romanının kahramanı Mevlut için “...elektrik direklerini, asfalt yollardaki kamyonları, yeni beton köprüleri ülkenin zenginleşmesinin ve kalkınmasının işaretleri olarak görüyor; fabrikaların, yoksul mahallelerin duvarlarına yazılmış siyasi sloganlardan hoşlanmıyordu” (Pamuk, 2014, s.23) diyen yazar, ülke kalkınmasını, kahramanın bakış açısıyla vermeye çalışır.

Kentler, orada yaşayan bütün insanlara eşit imkânlar sunan mekânlar olmaktan çok uzaktır. Aynı şehrin içinde çok farklı insan manzaralarıyla karşılaşmak mümkündür. Bazan aynı apartmanda bile sosyo-ekonomik durumu ve yaşam tarzı birbirinden çok farklı ailelere rastlanır. Mevlut, boza satarken bu durumla sık sık

karşılaşır. Boza satarken İstanbul'un farklı semt ve mahallelerini gezen Mevlut, sosyal sınıf farklılıklarına yakından tanık olur ve bundan etkilenir. Gezdiği mahallelerin ekonomik durumu, Mevlut üzerinde derin bir etki bırakır. Romanda insanların ekonomik seviyeleriyle yaşam tarzları arasındaki yakın ilişkiye de değinilir. Sözelimi yazar, eve girerken ayakkabıları çıkarma alışkanlığı üzerinden Mevlut'un gittiği apartmanda yaşayan insanların ekonomik durumlarıyla ilgili şöyle bir tespitte bulunur:

“Bu apartman binası zengin mahallesindeydi, ayakkabılarını çıkarıp daire kapısına koyan kimse yoktu buralarda. Ama Mevlut nedense kendini, dindar veya Avrupaî, her türlü ailenin yaşadığı yeni, büyük apartmanlardan birindeymiş gibi hissetti” (Pamuk, 2014, s.31).

Romanda kişilerin yaşam standartlarıyla siyasi tercihleri arasında da bir ilişki kurulur. Kentteki yoksul bireyler, oy tercihlerini genelde dindar kişi veya partilerden yana kullanırken, ekonomik durumları iyi olan insanların oy tercihleriye bunun tam tersidir. Yazar bu durumu “...üç gün önce yapılan belediye seçimlerini daha çok yoksulların oy verdiği dinci parti kazanmıştı. Beklenmedik bir şekilde İstanbul Belediye başkanı seçilen adaya, hem dindar olduğu hem de kızlarının gittiği Kasımpaşa'daki Piyalepaşa okulunda okuduğu için Mevlut da oy vermişti” (Pamuk, 2014, s.329) cümleleriyle okuyucuya sunar.

Romanda kırsal alandan şehre gelip yerleşen insanların en büyük hayalinin, şehirde yaşamlarını sağlayabilecekleri bir iş bulmak ve barınabilecekleri bir ev sahibi olmak olduğu vurgulanır. Bununla beraber şehrin, ekonomik anlamda bu insanlara sunacağı imkânların çok da iyi olmadığı dile getirilir. Yazar, kırsal alanda yaşama şansı kalmayan ve bu yüzden köyünü bırakarak kente yerleşen bu insanların dramını, Mustafa Efendi'nin ağzından şu şekilde aktarır:

“Buralara uzaklardan göç edip yerleşen garibanların derdinin şehirde iş bulmak ve orada yaşamak olduğunu, bu yüzden sabahları herkesten önce şehre koşmak için herkesin evini yola en yakın yerlere, yani tepelerin alt kısmına yaptığını ve böylece tepelerin neredeyse gözle görülebilir bir hızla ve aşağıdan yukarıya doğru nasıl büyüdüğünü de izah ettim” (Pamuk, 2014, s.56).

Kentteki en büyük problemlerden birisi de köyden gelen ve bir iş bulamadığı için ekonomik anlamda sıkıntı çeken işsizlerdir. Çalışmadığı için kent ekonomisine bir katkı da sunamayan bu insanlar, ya sabahtan akşama kadar bir iş bulabilirim diye esnaf kahvelerinde oturur ya da çeşitli suçlara bulaşırlar. Romanda işsiz insanların iş bulma umuduyla oturdukları bu kahvelerden biri “...sabah şehirde iş bulamamış erkeklerin akşama kadar pineklediği salaş bir kahve” (Pamuk, 2014, s.57) olarak zikredilir.

Orhan Pamuk, *Kırmızı Saçlı Kadın* adlı romanında da kentin ve kentte yaşayan insanların ekonomik durumları hakkında detaylı bilgiler verir. Romanda geçen “Üç katlı, çıplak sıvalı, yoksul görünümlü bir apartmandı...” (Pamuk, 2016, s.32) ve “Annesi ve kardeşiyle Kırmızı Saçlı Kadın’ın bazan üst katta bazan orta katta oturduklarını düşünüyordum. Üst katta oturuyorlarsa, bu biraz daha çok paraları var anlamına geliyordu...” (Pamuk, 2016, s.32) cümleleri kentte yaşayan insanların ekonomik durumlarını yansıtan ifadelerdir. Kırsal yerleşmelerde ekonomi, daha çok tarım ve hayvancılık üzerine kuruluyken, kentlerde bu durum farklılık arz eder. Kentlerde sanayi, istihdam, hizmet sektörü gibi alanlar, ekonominin temelini oluşturur. Romanın kahramanı, ilk gençlik yıllarında babasının bir anda ortadan kaybolmasından sonra annesiyle beraber ekonomik sıkıntılar çeker. Bir süre tezgâhtarlık yapar, bir kuyucuya çırak olur. Daha sonra girdiği inşaat sektöründe Sührab adında bir şirket kuran Cem, “paramızın çoğuyla yatırım olsun diye, ya da yeni inşaatlar için arsalar, pahalananacak bölgelerde eski binalar alıyorduk. Özellikle, şehrin dışındaki boş arazileri satın alırken, çocuğu olmamasının acısını imparatorluğuna yeni ülkeler katarak unutmaya çalışan padişahlar gibi hissederdim kendimi. İstanbul gibi Sührab da şaşırtıcı bir hızla büyüyordu” (Pamuk, 2016, s.126) diyerek kısa sürede nasıl zengin olduklarını anlatır.

Orhan Pamuk, romanlarında kentte yaşayan farklı kesimden insanların sorunlarını işler. Sosyo-ekonomik durumu birbirinden farklılık gösteren insanların hayat hikâyeleri, romanlarda farklı perspektiflerden verilmeye çalışılır. Yazar, romanlarında varlıklı insanların yaşadığı Nişantaşı ve Cihangir gibi semtlerin yanında gecekonduların yoğun olarak bulunduğu Kültepe, Gazi Mahallesi gibi yerleri de işler. Bu semtlerde yaşayan yoksul insanların yaşam mücadelelerine değinir. *Kırmızı Saçlı Kadın* romanındaki kuyucu da bu insanlardan birisidir. Yaşamını kuyu kazarak sürdüren “Mahmut Usta, Sivas’ın kazası Suşehri’nde doğmuş, on yaşındayken annesi ve babasıyla İstanbul’a gelmiş, çocukluğunu Büyükdere’nin arkalarında kendi yaptıkları bir gecekondu...” (Pamuk, 2016, s.34-35) geçirmiş yoksul bir insandır. İstanbul’un çevresindeki tarım arazileri yerini fabrika ve imalathânelere bıraktıkça kırsal alandan göç edip gelen ve bu fabrikalarda çalışan insanların kurdukları derme çatma yapılar, hızlı bir gecekondulaşmayı beraberinde getirir. Kuyucu Mahmut Usta, bu gecekondu mahallelerinde kuyular kazarak yaşamını sürdürür.

Orhan Pamuk, *Kafamda Bir Tuhaflık* romanında olduğu gibi bu romanında da Avrupaî Türk zenginlerinin inançlarını sorgular. Yazar, Cem’in yasak aşkıdan doğan oğlu Enver’in ağzından bu sorunu şu cümlelerle ifade eder:

“Düşüncelerimi kabaca kesti. ‘Bu birey olma merakı yüzünden ve telaşı yüzünden Avrupaî zenginlerimiz değil birey, kendileri bile olamadılar’ dedi. ‘Avrupaî Türk zenginleri Allah’a inanmazlar, çünkü kendilerini bir şey sanırlar. Onların bireyliği çok önemlidir. Çoğu, herkes gibi olmadığını kanıtlamak için Allah’a inanmaz. Üstelik bunu söylemezler bile. Oysa inanç herkes gibi olmak işidir. Din alçakgönüllülerin cenneti ve tesellisidir” (Pamuk, 2016, s.169).

Burada zenginlikle inanç arasında doğrudan bir ilişki kuran yazar, insanların zenginleşmelerinin inançlarını etkilediğini dile getirmiştir. Zenginleşmeyle beraber insanların yaşam tarzlarında hatta inançlarında birtakım değişimler yaşansa da bu yargıdan her zenginin dinden uzaklaştığı sonucu çıkarılamaz. Bununla beraber toplumsal yapıda meydana gelen hızlı değişim ve dönüşüm, Türk toplumunun yeniden inşası sürecini zorunlu kılmış olup bu inşa da maalesef genelde geçmişin inkârı şeklinde olmuştur.

Romanda 1980’li yılların İstanbul’unu anlatan yazar, o dönemin ekonomik durumuna ait veriler de sunar. Küreselleşmeyle beraber her alanda olduğu gibi ekonomi alanında da Türkiye’de ciddi atılımlar olur, tarım ve hayvancılığa dayanan Türk ekonomisi, sanayi ve üretim ekonomisine doğru evrilir. O dönemde İstanbul, Ankara, İzmir gibi metropol kentler, hizmet sektörüne dayalı faaliyetlerle büyüme sürecine girerler ve büyümeyle beraber bu kentlerin etrafında sanayileşme hız kazanır. Bu dönemde tarıma dayalı kentler, gerileme eğilimi gösterirken ucuz iş gücüne dayalı yeni sanayi merkezleri ortaya çıkar. Sanayi ve üretim alanındaki bu değişimler emek sömürüsü, gecekondulaşma, çarpık kentleşme, sosyal sınıflar, kültür çatışması gibi bir dizi sorunu da beraberinde getirir.

Orhan Pamuk, romanlarında ele aldığı kentlerde yürütülen ekonomik faaliyetlere ve bu kentlerde yaşayan insanların sosyo-ekonomik durumlarına değinerek, şehrin ekonomik durumunu yansıtmaya çalışır. Kırsal yerleşmelerin tersine sanayi, üretim ve pazarlamanın yaygın olduğu kentler, insanlar için sürekli bir cazibe merkezi olmuştur. Yazar, romanlarında çeşitli sebeplerle yaşadıkları yeri terkederek şehre gelen insanların hikâyelerini anlatır. Büyük umutlarla kente gelip yerleşen bu insanların çok az bir kısmı sosyo-ekonomik olarak şehre entegre çolabilmeyi başarır. Göç yoluyla kente gelen insanların çoğu, gecekondu mahallelerinde, zor şartlar altında hayatlarını idame ettirmeye çalışır. Pamuk, *Kafamda Bir Tuhaflık* ve *Kırmızı Saçlı Kadın* romanlarında gecekondu mahallelerinde yaşayan ve düzenli bir geliri olmayan bu insanların çektikleri ekonomik sıkıntılara ayrıntılı olarak değinir. Romanlarda İstanbul’un zaman içerisinde

geçirdiği değişime ve açılan fabrikalarla birlikte bir üretim ve sanayi merkezine dönüşmesine de yer verilir. *Kar* romanında yazar, Kars şehrinin ekonomik anlamda geri kalmışlığına vurgu yaparak orada yaşayan insanların çaresizlikten dolayı başka yerlere gidemediklerini, kendilerine imkân sunulması hâlinde bütün Karşlıların şehri terkedeciğini dile getirir.

Orhan Pamuk'un romanlarında zengin ve fakir insanların hayat hikâyeleri de anlatılır. Ekonomik seviyeleri birbirinden farklı bu iki zümrenin yolları bazen bir aşk hikâyesiyle bazen de efendi-uşak veya satıcı alıcı yoluyla kesişir. *Masumiyet Müzesi*'nde zengin bir ailenin oğlu Kemal ile fakir bir ailenin kızı Füsun'u bir araya getiren, aşk mefhumudur. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanında ekonomik durumu kötü olan sokak satıcısı Mevlut, zengin muhitlerde boza satarak geçimini sağlamaya çalışır.

3.4. Kentsel Değişim ve Dönüşüm

Sahip oldukları karmaşık ve dinamik yapılarıyla kırsal yerleşmelerden ayrılan kentler, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda bireylere sundukları imkânlarla bir cazibe merkezi olmayı başarmış, değişim ve dönüşümün çok hızlı yaşandığı mekânlardır. Kentler, çeşitli faktörlerin etkisiyle köklü bir değişim geçirdikleri gibi kendileri de değişim ve dönüşümlere kaynaklık ederler. Kentlerin sebep olduğu veya çeşitli faktörlerin kentte meydana getirdiği bu değişim ve dönüşüm bazen olumlu bazen de olumsuz yönde olabilmektedir.

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü, dönüşüm kelimesini, “olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, tahavvül, inkılap, transformasyon” (TDK, 1998, s.634) olarak tanımlamaktadır. Yapılan bu tanımdan hareketle kentsel dönüşüm; kentsel alanların, var olan biçimden başka bir biçime girmesi, başka bir durum alması olarak tanımlanabilir.

Sanayi Devrimi sonrası kırsal alandan aldıkları göçlerle kentlerin çok hızlı bir şekilde büyümesi, beraberinde çevre kirliliği, çarpık kentleşme, gecekondulaşma gibi bir dizi sorunu getirmiştir. Büyük kentlerde yaşanan bu sorunların sağlıklı yaşam alanlarını tehdit etmesiyle beraber daha temiz, sağlıklı ve yaşanabilir kentlerin oluşturulması fikri ortaya çıkmıştır. Bu anlamda kentsel dönüşüm projeleri devlet eliyle hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Çarpık kentleşme sonucu şehirlerdeki yeşil alanlar tamamen yok edilmiş, cadde ve sokaklar şehrin trafik ihtiyacını karşılamaktan oldukça uzaklaşmıştır. Her geçen gün artan araba sayısı, şehirde bir trafik çilesinin oluşmasına sebep olmuş, geniş bulvar ve caddeler, alt ve üst geçitler, tramvay ve metrolar zorunlu bir ihtiyaç olarak kendini dayatmıştır. Bundan dolayı kentlerde oluşturulan yeni mahalle veya semtler bu kaygılar gözetilerek oluşturulmuş, eski yerleşim yerleri de bu amaçla

yeniden düzenlenmiştir. Böylece temel amacı insan yaşamını kolaylaştırmak olan kentsel dönüşüm çabaları hız kazanmıştır. Kentsel dönüşüm projelerinde, kenar mahallelere ve gecekonduların ağırlıkta olduğu bölgelere öncelik verilerek, buradaki eski ve çoğu tek katlı evler yıkılmış, bunların yerine çok katlı apartmanlar inşa edilmiş ve bu yıkım çalışmalarında, tarihsel dokusu olan ev ve binalar, aslına sadık kalınarak yeniden dizayn edilmiştir.

Bir yerleşim yerindeki fiziksel bozulmayla toplumsal bozulma çoğu zaman birbiriyle ilintilidir. Kentlerdeki suç oranlarının fazla olduğu veya suça karışan insanların ağırlıklı olarak yaşadığı mekânlar, genelde kenar mahallelerdir. Bu durum, kentsel dönüşüm çalışmalarında mekânın yapısıyla toplumsal olayları bir arada değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Kentsel dönüşüm çalışmalarının bir amacı kenti güzel bir görümüne kavuşturmakken bir amacı da yoksul semtlerde ve zor koşullarda yaşayan insanların yaşam kalitesini artırarak, onların kent kültürüne adaptasyonunu sağlamak ve böylece artan suç oranlarını azaltmaktır. Bu amaçla merkezi yönetimler, özellikle kenar mahalleler üzerinde önemle durmakta ve buraları daha yaşanır bir hâle getirerek kentsel bozulmayı önlemeye çalışmaktadırlar. Önceleri toplumsal bir hastalık nazarıyla bakılan kentsel bozulma, zaman içerisinde daha sağlıklı bir zemine oturtularak, bu soruna daha insani bir nazarla bakılmaya başlanmıştır. Son yıllarda devletin, kentsel dönüşüm konusuna bakışında köklü değişikliklerin olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce kentsel dönüşüm, sadece devletin el atması ve çözmesi gereken bir sorun olarak algılanırken, ilerleyen yıllarda yerel yönetimlerin ve özel sektördeki aktörlerin de olaya dâhil olduğunu ve bunun da devletin sırtındaki yükü hafiflettiğini görüyoruz.

1980’li yıllar, kentsel değişim ve dönüşüm konusunda önemli atılımların olduğu yıllardır. Bu yıllarda özellikle kentlerde atıl duruma gelmiş alanların yeniden imarı ve ekonomiye kazandırılması geliştirilen projelerin öncelikli hedefi olmuştur. Bu amaçla geliştirilen bu tür projeler sayesinde bir taraftan çöküntü alanları tamamen değişerek yepyeni bir imaja kavuşmuş ve burada yaşayan insanların kent kültürüne adaptasyon süreci hızlanmış, bir taraftan da yurt içinden ve yurt dışından gelen yatırımcılar sayesinde ülke ekonomisi canlanmıştır. 1980’li yıllarda kentsel dönüşüm için geliştirilen projelerin en önemli özelliklerinden birisi, bu projelerde devlet ve özel sektörün birlikte hareket etmesidir. Merkezi yönetimler özel müteşebbise sundukları arazi imkânıyla onları bu çalışmaya dâhil etmeye çalışmış ve bunda başarılı da olmuşlardır. Çöküntü alanlarının yeniden ıslahı için sunulan altyapı hizmeti ve arazi

ıslahı gibi teşvikler sayesinde özel müteşebbis, kentsel dönüşümde önemli bir aktör olarak yer almıştır.

1980’li yıllarda hız kazanan kentsel dönüşüm çalışmaları, 1990’lı yıllarda da bütün canlılığıyla devam etmiştir. Bu yılların en dikkat çeken yanı, merkezi yönetim ve özel teşebbüsün yanı sıra yerel yönetimlerin de kentsel dönüşüm çalışmalarında aktif olarak rol almasıdır. Kentlerin içinde bulunduğu sorunları minimum düzeye indirgemeyi amaç edinen bu dönemin kentsel politikaları sayesinde yerel yönetimler, bu konudaki geleneksel tavrını değiştirmiş, yerel yönetimlerin çalışmaya dâhil edilmesiyle de kentsel dönüşüm çalışmaları büyük bir ivme kazanmıştır.

Türkiye’de kentsel dönüşüm çabaları, Batı’ya nazaran biraz geç başlamıştır. Türkiye’de kentsel dönüşüm denince akla ilk gelen olgu gecekondu mahallelerinin dönüşümüdür. Tabi kentsel dönüşüm süreci, bununla sınırlı olmayıp pek çok bileşeni içinde barındırmaktadır. Ülkemizdeki kentler, bir dizi sorunla karşı karşıyadır. İstanbul, Ankara, İzmir gibi metropollerde bile çözülmeyi bekleyen yığınla sorun bulunmaktadır. Kentlerimizin içinde bulunduğu bu sorunların çözümü için ülkedeki resmi ve özel tüm bileşenlerin işbirliği içerisinde hareket etmesi gerekir. Günümüzde kentlerimiz, gecekondulaşma, depreme dayanıksız binaların çokluğu, alt yapı sorunları, otopark sorunu, yeşil alanların azlığı ve var olan yeşil alanların da tahrip edilmesi, fuar alanı, alışveriş ve eğlence merkezlerinin yetersizliği, deniz kıyılarının kirlenmesi, kültürel mirasın tahrip edilmesi, şehirlerdeki tarihî dokuyu zedeleyen binaların dikilmesi gibi bir dizi sorunla boğuşmaktadır.

Kentsel değişim ve dönüşüm, sadece fiziksel mekânın dönüşümünden ibaret olmayıp tarihî, toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutları olan çok yönlü bir olgudur. Sadece binaları yenileyerek kentsel dönüşümün başarıya ulaşmasını beklemek doğru değildir. Binaların yanında doğal dengenin korunması, ekonomik alandaki kalkınma, toplumsal gelişim ve değişim de hedeflendiği zaman gerçek anlamda bir kentsel dönüşümden söz edilebilir.

İlk kuruldukları günden bu yana kentler, çeşitli sebeplerle sürekli olarak bir değişim ve dönüşüme uğramışlardır. Özellikle Sanayi Devrimi’nden sonra kırsal alandan kentlere doğru yaşanan yoğun göç hareketleri, kent nüfusunun bir anda çok hızlı artmasına sebep olmuş bu da çarpık kentleşme, kültürel yozlaşma, barınma sorunu, işsizlik, altyapı sorunları gibi bir dizi sorunu beraberinde getirmiştir. Kentlerde var olan bu sorunlar, kentsel değişim ve dönüşüm olgusunu doğurmuştur. Kentsel dönüşüm, özellikle İstanbul gibi büyük kentlerimiz için bir zorunluluk hâline gelmiştir. Kentsel

dönüşümün amacı, kentli bireylerin, daha kaliteli ve sağlıklı bir ortamda yaşamalarını sağlamak kısacası yaşam koşullarını iyileştirmektir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yerel yönetimler, hükümetlerle işbirliği çerçevesinde kentsel dönüşüm politikaları geliştirerek bunları hayata geçirmeye çalışırlar. Kent, âdeta canlı bir organizma gibi sürekli devinim içerisinde. Kentlerdeki sosyo-kültürel, ekonomik ve teknolojik değişimler, kentin kendisini sürekli yenilemesini zorunlu kılmaktadır. Değişime ayak uydurmaya çalışan kentlerde, bu bağlamda kentsel dönüşüm adı verilen bazı düzenlemeler yapılmaktadır. Sağlıklı bir kentsel dönüşüm, kentin çehresini değiştirip, kentte yaşayan bireylerin yaşam kalitesini arttıracaktır. Kentsel dönüşümle beraber atıl durumdaki alanlar işlevsel hâle gelmiş, çarpık kentleşmenin önüne geçilmiş, eski yapılar yenilenmiş, kentte plânsız büyüyen bazı yerleşim yeri kontrol altına alınarak bu yerlerin şehirle bütünleşmesi sağlanmış olacaktır.

Ülkemizin Cumhuriyet sonrası yaptığı büyük ekonomik atılımlar ve sanayileşme projeleri ile şehirleşme giderek artarken kırsal kesimde nüfus giderek azalmış, bir zamanlar yüz kişiyle ders işlenen köy sınıfları boş kalmıştır. Tüm bunların neticesinde şehirlerde artan nüfusun ihtiyacı olan konutlar, altyapısız ve plansız şekilde gelişirken tüm şehirlerimiz, gerek altyapısı gerek üstyapısı itibarı ile bu durumu, günümüze geldiğimizde taşıyamaz duruma gelmiştir. Geline nokta bu kontrolsüz yapılaşma ve sağlıksız büyüme, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kenti yenileme yani dönüştürme fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle İstanbul gibi büyüme aksları tıkanmış ve zorlanmış şehirlerde, daha fazla kontrolsüz büyümenin olmaması adına bu konunun önemi açıkça ortadadır. Bunun yanı sıra, konutların güvensiz ve denetimsiz olarak yapılması da ileride oluşabilecek âfetler için herkesi diken üstünde tutmaktadır. Kentsel dönüşümün gerekliliğini sadece birkaç konuya indirgemek elbette mümkün değildir. Günümüzde kentsel dönüşümün gerekliliği, onlarca farklı sebep-sonuç ilişkisiyle açıklanabilir. Kısaca bahsetmek gerekirse, altyapı sorunları, otopark gereksinimi, yeşil alan azlığı, sosyal donatıların giderek azalması, deprem ve diğer âfetlerin risk düzeyinin artması, insanların sosyal ihtiyaçlarının değişmesi, toplum beklentilerinin artması, ülkenin ekonomik düzeyinin gelişmesi gibi konular başlıca nedenler arasında sayılabilir.

Orhan Pamuk, *Sessiz Ev* romanında kentsel değişim ve dönüşüme değinir. Romanın ana mekânı Cennethisar'dır ve 1980'li yıllarda bütün Türkiye'de olduğu gibi Cennethisar da kentleşmeden nasibini alır. Her yıl Cennethisar'a büyükannelerini görmeye gelen torunların gözünden yeni yapılan betonarme yapılar kaçmaz. Fatma Hanım'ın torunları, bu sene de Cennethisar'a geldiklerinde; "Her yıl iki yanına yeni ve

çirkin beton yapılar dikilen yokuşu çıktık, seyrekleşen bağlar, kiraz bahçeleri ve incir ağaçları arasından geçtik” (Pamuk, 2012, s.38) diyerek şehirde meydana gelen değişimden duydukları rahatsızlığı ifade ederler.

Babaannelerinin oturduğu konak için “çok eskimiş Babaanne, burayı yıktıralım, apartman yaptıralım, siz de rahat edersiniz...” (Pamuk, 2012, s.42) diyen Metin’i duymazdan gelen büyükanne, Cennethisar’ı da esir alan kentleşme dalgasına, yıllardır oturduğu ve her tarafı hatıralarla dolu evini kaptırmak istememektedir. Bir yönüyle geleneği temsil eden ve değişime kapalı olan Fatma Hanım, sadece kendi evindeki değişime değil Cennethisar’ın tamamındaki değişime karşıdır ve yeni binalara, kalabalığa bakmak istemez. Torunlarıyla etkili bir iletişim kuramayan ve torunların basmakalıp sözlerinden sıkılan Fatma Hanım’ın bu durumunu yazar şu cümlelerle ifade eder:

“Nasılsınız Babaanne, nasılsınız derler ve denilecek başka bir şey kalmadığı için, haydi yarın sizi arabaya bindirip gezdirelim derler, her yere apartmanlar yapıldı, yeni evler, beton yapılar, yollar, köprüler, gelin gösterelim size Babaanne derler” (Pamuk, 2012, s.169).

Fatma Hanım, kurduğu bu cümlelerle hem torunlarının ilgisizliğinden hem de Cennethisar’da meydana gelen değişimden yakınır. Plajda Nilgün’ü gözetleyen Hasan, dava arkadaşı Serdar’a yakalanınca utanır ve kötü bir niyetinin olmadığını ispatlamak için bir tanıdığa baktığını söyler ve Nilgün’ü işaret eder. Şüpheli gözlerle bakan Serdar’ı ikna etmek için Nilgün’ü nereden tanıdığını da şu cümlelerle anlatır:

“Çok eskiden, burada bir tek beton ev yokken, bir bizim yokuştaki taş evimiz vardı, bir de onların eski tuhaf evi vardı ve bir de şimdiki çarşıdaki küçük yeşil dükkân. Başka kimsecikler de yoktu. Yukarı mahalle de yoktu, fabrikalar yoktu, Yenimahalle ve Esentepe de yoktu. Bu yazlıklar ve plaj hiç yoktu. Tren, o zamanlar fabrikalar ve depolar arasından değil, bahçeler, bağlar arasından giderdi. Ya!” (Pamuk, 2012, s.154).

Hasan bu ifadeleriyle hem Serdar’ın hışmından kurtulmaya çalışır hem de kentleşme öncesi Cennethisar’a duyduğu özlemi dile getirir.

Aldığı göçlerle nüfusu her geçen gün artan İstanbul’un, özellikle gecekondu mahallelerinde meydana gelen değişim, yazarın dikkatinden kaçmaz. İstanbul’da meydana gelen bu değişimi kahramanlarının izlenimlerinden hareketle anlatan yazar, gecekondulaşma, çarpık kentleşme, altyapı sorunları, rant gibi pek çok soruna değinir. Kentsel değişim ve dönüşüm çalışmaları, şehrin silüetini bozduğu için bazı insanları rahatsız ederken, bazıları için de bir rant kapısı olduğu için memnuniyet vericidir.

Kentsel dönüşüm çalışmalarının bazı insanlar için rant kapısına dönüşmesi Pamuk’u rahatsız eder ve yazar bu rahatsızlığını açıkça dile getirir. Yazarın romanlarında kahramanların kentsel dönüşüm çalışmalarına yaklaşımı, birbirinden farklılıklar gösterir. Kentsel değişim ve dönüşüm çalışmaları, gelenekçi tiplerle modernist tipler arasında bir çatışma alanı oluşturur. Geleneksel anlayışa sahip Fatma Hanım gibi kahramanlar, eski yapıların yıkılarak yerine yeni binaların yapılmasına ve bu yeni binaların her yeri esir almasına şiddetle karşı çıkarken Fatma Hanım’ın torunu Metin gibi kahramanlar da eski yapıların yıkılarak yerine apartman dikilmesini isterler.

Pamuk, *Yeni Hayat* romanında Dr. Narin’in “ülkenin kalbine yerleştirmek istediği ücra Çatık kasabası” nda (Pamuk, 2012, s.256) meydana gelen değişim ve dönüşümü gözler önüne serer. Kasabanın fiziksel değişiminden ziyade dükkân ve iş yerlerinde meydana gelen değişim, Osman’ın izlenimlerinden hareketle anlatılır. Kasabayı gezen Osman’a göre çarşıda bulunan “eczananın vitrinine dizilmiş dijital Japon saatleri, Dr. Narin’in Büyük Karşı Kumpası’nın ve hizmetindeki saatler örgütünün çoktan çöktüğünü” (Pamuk, 2012, s.256) haber verir. Kasabada bulunan ve “adları yabancı harfler ve kelimelerle yazılmış gazoz, araba, dondurma ve televizyon” (Pamuk, 2012, s.256) bayilerinin bu yeni görüntüsü de Osman’ın tezini kuvvetlendirir.

Romanda kahramanların gezdikleri kent ve kasabalarda meydana gelen kentsel değişim ayrıntılı olarak anlatılmaz. Bazı bölümlerde kasabaların geri kalmışlığı ve sefaleti ön plana çıkarılır.

Orhan Pamuk, *Masumiyet Müzesi* adlı romanında da kentlerdeki hızlı nüfus artışı ve buna bağlı olarak oluşan çarpık kentleşme ve kentsel dönüşüm çalışmalarına değinir. Nüfusu pek çok ülkenin nüfusundan bile fazla olan İstanbul, her geçen gün sağlıksız bir şekilde büyümekte ve bu durum da yazarı rahatsız etmektedir. Yazar, bu rahatsızlığını romanın başkışisi Kemal’in ağzından şöyle anlatır:

“Hemen telefon edip Turgay Bey'den bir randevu aldım. Ertesi gün öğleye doğru, kavurucu sıcakta, Turgay Bey'in Bahçelievler'deki dev fabrikasına giden arabanın içinde şehrin gitgide çirkinleşen yeni apartmanlar, depolar, fabrikacıklar ve mezbeleyle kaplanan bu itici semtlerine bakarken, aşk acım dayanılmaz gelmiyordu bana” (Pamuk, 2018, s.161).

Aldığı göçlerle nüfusu her geçen gün artan ve birçok sorunla boğuşan 1970’li yılların İstanbul’u için Kemal, “Hikâyemle olaylardan elli yıl sonra ilgilenen yeni dünyanın mutlu insanların, suları akmayan (bu yüzden zengin mahallelerine özel kamyonlarla su taşınan), telefonları çalışmayan 1975 İstanbul’una dudak bükmelerini

istemediğim için, o yıllarda tütüncü dükkânlarında satılan kenarları tırtıllı bu jetonu sergiliyorum burada” (Pamuk, 2018, s.191) der. Füsün ile daha fazla vakit geçirmek için Füsün ve kocası Feridun’la İstanbul’un değişik sinemalarında çeşitli filmler izleyen Kemal, İstanbul’da meydana gelen değişimi hayretler içinde izler ve “İstanbul son on yıl içinde öylesine büyümüş, yangınlar ve yeni inşaatlarla öylesine değişmiş ve göçlerle dar sokaklar öylesine kalabalıklaşmıştı ki, sık sık yolumuzu kaybeder, sora sora ancak bulur, filmlere koşarak son anda yetişir, bazen bahçeye karanlıkta girer, nasıl bir yerde olduğumuzu ancak beş dakika arada lambalar yanınca fark ederdik” (Pamuk, 2018, s.244-245) demekten kendini alamaz.

Kentsel değişim ve dönüşümün işlendiği bir diğer roman da *Kafamda Bir Tuhaflık*’tır. Eski İstanbul’da binalardan sarkıtılan sepetlerle alışveriş yapılırken kentte meydana gelen değişim neticesinde az katlı binalar yerine yapılan çok katlı binalarla beraber bu gelenek ortadan kalkmıştır. Bu durum kentsel değişim ve dönüşümün insan yaşamı üzerindeki etkilerine açık bir örnektir. Yazar bu duruma şu cümlelerle değinir:

“Sepetle alışveriş, apartman binalarında asansörlerin ve kapı zilleriyle otomatiklerin olmadığı ve İstanbul’da beş altı kattan yüksek binaların nadiren yapıldığı eski zamanların usulüydü” (Pamuk, 2014, s.28).

İstanbul, kısa bir sürede çok büyük değişimler geçirip, yepyeni bir şehir hâline gelir. Mevlut, eski İstanbul hatıralarını, roman boyunca sürekli düşünür. İstanbul’un geçirdiği değişim ve dönüşüm onu tedirgin etmez bilakis bu değişikliğe alışmaya ve ayak uydurmaya çalışır. Yazar, Mevlut’un bu durumunu şu şekilde ifade eder:

“Bu yirmi beş yılda İstanbul o kadar değişmişti ki bu ilk hatıralar Mevlut’a masal gibi geliyordu şimdi. Şehre ilk geldiğinde neredeyse hepsi parke taşı kaplı olan sokaklar şimdi asfaltla kaplanmıştı. Şehrin büyük bir kısmını oluşturan, bahçeler içindeki üç katlı evlerin çoğu yıkılmış, yerlerine üst katlarında yaşayanların sokaktan geçen bir satıcının sesini işitmeyeceği yüksek apartmanlar dikilmişti. Radyoların yerini geceleri sürekli açık olan ve gürültüsüyle bozacının sesini işitilmez kılan televizyonlar almıştı. Sokaklardaki boz ve solgun kıyafetli sessiz ve ezik insanlar gitmiş, yerlerine gürültücü, hareketli ve iddialı kalabalıklar gelmişti. Mevlut, bu büyük değişimin boyutunu her gün birazcık yaşadığı için anında fark etmemiş ve kimileri gibi İstanbul değişiyor diye hiç kederlenmemişti. Ama bu muazzam değişikliğe hep ayak uydurmak istemiş, hep iyi karşılanacağı, sevileceği mahallelere gitmişti” (Pamuk, 2014, s.29).

Kentte, sosyo-ekonomik durumu birbirinden farklı insanların yaşadıkları mahalle ve evlerle beraber bu insanların çocuklarının gittiği okullar da birbirinden farklılıklar arz eder. Sözelimi Duttepe Atatürk Erkek Lisesi, daha çok memur çocuklarının okuduğu bir okuldur. Romanın kahramanlarından İskelet, “Duttepe Atatürk Erkek Lisemiz aslında Mecidiyeköy ve civarındaki yukarı mahallelerin modern ve Avrupaî kooperatif evlerinde yaşayan memur, avukat ve doktor çocukları iyi bir milli eğitim alsınlar diye kurulmuştur. Ama ne yazık ki son on yılda arkalardaki boş tepelere kanun dışı yöntemlerle yayılan gecekondu mahallelerinden gelen Anadolu yoksul çocuk sürülerinin işgaline uğrayınca bu güzel liseyi yönetmek neredeyse imkânsızlaşmıştır” (Pamuk, 2014, s.72-73) diyerek bu okulun kuruluş amacına değinir ve zaman içerisinde gecekondu mahallelerinden gelen çocuklar yüzünden okulu yönetmenin eskisi gibi kolay olmadığını ifade eder.

1971 muhtırasıyla siyasi erki yönlendiren askerler, bütün ülkeyi âdeta bir kışlaya çevirirler. Bu durumdan İstanbul da nasibini alır. Muhtıradan sonra ülke yönetimine ortak olmaya çalışan “askerler İstanbul’un bütün kaldırımlarını, kirli ve düzensiz gördükleri her yeri (aslında bütün şehir öyleydi), iri çınar ağaçlarının gövdelerini ve Osmanlı’dan kalan duvarları kireç boyasıyla beyaza boyayıp şehri kışlaya...” (Pamuk, 2014, s.78) çevirirler ve şehirdeki bütün kurumları baskı altına alırlar.

İstanbul’da kentsel dönüşüm ihtiyacı hisseden yerlerin başında gecekondu mahalleleri gelir. İstanbul, en fazla iç göç alan şehirlerin başında geldiği için gecekondulaşma oranı da yüksektir. Romanda gecekondu semtleri şu şekilde tasvir edilir:

“Eskiden Taşlıtarla denen Gaziosmanpaşa’yı geçtik. Tozlu, toprak bir yoldan yukarılara çıkarken dünya ev ev, baca baca, ağaç ağaç sanki eskiyormuş gibi hissettim. Yapılırken bile eski gözükten tek katlı evler, boş ve kederli arsalar, briketten, tenekeden, tahta parçalarından yapılmış duvarlar ve gelip geçenlere havlayan köpekler gördüm. Yollar toprak, bahçeler geniş, evler seyrek; burası hem köy gibiydi hem de köyün aksine kapılar, pencereler, her şey, İstanbul’da eski evlerden atılıp sökülüp getirilmişti. İnsanlar da buraya, sanki bir gün İstanbul’da alacakları asıl evlerine gitmeden önce geçici bir süreliğine gelmiş gibi telaşlıydılar” (Pamuk, 2014, s.227).

İstanbul, çok hızlı değişen bir şehirdir. Boza satarken İstanbul sokaklarını arşınlayan Mevlut, şehirde meydana gelen değişimleri belli belirsiz fark eder. Yazar bu durumu; “Hayatın kendiliğinden verdiği nimetleri hiç sorgulamadan şükranla kabul ettiği bu yıllarda Mevlut, zamanın ağır ağır akışını, bazı ağaçların kuruyuşunu, bazı

ahşap binaların birden yok oluşunu, çocukların futbol oynadığı, satıcıların ve işsizlerin öğle uykusuna yattığı boş arsalara altı yedi katlı binalar dikildiğini, sokaklara daha büyük reklam panoları ve afişler asıldığını tıpkı mevsimlerin geçişi, yaprakların sararıp dökülüşü gibi ancak belli belirsiz fark ederdi” (Pamuk, 2014, s.258) cümleleriyle ifade eder. Eski İstanbul’da Rumlara ait olan ev ve binalara kırsal alandan göç edip gelen insanlar yerleşmiş ve buraları sahiplenirler. Kentsel dönüşüm kapsamında bu eski binaların yıkılıp yerlerine yeni ve modern binaların dikilmesi kararı alınınca bu yerlerin asıl sahipleri olan Rumlar ve onlara destek veren bazı üniversite öğrencileri, direnç gösterir; ama bu tarihî yerlerin yıkılmasına mani olamazlar. Yazar burada hem Rumlara yapılan haksızlığı dile getirip eleştirir hem de yüz yıllık tarihî binaların yıkılmak istenmesine tepki gösterir. Bir diğer eleştiri noktası da toplumun büyük bir kısmının bu yıkımlar karşısında sessiz olmasıdır. Basın da bu konuda halkı yanıltmak için elinden geleni yapar. Hatta “yıkımlar, herkese hoş gözüken temizlik, modernlik sözleriyle ilan edildi. Sahipsiz evlere yerleşen haydutlar, Kürtler, Çingeneler, hırsızlar temizlenecek, esrar ve uyuşturucu yuvaları, kaçakçı depoları, randevuevleri, bekâr odaları, kanunsuz işlere yataklık eden virâneler yıkılacak, yerine Tepebaşı’ndan Taksim’e beş dakikada gideceğin altı şeritli bir yol yapılacaktı” (Pamuk, 2014, s.259) denilerek yapılan yıkımların meşrulaştırılması konusunda o dönemin basını da üzerine düşeni fazlasıyla yapar.

Romanın kahramanı Mevlut, bir taraftan şehirde meydana gelen değişime üzüldürken bir taraftan da geleceğe dair beslediği güzel duygularla bu değişime sevinir. Yazar, boza satıcısı Mevlut’un bu duygu karmaşasını şu cümlelerle vermeye çalışır:

“Yirmi yıldır İstanbul’daydı Mevlut. Yeni yollar, yıkımlar, binalar, büyük reklamlar, dükkânlar, yer altı, yer üstü geçitleri ile şehrin bu yirmi yılda tanıdığı, alıştığı eski yüzünün yok olduğunu gördükçe buna üzüldü; ama daha çok şehirde kendisi için bir şey yapıldığı duygusuyla bir sevinç duyuyordu. Şehri, kendinden önce yapılmış ve kendisinin dışardan gelip içine girdiği bir yer olarak görmüyordu. İstanbul’u kendisi içinde yaşarken yapılan ve gelecekte çok daha güzel, temiz ve modern bir yer olarak hayal etmekten hoşlanıyordu. Kendisi köydeyken, daha doğmadan önce yapılmış, yarım yüzyıllık, asansörlü, kaloriferli, yüksek tavanlı eski binalarda oturanları sever, o insanların kendisine daha iyi davrandıklarını hiç unutmazdı” (Pamuk, 2014, s.260-261).

Kentsel değişim ve dönüşüm, beraberinde sınıf farklılıklarını da doğurur. Kentsel dönüşüme uğrayan semtlerde dükkân, bar, gece kulübü gibi mekânların

açılması ev ve dükkân fiyatlarının artmasına ve sosyo-ekonomik seviyesi düşük insanların buralardan uzaklaşmasına sebep olur. Mevlut'un oturduğu mahalle de bu durumdan etkilenir. Romanda bu durum şöyle anlatılır:

“Tarlabaşı Bulvarı'nın açılmasından sonra oturdukları ev İstiklal Caddesi ve Beyoğlu'na yaklaşacağına sanki uzaklaşmış, sınıf düşmüştü. Tarlabaşı mahallelerinin yeni yolun yukarı kısmında kalan sokakları bir anda gece kulüpleri, barlar, türkü söylenen, içki içilen yerlerle dolmuş, aileler, yoksullar buradan uzaklaşmış, emlak fiyatları artan bu sokaklar İstanbul'un en büyük eğlence merkezinin bir parçası olmuştu. Daha aşağıdaki sokaklar ise zenginleşmeden pay alamamıştı. Tam tersi, altı şeritli yoldan yayalar geçmesin diye kaldırım kenarlarına ve yolun ortasına dikilen demir parmaklıklar ve beton duvarlar Mevlutların oturduğu mahalleleri daha da aşağıya, Kasımpaşa'ya, eski tersânenin son kalıntılarının arasındaki yoksul işçi mahallelerine doğru itmiş” (Pamuk, 2014, s.274).

Kentsel değişimden, toplumsal yapımızın önemli bir figürü olan seyyâr satıcılar da nasibini alır. Kentin bazı yerlerinde meydana gelen değişim ve bazı caddelerin trafiğe kapatılması seyyâr satıcıların eskisi gibi rahat dolaşmasını engeller:

“Gazetelerin ‘nostaljik’ dediği (Mevlut bu kelimeyi sevmiyordu) bir tramvay hariç İstiklal Caddesi'nin araçlara kapanacak olması (hazırlıklar hiç bitmiyordu, cadde çukur çukur olmuştu), büyük yabancı mağazaların şubeler açması da buralara satıcıların çıkmasını zorlaştırmıştı. Beyoğlu Belediyesi'nin mavi elbiseli, kara gözlüklü zabıtalı yalnız anacaddede değil yan sokaklarda bile simitçilere, kasetçilere, midyecilere, köftecilere, bademcilere, çakmak tamircilerine, sucuk ekmekçilere ve sandiviciçilere göz açtırmıyordu. Beyoğlu Karakolu ile ilişkilerini saklamayan bir Arnavut ciğercisi İstiklal Caddesi civarında tutunabilen sokak satıcılarının hepsinin ya kadrolu sivil polis ya da her gün düzenli bilgi veren polis muhbiri olduğunu söylemişti bir kere Mevlut'a” (Pamuk, 2014, s.274).

Gittikçe modern bir görünüme kavuşan bu yerlerde zabıtalıların eskisi gibi seyyâr satıcılara göz yumması, diğer satıcılar gibi Mevlut'u da etkiler. Artık eskisi gibi kalabalıkların olduğu yerlere giremeyen, kuytu köşelerde beklemek zorunda kalan Mevlut, “Talimhâne'de, Elmadağ'ın arkalarında, Dolapdere'ye inen sokaklarda, Harbiye civarında tekerlekli lokantası için kuytu bir köşe...” (Pamuk, 2014, s.275) arar uzun süre ve işinin artık eskisi gibi kolay olmayacağını anlar. Ama yine de daha önce rahatlıkla boza sattığı sokakların bu kadar erişilmez olmasını bir türlü kabullenmek

istememez. Zira “geceleri düzenli boza müşterilerinin hâlâ olduğu sokaklardı bunlar, ama gündüzleri Mevlut’a bambaşka yerlermiş gibi geliyor” (Pamuk, 2014, s.275) bu durum da onun canını sıkıyordu.

Şehirde meydana gelen değişim ve dönüşümden ciddi anlamda etkilenen Mevlut, boza satmak için gittiği yerleri değiştirmek zorunda kalır. Mevlut, “arabasına el konmasından beri zaten akşamları sokaklara haberlerin başlamasından çok daha erken çıkıyordu. Doğru yeni açılan caddelerden Atatürk Köprüsü’ne iniyor, hâsılatı arttırmak için Haliç’in öte yakasında yeni mahalleler arıyor, bazan telaşla, bazan ilhamla, bazan öfkeyle hızlı hızlı yürüyor,” (Pamuk, 2014, s.281-282) bilinmezliklere doğru yol alıyordu. Yıllardır İstanbul sokaklarında boza satan ve kentte meydana gelen bu değişimin canlı bir tanığı olan Mevlut, “Atatürk Köprüsü’nü geçtikten sonra Zeyrek’e çıkıyor, arka sokaklardan Fatih, Çarşamba, Karagümrük civarına hızla yürüyordu. ‘Boo-zaaa’ diye bağırdıkça iyi hissediyordu kendini. Yirmibeş yıl öncesinin eski ahşap evlerinin çoğu yok olmuş, yerlerine Feriköy, Kasımpaşa, Dolapdere’dekiler gibi dört beş katlı, beton apartmanlar yapılmıştı. Bu apartmanlarda çok sık olmasa da perdeler, pencereler açılıyor, Mevlut geçmişten gelen tuhaf bir haberci gibi...” (Pamuk, 2014, s.282) meraklı gözlerle izleniyordu.

Kentsel değişimin en fazla hissedildiği mekânların başında gecekondular mahalleleri gelmektedir. Mevlut’un elektrik şirketinde çalıştığı yıllarda İstanbul’un gecekondular mahallelerinin geçirdiği değişim şu cümlelerle anlatılır:

“...Kuştepe, Harmantepe, Gültepe, Oktepe’ye ve benzeri gelişme gösteren eski gecekondular mahallelerine sayaç defterlerini alıp gitti. Artık buralara gecekondular mahallesi denemezdi. Yirmi beş yılda ilk binaların, tek katlı briket yapıların hepsi yıkılmış, bu yerler tıpkı Zeytinburnu, Gaziosmanpaşa, Ümraniye gibi şehrin bir parçası olmuştu. Yirmi beş yıl önce şehre giden ilk düzenli otobüslerin kalktığı durak da, civarda yapılan bir cami, dikilen bir Atatürk heykeli ve çamurlu bir parkın yardımıyla mahallenin merkezi olmuştu. Burada âlemin sonsuzluğuna giden anacadde başlıyordu. Caddenin iki tarafı beş altı katlı karanlık beton apartmanlarla kaplıydı. Girişlerinde kebabçılar, bakkallar, bankalar vardı” (Pamuk, 2014, s.366).

Hızla değişen İstanbul, artık Mevlut’un ilk geldiği günkü İstanbul değildir. Yazar İstanbul’da meydana gelen bu değişimi anlatmaya devam eder:

“Mevlut İstanbul’a ilk geldiğinde ‘şehir dışı’ denen sur dışındaki bütün bu mahalleler şimdi otuz üç yıl sonra artık birbirine benziyordu. Birbirlerine çok yakın yapılmış, kocaman pencereli, sekiz on katlı kötü yüksek apartmanlar,

eğri büğrü sokaklar, inşaat yerleri, şehirdekinden de büyük kocaman reklam levhaları, televizyon seyreden erkeklerle dolu kahvehâneler, şehrin her köşesini birbirine benzeten ve köpeklerin erişemediği, tren vagonu misali demirden çöp arabaları, demir parmaklıklı üst geçitler, ağaçsız meydanlar ve mezarlıklar ve her mahallede aynı ve kimsenin boza almadığı anacaddeler. Her mahallede meydana bakan bir Atatürk heykeli, bir cami, anacaddede her zaman bir Akbank, İş Bankası, bir iki hazır elbiseci, bir Arçelik bayii, bir kuruyemişçi, bir Migros, bir mobilyacı, bir pastâne, bir eczane, bir gazeteci, bir lokanta ve bir de içinde kuyumcular, camcı, kırtasiyeci, çorapçı, sütyenci, döviz bayii, fotokopici vs olan bir pasaj olurdu” (Pamuk, 2014, s.414-415).

Kentsel dönüşümle beraber oluşan şehrin yeni silüeti, Mevlut'te bir korku ve heyecan uyandırır. İstanbul, yıllar önce babasıyla geldiği İstanbul olmaktan çok uzaktır artık. Yıllar önce babası kendisini bu tepeye çıkardığında aşağıdan yukarıya doğru gecekondularla kaplanan diğer tepeleri görebilen Mevlut, şimdi sadece birbirinden farklı yükseklikteki apartmanları görebiliyordu. Bu durum romanda şu şekilde anlatılır:

“Süleyman'ın dairesinden şimdi şehre baktığı açının, Kültepe'ye geldiği günlerde babasının kendisini çıkardığı zirvenin bakış açısı olduğunu Mevlut hatırladı. Buradan, kırk yıl önce, aşağıdan yukarıya doğru hızla gecekondularla kaplanan diğer tepeler, fabrikalar gözükürdü. Şimdi yalnızca çeşitli yüksekliklerde bir apartmanlar denizi görüyordu Mevlut. Eskiden her biri üzerlerindeki büyük elektrik direkleri sayesinde belirgin olan tepeler, tıpkı şehrin üzerleri beton ve yollarla kaplanınca adlarıyla birlikte unutulmuş gibi, şimdi binlerce apartman ve kulenin altında kalıp kaybolmuşlardı. Mevlut onları ancak ‘Şurası Oktepe olmalı, bunlar Harmantepe'deki caminin minareleri,’ diye düşünme araştıra hissedebiliyordu” (Pamuk, 2014, s.461).

Çoğu romanında İstanbul'u anlatan yazar, İstanbul'da yıllar içinde meydana gelen değişimin canlı şahididir ve bu durumu romanlarında gözler önüne serer. Orhan Pamuk, *Kırmızı Saçlı Kadın* romanında, kentte meydana gelen değişim ve dönüşümü ayrıntılı olarak anlatır. Kentte meydana gelen değişimden bütün insanlar bir şekilde etkilenirler. Kentsel dönüşüm, bazı insanlar için bir kazanç kapısına dönüşürken bazı insanlar için de ciddi sıkıntılara sebebiyet verebilmektedir. Pamuk, farklı romanlarında bu duruma işaret eder. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanında Aktaşlar ailesi kentsel dönüşümü ranta çeviren bir aile olarak sunulurken, *Kırmızı Saçlı Kadın* romanında da roman kahramanı Cem, kentsel dönüşümden büyük paralar kazanan bir karakter olarak sunulur. Müteahhitlik yapan Cem, özellikle şehrin geri kalmış semtlerinde arsalar alarak

buralardan büyük kazançlar sağlamaya çalışır. Bu yüzden Cem, İstanbul’da meydana gelen değişim ve dönüşümden şikâyet etmez bilakis bu yeni inşaat alanlarını kendileri için bir kazanıma dönüştürmenin gayreti içerisine girer. Büyük kentlerde meydana gelen kentsel dönüşümün, kendileri için yeni yatırım alanları doğurduğunu söyleyen Cem Bey, bundan büyük haz alır:

“Arabamıza hangi yolun neresinde olduğunuzu gösteren güzergâh cihazlarından taktırmıştık. Karımla İstanbul’un hiç bilmediğimiz yeni mahallelerine, ta uzaktan Adaları gören tepelere güzergâhı gösteren bu ekrana bakarak gider, şehrin hızlı büyümesinden etkilenir, bazıları gibi şehrin yıkılıp yok edildiğinden sürekli şikâyet edeceğimize, bu yeni yerleri bir mutluluk ve inşaat imkânı gibi görürdük” (Pamuk, 2016, s.126)

3.5. Kent ve Göç Olgusu

Tarih boyunca toplumları derinden etkileyen göç olgusunu “ekonomik, toplumsal veya siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi” (TDK, 1998, s.863) olarak tanımlamak mümkündür. Göç olgusunun en önemli boyutu mekânsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânsal olarak insanların yer değiştirme durumuna göç adını vermekteyiz. Bu sebeptir ki göçlerden mekânların da en az insanlar kadar etkilendiğini söyleyebiliriz. Göç olayının temelinde insanların yeme, içme, barınma, güvenlik, eğitim gibi temel ihtiyaçlarını giderme güdüsü yatmaktadır. Daha iyi tarım alanlarına ulaşmak, hayvancılığa en elverişli mekânlara yönelmek, iş olanaklarının daha fazla olduğu yerlere yerleşmek, can ve mal güvenliğini sağlamak gibi faktörler, tarih boyunca insanları göç etmeye sevk eden belli başlı sebepler olarak belirmiştir.

Göç olgusu, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Fakat günümüzde göçün hızı ve içeriği değişmektedir. Özellikle küreselleşme olgusu, uluslararası göç hareketini hızlandırmıştır. Eskiden doğudan batıya doğru gerçekleşen göç hareketleri artık farklı yönlerde doğru gerçekleşebilmektedir. Göçlerin nedenleri daha önce de söylediğimiz gibi çok çeşitlidir. İlk çağlarda doğal afetler göçlerin sebebi olurken, teknolojinin gelişmesiyle artık ekonomik, sosyal, siyasal etkenler göçe neden olan belirleyici faktörlerdir.

Göçün nedenlerini doğal nedenler, sosyal nedenler, ekonomik nedenler ve siyasi nedenler olarak dörde ayırabiliriz. Ayrıca göçün yaşanmasına neden olan çekici ve itici faktörler de vardır. Yaşam standartlarını yükseltme isteği, daha iyi bir eğitim alma isteği, daha iyi sağlık hizmetlerinden yararlanma isteği, daha iyi iş olanaklarına sahip olma isteği vb. faktörler göçün çekici faktörleri olarak sayılabilir. Savaşlar, doğal

afetler, işsizlik, dinî, siyasî, etnik baskılar, güvenlik sorunları, nüfus artış hızının yüksek olması ve bunlardan kaynaklı ortaya çıkan sorunlar da göçün itici faktörleri olarak sayılabilir (Topçu, 2018, s.25-26).

Göçün nedenleri gibi türleri de bulunmaktadır. Göçün bu türlerini iç göç ve dış göç olarak ikiye ayırabiliriz. Mevsimlik ve daimi olmak üzere ikiye ayrılan iç göç, nüfusun ülke içerisinde yer değiştirmesi olayıdır. İç göçle ülke nüfusunda bir değişim olmaz ancak ülke içi nüfus dengesi bozulur. Bir ülkeden başka bir ülkeye gerçekleştirilen göçlere de dış göç denir. Dış göç, genel olarak gelişmemiş veya az gelişmiş ülkelerden gelişmiş olan ülkelere doğru yapılan göç türüdür (Can, 2011, s.18).

Göçler, bazen isteğe bağlı bazen de zorunlu olarak yapılmaktadır. Ancak tarihî olaylara baktığımızda dünyada çoğunlukla zorunlu göçlerin yaşandığını görmekteyiz. Bunda en büyük etken savaş ve insan yaşamını tehdit eden çevresel faktörlerdir. Tarihte bu durumun birçok örneği mevcuttur. Toplumlari derinden etkileyen çevresel, siyasi ve sosyal sorunlar, insanların kitlesel şekilde başka yerlere göç etmesine, kendi vatanlarından başka yerlerde yaşama isteğinin ortaya çıkmasına neden olmakta ve gelecek nesilleri dahi etkileyebilecek şekilde birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Mekânsal olarak yer değiştiren kitleler, hem göç ettikleri mekânı hem de geride bıraktıkları vatanlarını olumlu ve olumsuz birçok konuda etkilemektedirler.

Çin egemenliğinden kurtulmak isteyen Hunların, batıya doğru hareket ederek yaptıkları yer değişiklikleri tarihte bilinen ilk büyük kitlesel göçtür. Bu göçler, Türk toplumunu derinden etkilemiş, Türklerin ve onlarla birlikte pek çok milletin kaderini değiştirmiştir. Yeni yerler keşfetme arzusu, tarım alanlarından yararlanma isteği, ticareti canlandırma isteği gibi çeşitli sebeplerle 16. yüzyılda Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden deniz aşırı yerlere yapılan göçler neticesinde Amerika Kıtası gibi yeni yerler keşfedilmiş, neticede milyonlarca insan Amerika Kıtası'na göç etmiştir. Bu insanlar, göç sonucunda yerleştikleri yerleri âdeta istila etmişler, buralarda sosyal, kültürel, etnik ve demografik birtakım değişikliklere neden olmuşlardır. Amerika Kıtası'nda varlığını sürdüren yerli halk, gelen insanlar tarafından kötü muamelelere maruz kalmış, pek çoğu öldürülmüş, kıtanın kuzeyine yerleşmek zorunda kalmıştır. Amerika Kıtası'nda yaşanan bu durum, Afrika Kıtası'nda da yaşanmış, Afrika'da yaşayan milyonlarca insan, köle olarak kullanılmak üzere Amerika'ya zorunlu olarak göç ettirilmiştir. Tarihte yaşanan bu ve buna benzer hadiseler, yapılan göçlerin her zaman olumlu sonuçlar doğurmadığını, bazen büyük devletlerin, göçü kendi çıkarları doğrultusunda zalimane bir şekilde kullanmış oldukları gerçeğini de ortaya koymaktadır.

Siyasi baskılar (Çin ve Moğol devletlerinin Türkleri egemenlik altına almak istemeleri), boylar arasındaki siyasi sorunlar, salgın hastalıklar, artan nüfus ve beraberinde getirdiği sorunlar, geçim kaynaklarının yetersizliği, yeni yerler keşfetme arzusu, olumsuz iklim şartları gibi çeşitli sebeplerle Orta Asya topraklarından Anadolu coğrafyasına göç etmek zorunda kalan Türklerin bu nüfus hareketleri, tarihin en önemli olaylarından birini oluşturmaktadır. Coğrafi, sosyal, siyasal, ekonomik vb. nedenlerden dolayı yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalan Türkler, yeni bir vatan arayışına girmişler ve uzun bir arayıştan sonra verimli Anadolu topraklarında karar kılarak buralarda tamamen yerleşik duruma gelmişlerdir. Orta Çağ'da gerçekleşen Kavimler Göçü, insanlık tarihinin en büyük kitlesel hareketlerinden biridir. İnsanlık için karanlık bir evre olan bu dönemde, Akdeniz bölgesine birçok göç olmuş, bazı iddialara göre Batı Roma, Doğu Roma ve Bizans İmparatorlukları bu göçlerin sonucunda yıkılmıştır.

Devletler arasındaki siyasi anlaşmazlıklardan kaynaklanan ve iki ülkede yaşayan vatandaşların karşılıklı değiştirilmesi olarak da tarif edilebilecek bir diğer göç türüne de Mübadele göçleri denir. Kurtuluş savaşından sonra Türkiye ile komşusu Yunanistan arasında yapılan anlaşmayla Türkiye'de bulunan Rumlar ve Yunanistan'da bulunan Türkler karşılıklı olarak yer değiştirmişlerdir. İki ülke arasında yapılan protokol ile Yunanistan'dan 400.000 Türk Türkiye'ye, Buna karşılık Türkiye'den 150.000 Rum Yunanistan'a gitmiştir. Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan karşılıklı anlaşmayla gerçekleşen bu göçler, halkın kendi isteği doğrultusunda yapılmadığı için zorunlu göç kapsamına girmektedir. Devletlerin istemesi sonucu göç eden yüzbinlerce insan, geride birçok eşya, ev, mal mülk, tanıdık, eş dost bırakmış ve yeni bir mekâna alışma sürecine girmiştir.

Çoğu zaman savaşlar, güçlü devletlerin ezdiği güçsüz milletlerin varlığı, zorunlu mübadeleler, nüfus artışına paralel olarak doğal kaynakların yetersiz olması gibi faktörlere bağlı olarak gerçekleşen göçler, bazen farklı sebeplerden de kaynaklanabilmektedir. Mesela beyin göçü... Beyin göçü; yetiştirilmesi için büyük kaynak gerektiren veya yetiştirdiği hâlde ilgisizlik ve olanaksızlık nedeniyle bilim insanı, hekim, mühendis gibi vasıflı insan gücünün, daha gelişmiş bir ülkeye göç etmesi neticesinde oluşan bir göç türüdür. Beyin göçünün temelinde kendi ülkesinde çalışma imkânı bulamayan veya yeterli değere sahip olamayan vasıflı insanların, mesleklerini daha iyi şartlar altında yapabilecekleri ve ekonomik doyuma ulaşabilecekleri gelişmiş ülkeleri arama güdüsü yatar. Beyin göçü, genelde az gelişmiş ülkelere çok gelişmiş ülkelere doğru olur. Tarih boyunca yaşanan beyin göçünün çok çeşitli sebeplere

dayandığını görmekteyiz. Özellikle eski çağlarda bilim insanlarına yeterli değerin verilmemesi, bilim insanlarının deli olarak kabul edilmesi, yaptıkları icatların saçma ve suç olarak görülmesi, bazı dinler tarafından kâfir gibi kötü yakıştırmalara maruz kalmaları, bilim insanlarının daha rahat çalışabilecekleri ve baskı görmeyecekleri başka ülkelere göç etmelerine sebep olmuştur. Beyin göçü, ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının artmasına neden olmuş, sınırlı kaynaklarıyla yetiştirdiği insanları kaybeden az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları yavaşlamıştır. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerin yetişmiş insanlara daha iyi olanaklar sağlaması bu ülkeleri olumlu yönde etkilemiştir.

İster yurt içinde ister yurt dışına olsun insanların bulundukları yerden daha iyi ekonomik kazanç sağlayan başka bir mekâna göç etmesi durumuna işçi göçü denilmektedir. İşçi göçlerinin temelinde insanların madden refaha ulaşma ve daha rahat bir yaşam sürme arzusu yatar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılan Avrupa ekonomisini yeniden kurmak için 1952-1954 yılları arasında Almanya, Belçika, Avusturya ve Fransa gibi ülkelerde ciddi bir kalkınma hamlesi başlamıştır. Bu ülkelerin kalkınma çabaları dış ülkelere önemli sayılabilecek bir iş gücü ihtiyacını beraberinde getirmiştir. 1952'den itibaren Federal Almanya, yabancı iş gücü çalıştırmaya başlamıştır. Portekiz, İspanya, Yunanistan ve İtalya, Avrupa'da işçi göçü veren bazı ülkelerdendir. Kuzey Afrika'da yer alan Cezayir, Fas ve Tunus gibi eski sömürge ülkeleri de özellikle başta Fransa'ya olmak üzere işçi göçü vermişlerdir. Türkiye ve Yugoslavya da bu göç kervanına katılan ülkeler arasında yer almıştır. Özellikle Almanya'da gelişen sanayi ile beraber, Türkiye'den gerçekleştirilen büyük bir iş gücü dalgası Almanya'da büyük bir Türk nüfusunun oluşmasına neden olmuştur. Geçmişte Alamancı veya gurbetçi olarak anılan bu insanlar, geçimlerini sağlayabilmek ve fabrikalarda çalışabilmek için Türkiye'den Almanya'ya göç etmişlerdir. Öncelikle erkeklerin göç edip ardından kadınların ve çocukların göç etmesi sonucu meydana gelen bu büyük göç dalgaları günümüzde bile büyük bir Türk nüfusunun orada yaşamasına neden olmuştur.

Günümüzde yaşanan göçlerin başında, işçi göçleri gelmektedir. Kentlerin gelişmesi ve sosyal, kültürel, ekonomik anlamda cazibe merkezleri hâline gelmesiyle beraber büyük şehirlere doğru ciddi bir nüfus hareketi yaşanmaktadır. Köyden kente yapılan göç, günümüzün yaşanan en büyük nüfus hareketidir denebilir. Bu durum olumsuz birtakım sonuçları da beraberinde getirir. Geride bırakılan mekânların kaderine terk edilerek sahipsiz kalması, ülke içindeki nüfusun dengesiz dağılması ve nüfusun bir alana yığılması, alt yapı yetersizliği, konut sıkıntısı, doğal kaynakların aşırı kullanımı, çevrenin tahribi gibi sorunlar bunlardan bazılarıdır.

Sonuç olarak günümüzde göç kavramı; yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde pek çok tartışmalara sebep olan; sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel boyutları bulunan önemli bir sorun olmayı sürdürmektedir.

Tarih boyunca insanların yaşamını derinden etkileyen göç olgusu, Pamuk'un romanlarında işlediği bir konudur. Orhan Pamuk'un romanlardaki göçler, çoğunlukla Anadolu'dan büyük şehirlere yapılan göçlerdir. Büyük şehirlerin cazibesine kapılan ve daha rahat bir yaşam sürmeyi arzulayan Anadolu insanı, büyük şehirlere akın ederek pek de alışık olmadığı bu yeni mekânda, kendisine bir yer edinmeye çalışır. Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra hız kazanan göç olgusu, kentlerin düzensiz büyümesine yol açmış ve gecekondulaşmayı beraberinde getirir. Kırsal kesimde sosyal ve ekonomik koşulların elverişsiz olması, eğitim olanaklarındaki sıkıntılar ve gelir dağılımındaki adaletsizlikler, insanları yeni arayışlara yöneltir.

Köyden kente göç eden fakir Anadolu insanı, şehrin kenarına yaptıkları ruhsatsız yapılarla gecekondu mahallelerinin temellerini atar. Bu mahallelerden birisi de Gazi Mahallesi'dir. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanında Gazi Mahallesi, roman kahramanı Mevlut'un ağzından şu cümlelerle anlatılır:

“Gazi Mahallesi dimdik bir yokuştur, her şehirden, her diyardan, her meslekten (çoğu işsiz), her kavimden, aşiretten, her dilden insan vardı. Tepenin arkasında bir orman vardı, ormanın aşağılarında bir baraj ve şehre su veren yeşil renkli bir göl vardı. Alevilerle, Kürtlerle ve sonradan gelen mutaassıp Tariki cemaatiyle iyi geçinirsen kimsenin evinin kolay yıkılmayacağı haberi çabuk yayıldığı için her türden adam ve kadın yaşardı yokuşta. Ama kimse nereli olduğunu kolayca söylemezdi. Ben de Ferhat'ın öğüdünü dinler, soranlara bazen oralı, bazen buralıyım derdim” (Pamuk, 2014, s.229).

Kafamda Bir Tuhaflık romanında Pamuk, kırsal alandan şehirlere yapılan göçün bir sebebi olarak da Doğu'da yaşanan terör hadisesini gösterir. Yaşanan çatışmalar nedeniyle köylerini boşaltmak zorunda kalan insanlar, güvenli bir ortamda rahat bir yaşam sürmek için kentlere akın ederler. Bu dönemde yaşanan hadiseler ve göç olgusu romanda şu şekilde anlatılır:

“Doğu'daki savaşın kızışıp büyüdüğü yıllarda Mevlut, Tarlabası'nın aile aile, sokak sokak Kürt göçmenlerle doluşunu gördü. Bunlar Ferhat gibi ılımlı değil, sert insanlardı. Savaşta köyleri boşaltılmış, yakılmıştı. Mevlut, o mahallelere bu yeni ve yoksul insanlar hiç boza almadığı için az gidiyordu artık. Daha

sonra esrar, hap ve uyuşturucu satanla, evsiz çocuklar da bu sokaklara dadandığı için de oralardan uzaklaştı” (Pamuk, 2014, s.253-254).

Romanda kırsal yaşamdan kopup şehre gelen insanların, genel olarak kenar mahallelerde, gecekonduarda yaşamlarını sürdürdükleri ifade edilir. Şehre çalışmaya gelenlerin çoğu, eşlerini ve çocuklarını memleketlerinde bırakıp gelen insanlardır. Tek odalı evlerde birkaç erkek beraber kalır. Köyden kente göç eden bazı insanlar, şehrin atmosferine kısa sürede uyum sağlayıp sosyo-ekonomik olarak rahat bir yaşam sürdürebilmektedir. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanın kahramanlarından Aktaşlar ailesi, buna örnek verilebilir. Romanda Mevlut’un amcasının evi ve yaşadıkları hayat şu şekilde tasvir edilir:

“Amcalarının, Mevlut’un babasının yardımıyla Kültepe’nin karşısındaki Duttepe’de yapıp geçen sene hep birlikte taşındıkları bu ev, babasıyla yaşadıkları gecekonduarından çok daha temiz ve aydınlıktı. Köyde yere sofralar kurarak yemek yiyen amcası ve yengesi şimdi üzerine çiçekli bir naylon örtü serdikleri bir masaya oturmuşlardı. Zemin toprak değil, taştı. Ev kolonya kokuyor, ütülü temiz perdeler Mevlut’a buraya ait olma isteği veriyordu. Amcalarının evinin şimdiden üç odası vardı ve sığırlar, küçük bahçe, ev dâhil her şeyi satıp köyden bütün aile göç eden Aktaşların burada mutlu bir hayat yaşayacaklarını Mevlut çok iyi görüyor, bunu henüz başaramamış olan ve başarmaya niyetlenmiş gibi davranmayan babasına karşı bir kızgınlık duyuyor ve utanıyordu” (Pamuk, 2014, s.59).

Köyden şehre gelen çocukların çoğu, ev ekonomisine katkı sunmak için çalışmak zorunda kalırlar. Okula başlayan bu çocuklar, bir süre sonra eğitim hayatlarını yarıda bırakıp bir işe girerler. Eve katkı sunmak uğruna okuyabilecek pek çok çocuk, öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kalır. Yazar, bu dramı şu şekilde anlatır:

“Gecekondu mahallelerinden okula gelen öğrencilerin çoğu ya sokak satıcılığı yapan babalarının veya bir esnafın yanında çalışıyorlardı. Bunlar biraz daha büyüyünce okulu bırakacaklarını bilirdi. Çoğu bir fırıncının, bir kaportacının, bir kaynak ustasının yanına çırak girebilmek için sıra bekliyordu” (Pamuk, 2014, s.72).

Daha iyi bir yaşam umuduyla büyük şehirlere göç eden insanların çektiği sıkıntıları romanlarında işleyen Orhan Pamuk, yaşadığı yeri terk ederek şehre gelmiş ve şehir hayatına adapte olmaya çalışan bu insanların dramını anlatırken bir taraftan da Türk toplum yapısında meydana gelen değişim ve dönüşümü de gözler önüne serer. Terör, daha iyi yaşam koşulları özlemi, tarımda makineleşme, kentlerin cazibe merkezi

olması, romanlarda göçlerin sebepleri olarak sunulur. Yazar, göçle beraber ortaya çıkan gecekondulaşma, yoksulluk, çarpık kentleşme, kültürel yozlaşma, sosyal sınıflar gibi pek çok soruna da parmak basar. Pamuk'un romanlarında, göç ederek büyük şehirlere gelen insanların çoğu, zor koşullar altında yaşamak zorunda kalan tiplerdir. Seyyar satıcı, kapıcı, hizmetçi, gündelikçi işçi olan bu kahramanlar, toplumun alt sınıflarını temsil ederler. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanının kahramanı Mevlut, bu alt sınıfı temsil eden sembol bir şahsiyettir. Yazar, Mevlut'un şahsında bu insanların çektikleri sıkıntıları anlatmaya çalışır.

Kırmızı Saçlı Kadın romanında da yazar, göç konusuna değinir. Yaşamını kuyu kazarak sağlayan Mahmut Usta, 1970'li yıllarda İstanbul'da sayısı her geçen gün artan gecekondu mahallelerinde pek çok kuyu kazdığını hatırlayarak o günleri özlemle anar. Mahmut Usta, 1970'li yıllarda İstanbul'un gecekondu mahallelerinde birçok kuyu kazdığını, bazı zamanlar birden fazla kuyuyla aynı anda uğraştığını, bu süre zarfında pek çok çırak yetiştirdiğini, o dönemde kırsal alandan İstanbul'a yoğun bir göç dalgasının olduğunu, göç ederek İstanbul'a gelen insanların Boğaz'ın yukarısındaki tepelere gecekondu yaptıklarını, bu gecekonduların ilk başlarda suyunun ve elektriğinin olmadığını anlatır (Pamuk, 2016, s.34).

3.6. Kent ve Yoksulluk

Yoksulluk, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olup özünde insanca yaşamaya yardımcı olacak temel bazı ihtiyaçlardan mahrum olmayı ifade eder. Dünya genelinde üretimdeki artış ve teknik alandaki bunca ilerlemeye rağmen gelir dağılımındaki eşitsizlikler, paylaşımındaki adaletsizlik vb. sebeplerle yoksul diye tabir ettiğimiz bir kesim hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bugün dünyanın bir kısmı refah ve bolluk içerisinde yaşarken, çoğunluğu oluşturan bir başka kesimi ise açlık, yoksulluk ve sefaletle boğuşmaktadır. Refah içerisinde yaşayan toplumlarda bile sınıfsal birtakım ayrışmalar görülmekte bu durum modern kentlerde daha belirgin bir hâl almaktadır. Kentler, sundukları cazip imkânlarla insan yaşamını renklendirip kolaylaştırmaktadır. Bundan dolayıdır ki günümüzde insanların çoğu, modern kent yaşamını tercih etmektedir. Kentlerin insanlara sunduğu bu cazip imkânlar devam ettiği sürece de kentsel yaşam tarzı insanların birinci önceliği olacaktır.

Kentler, insanlık tarihinin başlamasından bu yana uygarlığın merkezleri ve taşıyıcısı rolünü üstlenen mekânlar olmuşlardır. Yoksulluğun da insanlık tarihi kadar eski olduğu düşünüldüğünde kent ve yoksulluk kavramları arasındaki ilişki yadsınamaz. İnsanlık tarihinde başat bir rol üstlenen ve büyük değişimlere öncülük eden kentler ve kentleşme sürecinden bağımsız değerlendirilemeyecek olan yoksulluk, kent

yerleşmelerinin büyümesi ve gelişmesi neticesinde oluşan farklılaşma, ayrışma ve gelir dağılımındaki adaletsizlikler yüzünden birbirini bütünleyen iki kavram hâline gelmiştir. Böylece kentler, ekonomik alandaki ayrışmayla beraber sosyal, siyasal ve kültürel anlamda ayrışmaların da olduğu merkezler hâline dönüşmüşlerdir. Kentlerde gelir dağılımında görülen adaletsizlikler, barınma konusunda yaşanan sıkıntılar, kentsel planlama konusundaki aksaklıklar, bireylerin kentlileşme düzeylerinde belirgin farklılıkların oluşmasına sebep olmakta bu da beraberinde “kent yoksulluğu” kavramını getirmektedir.

Çağımızın en büyük sorunlarından birisi olan kent yoksulluğu, kırsal alandan büyük kentlere doğru olan göç hareketleriyle beraber artarak devam etmektedir. Kırdan kente doğru yaşanan büyük göç hareketleri beraberinde işsizlik, barınma, gecekondulaşma, suç ve dolayısıyla yoksulluk gibi pek çok sorunu getirmekte ve aslında sayılan bu kavramlar bir yönüyle birbirini beslemektedir. 1980 sonrasında hemen bütün dünyada farklılaşan kent yaşamı için yoksulluk ve onun beraberinde getirdiği sosyal dışlanma, günümüz modern kentlerinin öncelikli sorunları arasında bulunmaktadır. Modern yaşam tarzının bireylere dayattığı tüketim çılgınlığı ve buna mukabil toplumsal yapıda oluşan sınıfsal ayrışmanın doğurduğu eşitsizlik ve adaletsizlikler, bireyler arasındaki farklılaşmanın giderek artmasına sebep olmakta, bu yeni yaşam tarzı, bazı bireyleri suça teşvik ettiği için de kent yaşamını tehdit etmektedir.

Çağımızda insanoğlu, bilim, sanayi ve keşifte çağ atlamasına rağmen en büyük sorunlarından birisi olan yoksulluğu ortadan kaldırmaktan acizdir. Modern dünyanın insana sunduğu onca imkâna rağmen sahip oldukları kaynakları diğer insanlarla paylaşma konusunda cimri davranan insanlar, yoksulluğu nesilden nesile aktarmaktadır. Adına Kapitalizm denen sistemin birer parçası olan bu insanlar, modern yoksulluğun da mimarıdır. Kapitalizm, insan emeğini sömüren bir sistem olup, insanı birer iş gücü olarak görmekten öte ona bir anlam yüklemez. Maalesef çağdaş dünyanın yoksula ve yoksulluğa bakış açısı budur. Modern dünya, yoksulluğu mücadele edilmesi gereken bir vakıa olarak görmekten ziyade sayısal olarak belirli bir rakamın altına düşmesi gereken bir sorun olarak algılamaktadır ki bu da Kapitalist toplumların en belirgin özelliklerindendir.

Yoksulluk, kentleşmeyle beraber ortaya çıkan bir olgu olmayıp tarihsel olarak daha eskilere dayanmaktadır. Ama günümüz modern yoksulluğunun kökeni, Sanayi Devrimi’ne dayanmaktadır. Sanayi Devrimi sonrası üretim merkezlerine dönüşen büyük kentlere yapılan göçler neticesinde, fabrikalarda kötü koşullarda çalışan bir işçi sınıfı oluşmuştur. Kapitalist sistemlerin sürekli sömürdüğü bu sosyal sınıf, günümüze kadar

varlığını koruyarak ilk ortaya çıktığı dönemdekine benzer koşullarda yaşamını sürdürmektedir. Günümüz modern kentleri, bu anlamda sermayeyi elinde bulunduran kapitalistlerle onlara hizmet eden işçi sınıfına ev sahipliği yapmaktadır.

Sanayi Devrimi, pek çok alanda olduğu gibi modern kent kimliğinin şekillenmesinde de önemli bir rol üstlenmiştir. Sanayi Devrimi sonrası, kırsaldan kentlere yönelen yoğun göç dalgası, sanayi kentlerinin temellerini atmış; kentler, sermayeyi elinde bulunduran zenginlerle onlara hizmet eden yoksulların çatışma alanı hâline gelmiştir. Bu çatışmanın temelinde güç ve zenginliğin belirli bir kesimin elinde toplanması yatmaktadır. Güç ve zenginliğin modern kentlere kayması ve bunun neticesinde kentlerin devasa büyüklüklere ulaşması, onların sorunlarını ortadan kaldırmamış bilakis kentlerin, her geçen gün artan başka sorunlarla boğuşmaları sonucunu doğurmuştur.

Sanayi alanında meydana gelen hızlı değişim ve dönüşüm ile birlikte kırsal alanda ekonomik sıkıntılarla boğuşan insanlar, kentlere akın ederek sağlıklı bir kentleşmenin temellerini atmışlardır. Sayısı hızla artan fabrikalarda, düşük ücretlerle istihdam edilen insanlar, barınma, sağlık, eğitim, sosyalleşme gibi pek çok sorunla karşılaşmış bu da modern kentlerde bile yoksul bir zümrenin oluşmasına sebep olmuştur. Kent yoksulları olarak tanımlanan bu insanların, kentleşme sürecini tamamlayamamış olmaları sebebiyle mekânsal olarak kentte yaşasalar bile aidiyet anlamında kendilerini kentli olarak hissettikleri söylenemez.

Endüstri Devrimi'yle beraber kırsal alanda yaşayan insanlar, zaman içerisinde geçimlerini temin eden arazilerden mahrum kalınca, beslenme sorunlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Endüstri Devrimi'nin büyük kentlerde sunduğu istihdam olanakları, köyden kente ciddi anlamda göçlerin yaşanmasına ve kent nüfuslarının kısa sürede artmasına sebep olmuştur. Endüstri Devrimi'yle beraber oluşan yeni istihdam alanlarında, birçok insan iş sahibi olmakla beraber kötü iş koşulları, insanların istedikleri yaşam standartına ulaşmasını engellemiş, hatta kitlesel yoksulluklar ortaya çıkmıştır. Kentlerde çalışan ama bununla beraber hak ettiği ücreti alamayan bu çalışan yoksullar, zamanla ötekileştirilmiş ve istenmeyen bir unsur olarak sürekli dışlanmışlardır. Hatta daha da ötesi şehirdeki bu insanların varlığı bazı kesimler için bir tehdit olarak görülmüştür.

Günümüz modern kentleri ve tüketim endeksli kent toplumları, kapitalizmin doğal birer sonucudurlar. Kentler, bir taraftan kapitalizmin birer doğal sonucuyken bir taraftan da Kapitalizmi besleyen ve büyüten mekânlar olarak tarih sahnesinde yer almışlar ve bu özelliklerini de uzun süre koruyacağı benziyorlar.

Kendisi varlıklı bir ailede doğup büyüyen Pamuk, yoksul insanların yaşamlarına kayıtsız kalmaz ve romanlarında zengin insanlarla beraber yoksul insanlara da yer verir. Yoksulluk, bütün dünyayı ilgilendiren sorunların başında gelir. Gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve buna bağlı olarak sermayenin belli kişi veya çevrelerin elinde toplanması, yeni dünya düzeninin en temel sorunlarından birisi olarak karşımızda durmaktadır. Yoksulluk olgusunun en bariz görüldüğü mekânların başında büyük kentler gelmektedir. Büyük kentler, zenginlerle yoksulların iç içe yaşadığı ve bu iki sınıf arasında büyük gelir farklılıklarının bulunduğu mekânlardır. Orhan Pamuk, romanlarında yer yer sosyal sınıf farklılıklarına değinir. Zengin ve fakirlerin hayatlarını usta bir şekilde kesiştiren Pamuk, bazı romanlarının kurgusunu bu iki sınıf arasındaki aşk teması üzerine kurar. *Sessiz Ev* ve *Masumiyet Müzesi*, yazarın bu tarz romanlarına örnek olarak gösterilebilir.

Orhan Pamuk romanlarında, her sosyal sınıftan insanı bulmak mümkündür. Romanlarında farklı temaları işleyen Pamuk’un üzerinde durduğu konulardan birisi de yoksulluk temasıdır. Pamuk, *Sessiz Ev* romanında bu temaya yer verir. Romanda Metin’in arkadaşları zengin ve varlıklı sınıfı temsil ederken Hasan ve ailesi de yoksul kesimi temsil ederler. Ders çalışmadığı için sürekli olarak babası tarafından eleştirilen Hasan, babasından ziyade annesine düşkündür. Romanda Hasanların içinde bulunduğu yokluk yine Hasan’ın ağzından şu cümlelerle anlatılır:

“Evet, çok kötü değildir hâlimiz, bizim sınıfta bizden daha yoksullar vardır; ama bir dükkân sahibi bile değiliz. Bahçedeki domatesler, fasulyeler, biberler, soğanlar olmasaydı tencereye atıp kaynatacak şey için güzel annem piyangocu olacak o cimriden para da alamazdı ve belki biz ikimiz aç kalırdık. Bunlar aklıma gelince, birden her şeyi anneme anlatayım dedim: Dünyayı, büyük devletlerin oynacağı olduğumuzu, komünistleri, materyalistleri, emperyalistleri, ötekileri ve eskiden bizim uşağımız olan milletlere bugün nasıl el açmak zorunda bırakıldığımızı. Ama anlamaz ki: Yalnızca bahtsızlığından yakını; ama neden öyle olduğunu düşünmez. Hâlâ bakıyordu, canım sıkıldı” (Pamuk, 2012, s.151).

Orhan Pamuk, yoksulluk temasına yer verdiği *Yeni Hayat* adlı romanında, mekân olarak seçtiği kent ve kasabaların geri kalmışlığına ve burada yaşayan insanların yoksulluklarına vurgu yapar. Roman kahramanı Osman, babası öldükten sonra annesiyle beraber İstanbul’un arka semtlerinden birinde zor şartlar altında yaşayan bir üniversite öğrencisidir. Yazar, Osman’ın yoksulluğunu kahramanın sarf ettiği “...evden çıkarken babamın o ağır ve eski paltosunu giyiyor olmak bende bir eksiklik duygusu

uyandırmadı” (Pamuk, 2012, s.21) sözleriyle ifade eder. Osman ile Canan’ın yaptıkları otobüs yolculuklarında uğradıkları kentlerdeki “sıvası dökülmüş duvarlar” (Pamuk, 2012, s.62) kahramanların dikkatini çeker. “Döküntü bir kasabanın çarşısındaki fareli bakkaldan, eski saatçilerden ve Spor Toto bayiinin tozlu raflarından bulup çıkardığı on yıllık bir Vatan konservesi, saat dişlileri ve çocuk dergileri karanlık bir garajdaki masamızın üzerinde dururken...” (Pamuk, 2012,s.64) kendilerinin hangi otobüse binecekleri konusunda Canan’la tartıştıklarını söyleyen Osman, bulundukları kasabanın yoksulluğuna vurgu yapar. Başka bir kasabada “Tıkış tıkış kalabalık garajların birinde ellerinde plastik torbaları, kartondan bavulları ve bohçalarıyla beklesen...” (Pamuk, 2012,s.71) insan manzaraları kahramanlarımızın dikkatinden kaçmaz. Osman ve Canan’ın bir diğer durağı olan Alacaelli kasabasının içinde bulunduğu yoksulluk ve geri kalmışlık Osman’ın izlenimlerinden şu şekilde anlatılır:

“Sefil Alacaelli kasabasında -şehir demişti postacı dostum- geceyi geçirecek kadar bahtsız bir otobüs varsa eğer, onu kardan koruyacak üstü örtülü bir kulübecik bile olacağını sanmıyordum” (Pamuk, 2012, s.174).

Roman kahramanlarımızın Alacaelli’den sonra ziyaret ettikleri kasaba, o kadar kötü durumdadır ki romanın kahramanı Osman, kasabadan ziyade köyü andıran bu yer için “...gerçekliğin kendisinden çok hayallerden çıkmış gibi gözükken tozlu ve dumanlı bir köyden bozma kasaba...” ifadesini kullanır.

Osman ile Canan, bu uzun yolculukları boyunca kent ve kasabaların yanında bazı köylerden de geçerler ve bu köylerdeki yoksulluğa ve sefaletle yakından şahit olurlar. Öyle ki Osman, yolculukları sırasında “ilan edilmemiş savaş yüzünden boşaltılmış hayaletimsi Kürt köylerini ve uzaklardaki kayalık dağların karanlıklarını döven topçu birliklerini gördüm” (Pamuk, 2012, s.256) diyerek bu duruma dikkat çeker.

Orhan Pamuk, *Yeni Hayat* romanında “plastik torba” imgesini çok sık kullanır. Bu tabir, gezilen yerlerde yaşayan insanların yoksulluğunu yansıtmaları açısından önemlidir. Pazardan alışveriş yapan teyzenin elinde de, otobüslerde yolculuk yapan yolcuların elinde de, karlı bir aralık günü Mehmet’i sokak ortasında vuran Seiko’nun elinde de bu plastik torbalardan vardır.

Orhan Pamuk’un 2002 yılında yayımlanan *Kar* romanı, siyasi içerikli bir roman olmasının yanında aşk ve yoksulluk temalarına da vurgu yapan bir romandır. Romanın asıl konusu siyaset olmakla beraber, uzun süredir yurt dışında yaşayan ve Kars’taki intihar olaylarını araştırmak için şehre gazeteci kimliğiyle gelen Ka’nın umutsuz

aşkın; ülkenin bir tarafında unutulmuş, kaderine terk edilmiş, yoksun ve yoksul Kars şehrinin mahzun hikâyesidir de aynı zamanda. Romanda yazarın üzerinde durduğu sorunlardan birisi de yoksulluktur. Ka'nın Kars'a ilk geldiği zaman yolda karşılaştığı manzaralar şu şekilde tasvir edilir:

“Korkular içindeki yolcular birbirleriyle hiç konuşmadan karlar altındaki fakir kasabacıkların sokaklarına, kırık dökük tek katlı evlerin soluk lambalarına, uzak köylerin şimdiden kapanmış yollarına ve lambaların belli belirsiz aydınlattığı uçurumlara baktılar” (Pamuk, 2010b, s.11).

Romanda Kars'ın içinde bulunduğu sefalet ve geri kalmışlık çeşitli vesilelerle anlatılır. Kentin havasının “kirli, çamurlu, karanlık ve eskimiş” (Pamuk, 2010b, s.417) olduğunu ifade eden yazar, bu ifadeleri iki anlama gelecek şekilde kullanır. Kirli ve karanlık olan sadece Kars'ın havası değildir burada yaşayan bazı insanların ve grupların fikirleri de bu şekildedir. Ka'nın kullandığı “bugün Almanlar Kars'ta bir konsolosluk açıp herkese bedava vize verseler yemin ediyorum bütün Kars bir haftada boşalır” (Pamuk, 2010b, s.279) ifadesi Kars'ın bu durumundan Karslıların da şikâyetçi olduğu ve Kars'ta yaşamının bir zarurettten kaynaklandığını düşündürür. Kars ile ilgili yapılan değerlendirmelere, Karslıların da katıldığı izlenimini veren yazar, kahramanına yaptırdığı “Kars'ta ancak aptallar ve kötüler mutlu olabilir” (Pamuk, 2010b, s.139) ve “Burada herkes ya ölmek ya da çekip gitmek istiyordu” (Pamuk, 2010b, s.56) türünden bazı tahlillerle kentle ilgili olumsuz değerlendirmelerini bir adım öteye taşır.

Orhan Pamuk, romanında, Kars'ın farklı kültürlere ait mimari yapısına, demografik yapısına, Türk-Kürt çatışmasına, ideolojik kamplaşmalara ve yoksulluğuna ustaca yer verir. Yazara göre kentte ön plana çıkan yapıların çoğu ya Ermenilerden ya da Ruslardan kalmıştır. Türkler tarafından yapılan binaların sayısı çok az olup bunlar da önemsiz yapılardır. Kars'ta yazarın dikkat çektiği mekânlardan birisi de kahvelerdir. *Kar* romanında kahveler, şehrin yoksulluğunu yansıtacak şekilde sunulur. Zira romanda şehrin kahvelerinin işsiz güçsüz Kürt gençleriyle dolu olduğu ifade edilir.

Orhan Pamuk *Masumiyet Müzesi* adlı romanında da yoksulluk temasına değinir. Pamuk, romanda aynı şehirde yaşayan biri çok zengin birisi de yoksul olan iki ailenin hayatını bir aşk hikâyesi etrafında kesiştirir. Romanın kahramanı ve başkişisi Kemal, İstanbul'un zengin semtlerinden Nişantaşı'nda yetişmiş, Avrupa görmüş, zengin ve seçkin tekstil şirketi sahibi Basmacılar ailesine mensuptur. Füsün da İstanbul'un orta sınıf semti olarak bilinen Çukurcuma'da yaşayan, memur bir ailede yetişen, üniversiteye hazırlandığı süreçte Beyoğlu Şanzelize Butik'te tezgâhtarlık yapan bir genç kızdır. Uzaktan akraba olmalarına rağmen Füsün ve Kemal'in aileleri çok sık

görüşmezler. Farklı kültür, dünya ve muhite mensup olan bu iki aileyi birleştiren tek nokta Kemal ve Füsün'un aşklarıdır. Nesibe Hala iyi bir terzidir ve Basmacılar ailesi yılda birkaç defa bu amaçla gider. Kemal'in annesi Füsünları Kemal'e şu cümlelerle anlatır:

“ ‘Çok, çok yoksullardı,’ dedi annem. Abartmış olmaktan korkarak ekledi: ‘Ama yalnız onlar mı oğlum, bütün Türkiye fakirdi o zamanlar.’ Annem o zamanlar Nesibe Hala'nın ‘çok iyi bir insan, çok iyi bir terzi’ olduğunu söyleyerek onu arkadaşlarına tavsiye eder, yılda bir kere de (bazan iki de olurdu) onu bizim eve bir davet, bir düğün için elbise dikmeye çağırırdı” (Pamuk, 2018, s.16).

Masumiyet Müzesi Romanında modernizm ve gelenek, zengin ve fakir, Doğu ve Batı kavramları keskin çizgilerle birbirinden ayrılır. Romanın önemli mekânlarından olan ve Kemal'in hayatında önemli bir yeri olan Fuaye lokantası, zenginlerin uğrak yeridir. Yazar mekânlardan hareketle sınıfsal farklılıklara dikkat çeker. İnsanlar, sahip oldukları ekonomik imkânlarla göre mekân tercihinde bulunurlar. Romanda uzun süre zenginlere ev sahipliği yapan ve müstesna bir yer olan Fuaye Lokantası, bu yönüyle önemli bir mekândır. Müdavimlerinin zenginler olduğu bu lokanta, zaman içinde eski önemini yitirir.

Masumiyet Müzesi romanının önemli izleklerinden birisi de zengin-fakir izleğidir. Romanda bu iki uç noktayı Basmacılar ailesi ve çevresiyle Füsünun ailesi temsil ederler. Basmacılar ailesi, Batı'yı temsil eden zengin ve modern bir ailedir. Yaşadıkları yer Nişantaşı'dır ve bu semt, İstanbul'un sosyetik çevresine ev sahipliği yapmaktadır. Basmacıların tersine Füsün'un ailesi, İstanbul'un fakir semtlerinden olan Çukurcuma'da yaşayan, kıt kanaat geçinen, geleneklerine bağlı bir ailedir ve bu yönüyle Doğu'yu temsil etmektedir. Romanda Basmacılar ailesinin sahip olduğu zenginliğin nereden geldiği Kemal'in ağzından şu cümlelerle anlatılır:

“1970'li yılların başındaki tekstil ve ihracat büyümesiyle İstanbul'un nüfusunun üç misli artması sayesinde şehirde, özellikle bizim semtlerde arsa fiyatları da katlanmış, son on yılda babamın şirketleri çok büyümüş, aile serveti beş kat artmıştı, ama aslında Basmacı soyadından anlaşılacağı gibi üç kuşaktan beri tekstil işinden zengindi bizimkiler” (Pamuk, 2018d, s.20).

Romanda yazar Doğu-Batı, zengin-fakir gibi birbirine zıt izlekleri ustalıkla işler. Orhan Pamuk, kitabında İstanbul'u sadece bir yönüyle ele almaz. Zengin semtlerin yanında gecekonduculardan oluşan fakir semtleri de ele alır. Yazar, Kemal-Füsün aşkı üzerinden Doğu'yla Batı'yı, modernizm ile geleneği, zenginlikle fakirliği aynı potada ustalıkla eritir. Kemal, Füsün'a olan aşkıdan dolayı kenar mahalleleri mesken edinir.

Hatta daha da ileri giderek ailesinin içinde yaşadığı şatafatlı hayatı eleştirir. İstanbul'un gecekondulu mahalleleri bile artık ona güzel görünür. Hatta aşağıda şehrin ışıkları Haliç'in üzerinde yansıyor; Kasımpaşa, gecekondular, yoksul mahalleleri bile güzel gözükiyordu" (Pamuk, 2018, s.37) diyen Kemal'in içi, Füsün'a olan aşkıdan dolayı sevinçle doludur. Öyle ki yıllar önce bir bayram günü, Füsün daha on iki yaşında bir çocukken arabayla şehirde yaptıkları gezintiyi şu cümlelerle hatırlar:

"Fatih'ten Edirnekapı'ya, oradan sağa sapıp surlar boyunca aşağıya Haliç'e inişimizi çok iyi hatırlıyorum. Kenar mahallelerden geçerken, yıkıntılar hâlindeki şehir surları boyunca ilerlerken, arabaya yerleşen sessizlik uzun bir süre bozulmadı. Sur aralarındaki bostanlarda, imalathâneler ve derme çatma atölyelerin çöpleri, boş variller ve atıklar içindeki arsalarda, tek tük kesilmiş kurbanları, bir kenarda yüzülmüş kurban derilerini, iç organları, boynuzları görüyorduk, ama yoksul mahallelerde, boyası dökülmüş ahşap evler arasında bayramın kurbanı değil, neşesi nedense daha çok hissediliyordu. Füsün ile birlikte atlıkarıncalı, salıncaklı bir bayram yerine, bayram paralarıyla macun alan çocuklara ve otobüslerin alınlarına boynuz gibi takılmış küçük Türk bayraklarına, yıllar sonra kartpostallarını, fotoğraflarını tutkuyla biriktireceğim bütün bu manzaralara iyimserlikle baktığımızı hatırlıyorum" (Pamuk, 2018, s.45).

Füsün'a tutku derecesinde bağlanan Kemal, Sibel gibi iyi bir eğitim almış, güzel, zengin bir aile kızını, evliliğin arifesinde terk etmekle kalmamış ailesinin yaşadığı o debdebeli hayata da sırtını dönmüştür. Gün geçtikçe zengin semtlerden ve bu semtlerin insanlarından uzaklaşan Kemal, Füsün'un hayaletinin peşinden İstanbul'un neredeyse bütün fakir semtlerini dolaşır. Kemal'in İstanbul'da yaptığı bu gezintiler romanda şöyle anlatılır:

"Bütün İstanbul'u mahalle mahalle, sokak sokak gözden geçirdiğim o gezintileri, yıllar sonra çok mutlu saatler olarak hatırlayacağım hiç gelmezdi aklıma. Füsün'un hayaleti, Vefa, Zeyrek, Fatih, Kocamustafapaşa gibi ücra ve yoksul mahallelerde karşıma çıkmaya başladığı için Haliç'in öte yakasına geçiyor, şehrin eski mahallelerine gidiyordum. Parke taşı kaplı çukurlu dar sokaklarda tatlı tatlı sallanan arabayı elimde sigara sürerken, bir köşeden Füsün'un hayaleti bir anda karşıma çıkınca, hemen durup park eder ve onun yaşamakta olduğu bu güzel ve yoksul semte derin bir sevgi duyardım. Başörtülü yorgun teyzelerin, mahallenin hayaletlerinin peşine düşmüş yabancıları dikkatle süzen bıçkın delikanlıların ve kahvehanelerde gazete

okuyarak pinekleyen işsizlerle ihtiyarların soluk alıp verdiği kömür dumanı kokan bu sokakları, bütün aşkımla kutsardım” (Pamuk, 2018, s.198).

Füsun’a duyduğu aşktan dolayı İstanbul’un kenar mahallelerini mesken edinen Kemal’in içinde bu bulunduğu ruh hâlini yine onun anlatımlarından öğreniyoruz:

“Dumanlı kafayla, Fatih’in, Karagümrük’ün, Balat’ın arka sokaklarında saatlerce yürür, açık perdeler arasından ev içlerini, akşam yemeğini yiyen ailelerin mutluluğunu seyreder, sık sık ‘Füsun şuralarda bir yerde’ duygusuna kapılır, kendimi iyi hissederdim. Bazen bu sokaklarda kendimi bu kadar iyi hissetmemin nedeninin, Füsun’a yakınlık değil, başka bir şey olduğunu sezerdim. Bu kenar mahallelerde, arsalarda, parke taşı kaplı çamurlu sokaklarda, arabalar, çöp tenekeleri ve kaldırımlar arasında, sokak lambalarının ışığında, yan patlak bir topla futbol oynayan çocuklarda hayatın özünü görebildiğimi hissederdim. Babamın büyüyen işleri, fabrikaları, zenginleşme ve bu zenginliğe uygun itibarlı bir ‘Avrupaî’ hayat yaşama zorunluluğu, sanki beni hayatın basit ve temel yanlarından uzaklaştırmıştı da, şimdi bu arka sokaklarda hayatımın kayıp merkezini arıyordum” (Pamuk, 2018, s.200).

Kemal, bu ifadelerle Füsun’a olan aşkında ne kadar kararlı olduğunu anlatmaya çalışır.

Yoksulluk temasının işlendiği bir diğer roman da *Kafamda Bir Tuhaflık*’tır. Kentler, sınıf farklılıklarının belirgin olduğu mekânlardır. Özellikle kırsal alandan gelip şehre yerleşen ve burada yaşamını sürdürmeye çalışan insanlar, kent yaşamına uyum sağlayabilmek için büyük sıkıntılar çekerler. Köyden gelen insanlar, kentin kenarlarına yaptıkları gecekonduyla kendilerine bir yaşam alanı oluşturmaya çalışır, başta tepkiyle karşılaşan bu insanların sayısı arttıkça, resmi bir hüviyete bürünürlerdi. Sosyo-ekonomik seviyesi düşük olan bu insanlar, şehirde var olabilmek için çeşitli işlerde ucuz iş gücü olarak kullanılırdı. *Kafamda Bir Tuhaflık* adlı romanda yazar, roman boyunca kitabın kahramanı Mevlut’un şahsında bu yoksul insan tipinin, kente geliş macerasını ve kentte yaşayabilmek için çektiği sıkıntıları ele alır. Yoksulluk ve sefaletten kurtulmak umuduyla köyünü bırakıp şehre gelen Mevlut’un babası, bir süre sonra oğlunu da yanına alır. Şehrin kenarında çevirdikleri bir arsaya yaptıkları bir gecekonduya yaşayan baba-oğul, geçimlerini sağlayabilmek için sokak satıcılığı yapar. Orhan Pamuk, Mevlut tiplmesiyle şaşaalı kentlerin öbür yüzünü anlatır. Mevlut, İstanbul’a babasının yanına ilk geldiği yıllarda İstanbul, modern bir kent görünümünden oldukça uzaktır. Sokak satıcıları, satacakları ürünleri çok da yüksek olmayan binalardan sarkıtılan sepetlere koyardı. O dönemde oldukça yaygın olan “sepetle alış veriş, apartman binalarında

asansörlerin ve kapı zilleriyle otomatiklerin olmadığı ve İstanbul’da beş altı kattan yüksek binaların nadiren yapıldığı eski zamanların usulü” (Pamuk, 2014, s.28) olup, Mevlut’un çocukluğuna ait olan bu hatıralar, sık sık gözlerinin önünden geçer. Bu hatıralarla avunan Mevlut’un yaşadığı İstanbul, kısa süre içerisinde büyük bir değişim geçirir. Romanda İstanbul’un geçirdiği bu değişim şu şekilde anlatılır:

“...Bu yirmi beş yılda İstanbul o kadar değişmişti ki bu ilk hatıralar Mevlut’a masal gibi geliyordu şimdi. Şehre ilk geldiğinde neredeyse hepsi parke taşı kaplı olan sokaklar şimdi asfaltla kaplanmıştı. Şehrin büyük bir kısmını oluşturan, bahçeler içindeki üç katlı evlerin çoğu yıkılmış, yerlerine üst katlarında yaşayanların sokaktan geçen bir satıcının sesini işitmeyeceği yüksek apartmanlar dikilmişti. Radyoların yerini geceleri sürekli açık olan ve gürültüsüyle bozacının sesini işitilmez kılan televizyonlar almıştı. Sokaklardaki boz ve solgun kıyafetli sessiz ve ezik insanlar gitmiş, yerlerine gürültücü, hareketli ve iddialı kalabalıklar gelmişti. Mevlut bu büyük değişimin boyutunu her gün birazcık yaşadığı için anında fark etmemiş ve kimileri gibi İstanbul değişiyor diye hiç kederlenmemişti. Ama bu muazzam değişikliğe hep ayak uydurmak istemiş, hep iyi karşılanacağı, sevileceği mahallelere gitmiş” (Pamuk, 2014, s.28-29).

Kentler, zengin, orta hâlli ve yoksul insanların iç içe yaşadığı mekânlardır. Romanda sınıf farklılıklarına ve bu sınıfların siyasi tercihlerine de değinilmektedir. Yoksul insanların, oylarını kendilerine yakın hissettikleri “dinci partilere” (Pamuk, 2014, s.329) verdikleri söylenerek yoksullukla dindarlık ve siyasi tercih arasında bir ilişkiden söz edilir. Mevlut gibi pek çok fakir insan, belediye seçimlerinde oylarını dinci partinin adayına vermişlerdir.

Romanın kahramanı Mevlut, fakir bir ailenin çocuğudur. Köyde geçinme imkânları kalmayınca babası çalışıp para kazanmak için İstanbul’a gelir ve arkasından Mevlut’u da yanına alarak ev dedikleri derme çatma bir gecekonduda yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar. Sokak satıcılığı yapan baba-oğulun kaldıkları evle ilgili romanda şu değerkendirmeler yapılır:

“Ev bir gecekonduydu. Babası bu kelimeyi bu yerin ıkkılığına, sefaletine öfkeliendiği zaman kullanıyor, öfkeli değilse -ki bu çok seyrekti- buraya Mevlut’un da hissettiği bir şefkatle daha çok ‘ev’ diyordu. Bu şefkat Mevlut’a burada bir gün bu dünyada sahip olacakları ölümsüz evden bir şeyler olduğu yanılsamasını veriyordu; ama buna inanmak zordu. Gecekondu büyükçe bir odaydı. Bir de bitişikte, ortasında bir çukur olan hela vardı. Helanın camsız

küçük penceresinden geceleri uzak mahallelerinin köpeklerinin kavgaları ve ulumaları işitilir” (Pamuk, 2014, s.52).

Günümüz dünyasında yoksulluk, gittikçe artan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksul insan denince aklımıza sadece işsiz insanlar gelmemelidir. Zira kırsal alanda olsun kentte olsun çalışan pek çok insan da yoksulluk sınırında yaşamak zorunda kalmaktadır. Tarihte modern kentlerin doğuşuyla beraber kırsal alandan kentlere doğru yaşanan yoğun göç dalgası, işsizlik ve yoksulluğu daha da karmaşık bir hâle sokmuştur. Sahip olduğu her şeyi satarak büyük umutlarla kente gelen insanların çoğu, şehirde umduğunu bulamamış ve ucuz iş gücü olmaktan kurtulamamıştır. Kent kültürüne yabancı olan bu yoksul insanlar, bir taraftan şehirde yaşayabilmek için mücadele verirken bir taraftan da dışlanmanın ve ötekileştirmenin oluşturduğu baskıdan kurtulmaya çalışmaktadırlar. Şehrin merkezinde kendilerine yer bulamayan bu alt sınıf mensupları, kentin kenarına kaçak yollarla yaptıkları derme çatma yapılarda yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Böylece yoksulluk belli semtlerde yoğunlaşır ve bu durum beraberinde aynı kentlerdeki semtler arasında büyük farklılıkların oluşmasına sebep olur. Yoksul insanların yaşadığı semtler ile asıl şehrin kendisi âdeta bütünleşememiş iki farklı mekân gibi görünür:

“Babasının Mevlut’u çıkardığı Kültepe’nin en yüksek noktasında eski bir çöp yakma fırınının kalıntıları ve tepeye adını veren külleri vardı. Buradan gecekondularla hızla kaplanmakta olan diğer tepeler (Duttepe, Kuştepe, Esentepe, Gültepe, Harmantepe, Seyrantepe, Oktepe vs.), şehrin en büyük mezarlığı (Zincirlikuyu), irili ufaklı pek çok fabrika, araba tamirhaneleri, atölyeler, depolar, ilaç ve ampul fabrikaları ve uzaklarda şehrin hayaletimsi gölgesi, yüksek binaları ve minareleri gözüktüyordu. Şehrin kendisi, babasıyla sabahları yoğurt ve akşamları boza sattığı ve okula gittiği mahalleler uzaklarda, esrarengiz birer leke gibiydiler” (Pamuk, 2014, s.55).

Uzaktan şehre bakıp efkârlanan bu insanlar, oldukça zor şartlar altında yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar. Gecekondu mahallelerinde yaşayan insanların çoğu, elektrik hattına bağlanmış kaçak bağlantılarla bu ihtiyaçlarını karşılarlar. Yaşadıkları hayatın zorluklarını Mevlut’un babası Mustafa Efendi şu cümlelerle ifade eder:

“Bizim buradaki hayatımızın ne çetin geçtiğini anlasın diye Kültepe ve karşıdaki Duttepe hariç diğer tepelerin hiçbirinde hâlâ resmen elektrik olmadığını anlattım oğluma. Amcasıyla altı yıl önce biz buralara ilk geldiğimizde hiçbir yerde elektrik, su, lağım tesisatı olmadığını söyledim. Parmağımla diğer tepeleri işaret ederek Osmanlı padişahlarının avlandığı ve

askerlerin atış talimi yaptığı düzlüğü; Arnavutların çilek ve çiçek yetiştirdiği seraları; Kâğıthane’de yaşayanların işlettiği mandırayı; 1912’de Balkan Harbi sırasında çıkan tifüs salgınında ölen askerlerin kireçlenip gömülen cesetlerinin yer aldığı beyaz mezarlığı gösterdim ki oğluma, İstanbul’un cıvıl cıvıl renkli hayatına kanıp hayatın kolay olduğunu sanmasın” (Pamuk, 2014, s.56).

Yazar, kente entegre olmaya çalışan bu insan tipini, romanın kahramanı Mevlut’un şahsında sembolize etmeye çalışır. Bir iş bulma umuduyla İstanbul’a göç edip gelenlerin çoğunu erkekler oluşturmaktaydı. Buralara uzaklardan gelip yerleşen bu insanların yegâne derdi şehirde bir iş bulmak ve bu sayede burada yaşamaktır. Bu amaçla “...Kültepe’ye, Duttepe’ye, Konya’dan, Kastamonu’dan, Gümüşhane’den gelenlerin çoğu ya Mevlut’un babası gibi karılarını ve çocuklarını köyde bırakmışlardı ya da köyde evlenemeyecek, işsiz güçsüz, malsız mülksüz bekâr” (Pamuk, 2014, s.57) erkeklerden oluşuyordu.

Büyük kentlerde yaşayan insanları bekleyen sorunların başında işsizlik gelmektedir. Kırsal alandan göç yoluyla metropollere gelen insanların çoğu herhangi bir vasma sahip olmadıkları için işsiz kalabilmektedir. Şehrin gecekondu mahallelerinde yaşayan ve çalışacakları düzenli bir işleri olmayan gençler, bir işte çalışırım umuduyla işçi pazarlarına gider orada beklerlerdi. Romanda işsiz gençlerin işçi pazarındaki bu bekleyişi şu cümlelerle anlatılır:

“Her sabah saat sekizde Mecidiyeköy’ün girişindeki boş bir arsada işçi pazarı kuruluyordu. Köyden geldikten hemen sonra bir atölyede bir süre çalıştırılıp, sigortalanmak istenmediği için işlerinden atılmış vasıfsız işçiler, ne iş olursa yaparım deyip tepelerin birinde yaşayan akrabalarının evine sığınanlar gelirdi buraya. Bir işleri olmadığı için utançla yaşayan gençler, bir işte düzenli çalışmayı başaramayan huysuz ve beceriksizler sabahları bu arsaya gider, şehrin her yerinden kamyonetleriyle gelen iş sahiplerini sigara içerek beklerlerdi. Kahvelerde vakit öldüren gençler arasında da günübirlik işler için şehrin uzak köşelerine gidip para kazanan ve kazandıklarıyla övünenler vardı; ama Mevlut yoğurt satarak onların bir günde kazandığına yakın bir parayı yarım günde toparlıyordu” (Pamuk, 2014, s.131).

Çocukluğundan beri babasıyla beraber İstanbul sokaklarında seyyar satıcılık yaparak geçimini sağlayan Mevlut, çok ve düzenli olmasa da bir gelire sahiptir. O yüzden birileri kendisini de işe götürür umuduyla bu kahvelerde pek oturmazdı. Buna rağmen Mevlut, sırf bu kahvelere gelip oturan gençlere takılmak istediği için birkaç defa onlarla beraber gidip bu pazarda beklemişti.

Kırmızı Saçlı Kadın romanında da yazar yoksulluk temasına değinir. Romanın kahramanı “küçük bey” Cem, bir eczacının çocuğudur. İlk çocukluk yıllarında maddi yönden çok sıkıntı yaşamayan Cem, babasının bir gün ansızın kendilerini terk etmesiyle zor günler geçirir ve annesiyle hayata tutunmaya çalışır. Üniversite okuma hayalleri kuran Cem, dersane masrafları için birkaç yerde çalışmak zorunda kalır. En son, yevmiyesi iyidir diye bir kuyu ustasına çırak olur. Cem, kuyu ustasının içinde bulundukları kötü durumu bilmesini istememekte, kendisine “küçük bey” diye seslenen ustasının kendisini iğnelediğini düşünüp üzülmemektedir. Cem’in bu durumunu yazar romanda şöyle anlatır:

“Babamın bizi bıraktığını, bu yüzden annemle parasız kaldığımızı biliyor muydu? Mahmut Usta yoksullukla savaşıarak geçen çocukluğundan her bahsedişinde bunu kendime sorardım. Bazan eczane sahibi bir ailenin ‘küçük beyi’yken, zor duruma düşüp kuyucu çıraklığı ettiğim, yani kibar çocuğu olduğum için beni iğneliyor diye alınganlıkla düşünürdüm” (Pamuk, 2016, s.35).

Daha sonra inşaat sektörüne el atan ve maddi yönden iyi bir seviyeye gelen Cem Bey, romanda “Bazan da kaldırım boyunca yürüyen yoksullara, gençlere, satıcılara, değnekçilere gözüm takılır, artık zengin ve orta yaşlı olduğumu, daha da önemlisi bu duruma alıştığımı düşünürdüm” (Pamuk, 2016, s.125) diyerek çocukluk yıllarında çektiği sıkıntılardan sonra ulaştığı refah seviyesinden duyduğu memnuniyeti dile getirir.

Kentlerdeki yoksulluğu yansıtan en önemli göstergelerin başında kuşkusuz gecekondulaşma gelmektedir. Gecekondu ve kent içindeki yoksul mahalleler, sosyal dışlanmanın en yoğun yaşandığı mekânlardır. Kentle entegrasyonunu tam olarak tamamlayamamış olan gecekondu mahalleleri, özellikle 1950’li yıllardan sonra köyden kente olan yoğun göçün bir sonucu olarak ortaya çıkan mekânlardır. 1950’li yıllarda nüfusun sadece dörtte biri şehirlerde yaşarken günümüzde bu oran oldukça yükselmiştir. Köyden göç edip gelen bu insanlar, şehrin etrafına -çoğu hazine arazilerine- kaçak olarak inşa ettikleri bu yapılarda yaşam mücadelesi vermişler ve büyümekte olan sanayiye ucuz iş gücü olmaktan kurtulamamışlardır.

Orhan Pamuk, eserlerinde yoksulluk temasını sebepleri ve sonuçları bağlamında ele alarak yoksulluğu ortaya çıkaran sebepleri ve bu yoksulluk neticesinde insanların çektikleri sıkıntıları ustalıkla yansıtır. Yoksulluk, tarihsel ve toplumsal bir gerçeklik olmakla beraber, aynı zamanda mücadele edilmesi gereken de bir olgudur. Romanlarda karşımıza çıkan yoksulların genelde kırsal alandan göç yoluyla şehre gelen insanlar olduğunu görürüz. Kentin kenar mahallelerinde hayata tutunmaya çalışan bu insanların

ortak amacı, kentte rahat bir yaşam sürmektir. Romanlarında yoksulluk temasını genellikle İstanbul özelinde ele alan Pamuk, *Kar* romanında yoksul bir kentin hikâyesini anlatır. Kars'ın Türkiye'den kopukluğuna ve sefaletine vurgu yapan yazar, Karşlıların çaresizlikten burada yaşamak zorunda kaldıklarını ifade eder. Pamuk, İstanbul'un gecekondu mahallelerinde hayat mücadelesi veren yoksul insanların dramını *Kafamda Bir Tuhaflık* romanının kahramanı Mevlut'un şahsında yansıtmaya çalışır. Büyük umutlarla şehre gelen Mevlut, birçok işte çalışmasına rağmen maddi anlamda umduğunu bulamaz ve yoksulluk sıfatından kurtulamaz. Pamuk'un romanlarında roman boyunca yoksul kalan tiplerin yanında başta yoksulken daha sonra varlıklı bir hâle gelen tipler görmek de mümkündür. *Kırmızı Saçlı Kadın* romanının kahramanı Cem buna örnek verilebilir. Babasının kendilerini terk etmesiyle annesiyle beraber zor günler yaşayan Cem bir süre, gecekondu mahallelerinde kuyu kazarak geçimini sağlayan Mahmut Usta'ya çıraklık yapar. Daha sonra bir şirket kuran Cem kısa sürede çok zengin bir iş adamı olur.

3.7. Kent ve Din

Din, insanlıkla beraber var olmuş ve insan hayatını sürekli olarak etkilemiş bir olgudur. Hem bireyi hem de toplumu derinden etkileyen ve yönlendiren din kavramı, bireyin karşılaştığı sorunlara çözümler üreten ve bu çözüm yollarıyla da onu rahatlatan bir özelliğe sahiptir. İnsanoğlu, maddi ve manevi olarak rahat bir yaşam arzular ve sürekli mutlu olmaya çalışır. Hayatta karşılaştığı sorunların üstesinden gelemediği durumlarda sığınacağı yegâne liman dindir. Din, insanı bütün yönleriyle çepeçevre kuşatan, onun aklına, kalbine, vicdanına sirayet eden bir kurumdur.

İnsanlık tarihi boyunca birey ve toplumların hayatında önemli bir işlevi olan din kavramı, çok farklı şekillerde tanımlanmıştır. Din kavramı üzerinde araştırma yapan her disipliner sistem, kendi sistemine göre bir tanım oluşturma ve bu tanımları ön plana çıkarma gayreti içerisinde olmuştur. Bu da bazı yönlerden benzer, bazı yönlerden ise farklı ve zaman zaman çelişen birtakım tanımların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Bayyigit, 1989, s.9). Bu durum dinin tanımlanmasındaki zorluğu gözler önüne serer. Dinin tanımlanmasının zorluğuna işaret eden Hökelekli'ye göre bu zorluğun iki temel sebebi vardır. Birincisi dinin çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahip olması ve insan hayatının her boyutunda yer almasıdır. İkincisi de dini ele alan bilim adamlarının onu tanımlarken kendi kişisel anlayış ve eğilimlerini merkeze almalarındandır (Akbaba, 2017, s.57).

Türk Dil Kurumu sözlüğüne bakıldığında din kavramının: “Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir

kurum, diyanet” ve “Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen” (TDK, 1998, s.592) şeklinde tanımlandığı görülür. Toplumbilim terimleri sözlüğünde ise din, “1-İnsanların anlayamadıkları, karşısında güçsüz kaldıkları doğa ve toplum olaylarını, tasarladıkları doğaüstü, gizemsel nitelikli güçlerle açıklamaya yönelmeleri olgusu. 2-Bu nitelikteki tasarımların kurallar, kurumlar, törenler ve simgeler biçiminde örgütlenmesini sağlayan düzen” (Ozankaya, 1975, s.34) olarak tarif edilmektedir. Râgıb El-İsfahani de dinin anlamını, “itaat ve ceza” olarak (Ragıp El-İsfahani, 1986, s.253) belirtir. Din ile ilgili tanımlar bunlarla sınırlı olmayıp bu konuyla ilgi birbirinden ilginç tanımlamalar yapılmıştır. Bunlar içerisinde “Otto ve Eliade’ın korkutucu ve büyüleyici bir sır olan kutsalın tecrübesi” (Yapıcı, 2007, s.10) tanımı en ilginç ve popüler tanımlardan birisidir.

İlahiyatçıların yaptıkları din tanımlarına bakıldığında, bu tanımlar arasında ufak tefek farklılıklar olmasına rağmen bu tanımların hepsinin Kur’an’dan kaynaklandığı görülecektir. Genelde üzerinde mutabık kalınan tanım şu şekildedir: “İnsanları, iyiliğe yöneltmek için, yüce Allah’ın, peygamberleri vasıtasıyla bildirdiği emirler ve hükümlerdir. Bu emir ve hükümler insanı hem bu dünyada hem de ahirette mutlu etmektedir” (Ateş, 1988, s.9). İlahiyatçıların dışında farklı disiplinlerle uğraşan insanlar da din tanımları yapmış olup herbiri kendi penceresinden olaya bakarak bir tanım geliştirmiştir diyebiliriz.

Din kavramı insanlıkla yaşıt bir kavram olup, dinin etkisinin olmadığı tarihin hiçbir dönemi olmamıştır. Bu bakımdan denebilir ki din kavramı, insanlık tarihi boyunca bireylerin ve toplumların hayatını derinden etkileyen bir vakıa olarak varlığını sürdürmüştür. Bu durum dinin insan hayatındaki yerini ve taşıdığı önemi ortaya koyması açısından önemlidir. Bütün bunlar dinin, insanla birlikte var olduğuna ve toplumsal bir gerçeklik olarak yaşamaya devam edeceğine ve toplumların hiçbir zaman dinden soyutlanamayacağına işaret etmektedir (Akbaba, 2017, s.57).

Din kurumunun günümüz modern toplumlarındaki karşılığına bakıldığında öncelikle modern toplumun ne olduğu sorusu, cevap bekleyen bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Batı uygarlığında Endüstri Devrimi ya da kapitalizmin doğuşu ve teknolojinin gelişimiyle birlikte ortaya çıkıp, bir akılcılık ve bireycilik felsefesine dayanan ve bu yönüyle de durağan ve muhafazakâr olan kapitalizm öncesi üretim tarzlarına bağlı geleneksel toplumun karşısında yer alan toplum türü olarak tarif edebileceğimiz modern toplum; bireylerin örgütlenme biçimlerinin güçlü olduğu, kalabalık insan yığınlarına rağmen insanların yalnızlaştığı, kentleşmenin ileri düzeyde olduğu, insanların değişim ve gelişime açık olduğu, sivil toplum örgütlerinin

etkinliğinin arttığı, toplumda çoğulculuğun ve çok sesliliğin esas alındığı bir toplum modelini ifade eder. Modern toplumlarda, sürekli olarak bir üretme ve keşfetme arzusuna bağlı olarak çok hızlı bir toplumsal değişim yaşanmaktadır. Modern toplumda bireyler, kendi çıkarlarının peşinde koşmaya ve pragmatist düşünmeye özendirilerek kazanımlarını muhafaza etme gayreti içerisine girerler.

Modern toplumlardaki din olgusu, zaman içerisinde diğer bazı değerler gibi değişime uğramıştır. Modern yaşantının insana sunduğu imkânlar, bireylerde rehabetin oluşmasına, seküler bir yaşam tarzının insanları kuşatmasına sebep olmuştur. Din olgusu, sadece mabedlerde belli ritüellerle kendisini gösteren bir kavram olmaktan ziyade, hayatın bütün alanlarını kuşatan bir olgudur. Modern toplumlarda da dinin etkinlik alanının geniş olduğunu söyleyebiliriz. Modern toplumda din; aile bireyleri arasındaki ilişkiler, eğitim, sağlık, spor, kültürel faaliyetler gibi pek çok alanı içine almaktadır. Bugün din adına kurulan, dini temsil eden ve adına cemaat dediğimiz sosyolojik yapılar, hayatın pek çok alanında türlü faaliyetler yürütmekte ve bu anlamda sahip oldukları okul, sağlık kuruluşu, basın yayın organı gibi kurum veya kuruluşlarda yürüttükleri faaliyetlerle sosyal yaşamda söz sahibi olmaya çalışmaktadırlar. Büyük kentlerde etkisi gittikçe artan bu dinî yapılar, yürüttükleri faaliyetlerle bireyler için manevi hazzı ulaşma vasıtası da olurlar.

Toplumlar üzerindeki bunca etkisine rağmen modern toplumlarda din olgusu, özellikle sanayileşme ve kentleşmenin etkisiyle ikinci plana itilen, toplumsal karşılığı çok da olmayan bir kimlikle karşımıza çıkar. Sanayileşme sonrası toplum yapısında meydana gelen hızlı değişim, dinî referansların yavaş yavaş terk edilmesi sonucunu doğurur. Modern kent yaşamının insanlara dayattığı tüketim ve israf kültürü de dinî değerlere taban tabana zıttır. Kırsal yerleşmelerde insanların dinî değerlere bağlılığı ve dini yaşama gayreti modern kentlere göre daha fazladır.

Psikoloji bilimi ile din arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Psikoloji, davranışları ve zihinsel süreçleri inceleyen bir bilim dalıdır. Yani bir yönüyle insanın yaptığı her şey bu tanımın içine girer. Psikoloji, sadece insanın davranışlarını incelemekle kalmaz bunun yanında onun düşünme, hissetme gibi duygularını da anlamlandırmaya çalışır. Psikoloji bilimi gibi din de merkeze insanı, onun eylem ve davranışlarını alır. Zira insanın kişilik yapısının çözümlenmesinde başat role sahip olan “id” kavramıyla “nefs” kavramları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Din olgusu, hayatın bütün alanlarına sirayet eden ve insan davranışlarını yönlendiren etkenlerin başında gelir. Temel insan davranışlarını şekillendiren faktörlerin başında gelen din, insanlık tarihi boyunca bireysel ve toplumsal ilişkileri düzenleyen ve insan türünün bu

uzun yolculuğunda ona rehberlik eden bir görev üstlenmiştir. Bu yönüyle “o bir denge mekanizmasıdır. İnsanların içsel yaşantılarındaki ahengin ve davranışlarının şekil ve yönünü tespit eder. Hayatı anlamlandırır. Bu öneminden dolayı hep üzerinde durulan, incelemeler yapılan, kafa yorulan bir alan olmuştur. Özellikle psikoloji bilimi konuyla yakından ilgilenmiş dinin muhteviyatını araştırmaya...” (Akbaba, 2017, s.58) ve bu alanda sıkça sorulan sorulara cevaplar bulmaya çalışmıştır. Bilhassa modern Psikoloji, dine her zaman yakın ilgi göstermiş, inanç ve inancın insan üzerindeki yansımalarını, yakından takip etmiştir. İlk dönemlerden beri araştırma konusu olan Allah inancı ile bu inancın insanlar üzerindeki etkisi, günümüzde de Psikolojinin özellikle din psikolojisinin araştırma konularındandır.

Psikoloji, insanlık tarihi kadar eski bir bilim dalıyken psikoloji tarihini, Freud’un öncülük ettiği modern Psikolojiyle başlatan bir anlayış bulunmaktadır. Psikolojiyi dar kalıplara sıkıştıran bu anlayış, bilimsel gerçeklikten uzak ve zorlama bir anlayıştır. Bu görüşü benimseyenlere göre din mefhumu insanlık için bir ihtiyaç olmaktan öte insan türünün yakalandığı bir saplantı, bir hastalık hâlidir. Bu anlayışın temelinde Freud vardır ve “Freud’a göre din, eğitilmiş insanın gerçeğe karşılaştığında aşmak mecburiyetinde olduğu hastalıklı bir durum olup sosyal bir nevroz hâlidir. Ancak bu nevroz hâli zamanla giderilebilen ve hastada tedavi edilebilen bir durumdur. Dinî ritüel ve pratikler de nevrozlu insanların davranışlarına benzer. Dolayısıyla bu sosyal nevroz hâlinden kurtulmak gerekir. Ona göre din bir korunma ve kaçış vasıtası olup duyarlarla algılanır ve güdülerin bastırılmasıyla ortaya çıkar. Freud, değişik şekillerdeki ilahların aslında yüceltilmiş birer baba figürü olduğunu söyleyerek dine indirgemeci bir bakış tarzıyla yaklaşmakta” (Akbaba, 2017, s.58) ve geleneksel din anlayışını inkâr etmektedir.

Freud’un aksine Jung, dine farklı bir perspektiften yaklaşır. Freud, dinin sosyal bir nevroz hâli olduğunu söylerken “Jung’a göre ise dinin yokluğu yetişkin bir insandaki psikolojik düzensizliklerin ana sebebi olup din, özel bir zihin hâlidir. Din, nevrozların iyileştirilmesinde önemli bir etkidir (Jung, 1993, s.20) ve insan için elzemdir. Dinin birey için önemine değinen ve insandaki davranış bozukluklarını maneviyat eksikliğine bağlayan “Jung’a göre, insan davranışlarını araştırma konusu yapan ve davranışları açıklamaya çalışan herhangi bir teori eğer açıklamalarında ve değerlendirmelerinde insanın manevi yönüne temas etmiyorsa eksiktir” (Akbaba, 2017, s.58) ve temelden yanlıştır.

Dini, kişilik teorisi çerçevesinde yorumlayan, onu bazen bebeklik arzularının tatmini, bazen saplantı bazen de yanılısma olarak yorumlayan Freud’a göre Tanrı

inancının psikolojik kaynağı, çocuğun anne ve babasıyla yaşadığı çatışmaların daha sonraki yıllarda ortaya çıkan sürekli tekrarında gizlidir. Ona göre din de insanoğlunun ürettiği diğer kültürel değerler gibi bir değerdir.

Dinin kaynağı ve gerekliliği konusunda Freud'dan farklı düşünen "Erich Fromm'a göre her insan, hayatını adayacak, davranışlarını yönlendirecek bir sisteme veya nesneye ihtiyaç duyar. İnsanlar bir şekilde olumlu ya da olumsuz herhangi bir din veya dünya görüşünden birine ihtiyaç duyarlar ve ona bağlanırlar. Bu durum dinin varoluşsal bir ihtiyaç olduğunu ve bu ihtiyacın giderilmesi gerektiğini göstermektedir. İhtiyacın giderilememesi ya da eksik giderilmesi ruhsal bir hastalığa sebep olabilir. Bu ihtiyacın giderilme yolu tapınmadır. Ancak bu tapınma ihtiyacı giderilirken din, yüksek insani değerleri geliştirmeye imkân veren bir tarzda..." (Akbaba, 2017, s.59) sunulmalıdır.

Din olgusu, Psikoloji bilimi kadar Sosyoloji bilimiyle de yakından ilişkilidir. Zira insanlık tarihi kadar eski olan din olgusu, hemen her dönemde sosyolojinin çalışma alanı olan toplumlar üzerinde etkisini hissettirmiş, temel insan davranışlarını ve toplum yapısını şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. Böylece din, bireysel anlamda bir inanç ve tapınma eylemiyle sınırlı kalmamış, tarih boyunca toplumsal yapıyı şekillendirme görevini de yerine getirmiş, insanların tanışıp kaynaşması ve dayanışmasında önemli roller üstlenmiştir. Sosyal hayata olumlu katkılarda bulunan din, bazen de kargaşaların, çatışmaların ve yüzyıllar boyu süren büyük savaşların sebebi olmuştur.

Tarih boyunca inanan pek çok insan olduğu gibi inanmayanlar da olagelmıştır. Ama tarihin hiçbir döneminde bütün insanların inançsız olduğu bir evre yaşanmamıştır. Nitekim eski Yunan Filozofu Plutargue, dünyayı dolaşınız, duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız; fakat mabedsiz ve mabudsuz bir şehir bulamayacaksınız diyerek bu duruma dikkat çeker (Kahraman, 1984, s.14).

Din, bireysel ve toplumsal yönleri bulunan çok yönlü bir olgudur. Din, bir taraftan Allah ile kul arasındaki ilişkileri düzenlerken bir taraftan da insanların birbirlerine karşı olan görev ve sorumluluklarını düzenler. Sosyal bir varlık olan insanın, kendisini sosyal hayattan soyutlayarak hayatını tek başına sürdürmesi imkânsızdır ve bunu din de istemez. Bütün bunlar dinin sosyoloji bilimiyle olan yakın ilişkisini ortaya koyan verilerdir ve sosyolojik açıdan dinin ele alınmasını ve tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır.

Din kavramı sadece bir tapınma eyleminden ibaret olmayıp ahlak, inanç, ibadet ve muamelatı da içinde barındıran karmaşık bir sistemdir. Toplumsal ilişkileri

düzenlemek ve sosyal bütünleşmeyi sağlamak gibi bir misyonu da olan din olgusunun, bu anlamda sosyoloji bilimiyle ilişkisi inkâr edilemez. İster ilahi ister beşeri olsun bütün dinler, belli bir toplum içerisinde ortaya çıkmakta ve bu toplum içerisinde o topluma şekil vererek mevcudiyetini korumaktadır. Din olgusu her dönemde toplum içindeki varlığını korumuş ve içinde bulunduğu toplumlara yön vermiştir. Bu durum din-toplum ilişkisinin en bariz sonucu olup dinin sosyolojik yönüne işaret eder (Akbaba, 2017, s.61).

Dinin sosyolojik yönünden kastedilen mana, onun toplum hayatı üzerinde her zaman etkili olması ve toplumda meydana gelen hadiselerin çoğunda belirleyici bir role sahip olmasıdır. Tarih sahnesinde yer alan toplulukların hayatlarını derinden etkileyen hadiselerin birçoğunun temelinde din faktörünün bulunması, dinin toplumlar üzerindeki etkisine açık bir örnektir.

Batı dünyasında pek çok sosyolog, dini inceleme konusu yaparak onu anlamlandırmaya ve toplumsal yönüne ışık tutmaya çalışmıştır. Bu çalışmalar neticesinde din üzerine araştırma yapan sosyologların dinin iki boyutunu ön plana çıkardıkları görülür. Birincisi dinin tabiatüstü ve ilahi boyutu, ikincisi de birey ve toplum yaşamını derinden etkileyen toplumsal boyutu olup dinin özellikle ikinci yönü din-toplum ilişkisini ortaya koyması bakımından önemlidir. Yine din-toplum ilişkisini irdeleyen sosyologların ilmi metodlarla ortaya koydukları çalışmalar, İnsanları bireysel ve toplumsal anlamda etkileyen dinin toplumsal yönünün, toplumların kültür ve medeniyetinin şekillenmesinde daha etkili olduğu söylenebilir (Akbaba, 2017, s.62).

Türk edebiyatında çok işlenen konulardan birisi olan Batılılaşma çabası, Orhan Pamuk'un romanlarında da karşılık bulur. Pamuk, romanlarında geleneği temsil eden karakterlerin yanında Batılı yaşam tarzını benimseyen karakterlere de yer verir. Romanlarda Batılılaşma eğilimi gösteren kahramanların, çoğu zaman kendi değerlerine yabancılaştıkları, içinde yaşadıkları toplumun örf, âdet, gelenek, görenek hatta inancını sorgular hâle geldikleri görülür. Romanlarda Batılılaşma çabası içine giren bireylerin genelde kentte yaşayan ve belirli bir eğitim seviyesine sahip insanlar oldukları görülür. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanındaki Nusret, *Sessiz Ev* romanındaki Selahattin Darvinoğlu, Orhan Pamuk'un Batı hayranı olan ve kurtuluşu Batılı değerleri benimsemekte bulan karakterlerine verilebilecek örneklerdir. Bu karakterler, dine ve dinî değerlere karşı mesafeli duran, dinin, gelişimin önündeki en büyük engel olduğunu savunan tiplerdir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Batılılaşma çabalarının hız kazanmasıyla beraber bu anlayış toplumda kabul görmeye başlamış ve Batılılaşmanın Batı'nın değer ve normlarını alıp bütünüyle hayata tatbik etmek olduğu anlayışını benimseyen çevreler, gittikçe daha çok mevzi kazanmıştır.

Orhan Pamuk, Doğu-Batı çatışmasını romanlarında çok sık işleyen bir yazardır. Batı'nın ilerlemesi ve gelişmesi buna mukabil Doğu'nun içinde bulunduğu geri kalmışlık ve kararsızlık bu çatışmanın temelini oluşturur. Romanlardaki çatışma, Doğu ve Batı'yı temsil eden karakterler üzerinden verilmeye çalışılır. Bu karakterlere göre Batı, bilim ve aklı; Doğu ise inancı temsil etmektedir. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanındaki Nusret, Batı hayranı tipleri temsil etmektedir. Nusret'e göre Batı'nın gelişmesi ve ilerlemesinin temelinde akıl ve bilimi referans alması yatmaktadır. Doğu'nun geri kalmasının ve içinde bulunduğu donukluğunun sebebi de inancın gölgesine sığınmasıdır. İnançla bilimin birlikte bulunabileceğini ve aslında dinin, bilimi ve aklı kullanmayı teşvik ettiğini düşünmek dahi istemeyen bu aydın tipi, Batı'daki gelişmelere âdeta hayrandır. Hastalığından dolayı vefatı yakın olan Nusret'in, oğlunu, kardeşi Cevdet Bey'e teslim ederken söylediği şu sözler, bu aydın tipinin içinde bulunduğu durumu yansıtmayı açısından önemlidir:

“Şimdi yapmak istediğim tek şey Ziya'nın geleceğini güven altına almak. Senin yanında yaşarsa bu olur! Ama Haseki'de akrabaların, köyde annesinin yanında kalırsa onlar gibi Allah'a inanır, olmadık yalanları doğru sanır, herkes gibi uyuşuk biri olur, dünyayı anlayamaz. Zaten şimdiden onu kendilerine benzetmişler! Sabah bana Cennet'ten, meleklerden, cadılardan bahsetti. Bunlara inanıyor. Demin yaptığım cadı taklidini anlamadı. Ben oğlum böyle olsun istemiyorum, anlıyor musun Cevdet? Oğlum yalanlara inanmasın. Oğlum aklın ışığına, kendine inansın...” (Pamuk, 2018a, s.70).

Nusret'in bu sözlerinde dikkat çeken husus oğlunun köyde, annesinin yanında kalmasını istememesidir. Çünkü ona göre oğlu köyde kalırsa Allah'a inanacaktır. Hâlbuki oğlu aklı ve bilimi esas almalı, onun sahip olduğu fikirlere göre yetişmeli, bunun için de şehirde amcasının yanında kalmalıdır. Burada mekânla inanç arasında doğrudan bir bağlantı kurulmaya çalışılıyor. Nusret'e göre köy yaşamı, inancı beslerken şehir yaşamı bireylerle dinî değerler arasına mesafe koyabilmektedir.

Orhan Pamuk, *Sessiz Ev* adlı romanında muhafazakâr-materyalist dünya görüşü temasından hareketle, din konusunda roman kahramanları arasında yaşanan çatışmayı, ustaca anlatır. Romanda muhafazakâr cenahı temsil eden Fatma Hanım, dinî bilgisi çok iyi olmayan biridir. Geleneksel inanca sahip olan Fatma Hanım, roman boyunca bu inancını korumaya çalışan bir kimlikle karşımıza çıkar. Maddeyi esas alan ve deneysel olarak ispatlanamayan her türlü yaklaşımı reddeden Selahattin Bey'in bütün telkinlerine rağmen inancını muhafaza etmeyi başaran Fatma Hanım, toplum mühendisliğine

soyunan Batı hayranı bir doktor olan Eşi Selahattin Bey ile sürekli bir mücadele hâlinindedir.

Döneminin aydın tipini temsil eden Doktor Selahaddin, Batı'daki gelişmeleri yakından takip eder. Doğu'nun geri kalmışlığını ve Batı'nın Doğu'ya olan üstünlüğünü dine bağlayan Selahattin Bey'e göre Doğu, geri kalmışlıktan kurtulmak istiyorsa ayaklarındaki din prangasından kurtulmalıdır. Bu düşüncesini hayatına uygulamak isteyen materyalist doktor, inançlı olan eşi Fatma Hanım ile sürekli çatışmalar yaşar ve ona hakaret içeren şu sözleri söyler:

“...Herkes gibi senin de beynini yıkamışlar, ne Allah var, ne ahiret, öteki dünya bizi bu dünyada yola sokmak için uydurulmuş iğrenç bir yalandır, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için elimizde o skolastik saçmalardan başka bir kanıt kalmadı, yalnızca olgular ve şeyler vardır ve biz onları ve onların arasındaki ilişkileri bilebiliriz ve benim görevim bütün Doğu'ya Allah'ın olmadığını anlatmaktır” (Pamuk, 2012, s.68)

Sahip olduğu bu fikirleriyle bütün hayatını, toplumu dönüştüreceğine inandığı bir ansiklopedi hazırlamaya adanmış Doktor Selahattin, bu ansiklopedi tamamlanmadan da ölür.

Saplantı hâline getirdiği fikirlerini, eşine kabul ettirebilmek için büyük çaba harcayan Doktor Selahattin, tabiat olaylarını canlı örneklerle anlatarak Fatma Hanım'ı etkilemeye ve onun sahip olduğu inancı sarsmaya çalışır. Eşine “...Fatma hiç dikkat ettin mi İodostan önce deniz nasıl yükseliyor ve poyrazdan önce nasıl çekiliyor, insan hep dikkat etmeli, gözlemeli, çünkü bilim ancak böyle ilerler ve kafalarımızı da ancak böyle terbiye edebiliriz” (Pamuk, 2012, s.141) diyerek kendi fikirlerinin, somut verilere ve akla dayandığını ve bu nedenle asıl kabul edilmesi gereken fikirlerin bunlar olduğunu anlatmaya çalışır. Ne var ki eşini ve onun inancını sürekli aşağılayan ve toplumu dönüştürme iddiasında olan Materyalist doktor, fikirleriyle bırakın toplumu dönüştürmeyi, kendi eşinin fikirlerini bile değiştiremez. Fatma Hanım, eşinin bütün tahriklerine rağmen erkek egemen toplum yapısının kadın davranışları üzerindeki belirleyici etkisine uygun olarak susmayı ve eşiyle tartışmamayı tercih eder. Hayatı boyunca bu yolu şiar edinen Fatma Hanım, en sonunda bu sabırlı ve pasif direnişten zaferle ayrılır. İçinde yaşadığı toplumun değerlerine iyice yabancılaşan ve uzun yıllar uğraşmasına rağmen eşinin bile fikirlerini değiştiremeyen Doktor Selahattin, toplumun dönüşeceği konusunda yine de ümitlidir:

“Her şeyin kendine göre bir nedeni olduğunu öğrenince herkes, akıllarında Allah'a yer kalmayacak, çünkü açan çiçeklerin, yumurtlayan tavukların ve

yükselip alçalan denizin ve gürleyen gökle yağmurun nedeni sandıkları gibi Allah'ın hikmeti değil, benim ansiklopedimde yazdıklarım olacak. O zaman yalnızca şeylerin, başka şeyleri yaptığını ve Allahlarının elinden hiçbir şey gelmediğini anlayacaklar” (Pamuk, 2012, s.141-142).

Kendisi gibi düşünmeyen diğer insanlar için bu sözleri sarf eden Doktor Selahattin, zamanla kendi fikirlerinin, Allah inancının yerini dolduracağını iddia eder ve bu fikirleriyle iyice marjinalleşir. Hatta fikirlerini bir adım daha ileriye götürerek “Evet, ben Doktor Selâhattin, yirminci yüzyılda O’nun yerine artık bütün Müslümanların yeni tanrısı niye olmayayım ki? Çünkü bilimdir artık tanrımız, işitiyor musun Fatma?” (Pamuk, 2012, s. 142) der ve bir yönüyle ilahlık iddiasında bulunur. Toplumun değerlerine iyice yabancılaşan ve gece gündüz demeden ansiklopedisini bitirmeye çalışan Selahattin Bey, zaman içinde muayene edecek hasta bulamaz ve madden de tükenir. Eşi Fatma’ya “Bak muayenehaneme artık hasta gelmiyor, bu benim suçum değil, bu lanet olası ülkedeki saçma inançların bir sonucu olduğu için utanmadan söylüyorum” (Pamuk, 2012, s.102) ifadelerini kullanarak bu konuda bile toplumu suçlar ve toplumun bağlı olduğu değerleri aşağılar.

Sessiz Ev adlı romanda Fatma Hanım, torunlarını alarak Selahaddin Bey’in mezarını ziyaret eder. Faruk Bey, çocukları Nilgün ve Metin’e, “mezarlıkta Babaanne dua ederken siz de edin!” (Pamuk, 2012, s.60) diyerek onları yönlendirir. Kendisi dindar olmayan ve çocuklarına da bu fikri vermeyen Faruk Bey’in bu talebinin sebebi, Fatma Hanım’ın üzülmemesidir. Bunu da şu cümlelerle ifade eder: “Yani ellerinizi onun gibi açın da üzülmesin diyorum” (Pamuk, 2012, s.60). Kızı Nilgün’e de aynı telkinde bulunur ve ayrıca mezarlığa giderken de başına bir şey bağlamasını ister. Bu talep geleneksel İslam anlayışının toplumsal yansımasına verilebilecek basit bir örnektir.

Orhan Pamuk, *Beyaz Kale* adlı romanında da dinî konulara değinir. Romanda Venedikli Köle’ye Müslüman olması için yapılan baskı, İslam’ın, Gayr-i Müslimlere zorla dayatıldığı fikrinin oluşmasına sebep olabilir. Esir düştüğü ilk günlerde Müslüman olmaması hâlinde öldürüleceği söylenen köle, bütün tehdit ve korkutmalara rağmen dinini değiştirmez ve Hristiyan kimliğini muhafaza eder.

Venedikli köleye her fırsatta Müslüman olması için telkinlerde bulunan Hoca, Veba salgınının Allah’ın takdiri olduğunu söyler ve kölenin salgından korkmasını, onun Hristiyan kimliğiyle özdeşleştirir. Venedikli köle bu durumu şu cümlelerle ifade eder:

“Sonra, korktuğumu söyledi bana, suratımdan anlamış, hâlâ Hristiyanlıkta direndiğim için korkuyormuşum! Beni azarladı; burada mutlu olmak istiyorsa

Müslüman olurmuş insan; ama evinin nemli karanlığına kapanmadan önce, ne elimi sıktı, ne de dokundu bana” (Pamuk, 2005, s.78-79).

Romanın farklı yerlerinde Venedikli köleye Müslüman olması için sürekli telkinlerde bulunulur. Bazen müşfik bazen de tehditkâr bir edayla yapılan bu telkinlere rağmen köle, din değiştirmemekte kararlıdır. Paşa ile yaptığı bir konuşmada “Din değiştirmeyeceğimi söyleyince, Paşa bana öfkeleni. Hücreme döndüm” (Pamuk, 2005, s.25) diyen Venedikli köle, Paşa’nın din değiştirmesi hâlinde kendisine vaat ettiklerini de şu cümlelerle ifade eder:

“Paşa düşüncemi sordu, burada beni güzel bir kızla kendi eliyle evlendirmiş! Bir cesarete kapılarak dinimi değiştirmeyeceğimi söyleyince, Paşa şaşırđ biraz, sonra, aptal olduğumu söyledi. Dinimi değiştirdim diye yüzüne bakamayacağım kimse yokmuş ki çevremde. Sonra, biraz İslamiyet hakkında konuştu. Susunca hücreme geri yolladı beni” (Pamuk, 2005, s.25).

Venedikli kölenin bunca çabaya rağmen din değiştirmemekte kararlı olduğunu gören Paşa, bazen de cellatlarını göndererek onu ikna etmeye çalışır. Venedikli köle, bu durumu şöyle anlatır:

“İkisi, bir duvar dibinde durup ellerimi bağladılar, pek de büyük olmayan bir balta vardı ellerinde: Müslüman olmazsam, Paşa boynumun hemen vurulmasını emretmiş. Kalakaldım” (Pamuk, 2005, s.26).

Venedikli köleye ait bu ifadeler, romanda o dönemde gayrimüslimlere uygulandığı iddia edilen dinî baskının başka tezahürleridir. İslam tarihine ve onun bir bölümünü temsil eden Osmanlı tarihine bakıldığında Müslümanların savaş esirlerine hep hoşgörölü davrandıklarını ve onları din değiştirmeye zorlamadıklarını görürüz. *Beyaz Kale* romanda bir savaş esirine uygulandığı söylenen dinî baskının, İslam’ın bu konudaki ruhunu yansıtmadığı söylenebilir.

Kara Kitap’ta İslami motifleri sıklıkla kullanan ve İslam’ı asıl mecrandan uzaklaştırarak Hurufilik ile özdeşleştiren Orhan Pamuk, yepyeni bir din yorumuyla okuyucunun karşısına çıkar. Burada temel konu metafiziktir. Yazar, Hurufilik anlayışıyla akılcılığı karşılaştırarak Galip’in yaşadığı ikilemi gözler önüne serer. Bu ikilem Doğu mistizizmi ile Batı rasyonalizmidir. Galip sürekli olarak fotoğraflara bakarak o fotoğraflardaki yüzlerin esrarını çözmeye, ifade ettikleri anlamı ortaya çıkarmaya çalışır. Bu işe kendini o kadar kaptırır ki zamanla bu durum onda bıkkınlığa sebep olur. En sonunda Galip, anlam aramaktan uzaklaştığı, her şeyin olduğu gibi algılandığı bir dünyanın düşünüyü kurar ve insanın ancak böyle bir dünyada mutlu olabileceğini düşünür. Galip’in Hurufiliğe olan merakı “Esrar-ı Huruf ve Esrarın Kaybı”

adlı kitabı okumasıyla daha da artar. Hurufiliğin kurucusu Fazlallah'ın hayatını da anlatan bu kitap, Galip için bir dönüm noktası olur. Fazlallah, Doğu'yu temsil eden ve Batı felsefesine karşı olan bir düşündürür.

Galip, kendisini terk eden karısını ararken Celal'in yazılarını inceler ve bu arayışta yazıları, ipucu olarak kullanır. Kitap'ta dinî bir kişilik olan Mevlana da konu edilir. Celal, köşe yazılarında Mevlana'dan sıklıkla söz eder. Bu yazılar, Galip'in dikkatini çeker ve Galip, Celal'in Mevlana ile ilgili bütün yazılarını inceler. Celal, yazılarında ağırlıklı olarak Mevlana-Şems arasındaki ilişkiyi sorgular.

İslam literatüründe Mevlana ile Şems-i Tebrizî arasındaki muhabbetin derinliği Tasavvuftaki ilahî aşk ile izah edilmiştir. Mevlana ile Şems arasındaki birliktelik üç yıl sürer. Bu süre zarfında bu iki Allah dostu, ilahî aşka yeni bir boyut kazandırır. Şems ile tanışan Mevlana bir dönüşüm geçirir. Mevlana'daki dönüşümün kaynağı Şems-i Tebrizî'dir. Şems, ulaştığı mertebeye onu da ulaştırmaya çalışır. Kendi ilminden, kemalinden ve ilahi aşkından ona da tattırır.

Yazılarında Şems ile Mevlana arasındaki ilişkiyi farklı bir perspektiften ele alan Celal ise dinî kesimin aksine daha çok Lâik çevrelerin bakış açısıyla olaya yaklaşır. Celal'in amacı Şems-Mevlana ilişkisinden hareketle dinî kesimle Lâikleri birbirine düşürmektir. Olaya Lâiklerin bakış açısıyla yaklaştığı yazılarında, dinî çevrelerden ölüm tehditleri alan Celal, anlattığı tasavvufi hikâyelerle onların gönlünü alır. Bir süre sonra tekrar bu ilişkiye değinerek Mevlana'nın Şems'in katili olduğunu iddia eder ve tekrar tepkilerle karşılaşır.

Celal'in üzerinde durduğu konulardan birisi de Bedii Usta'nın yaptığı mankenlerdir. Başta Bahriye Müzesi için mankenler yapan Bedii Usta, zamanla bu işte o kadar ustalaşır ki sanatının ilgi görmemesine ve yaptığı bu mankenlerden dolayı büyük bir tepkiyle karşılaşmasına rağmen o, ustası olduğu bu eserleri yapmaktan geri durmaz. Yaptığı bu mankenlerden dolayı Bedii Usta'ya tepki gösterenlerden birisi de Şeyhülislam'dır. Bedii Usta'nın büyük bir zahmetle yaptığı "...bu mucizevi yaratıklarla karşılaştığında zamanın dar görüşlü Şeyhülislam'ı öfkeye kapılmış: Allah'ın yarattıklarını bu kadar mükemmel taklit..." (Pamuk, 2018c, s.60-61) etmenin Allah'la bir çeşit boy ölçüşme olacağını ifade etmiştir.

Orhan Pamuk, Bedii Usta'nın manken yaparken karşılaştığı engelleri Şeyhülislam figürü üzerinden dinle ilişkilendirmiş, sanat alanında Batı'da meydana gelen gelişmelerin Doğu'da olmamasının sebebi olarak dini göstermiştir. Bütün engellemelere rağmen sanatına devam eden Bedii Usta, bu sefer de mahallelinin hışmına uğramış; büyücülük ve zındıklıkla itham edilerek yaşadığı mahalleden taşınmak

zorunda bırakılmıştır. Bütün ömrünü yer altında bize benzeyen mankenler yaparak geçiren Bedii Usta, mankencilik zanaatını ölümünden sonra oğullarına miras olarak bırakmıştır. Batı tarzı mankenler yerine bize benzeyen mankenler yapmakta ısrar eden Bedii Usta'nın döneminde mankencilik, Allah ile boy ölçüşmek olarak görülmüş, oğullarının devir aldığı dönemde ise Batılılaşma, kimlik yozlaşması gibi nedenlerle rağbet görmemiş, kısa süre içerisinde yok olup gitmiştir (Pamuk, 2018c, s.60-61).

Orhan Pamuk, *Yeni Hayat* adlı romanında din olgusuna değinir. Yazarın roman boyunca sık sık değindiği ve roman boyunca kahramanların diyalog hâlinde oldukları melek imgesi, önemli bir ayrıntıdır. Kitapta roman kahramanlarının özlemini çektikleri o yeni diyarı ve hayatı ararken her an karşılaşmayı umdukları bir figür olarak sunulan melek, Canan'ın ifadeleriyle şu şekilde anlatılır:

“Aradığım meleği kitapta okudum. Bir başkasının düşüncesi gibiydi orada, sanki bir çeşit misafir, ama onu benimsedim. Onu gördüğüm zaman hayatın bütün sırrının bana bir an gözüküvereceğini biliyorum. Otobüslerde, kaza yerlerinde onun varlığını hissettim” (Pamuk, 2012, s.69).

Otobüs yolculuklarıyla yeni hayatın izini süren bir roman kahramanı geçirmiş oldukları bir trafik kazasından sonra kendisine yardım eden Canan'ın yüzünü ellerinin arasına alarak “Sonunda buldum seni, sonunda, yağmur içinde onca yolculuktan sonra” (Pamuk, 2012, s.81) diyerek uzun süredir aradığı meleği bulmanın sevincini yaşar. Aynı kahraman yaralarına aldırmadan “Canan’a hayranlıkla, özlemle, mutlulukla” (Pamuk, 2012, s.81) bakarken şunları söyler:

“Beni hep izleyen, en olmadık yerde karşıma çıkıverecekmiş gibi yapan, sonra kaybolan, kaybolduğu için de kendini aratan bakış senin bakışındı. ... Senin bakışınla karşılaşmak için yollara düştük, senin bu yumuşacık bakışınla göz göze gelebilmek için otobüslerde geceledik, şehir şehir gezdik, kitabı bir daha, bir daha okuduk, melek, biliyorsun” (Pamuk, 2012, s.81).

Güdül kasabasının anlatıldığı bölümde, bez afişlere yazılan ilanlarla çocukların yazlık Kuran kurslarına çağrıldığı ifade edilir. Bu vurguyla Tekel ve Spor Toto bayiinin de bulunduğu kasabada insanların dini tercihleri konusunda muhayyer oldukları vurgusu vardır (Pamuk, 2012, s.86).

Güdül kasabasındaki Kırık Kalpli Bayiler toplantısına katılanlardan birisi olan Sıtkı Bey, Seydişehir’de bira bayisidir. Sıtkı Bey, Osman’a yaptığı işle inançları arasında hiçbir çelişki olmadığını söyler. Bir taraftan İslam inancına göre haram olan

içkiyi satıp bir taraftan da inançlı bir birey olduğunu söyleyen Sıtkı Bey’e göre bira, rakı gibi alkollü bir içecek değildir. Tezinin ispatı için de bir Efes birasını bardağa boşaltıp içindeki kabarcıkları gösterir ve bunların gazoz olduğunu söyler. Sıtkı Bey’in bu tavrı *Kafamda Bir Tuhaflık* romanındaki boza satıcısı Mevlut’un durumunu hatırlatır. Mevlut da kendisini inançlı bir insan olarak tanıtır; ama bununla beraber boza satmaktan da geri durmaz. Kendisini eleştirenlere de boza da alkol olmadığını eğer olsaydı onu satmayacağını ifade eder. Sıtkı Bey ve Mevlut’un bu tavırları, kentli bireylerin inançlarıyla ilgili genel bir durum olmaktan ziyade yaptıkları işin veya ticaretin sekteye uğramasını istemeyen insanların refleksiyle açıklanabilir. Bu iki roman kahramanı da yaptıkları işi meşrulaştırma ve manen rahatlama çabası içerisindedir.

Romanda Mehmet’in “Kuran okuyan bir hafız gibi...” (Pamuk, 2012, s.134) kitabı okuduğu ve gözünün, bu kitaptan başka bir şeyi görmediği Dr. Narin’in saatleri tarafında rapor edilir. Ayrıca Mehmet’in gece gündüz okuduğu kitabın, “siyasi ve dinci gençlerin hafızaladığı tehlikeli kitaplardan biri olmadığı” (Pamuk, 2012, s.134) da yine saatlerin raporları arasında yer alır.

Orhan Pamuk, Yeni Hayat adlı romanında toplum üzerinde dinî anlamda güçlü bir etkiye sahip olan şeyhten de söz eder. Romanda ismi geçen şeyh efendi, insanların saygı duydukları bir kişilik olarak sunulur. Toplum üzerinde etkili olan ve gittikleri yerlerde büyük kalabalıklar tarafından karşılanan şeyhlere, insanlar tarafından bazen olağanüstü özellikler de yüklenir. Alacaelli kasabasındaki bir kahveci çırağı, şeyhin “hastaları iyileştirmek, kısır karıları çocuk sahibi yapmak dışındaki asıl marifetlerini, bir bakışta elindeki çatalı bükme, parmağının ucuyla dokunup Pepsi Cola şişesi açmak gibi” (Pamuk, 2012, s.170) mucizelerinin olduğunu Osman’a anlatır. Kırsal alanda olduğu gibi kentlerde de insanlar, şeyhlere ve şeyhlerin olağanüstü güçlere sahip insanlar olduklarına inanırlar. Orhan Pamuk’un şeyh vurgusu, başka romalarında da vardır. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanında Mevlut, sık sık şeyh efendiyi ziyaret edip manevi ikliminden feyz alır. *Kar* romanında da Ka’nın şeyhle diyalogları dikkat çeker.

Orhan Pamuk’un din temasını işlediği romanlarından birisi de *Benim Adım Kırmızı* adlı eseridir. 1591 yılının İstanbul’undaki nakkaşların durumunun anlatıldığı romanda, dinî hayata dair değerlendirmeler yapılarak İslam dininin, resme ve resmetmeye bakışı anlatılır. İslam nazarında resmetme haram sayıldığından nakkaşlar resmedecekleri nesneleri birebir çizmezler, bir model kullanmadan ezberden çizerler. O yüzden hemen bütün nakkaşların çizimleri birbirine benzer ancak usta bir göz, farklı nakkaşların çizimlerini birbirinden ayırt edebilir. Romanda yazarın çokça üzerinde

durduğu konuların başında üslup gelir. Orhan Pamuk, roman boyunca katilin kimliğini ustaca gizlemiş ve bu anlamda okuyucunun merak duygusunun sürekli olarak canlı kalmasını sağlamıştır. Kendisi de bir nakkaş olan katil, uzun süre kimliğini gizleyebilmiş; ancak üslubunu yansıtan küçük bir iz bıraktığı için de açığa çıkmıştır. Üslup “Kişisel bir iz bırakmamıza yol açan bir hatadır yalnızca” (Pamuk, 2018b, s.26) diyen katilin üsluba karşı olması, sadece onu ele vermesinden dolayı değil aynı zamanda nakkaşın görevinin Yüce Allah’ın yaratısını bireysel yeteneğini gizleyerek anlatmak olduğuna inanmasındandır. İslam dininin resme olan bakış açısından dolayı nakkaşlar sınırlanmış, bireysel ifadelerini reddetmek zorunda kalmışlardır. İçten içe Batılı ressamı taklit etme dürtüsüne sahip olmalarına ve eserlerinde kendi üsluplarını kullanmayı istemelerine rağmen dönemin koşullarından dolayı bu isteklerini bastırmak zorunda kalmışlardır.

Orhan Pamuk, din temasını da işlediği *Kar* romanında radikal dinci grupları, olayların merkezine koyar. Roman kahramanı Ka’nın şehre geldiğini duyan bazı radikal dinci gruplar, onu kendi saflarına çekmek ve onun aracılığıyla seslerini duyurmak için Ka’ya davet gönderirler. Ka, onlara aldırış etmeden intihar olaylarını araştırmaya devam eder. Araştırmaları neticesinde intihar eden kızlardan bazılarının, başörtülü olduğu ve bu şekilde okumak istedikleri gerekçesiyle okula alınmayan üniversiteli öğrenciler olduğunu öğrenir. Romanda, Kars özelinde yaşanan bu hadise 28 Şubat sürecinde bütün Türkiye’de yaşanan ve zihinlere kazınan hadiselerle benzerliğiyle dikkat çeker. Roman boyunca yazarın “dinci” veya “radikal dinci gruplar” olarak anlattığı insanların din kisvesi altında ülkede karışıklık çıkarmaya çalıştıkları ve askerlerin buna izin vermeyeceği anlatılır.

Romanın bazı yerlerinde yazar, kahramanına müteaddiyin insanlarla dini, siyasi emelleri için bir araç olarak kullanan radikal dinci grupları birbirinden ayıran bazı ifadeler kullanır:

“Başörtüsü takmayı annesinden, ailesinden görmüştü belki kız; ama bunu siyasal İslam’ın bir simgesi olarak benimsemeyi okuldaki yasakçı yöneticilerle direnişçi arkadaşlarından öğrenmişti” (Pamuk, 2010b, s.22)

Burada kullanılan siyasal İslam tabiri, dikkat çeken bir ifadedir. İslamcılık ya da Siyasal İslam, İslam’ın kişisel hayat dışında sosyal ve politik alanlarda da yol gösterici kılınmasını hedefleyen “politik-ideolojik hareketler” olarak tanımlanmaktadır. Modern dönemlerde İslam dini üzerinden hareket edilerek ortaya konulan ideoloji olarak da tanımlayabileceğimiz bu tabir, *Kar* romanında İslamı, kişisel çıkarları için kullanmak isteyen insanların, içini boşalttığı bir kavram olarak kullanılır. Bu kavramın bu şekilde

kullanılması, İslam'ın siyasetle ilgilenmemesi gerektiği veya belirli alanlarla sınırlandırılması gerektiği fikrinin oluşmasına sebep olabilir. Romanda siyasetle uğraşan kentin mütedeyyin insanların “dinci” diye yaftalanmaları, yaptıkları seçim çalışmaları ve parti seçimleri şu cümlelerle küçümsenmiştir:

“Dinciler kapı kapı dolaşıyorlar, takımlar hâlinde evinize misafir geliyorlar, kadınlara kap kakak, tencere, portakal sıkma makinesi, kutularla sabun, bulgur, deterjan veriyorlar, yoksul mahallelerinde hemen dostluklar kuruyorlar, çocukların omuzlarına çengelli iğneyle altın takıyorlar. Oyunuzu Allah'ın partisi dedikleri Refah Partisi'ne verin, diyorlar, başınıza gelen bu yoksulluk, bu sefalet Allah'ın yolundan uzak düştüğümüz içindir, diyorlar. Erkeklerle erkekler, kadınlarla kadınlar konuşuyor, Gururu kırık, öfkeli işsizlerin güvenini kazanıyorlar, akşam tencerede ne kaynatacağını bilmeyen karılarını sevindiriyor, sonra yeni hediyeler vaat edip kendilerine oy vermeye yemin ettiriyorlar” (Pamuk, 2010b, s.30-31).

1990'lı yılların Kars'ının anlatıldığı romanda, Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi Kars'ta da İslam'a yöneliş artmış, mütedeyyin insanlar, siyasi erke ortak olmaya çalışmışlardır. Böyle bir dönemde Kars'a gelen Ka, bir anda kendisini olayların merkezinde bulur. Bütün siyasi çevrelerle iletişim hâlinde olan kahramanımız, âşık olduğu kadınla beraber bir an önce bu karmaşık şehirden uzaklaşmak ister. Uzun süre yurt dışında yaşayan ve ülkesine, değerlerine iyice yabancılaşan Ka, ne istediğini bilmemektedir. Roman kahramanlarından Lacivert'in Ka için sarf ettiği şu sözler de, Ka'nın toplumuna ve değerlerine ne kadar yabancılaştığını gözler önüne serer:

“Bu ülkeye ait değilsin, sanki Türk değilsin. Önce herkes gibi olmayı dene, sonra inanırsın Allah'a” (Pamuk, 2010b, s.327).

Romanda modernist aydın bireylerin din algısı da sorgulanan konulardan birisidir. Bu aydın tipini temsil eden Ka, inanç ile inançsızlık arasında gitgeller yaşayan bir duygu karmaşası yaşamaktadır. Ka, romanın önemli figürlerinden Şeyh Sadrettin'i ziyaret sırasında zihnindeki Allah tasavvurunu şeyhe şu cümlelerle anlatır:

“Huzuruna çıkmam için ayakkabılarımı çıkarmam, birilerinin elini öpüp dizlerimin üzerine çökmem gerekmeyen bir Allah istiyorum ben. Benim yalnızlığımı anlayacak bir Allah” (Pamuk, 2010b, s.100).

Romanın kahramanı Ka, tıpkı Orhan Pamuk gibi İstanbul Nişantaşı'nda zengin bir çevrede büyüdüğü için Doğu kültüründen ziyade Batı kültürüne daha yakın bir aydın tipidir. Nitekim kendisi de “İstanbul'da Nişantaşı'nda sosyetik bir çevrede büyüdüm. Avrupalılar gibi olmak istiyordum. Kadınları çarşafın içine sokup yüzlerini örttüren bir

Allah ile Avrupalı olmaya aynı anda inanamayacağımı anladığım için dinden uzak geçti hayatım” (Pamuk, 2010b, s.100) diyerek din ile arasındaki mesafenin sebepleri konusunda okuyucuyu ikna etmeye çalışır. Ka, burada İslam’ın öğretileriyle Batı Medeniyeti’nin öğretileri arasında bir seçim yapmak zorunda kalır ve tercihini Batı Medeniyeti’nden yana kullanır. Orhan Pamuk, Ka’yı ülkemizdeki bazı aydınların yaşadıkları kimlik bunalımı için bir sembol olarak kullanır. Yazar, romanın bazı bölümlerinde kahramanı Ka’ya bazı tespitler yaptırarak toplumdaki bazı yanlış algılara ve sorunlara da parmak basar. Bu tespitlerden bir tanesi toplumun bazı kesimlerinde bulunan, yanlış Allah inancıdır ve yazar bunu kahramanının tespitleriyle şöyle anlatır:

“Ka, Türkiye’de Allah’a inanmanın, insanın tek başına en yüce düşünce, en büyük yaratıcıyla karşılaşması değil, her şeyden önce bir cemaate, bir çevreye girmek demek olduğunu baştan biliyordu; ama gene de Muhtar’ın Allah’tan ve tek bireyin inancından hiç söz etmeden cemaatlerin yararından söz etmesi bir hayal kırıklığı yarattı onda” (Pamuk, 2010b, s.64).

Orhan Pamuk’un din temasına yer verdiği bir diğer romanı da *Masumiyet Müzesi*’dir. Romanda zengin muhitlerde yaşayan zengin insanların dine yaklaşımları sorgulanır. Nişantaşı, Şişli gibi zengin semtlerde yaşayan, laikliği özümsemiş ve Avrupaî hayat tarzına göre yaşamını sürdüren insanlar, dine karşı mesafelidirler. Dine karşı olan ilgisizliklerini Atatürk sevgisi ve laik Cumhuriyetin ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olmakla açıklayan bu insanlar, dindar olmamakla beraber kurban bayramlarında kurban kesmeyi de ihmal etmezler. *Masumiyet Müzesi*’nin Kemal’i bu durumu şu cümlelerle ifade eder:

“Ne annem ne de babam dindardı, ikisinin de namaz kılıp oruç tuttuklarını hiç görmemiştim. Cumhuriyetin ilk yıllarında yetişmiş pek çok evli çift gibi, dine saygısız değil ilgisizdiler yalnızca ve bu ilgisizliği de pek çok tanıdıkları, dostları gibi Atatürk sevgisi ve laik bir cumhuriyetçilikle açıklarlardı. Buna rağmen Nişantaşlı, laik pek çok burjuva aile gibi bizimkiler de, her kurban bayramında bir koyun kestirir ve kurban etini gerektiği gibi yoksullara dağıtırlardı. Ama ne babam ne de aileden herhangi biri koyunla, kurbanın kesilişiyle haşır neşir olmaz, etinin ve derisinin yoksullara dağıtılmasını da ahçı ile kapıcıya bırakırlardı. Onlar gibi ben de bayram sabahları yandaki boş arsada yıllardır yapılan bu kesim töreninden uzak durmuştum” (Pamuk, 2018, s.41).

Romanda Batılı yaşam tarzını benimseyen bazı zengin ailelerde, İslam dinine göre haram olan içki tüketiminin oldukça yaygın olduğu ifade edilir. Ailece tüketilen içki, bayramlarda evin reisi tarafından fazla kaçırılır korkusuyla evin hanımı tarafından

kısıtlanır. Kemal’in annesi eşinin sağlığını düşündüğü için bayram gününde içkiyi yasaklamasını dinî günde alkol içilmemesi gerektiği gerekçesi ile açıklamaya çalışır. Kemal o günlerde yaşananları şu şekilde anlatır:

“O yıllarda bile, babam bazan içkiyi fazla kaçırdığı için, annem bayramlarda kristal bardaklar ve gümüş tepside nane ve çilek likörü sunma âdetini yasaklamıştı. Bu kararı babamın sağlığı için almıştı. Ama iki yıl önce gene böyle bir bayram sabahı, Süreyya Dayı likör diye tutturunca, annem konuyu kestirip atmak için ‘Dinî günde alkol mü olurmuş!’ demiş, bu da bitip tükenmez din, medeniyet, Avrupa, Cumhuriyet tartışmasının, aşırı Atatürkçü lâik dayımız ile annem arasında da başlamasına yol açmıştı” (Pamuk, 2018, s.39)

Babasının istediği likörü almak için evin şoförü Çetin Bey’le yanlarında Füsün da varken Taksim’e giden Kemal yolda, Çetin Bey’den niçin kurban kesildiğini izah etmesini ister. Çetin Bey’in dinî konulara kendilerinden daha meraklı olduğunu da ekler.

Romanda zengin muhitlerde yaşayan insanların dinî merasimlerine de değinen yazar, bu merasimlerin İslam’ın öngördüğü esaslardan uzaklaştığını anlatır. Bunlardan birisi de cenaze merasimleridir. Nişantaşı’nın cenaze merasimleri bile Avrupaî tarzdadır. Teşvikiye Camii bu merasimlere ev sahipliği yapar. Normal şartlar altında camiye ibadet amacıyla hiç uğramayan bu insanların, bir yakınları veya ünlü biri ölünce camide yapılan bu merasime katılmaları, dinî gerekçelerden ziyade toplumsal baskıdan veya şöhret tutkusundan kaynaklanır. Yazar, Teşvikiye Camii’nin bu fonksiyonunu şu cümlelerle anlatır:

“Cami yalnız İstanbul’un zengin ailelerinin değil, ünlü siyasetçilerin, paşaların, gazetecilerin, şarkıcı ve sanatçıların da cenaze namazlarının kılındığı ve ölünün mertebesine göre askerî bando ya da belediye bandosunun çaldığı Mozart’ın cenaze marşı eşliğinde, tabutlarının cemaatin omuzlarında Nişantaşı Meydanı’na kadar ağır ağır taşındığı ‘son yolculuklarının’ itibarlı bir başlangıç noktasıydı” (Pamuk, 2018, s.80-81).

Teşvikiye Camii’nin zenginlerin cenaze merasimlerine ev sahipliği yapması, öldükten sonra bile insanların, sosyal statülerinin devam ettirme isteklerinin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Kemallerin evinin balkonundan Teşvikiye Camii’nin avlusu çok iyi görüldüğünden bazı dostları “geçiyordum, bir uğradım,” (Pamuk, 2018, s.81) bahanesiyle cenaze merasimini izlemeye gelir. Kemal’in annesi bu durumdan oldukça rahatsız olur ve kendilerini ziyaret etmek için evlerine geldiklerini söyleyen

misafirleri için; “Bizi görmeye değil, cenaze seyretmeye gelmiş,” diyerek, törenin ölümünden ibret alınsın ya da ölen kişiye son bir saygı gösterilsin diye değil, seyir zevki ve merasim keyfi için yapıldığını” (Pamuk, 2018, s.81) dile getirir.

O dönemde ölen insanların fotoğraflarının cenazeye katılanların yakalarına takılması da bir âdet hâlini almıştı. Cenaze merasimine katılanların “...yakasına ölünün resmini iğnelemek o günlerde sık sık işlenen siyasi cinayetlerden sonraki cenazelerde gelişen bir alışkanlıktı, ama kısa zamanda İstanbul burjuvazisi tarafından da benimsenmiş” (Pamuk, 2018, s.82) ve giderek yaygınlaşmıştı. Cenaze merasiminde giyilen koyu renk elbise, takılan büyük siyah gözlükler ve yakaya takılan fotoğraf, dinî bir anlam ifade etmekten ziyade örfî olarak merhumun ölümünden duyulan üzüntünün ve ona duyulan saygının bir işareti olarak kabul edilirdi.

Orhan Pamuk, zaman olarak 1975-2008 yıllarını kapsayan bu romanında, Kemal ile Füsün’un aşkını merkeze almakla beraber, farklı konular üzerinde de durur. Aile bağları, ahlak anlayışı, evlilik kurumu, cinsellik, bekâret, fakirlik ve zenginlik, romanda işlenen belli başlı konulardır. Yazar, ele aldığı bu konuları dönemin sosyal, siyasal ve kültürel yapısı ile iç içe geçirerek anlatır. Yazarın romanda üzerinde durduğu konulardan birisi de Noel kutlamalarıdır. Batı dünyasının en büyük argümanlarından olan Noel’in, Müslüman Türk toplumunda kendisine yer bulması ve toplumun bazı kesimlerinin bu kutlamaya karşı olan duruşunu romanın kahramanı Kemal şu cümlelerle ifade eder:

“Kâğıt oyunları, Milli Piyango çekilişi, tombala ve lokantaların ve eğlence yerlerinin verdiği büyük ilanlar, yılbaşı gecesini gün geçtikçe yalnızca içki içilip kumar oynanan bir sefahat gecesine çeviriyor, Milli Gazete, Tercüman ve Her gün gibi muhafazakâr gazetelerde bu konularda öfkeli yazılar çıkıyordu. Şişli’de, Nişantaşı’nda, Bebek’te bazı zengin Müslüman ailelerin yılbaşına doğru filmlerdeki Hristiyanların Noel’de yaptığı gibi bir çam dalı alıp süslemelerinden, bu çamların caddelerde sergilenmesinden annemin de rahatsız olduğunu, çam süsleyen bazı tanıdıklar için, dinci basın gibi ‘soysuz’ ya da ‘kâfir’ demese de, ‘kafasız’ dediğini hatırlıyorum. Annem yılbaşında çam süslemeye özenen Osman’ın küçük oğluna ‘Zaten fazla bir ormanımız, yeşilliğimiz yok... Çam ormanlarımızı tahrip etmeyelim!’ demişti bir keresinde sofrada” (Pamuk, 2018, s.306-307).

Orhan Pamuk, farklı romanlarında din olgusuna yer verir. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanında yazar, Efendi Hazretleri’ni dinî bir kişilik olarak takdim eder. Roman boyunca Mevlut’un sık sık yanına uğradığı Efendi Hazretleri, etrafına topladığı bazı

talebeleriyle dinî sohbetler yapar ve Mevlut'a hayat dersleri vermeye çalışır. Romanda Efendi Hazretleri'nin bunun dışında bir fonksiyonunu göremiyoruz.

Uzun yıllar İstanbul sokaklarında seyyar satıcılık yapmasına rağmen zengin olmayı başaramamış ama bu durumdan çok da şikâyetçi olmayan Mevlut, “köyden birlikte geldiğimiz akrabalarımızın hepsi zenginler şimdi; ama bize kısmet değilmiş” (Pamuk, 2014, s.32) diyerek dinî gerekçelerin arkasına sığınır ve böylelikle kendisini avutur. Zenginliğin kendisine neden kısmet olmadığını soranlara da “çünkü ben dürüstüm” (Pamuk, 2014, s.32) şeklinde cevap verir.

Kızına iyi bir düğün yapmak için yalan söyleyemeyeceğini, çürük mal satamayacağını ve haram yiyemeyeceğini söyleyen Mevlut'un bu tutumlarının dindarlıkla ilişkilendirilmeye çalışıldığı romanda, zengin çevrelerin dindarlığa ve dindarlara bakışı siyasidir. İstanbul'da belediye başkanlığını dine yakın bir parti kazanmış ve bu partiye “hem dindar olduğu hem de kızlarının gittiği Kasımpaşa'daki Piyalepaşa okulunda okuduğu için Mevlut da oy vermiş” (Pamuk, 2014, s.33); ama seçim sonuçlarından memnuniyet duymasına rağmen satış yaptığı insanların tepkisinden çekindiği için siyasi tercihini gizlemek zorunda kalmıştır. Hatta satışının olumsuz etkilenmemesi için Mevlut, dindar olup olmadığı yönündeki sorulara bile “Bir satıcı hiç dindar olabilir mi?” (Pamuk, 2014, s.33) şeklinde cevap vermiştir.

Romanda kentli bireylerin dine bakış açıları hakkında da bilgiler verilmektedir. Bozada alkol olup olmadığının sorulması üzerine Mevlut: “Bozada alkol yoktur. Olsaydı ben satmazdım zaten” (Pamuk, 2014, s.35). Diyerek satışının olumsuz etkilenmemesi için bile bile yalan söyler. Çevresindekiler Mevlut'un bu sözlerinden onun dinine bağlı olduğu sonucunu çıkarırlar. Romandaki kahramanlardan biri diğerine “Bak gördün mü, adam senin gibi değil, dinine bağlı” (Pamuk, 2014, s.35) diyerek Mevlut'un dindar biri olduğunu dillendirir. Öbür erkek de “Sen kendi hesabına konuş. Ben hem dinime bağlıyım hem de rakımı içerim” (Pamuk, 2014, s.35) sözleriyle bazı kentli bireylerin, dine ve dindarlığa bakışını yansıtır. Mevlut'a dindar olup olmadığı sorulup dindar olduğu, Allah'tan korktuğu cevabı alınınca oturanlardan biri Mevlut'a, Atatürk'ü sevip sevmediğini sorar. Roman kahramanı, Mevlut'a yönelttiği bu soruyla âdeta dindar insanların Atatürk'ü sevmediğini ima eder gibidir. Roman'ın bir yerinde dindar olmadığını, başka bir yerinde ise dindar olduğunu söyleyen Mevlut'un bu ikircikli tavrı bulunduğu ortama göre hareket etmesiyle ve günü kurtarma kaygısıyla izah edilebilir.

Din, insanların sosyal yaşamlarını derinden etkiler. Ramazan ayında yeni evli olan Mevlut ve Rayiha, oruçlu olmalarına rağmen kendilerine hâkim olamayıp birlikte

olurlar. Yaptıkları eylemin günah olduğunu bile bile nikâhlarını kıyan hurdacıya Ramazan’da karı koca arasında hangi eylemlerin caiz olduğunu sorarak âdeta kendilerine fetva bulmaya çalışırlar. Romanda Mevlut ile Rayiha arasında yaşanan bu hadise Rayiha’nın ağzından şu şekilde anlatılır:

“Artık anlamışsınızdır: Biz Mevlut ile uzun ve sıcak Ramazan günlerinde nefsimize hâkim olamadık ve sevişmeye başladık. Günahsa kabul ediyorum, güzel Mevlut’umu da çok seviyorum. Kimseye bir zararımız yok! Bize günâhkar diyenlere şunu sormak isterim: Ramazan’dan hemen önce alelacele evlendirilen ve hayatlarında ilk defa sevişen on binlerce genç, insanı serseme çeviren oruç saatlerinde evlerinde acaba ne yapıyor sanıyorsunuz (Pamuk, 2014, s.186)?

Yeni evli olan çift ramazanda oruçluyken birlikte olmanın haram olduğunu bile kendilerine hâkim olamazlar ve birlikte olurlar. Yaptıkları yasak fiile kılıf uydurmak için de pek çok kişinin aynı şeyi yaptığını söylerler.

Yıllardır şehirde boza satan Mevlut, bozada alkol olduğunu bildiği hâlde Süleyman’la bu konuda tartışmaya girişir. Süleyman’ın “Boza Müslüman’ın alkol içmesi için bulunmuş, kılıfına uydurulmuş alkollü bir içecek herkesin bildiği gibi” (Pamuk, 2014, s.223) sözüne tepki gösteren Mevlut, bunun doğru olmadığını bildiği hâlde ısrarla bozada alkol olmadığını söyler. Yazar, satışının olumsuz etkilenmemesi için Mevlut’un içinde bulunduğu bu tutarsızlığı şu şekilde anlatır:

“Boza sattığı on altı yılda bu yalanı iki tür insana söylemişti Mevlut: Hem boza içmek hem de günah işlemediğine inanmak isteyen muhafazakârlara. Bunların zeki olanları, aslında bozanın alkollü olduğunu bilir, ama Mevlut’un sattığı şey tıpkı şekersiz Coca-Cola gibi özel bir icatmış ve alkollüyse günahı yalancı Mevlut’a yazılacakmış gibi davranırlardı. Hem boza içmek hem de aptal köylü satıcıyı aydınlatmak isteyen lâik ve Batılılaşmışlara. Bunların zeki olanları aslında Mevlut’un bozanın alkollü olduğunu bildiğini bilir, ama para kazanmak için yalan söyleyen dindar ve kurnaz köylüyü mahcup etmek isterlerdi” (Pamuk, 2014, s.223).

Mevlut’un bozada alkol olmadığı yalanında bile bile ısrar etmesinin iki sebebi vardır: Biri para kazanma hırsı diğeri de dindar görünümlü Mevlut’un manen rahatlama arzusu. Mevlut, bozanın kutsal bir içecek olduğunu iddia eder. Bu iddiasını da “yalnızca İslamî olan değil, ecdadımızdan kalma eski şeyler de kutsaldır” (Pamuk, 2014, s.223) sözleriyle destekler. Bozada alkol olsaydı babasının bunu satmayacağını söyleyen Mevlut’un bu sözlerine itiraz eden Süleyman, “Boza zemzem suyu gibi mübarekse

millet bardak bardak içer, sen de bugün zengin olurdun” (Pamuk, 2014, s.224) diyerek bu tezi çürütmeye çalışır.

Mevlut, bozayı İstanbul’da satmaktadır ve romana göre kentteki bireylerin çoğunda istenilen düzeyde bir İslami hassasiyet yoktur. Kentte zengin mahalle sakinlerinin dine yaklaşımları şekilseldir. Samiha’nın temizliğe gittiği zengin evin hanımefendisi Samiha’nın Konyalı olduğunu öğrenince: “Aaaa evet, ben de gideceğim bir gün Konya’ya, Mevlana’yı ziyaret edeceğim” (Pamuk, 2014, s.237). Der. Şişli’de, Nişantaş’ında da Mevlana’yı soranlar olur. Mevlana’yı ziyaret etmeyi düşünen, onu önemseyen bu insanlar, Samiha’nın namaz kılmasına da karşıdrlar. Romanda kentli bazı bireylerin din konusundaki bu çelişkisine dikkat çekilir.

Romanın kahramanı Mevlut, kendisini dindar biri olarak tanımlar ve fikirleri uyuşmasa da solcu, Alevi olan Ferhat’la arkadaşlık yapar. Şehirde dindarlık siyasi bir taraf olma olarak yorumlanır ve bu bakış açısı literatüre dinci siyaset tabirini kazandırır. Böylece sağcılarla solcular arasındaki çekişme ve rekabet, seçim dönemlerinde daha belirgin hâle gelir. Romana göre dinci partilerin oyları her geçen gün artar. Dinci siyaset güden partilerin oyları ve taraftarları arttıkça pek çok solcu ve Alevi gibi Ferhat da huzursuz olur, hatta korkuya kapılır:

“En sonunda önce alkolü yasaklarlar, o da bozanın önemini çıkarır ortaya,” diye yarı şaka yarı ciddi bir mantık kurmuştu. Çayhanelerde bu konuyu açanlarla tartışmaya girmiyor, çok fazla zorlanırsa telaşlı Atatürkçüleri kızdıran bu sözü söylüyordu” (Pamuk, 2014, s.335).

Orhan Pamuk’un hayata yön veren önemli bir mefhum olan din olgusuna yer verdiği romanlarında, dindar tiplerin yanında dine savaş açan ve dini ilerlememiz önünde bir engel olarak gören tipler görmek de mümkündür. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanındaki Nusret ile *Sessiz Ev* romanındaki Selahattin Darvinoğlu dine karşı mesafeli olan bu tiplere verilebilecek örneklerdir. Orhan Pamuk, romanlarında kentli bireylerin din algısını da sorgular. Kentte yaşayan ve sosyal statüleri birbirinden farklı olan insanların dine bakış açıları farklılık gösterir. Kentin zengin muhitlerinde yaşayan insanlar, Batı tarzı bir yaşam sürüp dine karşı mesafeliyken kenar mahallelerde yaşayan yoksul insanların geleneksel de olsa muhafazakâr bir yaşantı sürdürdükleri görülür. Bazı istisnalar olmakla beraber bu durum genel olarak böyledir. Romanlarda göze çarpan bir husus da dinî vecibelerini yerine getirmeyen, İslam dinine göre haram olan bazı fiilleri işleyen bireylerin bile kendilerini dinine bağlı şahıslar olarak kabul etmeleri ve kendilerini böyle tanımlamalarıdır. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanında, evlerindeki hizmetçilerin namaz kılmalarına dahi tahammül edemeyen sosyetik kadınların

Konya'yı, Mevlana'nın türbesini ziyaret etmek istediklerini söylemeleri onlar açısından bir çelişki olup bu durum yazar tarafından dile getirilir. Orhan Pamuk, kentli bireylerin sosyo-ekonomik durumlarıyla dindarlıkları arasında bir bağlantı kurar. Romanlardaki kahramanların ekonomik seviyeleri yükseldikçe dinî değerlere bağlılıklarında bir azalma görülür. Benzer bir durum bireylerin siyasî tercihleri açısından da görülür. *Kafamda Bir Tuhaflik* romanında dinci partiye oy verenlerin çoğunun yoksul insanlar olduğu söylenerek bu duruma dikkat çekilir. Ayrıca romanlarda kırsal kesimde yaşayan insanların dinî değerlere daha bağlı oldukları vurgulanarak kentin ve kent kültürünün, bireylerin ufkunu açarak onları bilimin üstünlüğü fikrine götürdüğü dile getirilir. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanındaki Nusret, sırf bu yüzden oğlunun köyde değil de şehirde yaşamasını ister. Orhan Pamuk'un romanlarında ele aldığı konulardan birisi de İslam'ın yayılma biçimidir. *Beyaz Kale* adlı romanda Venedikli köleye Müslüman olması için baskı yapılması zihinlerde yanlış bir İslam algısının oluşmasına sebep olur. *Kar* adlı romanda radikal dinci gruplardan söz edilmesi ise ılımlı İslam, radikal İslam kavramlarını düşündürür.

3.8. Kent ve Medeniyet

“Şehere” kökünden gelen şehir, teşhir sahnesi, meşhur olan yerleşim yeri olarak bilinir. Şehir; tarihî, kültürel, sosyal, siyasal, idari, iktisadi olarak bütün olguları bir arada tutan yerdir. Latin dillerinde medeniyet (civilization) ve kent (city, civitas), Arapçadaki medeniyet, medeni ve şehir (medine) gibi sözcükler arasındaki benzerlikler medeniyetin şehirlerde doğduğunu, medeniyetin kaynağının şehirler olduğunu düşündürür.

Medeniyet, medeni olma ve yaşama durumudur. Medeniyet, sosyal, kültürel, siyasi, idari ve iktisadi olarak en gelişmişlik ve evrensellik durumunu gösterir. Medeniyet, insanlar için vardır. Bu açıdan bakıldığında medeniyetin en yoğun yaşandığı yer şehirlerdir. Şehirler, medeniyetlerin merkezi ve aynasıdır. Büyük medeniyetler, kurmuş oldukları şehirler ve bu şehirlerde oluşturulan mimari eserlerle kendilerini gösterirler. Bu anlamda her medeniyetin kendine özgü bazı kodları vardır denebilir.

Kentler, sadece birer yerleşim yeri olmayıp aynı zamanda içinde barındırdıkları bireylerin kimliklerini yansıtan ya da onlara yeni bir kimlik kazandıran alanlardır. İster ilahi ister beşeri olsun her inanç veya ideolojinin kutsal saydığı mekân veya simgeler vardır. Bu mekân veya simgelerin varlığı mekân-medeniyet ilişkisini yansıtmaları açısından önemlidir. Mekânlar, ancak belli bir düzen ile inşa edildiklerinde madden ve manen bizi rahatlatır ve bizde bir güven duygusu oluştururlar. Mekânlar, aynı zamanda bir toplumun veya uygarlığın sahip olduğu değerlerinin sergilendiği birer sahnedir.

Medeniyet tarihi, şehirle başlar denilebilir. Tarihe damga vuran medeniyetler, kurdukları muazzam şehirler ve o şehirlerde oluşturulan eserlerle bunu başarmışlardır. Güzel sanatlar, mimari, müzik alanlarında ortak bir akıl geliştiremeyen toplumlar, tarih sahnesinde güçlü bir medeniyet tasavvuru oluşturamazlar. Kentler, bir taraftan bilim, kültür ve sanat faaliyetlerinin merkezi olurken bir taraftan da insani değerlerin giderek kan kaybettiği yerler olmaya başladılar. Son yüzyılda kentsel planlama alanındaki çalışmalarla daha yaşanır hâle gelmekle beraber, kentlerin problemlerinin tamamen çözüldüğünü söylemek güçtür. Kentleşmeyle beraber ekolojik dengede de bazı bozulmalar meydana gelmekte, insanlar kentleşme uğruna bazen çok verimli arazileri, ormanları, koruları tahrip edebilmektedirler.

Kent, doğal süreci içinde, uygarlıkların evrimleştiği bir alan olmalıdır. Yüzyıllar boyu kent insanının “uygarlığı” ve “kültürü”, üst düzey “yaşam tarzı” ile yaşamakta olduğu düşünülmüştür. Bunu, dünyanın en eski dillerinden Latince ve Arapçada “uygarlık” ve “kent” sözcüklerinin aynı kökten gelmiş oldukları gerçeği bize daha açık olarak vurgulamaktadır. Zira “Latince’de “civitas=kent” sözcüğünden türeme “civilis(z)ation” kelimesi uygarlığı ifade etmektedir; öte yandan, Doğu’nun eski dillerinden Arapça’da “medine=kent” sözcüğü “uygarlık” anlamındaki “medeniyet” sözcüğü ile aynı kökeni paylaşmakta” (Kılıçbay, 1993, s.7) ve bu da aralarındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir. Aynı şekilde, İngilizce ve Fransızca’nın Latin kökenli “urban=kent; şehir” (Latincesi “urbanus”) sözcüğü; ince tavrılı, medeni anlamındaki “urbane” (Latincesi aynı, urbanus) sözcüğü ile aynı etimolojik kökene sahiptir. Bu kökenbilimsel (etimolojik) veriler ve bağlantılar bize, uygarlığın her şeyden önce kentsel bir olguyla eş değer tutulduğunu göstermektedir.

Kent, özellikle günümüzde insanoğlunun vazgeçilmez yaşam alanıdır. Bir mekânın, kent vasfını taşıyabilmesi için sadece büyük olması yetmez. Mekânın kent olması için o kentte hakikat ve adaletin olması gerekir. Kentin, hakikat ve adaletin merkezi hâline gelmesi için ise insan mefhumunu esas alması gerekir. İnsan merkezli politikalardan beslenmeyen kent, o mekânın sakini olan insanın, huzur ve saadetini sağlayamaz. Zira mekânlar, içindeki insanların güzelliğiyle güzelleşir. Çoğu beton bloklardan oluşan kentler, bireyi faziletli kılmaz; ancak insanlar kenti faziletli kılar ve bir mekân, üzerinde insanların adalet ve hukuk ölçüleri çerçevesinde ilişkiler kurduğu bir yer olduğu zaman, anlam ve değer kazanır. Mekânlar, parçası oldukları medeniyetin kodlarını taşır ve o medeniyete göre şekillenip bir kimlik sahibi olurlar. Doğu ve Batı medeniyetlerinin kentleri incelendiğinde bu durum açıkça görülecektir. Doğu’nun kentleri Doğu medeniyetinin, Batı’nın kentleri de batı medeniyetinin izlerini taşır. Bir

kentin mimarisi, tarihî yerleri, mabedleri incelendiğinde o kentin hangi medeniyete ait olduğu rahatlıkla anlaşılabilir (Hergüner, 2017, s.220).

Müslümanların kentleri veya yerleşim yerleri, vahiyden beslenen ve buna bağlı olarak içinde yaşayan insanların birbirlerine karşı ve kentte yaşayan diğer canlılara karşı, tabiata ve hatta şehirdeki yapılara karşı vicdan ve erdemi esas alan bir sorumlulukla hareket ettikleri mekânlardır. İnsan, diğer insanlarla etkileşime girerek yaşamını sürdüren yani yaşamını sürdürmek için diğer insanların varlığına ihtiyaç duyan bir varlıktır. Bir kentte insanlar arasındaki ünsiyet arttıkça, diyalog ve empati merkeze alındıkça o kent, bir beton yığını olmaktan çıkıp medeniyet merkezi hâline gelir. Tam tersini düşünecek olursak ünsiyetin ve empatinin yerini şiddet aldığı zaman, beşeriyete giden yol kapanır ve ne kadar lüks olursa olsun kent, bir beton yığını olmaktan öteye gidemez. Kent, insanlığın bir karmaşanın kucağına itildiği ve kimlik bunalımı yaşadığı bir mekân olmaktan ziyade insanın, yapaylıktan uzak ve kendisi olarak var olduğu bir mekân olmalıdır.

İnsan sosyal bir varlıktır ve yaşamını sürdürmek için hem maddi hem de manevi açıdan diğer insanlara muhtaçtır. Kentte sosyalleşme imkânları kırsala göre daha fazla olmasına rağmen insanlar arası ilişkilerin kırsala nazaran yeterince gelişmediği görülür. Bu anlamda kentlerimizi bekleyen en büyük tehlike, insanlar arasındaki ilişkilerin zayıf olmasıdır diyebiliriz. Kentler, birbirine benzeyen yapılara hapsolan insanların birbirlerine yabancılaştığı, duyarsızlaştığı yerler olmaktan çıkarılmalı, insana saygı bilincinin geliştiği ve insanca yaşamının adımlarının atıldığı mekânlar hâline getirilmelidir. Kentler, insani ilişkilerin güçlendiği mekânlar hâline geldiği zaman medeni olma yolunda mesafe kat edebilirler.

Kent, devasa büyüklüğü ve karmaşık yapısıyla âdeta bireyin içinde kaybolduğu bir gücü ifade ederken, kentin bu heybetine mukâbil insan, çok zayıf ve önemsiz olarak durmaktadır. Bu durum kentlerin birey merkezli olarak oluşturulmamasından kaynaklanmaktadır. Birey merkezli oluşturulmayan kentler, bireyi yutmakta ve sorunlar yumağı içine hapsetmektedir. Kent inşasında, bireysel talepleri dikkate alan bir anlayışla hareket edildiği takdirde mekân, insan için mutlu olabileceği bir yer hâline getirilebilir.

Kentler, içlerinde barındırdıkları eserlerle bir medeniyetin canlı ve toplu sergisi olup bu eserler her şeyden önce bir ruhun ifadesidir. Tarih boyunca bütün medeniyetler, kurmuş oldukları şehirler ve bu şehirlerdeki mimari yapılarla kendilerini göstermişlerdir. Kent, kentsel tasarım ve mimari, esas olarak bir medeniyet işidir ve aynı zamanda kozmoloji ile de yakından ilgilidir. İnsanoğlu, bu dünyayı dönüştürürken

ulvi bazı hedefler gütmeli ve metafiziğin arayışı içerisinde olmalıdır. Bu dünyayı dönüştürmemizin ulvi veya metafizik bir derinliği yoksa eğer, oluşturduğumuz mimari de sığ kalır.

Şehirler, sadece birer yerleşim yeri değildirler, aynı zamanda bir medeniyet tasavvuru oluşturma çabasındırlar. Her şehir planlanırken ve kurulurken çevre, tanımlanmaya ve ona bir kimlik kazandırılmaya çalışılır. Mabedler, binaların mimari yapısı, sanatsal yapılar, çarşı ve pazarlar, bulundukları kentin kimliğinin şekillenmesinde başat rol oynarlar.

Orhan Pamuk, romanlarında, mekân olarak seçtiği kentlerde hüküm süren medeniyetlere ve o medeniyetlerin bıraktığı mimari eserlere yer verir. Yazarın medeniyet konusuna değindiği *Beyaz Kale* romanında, 17. yüzyılda Türkler tarafından esir edilen Venedikli bir bilim adamının başından geçenler anlatılır. Venediklinin içinde olduğu gemi, Türk gemilerinin baskınına uğrar. Venedikli esir olur ve İstanbul'da zindana atılır. Burada hastaları tedavi eder. Paşa onun astronomi, matematik, tıp ve mühendislikten anladığını öğrenir. Paşa, nefes darlığı çeker, Venedikli onu iyileştirir. Ama zindandan çıkarılmaz. Bir gün Paşa onu çağırır, tıpkı kendine benzeyen Hoca diye hitap edilen biriyle tanıştır. Hoca; iyi bir eğitim görmüş, parlak zekâlı, hırslı ve okumayı seven bir kişidir. Hocayla ona bir düğün için havai fişek hazırlama görevi verilir. Güzel bir gösteri hazırlarlar. Paşa bir gün yeniden Venedikliyi çağırır, dinini değiştirirse onu azat edeceğini değiştirmezse onu öldüreceğini söyler. Venedikli, dinini değiştirmez. Paşa da onu Hoca'ya köle olarak verir. Hoca'nın yanında yaşamaya, birbirlerinden istifade etmeye başlarlar. Hoca Saray'a müneccimbaşı olur, ondan büyük bir silah yapması istenir. Hoca, yerine Venedikliyi gönderir. Kimse bir şey anlamaz. Beyaz Kale kuşatmasında yaptığı silahı kullanmak isterler; ama silah çalışmaz. Padişah müneccimbaşının öldürülmesini ister. Venedikli ile Hoca kıyafetlerini değiştirir. Hoca kılığına giren Venedikli kurtulur, Hoca'nın öldüğünü sanır. Hoca olarak uzun yıllar yaşar. Bir gün bir adam gelir Hoca'nın İtalya'da yaşadığını, evlendiğini, zengin olduğunu ve Hoca'nın yazdığı kitabı okuduğunu söyler. Hoca kılığındaki Venedikli de bir kitap yazmıştır. Kitapların ikisinin de sonu aynı cümlelerle bitmektedir. Hoca onun İtalya'daki hayatını o da İstanbul'da Hoca'nın hayatını yaşamaktadır.

Doğu ile Batı'nın birbirine paralel ve zıt iki ayrı kültür olarak karşılaştırıldığı, nihayetinde âdeta bu iki medeniyetin yer değiştirdiği eser, alegorik bir anlatı görünümündedir. Alegoriyi bir hikâyenin unsurlarına yardımcı öge olarak kullanmak yerine başka anlamlara gelecek ve bütüne gönderme yapacak şekilde tanımlarsak "*Beyaz Kale*, iki kahramanın gerçekçi, psikolojik yoğunluğu yüksek, Hegelci köle-

efendi diyalektiğini çağrıştıran ilişkisini Doğu-Batı meselesi çerçevesinde veren alegorik bir hikâyedir” (Kılıç, 1999, s.77) denilebilir.

Beyaz Kale’de tarihsel gerçekliğe pek bağlı kalmayan Orhan Pamuk, gerçekte düşsel olanı harmanlayarak yepyeni bir fomla okuyucunun karşısına çıkar. Bu anlamda romanda gerçeklik anlayışının kırıldığı söylenebilir. Romanda kullanılan çocuk padişah ifadesi ve bu padişahın özel avlanma ilgisi, kitapta geçen olayların IV. Mehmet dönemine ait olduğu sonucuna bizi götürür.

Romandaki “[...] Polonya seferi, İkinci Viyana kuşatması, o yıllarda İstanbul’da müneccimbaşı Hüseyin Efendi’nin cesedinin bulunması, Haliç’teki havai fişek gösterileri gerçek” (Koçakoğlu, 2011, s.194) olmakla beraber romanda anlatılan bazı olaylar ve mekânlar ve bunlarla ilgili anlatılanlar dönemim tarihsel gerçekliğiyle uyuşmaz.

Orhan Pamuk, *Beyaz Kale* adlı romanında Hoca ve Venedikli Köle’den hareketle Doğu ve Batı medeniyetlerinin karşılaştırmasını yapar. Hoca, Doğu medeniyetini, Venedikli Köle ise Batı medeniyetini temsil eder ve roman boyunca bu iki medeniyetin üstünlük mücadelesi yaşanır. Romanın başında savaş gemilerinin çarpışmasıyla başlayan bu mücadele, ilerleyen bölümlerde yerini bilim ve kültür alanındaki mücadeleye bırakır.

Romanda geniş mekân İstanbul’dur ve olay örgüsü bu geniş mekân çevresinde şekillenir. Diğer romanlarının aksine Pamuk’un bu romanında, gerçek mekânlar ile düşsel mekânlar iç içe geçmiş durumdadır ve bu durum *Beyaz Kale*’ye masalımsı bir hava verir. Roman, bir savaş sonrası Venedikli’nin esir olarak İstanbul’a getirilmesi ve ülkesine dönmenin yollarını araştırdığı bir bölümle başlar ve devamında Hoca’ya köle olarak verilen Venedikli ile Hoca’nın yoğun iletişimi ve işbirliği roman boyunca göze çarpar. Pamuk, bu iki karakteri bilim ve keşif ekseninde birleştirir ve aralarında büyük bir üstünlük mücadelesi başlatır. Hoca Saray’a biraz daha yaklaşmak için; Venedikli Köle ise özgürlüğüne kavuşmak umuduyla canla başla yeni icatlar için çalışmaktadırlar. Hoca ile Köle inanılmaz derecede birbirlerine benzemektedir ve roman boyunca sürekli vurgulanan bu benzerlik, kitabın ana motifidir. Pamuk, kahramanlarının bile şaşkınlıkla karşıladığı bu benzerliği roman boyunca sık sık vurgular. Kahramanlar arasındaki bu benzerlik daha çok “Odaya giren inanılmayacak kadar bana benziyordu” (Pamuk, 2002, s.21) diyen Venedikli Köle’nin ağzından anlatılır. Yine köle “Paşa, benim yüzümü hatırlamaya çalıştığını, ama aklına Hoca’nın yüzünün geldiğini söylemiş” (Pamuk, 2002, s.38) diyerek aralarındaki benzerliğin boyutunu gözler önüne serer. Hoca da köle

ile arasındaki bu benzerliğin farkındadır; ama bu durumu çok da dile getirmez. Pamuk, Hoca'nın bu kayıtsız tavrını, Venedikli Köle'nin ağzından şu cümlelerle anlatır:

“Bakışlarımı üzerimde hissederken aramızdaki benzerliği fark etmemesi beni tedirgin ederdi. Bir iki kere de benzerliği sezdiğini; ama bunun farkında değilmiş gibi davrandığını düşündüm” (Pamuk, 2002, s.24).

Yeni Hayat romanında Türk İslam medeniyetinin önemli bir figürü olan hamam konusuna değinilir. Osman ile Canan, yaptıkları uzun ve yorucu otobüs yolculuklarında uğradıkları şehrin hamamında yıkanır. Aynı romanda kaza geçiren ve ölmek üzere olan bir roman kahramanının ağzından, Batı medeniyetinin Doğu medeniyetini tahakküm altına almak için giriştiği amansız mücadele ve bu mücadelede Batı'dan gelen yeni eşyaların önemli bir rolünün olduğu anlatılır. Dr. Narin, Batı medeniyetinin eşyalar ve kitap üzerinden yürüttüğü bu saldırılara karşı koyabilmek için ülke genelinde, bayileri örgütlemeye çalışır. Mücadeleyi kazanabilmek için her yolu mubah gören Dr. Narin, özellikle oğlunu da etkisi altına alan kitabı ortadan kaldırmak için elinden geleni yapar. Medeniyetler arasında eşyalar ve yazı üzerinden yürüyen ve soğuk savaş yıllarını hatırlatan bu mücadele, Dr. Narin ve taraftarlarının yenilgisiyle sonuçlanır.

Bayiler toplantısına katılmak için yeni kimlikleriyle Gündül Kasabası'na giden Osman ile Canan, bir lisedeki açılış programına katılırlar. Yeni icatların sergilendiği bu açılış programında roman kahramanları, şaşkınlıklarını gizleyemezler. Osman, gittikleri lisede gördükleri yeni icatları şu şekilde anlatır:

“Kenan Evren Lisesi'ndeki kalabalık içinde zamanı saklayan makineyi, siyah beyaz televizyonu renkliye çeviren sihirli camı, ilk Türk otomatik domuz eti dedektörünü, kokusuz traş losyonunu, gazeteden şıpınışı kupon kesen makası, ev sahibi eve girer girmez kendi kendine yanan sobayı ve bir hamlede bütün bir minare, müezzin, hoparlör, ve Batılılaşma-İslamlaşma sorununu modern ve ekonomik bir çözümle saf dışı bırakan kurgulu saati gördük. Bildiğimiz guguklu saatin kuşu yerine geleneksel mekanizmaya iki figür bağlanmıştı. Namaz saatlerinde şerefe biçimindeki ilk katta belirip üç kez ‘Allah uludur!’ diyen minik bir imam ve saat başlarında yukarıdaki şerefede belirip, ‘Ne mutlu Türküm, Türküm, Türküm!’ diyen kravatlı ve bıyıksız bir minik oyuncak beyefendi” (Pamuk, 2012, s.87).

Romanda demiryolcu Rıfkı Hat'ın çocuklar için oluşturduğu dergilerdeki kahramanları niçin çizdiği yine onun ağzından çocuklara hitaben şu şekilde anlatılır:

“Okul çıkışlarında, tren vagonlarında, mahallenin fakir sokaklarında sizleri ellerinizde hep o kovboy dergilerindeki Tom Miks’lerin, Bill Kid’lerin serüvenlerini okurken görüyorum. Ben de sizler gibi seviyorum o dürüst ve cesur kovboyların, rangerlerin maceralarını. Bu yüzden bir Türk çocuğunun Amerika’da kovboylar arasındaki serüvenlerini size anlatırsam belki hoşlanırsınız, diye düşündüm. Hem böylelikle yalnızca Hristiyan kahramanlarla karşılaşmaz, atalarımızın bize miras bıraktığı ahlakı ve milli değerlerimizi de cesur Türk kardeşlerinizin serüvenleri sayesinde daha çok seversiniz. İstanbullu bir fakir mahalle çocuğunun Bill Kid kadar hızlı silah çekebildiğini, Tom Miks kadar dürüst olduğunu görmek sizi heyecanlandırıyorsa gelecek maceramızı da bekleyin” (Pamuk, 2012, s.114).

Rıfkı Hat, bu çizimleriyle çocuklarımızın Batı medeniyetinin değil de kendi medeniyetimizin değerleriyle büyümelerini sağlamaya çalışır. Böylece çocuklarımızdaki Batı hayranlığı ortadan kalkacak, kendi insanlarını ve değerlerini küçümseyen tavır, yerini milli değerlerimize olan sevgiye bırakacaktır. Rıfkı Hat, bazı çizimlerinde “Doğu’nun ahlakı ile Batı’nın akılcılığını” (Pamuk, 2012, s.115) karşılaştırarak bir medeniyet mukayesesi yapar.

Roman kahramanlarından Dr. Narin, Osman’a, gündelik hayatta kullanılan eşyalardan hareketle medeniyet tasavvurumuzun nasıl da değiştiğini anlatır. Eşyaların hafızası olduğunu söyleyen Dr. Narin, zaman içerisinde Batı medeniyetini temsil eden eşyaların dükkânlarımızda satılmasıyla beraber kültürümüzün ve medeniyetimizin birer parçası olan eşyaların eski önemini yitirdiğini, zamanla bunun davranışlarımıza ve yaşantımıza da yansıdığını ve bunların hepsinin büyük kumpasın bir parçası olduğunu söyler. Dr. Narin, Bunu fark ettikten sonra -başta kendisi de bir bayilik almayı düşünmesine rağmen- Batı medeniyetinin tahakkümü altına girmek istemediği için satışlarının kötü olacağını bile bile dükkânında bize ait olan eşyaları satmaya başlar. (Pamuk, 2012, s.122-123) Dr. Narin’in bu tavrı, *Kara Kitap* romanında, toplum tarafından ilgi görmeyeceğini bildiği hâlde, bize benzeyen mankenler yapmakta ısrar eden Bedii Usta’nın tavrıyla benzerlik gösterir.

Saatlerden hareketle Doğu ve Batı medeniyetlerini karşılaştıran ve “saat tıkırtısı bizim için, tıpkı cami avlusundaki şadırvanın şıkırtısı gibi, dünyayı fark etmenin değil, iç âleme geçmenin sesidir” (Pamuk, 2012, s.151) diyen Dr. Narin’e göre “Günde beş vakit namaz, sahur vakti, iftar vakti... Muvakkithanelerimiz ve saatlerimiz Batı’da

olduğu gibi dünyaya yetişmenin değil, Allah’a koşmanın araçlarıdır” (Pamuk, 2012, s.151).

Yeni Hayat romanındaki bazı kahramanlar, Batı medeniyetinin hayatımızın her alanını kontrol altına almasından duydukları rahatsızlığı dile getirirler. Tekrar çıktığı otobüs yolculuğunda bir dinlenme tesissinde Osman, hüngür hüngür ağlamaya başlar. Osman’ın ağladığını gören “ihtiyar bir satıcı, elinde hasırdan sepeti” (Pamuk, 2012, s.270) onun masasına bir torba nane şekeri bırakır ve “Batı bizi yuttu, ezdi geçti. Çorbamıza, şekerimize, donumuza kadar her yerimize girip işimizi bitirdiler. Ama bir gün, bin yıl sonra bir gün, bu kumpasa son verip onları çorbamızın, çikletimizin, ruhumuzun içinden mutlaka çekip çıkaracak, intikamımızı alacağız” (Pamuk, 2012, s.270) diyerek ona umutsuz olmaması gerektiğini hatırlatır.

Orhan Pamuk’un medeniyet tasavvurunu el aldığı romanlarından birisi de *Kar*’dır. Yazar, *Kar* romanında Kars’ın tarihî binalarını anlattığı bölümlerde, Kars’ta hüküm süren farklı medeniyetlerin kentte bıraktığı izlere ve bu izlerden hareketle medeniyet karşılaştırmasına girişir. Yazar, Kars şehir medeniyetini, Ermeni-Türk medeniyetlerinin mukayesesinde bir araç olarak kullanır. Genelde binalar üzerinden yapılan bu mukayesede Ermeni medeniyeti Türk medeniyetinden üstün tutulur. “Şehri alçakgönüllü bir uygarlık merkezine çeviren bütün o Ermeniler, Ruslar, ...herkes çekip gitmişti” (Pamuk, 2010b, s.134) diyen Pamuk’a göre Kars’taki bütün güzel ve görkemli yapılar ya Ermenilerden ya da Ruslardan kalmıştır. Romanın kahramanı Ka için “Hafızasında Kars’ı özel bir yer yapan Rus yapısı eski taş binaları görmek biraz olsun içini rahatlatmıştı” (Pamuk, 2010b, s.13) diyen yazar “Baltık tarzı eski Rus evlerinin... güzelliğinden...” (Pamuk, 2010b, s.178) söz eder.

Romanda bu ve buna benzer ifadeleri gören okuyucu, Kars’ın bir Ermeni veya Rus şehri olduğu izlenimine kapılabilir. Kars’ta Rus ve Ermeni medeniyetlerine ait eserlerin çokça zikredilmesi, roman boyunca sadece bunların ön plana çıkarılması ve Türk medeniyetine ait eserlerden çok söz edilmemesi ya da Türk kültürünü yansıtan eserlerin önemsizleştirilmesi, yazarın medeniyet kıyasında yanlı bir tutum içerisinde olmasıyla izah edilebilir.

Orhan Pamuk, *Kafamda Bir Tuhaflık* romanında, İstanbul’un fiziksel ve kültürel yapısında meydana gelen değişimi kent ve medeniyet bağlamında ele alır. Yıllardır İstanbul sokaklarında sokak satıcılığı yapan Mevlut, şehrin fiziksel ve kültürel yapısında meydana gelen değişime yakinen şahit olur. İstanbul’da meydana gelen değişim ve gelişimi yazar, şu cümlelerle anlatır:

“Bu yirmi beş yılda İstanbul o kadar çok değişmişti ki bu ilk hatıralar Mevlut’a masal gibi geliyordu şimdi. Şehre ilk geldiğinde neredeyse hepsi parke taşı kaplı olan sokaklar şimdi asfaltla kaplanmıştı. Şehrin büyük bir kısmını oluşturan, bahçeler içindeki üç katlı evlerin çoğu yıkılmış, yerlerine üst katlarında yaşayanların sokaktan geçen bir satıcının sesini işitemeyeceği yüksek apartmanlar dikilmişti. Radyoların yerini geceleri sürekli açık olan ve gürültüsüyle bozacının sesini işitilmez kılan televizyonlar almıştı. Sokaklardaki boz ve solgun kıyafetli sessiz ve ezik insanlar gitmiş, yerlerine gürültücü, hareketli ve iddialı kalabalıklar gelmişti. Mevlut bu büyük değişimin boyutunu her gün birazcık yaşadığı için anında fark etmemiş ve kimileri gibi İstanbul değişiyor diye hiç kederlenmemişti” (Pamuk, 2014, s.28-29).

Sokak satıcılığı yapan Mevlut, şehrin sadece fiziksel değişimine şahit olmaz aynı zamanda şehirde yaşayan insanların yaşam tarzları ve alışkanlıkları da hızla değişmekte, toplum farklı bir yöne evrilmektedir. Yazar, kentli bireylerin yaşamlarındaki bu değişikliği de şu şekilde ifade eder:

“Ev içlerine, aileler arasına yıllardır az çağrılıyordu. Yirmi beş yıl önce neredeyse herkes onu daireye alır, pek çok kişi mutfakta ‘Üşüyor musun, sabahları okula mı gidiyorsun, bir çay ister misin?’ diye sorar, bazısı salona buyur eder, hatta masalarına oturturdu. O güzel zamanlarda çok işi olduğu, düzenli müşterilerine siparişler yetiştirdiği için bu ikramın ve şefkatin tadını çıkaramadan acele eder, giderdi. Uzun zamandır ilk defa birileri kendisine bu kadar ilgi gösterdiği için zayıf davrandığını anladı Mevlut. Üstelik tuhaf bir kalabalıktı; eskiden mutfaklı, aileli evlerde kadınlı erkekli, rakılı böyle böyle sarhoş sohbetleri çok olmazdı. ‘Millet Tekel’in 45 derecelik rakısını hep birlikte ailece içerken, senin 3 derecelik bozanı niye içsin, bu iş bitmiş Mevlut, bırak Allahaşkına!’ diye takılırdı ona arkadaşı Ferhat yarı şaka yarı ciddi. ‘Bu milletin sarhoş olmak için sana ihtiyacı yok” (Pamuk, 2014, s.37).

Ailenin bütün fertlerinin içki sofralarına beraber oturmaları, bir medeniyeti simgeleyen bozanın yavaş yavaş unutulmaya yüz tutması, kentli bireylerin yaşam tarzlarında meydana gelen değişimin en bariz örnekleridir. Kentli bireylerin yaşam tarzlarında meydana gelen bu değişimin en önemli sebeplerinden birisi de ekonomik olarak sınıf atlamalarıdır. Şehrin zengin mahallelerinde yaşayan insanlar, kendi medeniyetlerine ait değerlerden gittikçe uzaklaşmakta yavaş yavaş Batı medeniyetinin değerlerine doğru evrilmektedirler. Samia’nın çalıştığı evlerin hanımları namaz kılmasını istememektedirler. Zengin olan bu hanımlar, kendi gelenek, görenek ve

inançlarına o kadar yabancılaşmışlardır ki yanlarında çalışan bir hizmetçinin namaz kılmasına bile tahammül edemez duruma gelmişlerdir.

Farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan kentleri romanlarında işleyen Orhan Pamuk, ele aldığı bu kentlerin medeniyet tarihinde bıraktığı izleri yansıtmaya çalışır. İstanbul, Kars gibi kadim kentlerin tarihî yapılarından hareketle bir medeniyet çözümlemesine girişen yazar, romanlarına konu ettiği kentleri, Doğu ve Batı medeniyetlerini mukayese etmede bir araç olarak kullanır. Yazar, romanlarına mekân olarak seçtiği kentlerde hüküm sürmüş medeniyetlerin bıraktığı eserleri ayrıntılı olarak anlatır. Yazarın söz ettiği bu tarihî mekânlar, ait olduğu medeniyetlerin izlerini taşır. Her medeniyetin tarih sahnesinde bıraktığı eser o medeniyetin, eserin yapıldığı mekândaki imzasıdır âdeta. İstanbul ve Kars gibi şehirler de bu anlamda birçok medeniyetin imzasını taşıyan şehirlerdir. Orhan Pamuk'un *Beyaz Kale* adlı romanında olaylar, Hoca ve Venedikli Köle adındaki iki kahramanın etrafında gelişir. Birbirine çok benzeyen bu iki roman kahramanından hareketle yazar, Doğu ve Batı medeniyetlerini karşılaştırır. Orhan Pamuk'un medeniyet kıyası yaptığı bir diğer romanı da *Kar*'dır. Romanın ana mekânı olan Kars, Rus, Ermeni ve Türk medeniyetlerine ev sahipliği yapmış ve bütün bu medeniyetlerden izler taşıyan bir kenttir. *Beyaz Kale*'de daha çok bilim ve keşifler üzerinden yapılan medeniyet karşılaştırması, *Kar* romanında mimarî eserler üzerinden yapılır. Kars'taki bütün görkemli yapıların ya Ermenilerden ya da Ruslardan kaldığını söyleyen yazar, âdeta medeniyet kıyasında yanlı bir tutum içerisindedir.

3.9. Kent ve Suç

Suç, insanlık tarihi kadar eski olup farklı toplumlarda değişik şekillerde karşımıza çıkan ve çeşitli boyutları olan bir olgudur. Tarih boyunca var olan bütün toplumların, yazılı veya yazısız bazı kuralları olmuştur. Bu kuralların temel amacı, toplumun dinamiklerini ayakta tutmak ve insanların bir arada yaşama kültürünü geliştirebilmektir. Toplumdan topluma farklılık gösteren bu kuralları korumak ve hayata tatbikini sağlamak için bütün toplumlar, birtakım müeyyideler koymuşlardır.

Suç kavramı, farklı toplumlar tarafından değişik şekillerde algılandığından, bütün toplumlar için geçerli ortak bir suç kavramından söz edemeyiz. Bir toplumun suç olarak tanımladığı bir davranışı başka bir toplum normal bir davranış olarak kabul edebilir. Toplumlar arasındaki kültürel farklılıklar, suç olgusunu tanımlamada belirleyici olmaktadır. Gerçi suç olgusu ile ilgili yapılan tanımlar, toplumların farklı kültürel özellikleri dikkate alındığında değişik şekillerde olsa da özellikle sanayileşmeyle beraber, bazı eylemlerin tüm toplumlar tarafından suç olarak kabul

edilmesi gibi bir eğilim de gözlenmektedir. Özellikle modern kapitalist toplumlarda mala karşı işlenen suçlar bu kategoride değerlendirilip ciddi yaptırımlar uygulanan suçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine cinayet, tecavüz gibi toplumsal bütünleşmenin önünde engel olarak görülen bazı suçların da bütün kültürler tarafından cezasız kalmaması gereken suçlar olarak kabul edilmesi, suçun tanımı konusundaki kültürel farklılıkların giderek azaldığının bir göstergesidir (Gökulu, 2010, s.210).

Dünya nüfusunun çoğunluğunun yaşadığı kentler, suçların en fazla işlendiği ve bundan dolayı da güvenlik ihtiyacının en çok hissedildiği yerler olarak karşımızda durmaktadır. İnsanoğlu, tarih boyunca çeşitli tehlikelere -en çok da kendi türüne- karşı kendisini koruma dürtüsüyle korunaklı kentler inşa etmiştir. Eski çağlarda kentler, daha çok dış tehditlere karşı korunmaya çalışılırken; modern çağda, kentlerin kalabalıklaşması ve kent yoksullarının artmasıyla birlikte, sorunlar, suç, şiddet, hatta terör, şehrin içinden çıkmaya başlamıştır.

Nüfusunun kalabalık olması, farklı kültürlerle ve kimliklere mensup insanların varlığı, sosyal sınıflar arasındaki ekonomik uçurum, suçluların kolayca saklanabilmesi, toplumsal denetimin zayıf olması gibi faktörler kentlerdeki suç oranlarının yüksek olmasının başlıca sebepleridir. Kentleşme süreciyle beraber suç oranında görülen artış, kentin ve kentli bireyin güvenliğinin ne şekilde sağlanacağı sorusunun sorulmasına sebep olmuştur. Hızlı ve sağlıksız kentleşmenin oluşturduğu yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlik, kentlerdeki suç unsurunu besleyen temel faktörler olarak görülse bile bu konuda birey ve toplumun yeterince eğitilmemesi de göz ardı edilmemelidir. Suçların her geçen gün artması, insanları çeşitli güvenlik tedbirleri almaya sevk etmiştir.

Güvenlik kavramı, eski çağlardan beri insanoğlunun üzerinde durduğu temel kavramların başında gelmektedir. Yöntem ve teknikleri farklı olsa da hemen her dönemde insanlar, can ve mallarını korumak için büyük çabalar göstermişlerdir. Eski çağlardan beri insanların yaşamlarını sürdürmek için çeşitli meskenler edinmeye başlaması, iklimden korunmak kadar güvenlik gerekçesiyle de açıklanabilecek bir durumdur. Meskenlerin insan güvenliğini yeterince sağlamadığı ortaya çıkınca, şehirlerin etrafı yüksek duvarlarla çevrelenmiş, kaleler yapılmış ve böylece insanlar kendilerini daha fazla güvende hissetmeye başlamıştır. Kentleşme, genellikle insanların avcı toplayıcı toplumdan yerleşik hayata geçmesi ile başlayan bir süreç olarak kabul edilse de, üzerinde durduğumuz kent kavramı, modernleşme ve sanayileşme süreci ile ortaya çıkmıştır. Kentleşme süreci ile birlikte insanlık, çok farklı sorunlarla ve suçlarla karşılaşmış bu durum da kırsaldan farklı birtakım güvenlik tedbirlerini almayı gerekli

kılmıştır. Kentli birey için güvenlik kavramı en önemli gereksinimlerin başında gelmektedir. Bütün dünyada artan suçlarla mücadele etmek, suç işleme düşüncesi olanları caydırmak ve suça bulaşanları cezalandırmak için birtakım güvenlik tedbirleri düşünülmüş ve bu sayede toplum güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat alınan bütün tedbirlere rağmen dünya genelinde suç oranında her geçen gün bir artış gözlenmektedir. Kentleri en modern teknolojilerle korumaya çalışmak bile onların güvenli mekânlar hâline gelmesine yetmemektedir. Dünyada teknolojik anlamda çok ileri düzeyde olan ülkelerde bile güvenlik zaafiyetleri bulunmaktadır. Bu zaafiyetleri ortadan kaldırmak ve vatandaşlarının can ve mal güvenliğini korumak isteyen devletler, savunma ve güvenlik harcamalarına ciddi rakamlar ayırmaktadırlar. Amerika gibi dünyanın önde gelen devletleri bile sahip oldukları onca imkâna rağmen kentlerindeki suçları bitirmek bir yana, bu suçları azaltmada bile başarılı olamamışlar, her geçen gün artan bu suçlarla mücadele etmek için güvenlik harcamalarını arttırmak zorunda kalmışlardır. Dünyanın diğer devletlerinde de durum Amerika'dakinden farklı değildir. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra Amerika başta olmak üzere birçok ülkede güvenlik harcamalarında çok ciddi bir artış yaşanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, 11 Eylül saldırılarından sonra savunma bütçesinde milyarlarca dolarlık artırıma gitmiş, iç ve dış güvenlik politikalarında ciddi değişiklikler yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin 11 Eylül saldırılarından sonra ulusal güvenlik ve savunma harcamalarında 18 milyar dolarlık bir artış olduğu uzmanlar tarafından dile getirilen bir konudur (Gökulu, 2010, s.211).

Bütün bu harcamalara ve alınan güvenlik tedbirlerine rağmen Amerika'nın tamamen güvenli bir ülke olduğu söylenemez. Güvenli kentlerin inşası, alınan tedbirlerden ziyade insanların eğitilmesiyle yakından ilişkili bir konudur. Bütün insanların huzur ve güven içerisinde yaşayabileceği şehirler inşa etmek için, güçlü bir medeniyet tasavvurunun oluşturulması gerekir. Bu medeniyet tasavvuru sayesinde bireylerin özgürlük alanları çok kısıtlanmadan güvenlik önlemleri alınabilir. Özetle "güvenli kent kavramı, insanlık tarihinde her zaman medeniyetin bir ölçütü olmuştur. Geçmişte kent yaşamı, düzenli kentler oluşturulması amacıyla yasaklar üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte, modern çağda insan haklarının gelişmesiyle birlikte 'kentli hakları' ortaya çıkmış ve güvenlik olgusu çağın anlayışına uygun bir biçimde ele alınmaya başlanmış" (Aksoy, 2007, s.11) ve böylece kent güvenliği kaygılarıyla bireylerin özgürlük alanları sınırlandırılmamış, bilakis kentli bireyler bir taraftan sahip oldukları özgürlüklerin tadını çıkartırken, alınan güvenlik tedbirleriyle de bunu güvenli bir ortamda yapma şansına sahip olmuşlardır. Bu durum, kuruldukları günden beri

bireylere sundukları imkânlarla bir cazibe merkezi olmayı başaramamış kentlere olan bağlılığın daha da artmasını sağlamıştır. Hâlbuki güvenlik kaygılarıyla bireysel özgürlüklerin ihlal edilmesi, ister istemez insanların kentlere olan bağlılığını zayıflatacak ve kentleri giderek yaşanmaz merkezler hâline getirecektir. Kentleşmeyle beraber artan suç oranlarını ve bu suçları azaltmak için alınacak tedbirleri düşünürken bu gerçeğin de göz ardı edilmemesi gerekir.

Kentleşmeyle beraber, istihdam olanakları artar, yaşam standartları yükselir, eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel alanda birtakım olumlu gelişmeler yaşanır. Bununla birlikte kentleşme olgusu, toplumlar üzerinde her zaman olumlu etkiler yaratmamaktadır. Bu süreç içerisinde bazen aile, akrabalık, komşuluk, din gibi toplumu bir arada tutmaya yarayan kurumlarda çözümler meydana gelebilir. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde çeşitli sebeplerle yaşanan hızlı ve çarpık kentleşme, gecekondulaşma, varoş ve alt kültür gruplarının oluşmasına sebep olur. Kentte bulunan ama henüz kentlileşme sürecini tamamlayamamış bu bireylerin suç işleme potansiyeli, kentleşme ile suç arasında bir ilişki olduğunu gösterir.

Suç kavramı, tek bir nedenle açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgudur. İnsanları suça sevk eden çeşitli sebepler bulunmaktadır. Ekonomik nedenler, sosyal nedenler, politik nedenler, psikolojik nedenler bunlardan bazılarıdır. Ekonomik anlamda doyuma ulaşamamış, yoksullukla boğuşan bireylerin suç işleme eğilimlerinin daha fazla olduğu söylenebilir; ama bu tespit, bütün yoksul insanların potansiyel birer suçlu olduğu anlamına gelmez. Alt gelir grubuna giren ve yaşadığı çevre itibarıyla kendisini ötekileştirilmiş olarak gören bireylerin de suç işleme eğilimleri vardır. Politik anlamda kendisini baskı altında hisseden bireyler de suça yönelebilmektedirler. “Aile yapısının bozulması ve suç arasında bir ilişki vardır. Kontrol teorileri, ailenin çocuğu suçtan alıkoyan bir özelliği olduğunu belirterek, bu durumun genel olarak suçu engelleyen bir özelliğe sahip olduğunun altını çizmiş” (Gökulu, 2010, s.215) ve ailenin önemine işaret etmiştir. Genel olarak ailenin, çocukları suçtan ve suça götürücü ortamlardan koruduğu, ancak alt kültüre sahip bazı ailelerde bunun tam tersine ailenin, çocuk için suç ortamı oluşturan ve onu suça teşvik eden bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir.

Çarpık kentleşmeyle beraber ortaya çıkan sorunlar, suça neden olan faktörler olarak karşımızda durmaktadır. Bununla beraber suç olgusunun karmaşık bir yapısının olduğunu bilmek ve suça götüren sebep olarak sadece çarpık kentleşmeyi görmemek gerekir. Kompleks bir kavram olan suç, psiko-sosyal, sosyo-kültürel ve ekonomik pek çok faktörün bir sonucu olarak ortaya çıkan bir durumdur. Bu nedenle kentleşme her zaman için suça neden olur yargısı genel geçer bir yargı olmaktan çok uzaktır. Bununla

beraber kentleşme ve suç arasında da yakın bir ilişkinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu “ilişkiyi açıklamaya çalışan ilk görüşler 1920’lerde Chicago’da ortaya çıkmıştır. Shaw ve Mckay, o dönemde kentlerdeki suç oranlarına bakarak bu oranların kent merkezlerinde en yüksek değerlere ulaştığını tespit etmişlerdir. Chicago modeline göre, suç oranlarının kent merkezlerinde yoğun olmasının nedeni, merkezdeki binaların ve yerleşim alanlarının büyüme baskısı ile bu bölgedeki evlerin ve imkânların kötüleştiği, bu durumun neticesinde suç olgusunun ortaya çıktığı görüşü bulunmaktadır” (Gökulu, 2010, s.215).

“Chicago Bölge Projesi bu görüşler doğrultusunda 1932 yılında uygulamaya konulmaya başlanmıştır. Bu proje suçun bölgesel özelliklerine vurgu yaparak göreceli olarak daha kötü mahallede yaşayan gençlerin işe alınması, yaz kamplarında eğitilmesi, çeşitli el sanatları aktiviteleri yoluyla onların sağlıklı bir biçimde sosyalleşmesini hedeflemektedir. Chicago projesi, sadece sağlıklı toplumsallaşmayı hedeflemeyip aynı zamanda bu bölgelerde yaşayan sakinlerin konut, barınma, belediye hizmetleri gibi temel gereksinimlerinin de iyileştirilmesine yönelik aktiviteleri...” (Gökulu, 2010, s.215-216) içeren çok boyutlu bir projedir.

Suç olgusunun, kırsal alanlarda da mevcut olmakla beraber kent merkezlerinde daha yoğun olduğu araştırmalar neticesinde ortaya çıkan bir gerçektir. Suçun yoğunluğu ve çeşitliliği bakımından kentler arasında da birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Suçların işlendiği kentsel mekânla suç arasındaki yakın ilişkiye değinen bazı araştırmacılar, suçla suçun işlendiği mekân arasında yakın bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle Ceylan, bu konuda yaptığı çalışmasında şehirlerde işlenen çeşitli suçları incelemiş ve suçla o suçun işlendiği kentsel mekân arasındaki ilişkiye işaret etmiştir. Büyük şehirlerdeki bazı mekânlar, suç işlemeyi kolaylaştırıcı özelliklere sahiptir. Genel olarak nüfusunun kalabalık, yaya trafiğinin yoğun, alışveriş merkezlerinin fazla olması bu mekânların ortak özellikleri olarak karşımıza çıkar. Bu tür alanlar kentte işlenen suçların çoğunun yaşandığı sıcak noktalardır. Kentlerdeki bu noktalar, suç üreten, suç çeken ve suç işlenmesini kolaylaştıran alanlar olmak üzere tasnif edilmiştir. Bu konuda yapılan bilimsel araştırmalara bakıldığında, kentsel mekânın fiziksel ve sosyal özelliklerinin suç işlemeyi zorlaştırabildiği gibi kolaylaştırabileceği hatta teşvik edebileceği gibi bir kanaat bulunmaktadır (Ünsal, 2015, s.259-260).

Çeşitli sebeplerle kırsal alandan kentlere göç etmiş ve buraya adapte olmaya çalışan insanların büyük bir kısmı, yaşanan barınma sorunlarından dolayı kentin dışında

yaptıkları gecekondularla yeni yapılanmaların ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Konut ve barınmayla ilgili çeşitli sıkıntılar yaşayan bu insanların varlığı, şehirdeki toplumsal yapıyı derinden etkiler. Yeterince belediyeçilik hizmeti alamayan bu insanlarda düzene karşı önyargılar gelişebilir ve bu durum suç işlemek için bir bahane olarak görülebilir. Gecekondularda yaşayan ve çoğu düzenli bir işe sahip olmayan bu insanların bir kısmı, yaşamlarını sürdürebilmek için illegal yollara sapabilmektedir. Gerçi suçun kentlerde fazla olmasının sebebi sadece oradaki barınma konusundaki eksikliklerden kaynaklanmaz. Şehirlerin kalabalık olması, suçluların suç işledikleri mahalde tanınmamaları ve rahatça saklanabilmeleri, işyerlerinin çok olması, toplumsal baskı ve kontrolün şehirlerde daha zayıf olması, kentlerde suç oranlarının yüksek olmasının diğer gerekçeleri olarak sayılabilir.

Günümüz kent toplumları, teknolojik ve ekonomik gelişmelerin kazanımlarından faydalandıkları kadar, modernleşme ve sanayileşme sürecinin olumsuz etkileriyle de boğuşmaktadır. Sanayileşme ve modernleşme neticesinde hızla büyüyen kentlerde kendine yer edinmeye çalışan bireyler, her zaman istediklerini bulamamaktadır. Kentin imkânlarından ve hizmetlerinden yeterince yararlanamayan bireyler, zaman içerisinde kendisini ötekileştirilmiş kabul edip suça yönelebilmektedir.

Kentleşme ve kentleşmeye bağlı olarak meydana gelen göç olgusu, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ciddi sorunlara sebep olmaktadır. Bunun en büyük sebebi kentleşme oranı ve hızının az gelişmiş ülkelere göre daha fazla olmasıdır. Nitekim bu duruma işaret eden Savrun ve Balcıoğlu, kent nüfusunun, gelişmiş ülkelere oranla az gelişmiş ülkelerde çok daha hızlı bir biçimde arttığını vurgulayarak 1940-1980 döneminde gelişmiş ülkelere kent nüfusunun % 100'e yakın bir oranda arttığını, buna karşın az gelişmiş ülkelerde bu oranın % 500'ü bulunduğunu ifade ederler. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülke kentlerinde meydana gelen bu hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşmeyi, gecekondulaşmayı, uyum sorunlarını ve tüm bu durumlar da suç olgusunu beraberinde getirir (Gökulu, 2010, s.217).

Gelişmekte olan ülkeler sınıfında yer alan Türkiye, kentleşme açısından belirtilen sorunları fazlasıyla yaşamaktadır. Özellikle tarımda makineleşme ve bununla beraber kırsal alanda artan işsizlik oranı, kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler, insanların daha iyi şartlarda yaşamak istemeleri gibi sebeplerle, ülkemizde 1950'lerden itibaren kırsal alanlardan şehirlere doğru ciddi bir nüfus hareketi yaşanmış bu da beraberinde bir dizi sorunu getirmiştir. Nüfus hareketleri, genelde metropol olarak da anılan büyük kentlere doğru olmakta hatta bu büyük kentler, kırsalın yanında başka küçük kentlerden de göç alabilmektedir. Tarımda işgücüne duyulan gereksinim azaldığı

için işsizlik oranı her geçen gün artan kırsal kesimde, yeni istihdam alanları oluşturulmadıkça ve nüfus yoğunluğunu kontrol altına almak için uygun politikalar geliştirilmediği sürece, Türkiye'deki çarpık kentleşme sorunları ve bunun sonucu olarak da suçlar devam edecektir.

Kentleşme ve suç ilişkisi incelendiğinde büyük kentlerde insanları suça iten faktörlerin başında yoksulluk, aile değerlerinin kaybolması, adaletsizlik, kentlileşme bilincinin yeterince gelişmemesi, zayıf idari anlayışlar sayılabilir. Bunlar içerisinde yoksulluğun, suçun en önemli nedenlerinden biri olduğu pek çok uzman tarafından dile getirilmektedir. Tabi toplumda suç işleyenler sadece yoksullar değildir. Bazen çok zengin insanlar bile maddi suçlar başta olmak üzere pek çok suça karışabilmektedir. Yoksulluk, insanları suça teşvik eden tek neden değildir belki; ama bu nedenlerin başında gelmektedir. Kentler büyüdükçe ve modernleştikçe o kentte yaşayan insanlar arasındaki ekonomik farklılıklar da artmaktadır. Bir kentin yüksek nüfus yoğunluğuna sahip, alım gücünün az olduğu, işsizlik probleminin bulunduğu bölgelerinde suç oranlarının daha yüksek olduğu bilimsel bir gerçektir.

Bir kentte suç oranının yüksek olmasının bir diğer sebebi de aile değerlerinin kaybolması ve aile fertlerinin birbirlerine yabancılaşmalarıdır. Bir ülkenin ekonomik seviyesi arttıkça, insanların yaşam koşulları da iyileşir. Yoğun iş koşullarından dolayı sürekli bir koşuşturma içinde olan kentli bireylerin, çoğu zaman ailelerine ayıracak zamanları yoktur. Hâlbuki aile kurumu, çocukların gelişiminde ve topluma adapte olmasında en önemli kurumların başında gelir. Ailesinden yeterince ilgi göremeyen ve duygusal olarak boşlukta olan bireyler, farklı suç gruplarından etkilenebilmektedir.

İnsanları suça sevk eden bir diğer sebep de işlenen suçlara verilen cezaların yeterince caydırıcı olmaması ve mağdurları tatmin etmemesidir. Adalet duygusu zedelenen bireyler, kanunların yeterince uygulanmadığını, verilen cezaların caydırıcı olmadığını düşündüklerinde, kendilerini kanun koyucunun yerine koyarak suçlulara cezalarını kendilerinin verdiği durumlarla da karşılaşabilmektedir. Merkezi yönetimin kanunları uygulamada gevşek davrandığını gören veya işlenen suçlara verilen cezaların yeterince caydırıcı olmadığını düşünen insanlar, kanunları çiğnemede bir beis görmeyebilir.

Hızlı ve sağlıksız büyüyen kentlerin beraberinde getirdiği toplumsal sorunlar, suç olgusunu besleyen faktörler olarak karşımıza çıkmakta bu durum kent güvenliğini ve kentte yaşayan bireylerin haklarını koruma politikalarını gündeme getirmektedir. Sadece devlet tarafından alınan güvenlik tedbirleri, kentlerdeki suçları tamamen ortadan kaldırmaya yetmemekte bu durum kentte yaşayan ve kendisini kentli bir birey olarak

tanımlayan vatandaşların da sürece etkin bir şekilde katılımını zorunlu kılmaktadır. Kentimizde yaşanan suçlara duyarsız kalmayıp bunları önlemede etkin bir şekilde görev almak, duyarlı bir kentli vatandaş olmamızı sağlar. Bu sayede kentleşmenin doğurduğu sorunlarla daha etkin bir şekilde mücadele edebilir ve bu sürecin doğurduğu olumsuzlukları azaltabiliriz.

Kent üzerine çalışma yapan bazı uzmanlar, kentleşme ve suç arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, bazı suçlarla kentlerin yapısı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Özellikle suç istatistiklerini tarihsel bir karşılaştırma yaparak inceleyen Ferdinand, sosyal yapıyla işlenen suç arasında yakın bir ilişki olduğunu ifade eder. Ferdinand'ın bu çalışmasına göre mala karşı işlenen suçlar, genel olarak sanayileşmesini tamamlamış ve tarihî bir geçmişi olan kentlerde daha çok işlenmektedir. Buna mukabil kırsal alanlarda veya sanayileşmesini tam olarak tamamlayamamış kentlerde ise daha ziyade şiddet suçlarının işlendiği görülmektedir (Gökulu, 2010, s.219).

Gelişmekte olan ülkelerde kentleşme ve suç arasındaki ilişkinin en önemli sebeplerinden birisi şüphesiz göçtür. Kırsal alanlarda ekonomik anlamda sıkıntı yaşayan bireylerin şehirlere akın etmesi sonucunda, şehirlerde orantısız bir büyüme oluşmuş, şehre yeni gelen bireyler sosyo-ekonomik ve kültürel olarak şehir hayatına adapte olamamışlardır. Kentlileşme sürecini tamamlayamayan bireyler, bu süreç içerisinde yanlış insanlarla etkileşim içerisine girip potansiyel birer suçluya dönüşebilirler. Yoğun göç dalgasıyla beraber ortaya çıkan sağlıksız yapılaşma, işsizlik, kamu hizmetlerinin yetersiz kalması gibi sorunlar bireylerin kentlileşme hızını yavaşlatmakta, suçlu alt gruplarla iletişime giren bu bireyler için suç işlemek kaçınılmaz olmaktadır.

Son dönemde kent sosyolojisi alanında çalışma yapan araştırmacıların en fazla kullandıkları kavramlardan birisi de “çöküntü bölgesi” kavramıdır. Günümüz modern kentleri için en büyük sorunların başında gelen, sadece fiziksel yetersizliği ifade etmekten ziyade toplumsal dışlanma ve ötekileştirmeyi de içinde barındıran bir kavram olan çöküntü bölgeleri, kentlerde işsizliğin, yoksulluğun ve eğitimsizliğin yoğunlaştığı alanlar olarak belirir. Çöküntü bölgelerinde yaşayan bazı insanlar, daha iyi bir yaşam umuduyla yaşadıkları yerleri terk ederek başka yerlere yerleşirler. Kamu otoritelerinin ve toplumun bu insanlara yönelik ayrımcı tavırları, bu bölgelerde yaşayan insanlar arasında ortak bir dışlanma ve ötekileştirilme hissinin oluşmasına sebep olmakta ve bu durum da çöküntü bölgelerindeki sorunları daha da içinden çıkılmaz bir hâle sokmaktadır. Gecekondü mahallesi, kenar mahalle, varoş gibi adlarla da anılan çöküntü bölgelerinde yaşayan insanlar, sosyal açıdan dışlanmış, ekonomik olarak doyuma

ulaşmamış olduklarından suç işleme eğilimi içerisine girebilmektedirler (Gölbaşı, 2008, s.112).

Kentlerde suç işleme oranlarının genelde çöküntü bölgelerinde yüksek olduğu bir gerçektir. Yaptığı çalışmasında bu konuyu değinen “Işıkkaya, çöküntü bölgelerini, genellikle siyasi ve ekonomik krizler sonucu oluşan sosyal hareketlerin yerleşim yerlerine olumsuz yansıması olarak nitelendirir. Buna göre bölgedeki nüfusun ekonomik koşullarının yetersiz olması, bina bakım ve onarımı ve proje yatırımı için yeterli kaynağa sahip olmaması veya ikincil finans kaynaklarına ulaşamama, genel planlama sistemi, kurumsal yapı eksikliği, sorunların büyük bir kısmını oluşturmakta” (Gökulu, 2010, s.223) olup bu sorunlar da ancak sağlıklı kentsel dönüşüm politikalarıyla çözülebilir. Çöküntü bölgelerinin barındırdığı birçok problemten dolayı özellikle 1980’li yıllardan bu yana, kentsel dönüşüm çalışmaları kapsamında, büyük şehirlerde, kentin düzenli ve dengeli büyümesini sağlamak amacıyla çöküntü bölgelerine yönelik geliştirilen bazı projeler hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Işıkkaya, 2008, s.188).

Suç, tek bir sebeple açıklanamayacak karmaşık bir olgudur ve sadece kentlerde görülmez. Bununla beraber sağlıklı kentleşmeyle beraber artan bir grafik izlemesi, suçun kentleşmeyle olan ilişkisi hakkında fikir vermesi açısından önemlidir. Kentlerdeki suç oranının azaltılması için kent güvenliği ile ilgili önlemler tek başına yeterli olmamaktadır. Güvenlik önlemlerinin yanında suçun diğer nedenleri de araştırılarak uygun çözüm önerilerinin geliştirilmesi gerekir. Bu açıdan bakıldığında “suç olgusunun nedenlerini araştırırken hem toplumsal, hem bireysel hem de mekân ile ilgili faktörlerin göz önüne alındığı bütüncül bir yaklaşımın gerekliliği...” (Düzgün, 2007, s.10) bir zaruret hâlini almaktadır. Kentleşme ve kentleşme sürecinde ortaya çıkan işsizlik, çarpık kentleşme, kamu hizmetlerinin yeterince sunulmaması, ötekileştirme gibi sorunlar suçu etkilemektedir. Bu ve buna benzer bütün sorunlar çözülsün bile kentlerde işlenen suçları tamamen ortadan kaldırmanın mümkün olmadığı bilinmelidir. Bununla birlikte yetkililerin de kent güvenliğini sağlama ve suçla etkin bir şekilde mücadele edebilmek için birtakım tedbirler almaları gerekir. Kentin cadde ve sokaklarının yeterince aydınlatılması ve imkân dâhilinde kameralarla izlenmesi, yeterli sayıda güvenlik görevlisinin bulunması, işlenen suçlara verilen cezaların caydırıcı olması gibi tedbirler, bunlardan bazılarıdır. Bu ve buna benzer tedbirler sayesinde kentlerde işlenen suçlar ciddi oranda azalacak olup kentler, insanlar için daha güvenli yaşam merkezlerine dönüşecektir.

İnsanlık için büyük bir problem olan suç olgusu, Orhan Pamuk'un romanlarında üzerinde durduğu bir konudur. Kırsal yerleşmelerde de sık rastlanan suç olgusu, büyük kentlerde daha çok rastlanan bir durum olup kent romancısı olan Orhan Pamuk, hem eskiyi hem de yeniye anlattığı romanlarına mekân olarak seçtiği kentlerde işlenen suçlara, bunların sebep ve sonuçlarına, toplumsal yapıda meydana getirdikleri tahribata vurgu yapar.

Yer yer polisiye özellikler de taşıyan *Yeni Hayat* adlı romanda Pamuk, romana konu olan kent ve kasabalarda işlenen suçlara ve bu suçların toplumsal yapıda oluşturduğu tahribata vurgu yapar. Demiryolu müfettişlerinden Rıfkı Hat tarafından yazılan *Yeni Hayat* adlı romanı okuyan ve özlemini duydukları bu hayatı arayan kahramanlarla ömrünü kitaba ve bu kitabın vaat ettiği yaşamı arayanlara karşı mücadeleye adan Dr. Narin arasındaki gerilim, romanın kurgusunu belirler. Sahip olduğu tek oğlunu bu mücadeleye kurban vermiş acılı bir baba olan Dr. Narin, Anadolu'nun pek çok kent ve kasabasında örgütlediği bayilerle Kırık Kalpli Bayiler Teşkilatı'nı kurar. Romanda Kırık Kalpli Bayiler Teşkilatı'nın kuruluş hikâyesi ayrıntılı bir şekilde anlatılır (Pamuk, 2012, s.123). Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan bu bayiler, Dr. Narin'e muhbirlik yapıp kitabı okuyanları bildirirler.

Dr. Narin, tıp fakültesi okuyan oğlu Mehmet'in, kitabı okuduktan sonra yaşamında meydana gelen değişimden şüphelenip peşine hafiyelerini takar ve oğlunun yaptıklarını yakından takip eder. Her birine bir saat markası ismi verilen bu hafiyeler, Mehmet'i adım adım takip edip her davranışını rapor hâlinde Dr. Narin'e sunarlar. Bir kış günü bu hafiyelerden birisi Mehmet'i vurur. *Yeni Hayat* adlı romanın yazarı demiryolcu Rıfkı Hat da bir gece kahveye giderken üzerine ateş edilerek öldürülür, katil zanlısı da yakalanamaz (Pamuk, 2012, s.18). Kıskançlık dedikodularıyla beraber olay tam olarak aydınlatılamaz. İlerleyen bölümlerde Dr. Narin'in paralı adamlarından birisi tarafından işlendiği anlaşılan bu cinayet, büyük kentlerde görmeye alışık olduğumuz fail-i meçhul cinayetlere benzer. Dr. Narin'in oğlu Mehmet'in, soğuk bir kış günü kimliği belirsiz bir kişi tarafından sokak ortasında vurulması da kentlerde işlenen suçlara verilebilecek bir örnektir. Canan ortadan kaybolunca onu bulmak umuduyla Canan'ın Nişantaşı'nda oturan ailesinin yanına giden Osman, aile tarafından kuşkuyla karşılanır ve Canan'ın babası Osman'a “sol ya da sağ, dinci ya da sosyalist, herhangi bir siyasi görüşe yakınlık...” (Pamuk, 2012, s.38) duyup duymadığını sorar. Osman'dan bunlardan hiçbirisiyle bir ilgisi olmadığı cevabını alınca da rahatlar ve ondan sonra Canan hakkında bilgi vermeye başlar. Romanda ismi geçen bu gruplar, Canan'ın babası tarafından o dönemde kentlerde örgütlenen ve birbirleriyle mücadele hâlinde olan suç

örgütleri olarak mimlenir ve bu örgütlerden herhangi birisine üye olabileceğini düşündüğü Osman’a, bu yüzden Canan’la ilgili bilgi vermek istemez. “Kızlarının bir siyasi örgütün karanlık işleri için kullanıldığından...” (Pamuk, 2012, s.39) şüphelenen aile, bir ara polisi aramayı düşünür; ama kızlarının zekâsına güvenen aile, onun kendi kişisel yeteneğiyle bu işten sıyrılacağına inandıkları için bundan vazgeçer. Roman boyunca Dr. Narin’in adamlarının takibinde olan kahramanlar, büyük bir korku ve endişe içerisinde dirler. Yaptıkları otobüs yolculuklarında sürekli takip edildikleri hissine kapılan Osman ile Canan, yine de bu yolculuklardan ve arayıştan vazgeçmezler. Canan, Mehmet’i ve onunla beraber mutlu olacağı yeni hayatı bulmak; Osman ise âşık olduğu Canan’a kavuşmak ve onunla bir ömür boyu mutlu olmak için bu yolculuklara katlanırlar. Mehmet “yağmurlu bir gece, kendisini öldürmek isteyenlerin harekete geçtiklerini bana söylemişti” (Pamuk, 2012, s.69) diyen Canan, Mehmet’in içinde bulunduğu tehlikeyi Osman’a anlatır ve suçluların her an her yerde karşısına çıkabileceğini ifade eder.

Orhan Pamuk’un *Yeni Hayat* adlı romanında gerilim unsuru, demiryolcu Rıfkı Hat’ın yazdığı ve romana da adını veren kitap etrafında gelişir. Roman boyunca kitabı okuyanlarla onu yok etmek isteyenler arasında bir kovalamaca olduğu görülür. Dr. Narin, oğlunu elinden alan ve gençlerin aklını çelen bu kitabın ortadan kalkması için elinden geleni yapar hatta bunun için adamlarına cinayet emirleri bile verir. Kitap için “o kitap Büyük Kumpas’ın yalnızca küçük bir aracı” (Pamuk, 2012, s.127) diyen Dr. Narin’e göre bu ve buna benzer kitapları şer güçler, “bize hayatımızın şirini ve inceliğini unutturmak için matbaalarda basıp basıp yayarlarmış” (Pamuk, 2012, s.126). Dr. Narin, “İstanbul’daki, bütün ülkedeki adamlarına, casuslarına yaptırdığı araştırmaların tutanaklarını” (Pamuk, 2012, s.127) okuması hâlinde Osman’ın da bu iddianın doğruluğuna inanacağını söyler.

Romanda dikkat çeken bir husus da Dr. Narin’in Büyük Kumpas’a karşı mücadelenin başarıyla sonuçlanmasından sonra yeni bir devlet kuracağını söylemesidir. (Pamuk, 2012, s.133) Kurduğu örgütün çalışmalarını ve casuslarının tuttukları raporları saklayan ve bunları Osman’la paylaşmakta bir sakınca görmeyen Dr. Narin’in bu yeni devlet düşüncesi, özgüvenden ziyade hayalperestlikle açıklanabilir.

Orhan Pamuk, *Yeni Hayat* adlı kitabın yasaklanıp toplatılması ve yazarı hakkında soruşturma açılması konusunu da değinir. Kitap ilk başta yasal bir şekilde yayımlanmasına rağmen daha sonra gizli bazı ellerin devreye girmesiyle “savcılığın isteği üzerine toplatılıp emniyete bağlı bir kitap deposuna” (Pamuk, 2012, s.135)

kaldırılır. Kitabını reddeden ve bundan sonra bu ve buna benzer herhangi bir kitap yazmayacağını söyleyen ve bir tutanakla bunu imza altına alan yazar hakkında da herhangi bir işlem yapılmaz.

Orhan Pamuk'un *Yeni Hayat* adlı romanında işlenen cinayetler, gerilimi arttıran belli başlı suç unsurları olarak belirir. Çoğu Dr. Narin'in paralı adamları tarafından işlenen bu cinayetlerin ortak özelliği hiçbirinde faillerin bulunamamasıdır. İşlenen cinayetlerin bir diğer ortak özelliği de Osman'ın işlediği cinayetin dışındaki bütün cinayetlerin kitapla ilişkili olmasıdır. Romanda öldürülen ilk kişi kitabın yazarı olan Rıfkı Hat'tır ve Dr. Narin'in adamları tarafından öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Daha sonra kitaptan ilham alan beş kişi daha yine bu kiralık katiller tarafından vurularak öldürülür. Osman'ın işlediği cinayetin ise kitapla bir ilgisi yoktur. Osman'ın Canan'a kavuşmasının önündeki en büyük engel Mehmet'tir. Bunu çok iyi bilen Osman, sırf bu yüzden Mehmet'i öldürür.

Orhan Pamuk'un suç temasını işlediği bir diğer romanı olan *Benim Adım Kırmızı*, nakkaşların hayatını konu edinen bir aşk ve cinayet romanıdır. Romanda nakkaşlar arasındaki rekabet ve Saray'a yaranmak için çevrilen entrikalar, büyük bir ustalıkla anlatılır. Romanda geçen külhanbeyleri ve sık sık yaşanan sokak kavgaları, o dönemin İstanbul'unun panoramasını yansıtmaları açısından önemlidir. Roman boyunca büyük bir ustalıkla kimliği gizlenen katil, İstanbul için şunları söyler:

“Bir şehir ne kadar büyük ve renkliyse, suçunuzu ve günahınızı gizleyebileceğiniz o kadar çok köşesi, ne kadar kalabalıksa, suçunuzla aralarına karışabileceğiniz o kadar insanı var demektir. Şehirlerin zekâsı, barındırdığı âlimlerle, kütüphânelerle, nakkaşlarla, hattatlarla ve medreselerle değil, karanlık sokaklarında binlerce yılda sinsice işlenmiş cinayetlerin çokluğuyla ölçülmeli. Bu mantıkla İstanbul'un bütün Cihan'ın en zeki şehri olduğundan şüphem yok” (Pamuk, 2018b, s.112-113).

Tarihî bir roman özelliğine sahip olan Orhan Pamuk'un *Benim Adım Kırmızı* adlı romanı, 16. yüzyıl Osmanlı nakkaşlarını konu edinir. Orhan Pamuk, bu romanında da, diğer birçok romanında olduğu gibi vaka mekânı olarak İstanbul'u seçer. *Sessiz Ev*, *Yeni Hayat* ve *Kar* dışındaki bütün romanları İstanbul'da geçen Pamuk, bir İstanbul romancısıdır. *Benim Adım Kırmızı* adlı romanda olaylar “Atmeydanı, Bayezid, Edirnekapı, Cibali, Haliç merkezli bir İstanbul mekânında” (Pala, 1999, s.29) geçer ve yazar genel olarak gerçek İstanbul mekânlarını kendi kişisel İstanbul algısıyla birleştirerek okuyucunun beğenisine sunar.

Romanda 16. Yüzyılda nakkaşlar arasında yaşanan rekabete ve işlenen suçlara değinen Pamuk, Saray’a yanaşmak ve önemli mevkilere gelmek için çeşitli entrikalar peşinde koşan nakkaşların bu hâllerini, roman boyunca okuyucunun merakını uyandıracak şekilde anlatır. Ayrıca o dönemde İstanbul’da yaşayan Erzurumîler, suç eğilimi bulunan bir güç olarak takdim edilerek, Erzurumîlerin çeşitli zamanlarda işledikleri suçlara değinilir.

Romanda İstanbul’a dair değerlendirmeler Kara, Zeytin, Leylek gibi kahramanların bakış açısıyla yapılır. Bu değerlendirmelerde İstanbul, kahramanların ruh hâline göre çeşitli şekillerde sunulur. Hemen bütün romanlarında mekân olarak İstanbul’u seçen Pamuk, şehirle ilgili algılarını belirli karakterler üzerinden yapar. Romanın önemli karakterlerinden olan ve çektiği aşk acısı yüzünden İstanbul’u terk etmek zorunda kalan Kara ile Orhan Pamuk’un İstanbul algısı arasında önemli benzerlikler vardır. 1591 kışının on gününde geçen olayları konu alan romanda, İstanbul’un genel görünümü detaylı olarak verilmez, ana hatlarıyla gözler önüne serilir. Uzun bir ayrılıktan sonra tekrar İstanbul’a dönen ve sokaklara çıkarak rastgele dolaşan Kara, “İstanbul’a değil de, dünyanın öbür ucundaki Arap şehirlerinden birine geçici olarak yerleşmişim de şehir nasıl bir yerdir diye meraklanıyormuşum gibi sokaklara çıktım, uzun uzun, doya doya yürüdüm” (Pamuk, 2018b, s.14) diyerek kente duyduğu özlemi gidermeye çalışır. On iki yıllık süre zarfında şehirde meydana gelen değişim, yine Kara’nın izlenimlerinden okuyucuya sunulur:

“Gençliğimde yürüdüğüm kimi mahalleler, kimi sokaklar, on iki yılda yanıp, kül ve duman olup uçmuştu da yerlerinde köpeklerin yol kestiği, meczupların çocukları korkuttuğu yangın yerleri açılmış, kimine de benim gibi uzaklardan geleni şaşırtan zengin konakları yapılmıştı. Bunların bazılarının pencerelerine en pahalısından, renkli Venedik camları takmışlardı. Yüksek duvarların üzerinden sarkan cumbalardan, yokluğumda İstanbul’da iki katlı pek çok zengin evi yapıldığını gördüm” (Pamuk, 2018b, s.15)

Benim Adım Kırmızı adlı romanda “İstanbul sokakları Pamuk’un diğer kitaplarına göre fazla görülmez. Bunun yerine evlerin içi, hurma çiçeğinden yapılan kaviler, Tebriz yapımı fildişi satranç takımı, odaların birbirine uzaklığı, yastıklar, fincanlar âdeta resmedilir” (Uğurlu, 2003, s.33) ve böylece daha çok iç mekânlar okuyucunun beğenisine sunulur. Bu duruma işaret eden Orhan Pamuk da mekân anlatımında nasıl bir yol izlediğini şu cümlelerle ifade eder:

“Romanımda İstanbul iki ya da üç kere bir genel manzara olarak görülür. Bir Batılı pitoresk meraklısı gibi sokakları dışarıdan görmek, İstanbul’daki evlerin

ini yazmak istedim. Gerçekten bir şehrin içinde yaşıyorsak onun genel manzarasını çok görmeyiz. Hayatlarımız evin içindedir. Evdeki yastıklar, fincanlar, satranç takımları ve bu gibi şeyleri narh defterlerinden yazdım” (Karaca, 1999, s.28). Diyerek

Yazar, sadece evleri ve evlerin ini anlatmakla yetinmez aynı zamanda o dönemin toplumunun siyasi, kültürel, ekonomik durumunu yansıtan mekânlara da romanında değinir. Nakkaşhâne, kahvehâne, Topkapı Sarayı bu mekânlardan bazılarıdır. Günümüzde de her türden insana ev sahipliği yapan kahvehâneler, romanda toplumun nabzını tutan, siyasi, sosyal, kültürel durumunu yansıtan mekânlar olarak tasvir edilir. Meddahın sahneye çıktığı ve sosyal eleştiriler yaptığı bir mekân olan kahvehâneler, romanda düzene başkaldırı fikrinin tohumlarının atıldığı yerler olarak karşımıza çıkar. Bu kimliğinden dolayıdır ki Erzurumîler tarafından basılan kahvehâne yerle bir edilir.

Orhan Pamuk’un suç olgusuna değindiği bir diğer romanı olan *Kar*’da, farklı siyasi gruplara ve bunlar arasındaki mücadelelere şahit oluruz. Türkiye ile iletişimi çok zayıf olan bu kentte yaşayan insanlar, Doğu’da yaşanan çatışmalar sebebiyle devlete karşı öfkeli dirler ve bu çatışmalarda kendilerini devlete karşı duran tarafta konumlandırırlar. *Kar* romanında olayların yaşandığı Kars, farklı siyasi grupların bulunduğu, ekonomik anlamda geri kalmış ve yılın belirli dönemlerinde tüm Türkiye’yle bağlantısı kopan bir şehirdir. Karşıt gruplar arasındaki mücadelenin her geçen gün arttığı şehirde, devlet yetkilileri, bir müdahalenin hazırlığını yapar. Doğudaki çatışmalar, Karşı gençler üzerinde derin etkiler bırakır ve bu çatışmaların tarafı olmak için hayaller kuran Karşı gençlerin sayısı her geçen gün artar. Romanda bu durum şu cümlelerle ifade edilir:

“O günlerde Güneydoğu’da PKK’lı gerillalarla gırtlak gırtlığa savaşan ordu bu savaşta başarılı oldukça, gerillaya katılmayı düşleyen işsiz, güçsüz, umutsuz kimi Kürt gençleri arasında tuhaf ve korkutucu intikam hayalleri yayılıyordu. Bombalamak, adam kaçırmak, Atatürk heykelini devirmek, şehir suyunu zehirlemek, köprüleri uçurmak gibi bu öfkeli hayallerden Kars kahvelerinde pinekleyen çeşitli istihbarat hafiyelerinin haberi vardı elbette” (Pamuk, 2010b, s.208).

Yazarın suç temasına değindiği *Masumiyet Müzesi*’ndeki vaka zamanı 1975-2008 yılları arasını kapsar. Romanda darbeden hemen önceki o karanlık günlerden şu şekilde bahsedilir:

“1978’de artık bizim mahallede de geceleri bombalar patlıyordu. Tophaneye ve Karaköy tarafına uzanan sokaklar milliyetçilerin, ülkücülerin denetimindeydi ve gazeteler buralardaki kahvelerde pek çok cinayetin planlarının yapıldığını yazardı. Çukurcuma Yokuşu’ndan yukarıya Cihangir’e doğru çıkan parke taşı kaplı çarpık çurpuk sokaklarda ise Kürtler, Aleviler, çeşit çeşit sol fraksiyona yakınlık duyan küçük memurlar, işçiler ve öğrenciler yuvalanmıştı. Onlar da silah kullanmayı severdi. Bu iki takımın kabadayıları bir sokağın, bir kahvenin, bir küçük meydanın hâkimiyeti için bazan silahlı çatışmaya girer; bazan da gizli servislerin ve devletin uzaktan denetlediği haydutların yerleştiği bir bombanın patlamasıyla, iki taraf meydan savaşına tutuşurdu. Çoğu zaman iki ateş arasında kalan, Chevrolet’yi nereye park edeceğini, hangi kahvehanede beni bekleyeceğini bilemeyen Çetin Efendi, bu dönemde çok sıkıntı çekmişti; ama birkaç kere ona akşamları Keskinlere yalnız başıma gidebileceğimi söylediğimde, buna asla izin vermeyeceği cevabını vermişti bana. Keskinlerden çıktığım saatlerde Çukurcuma, Tophane, Cihangir sokakları hiç tekin olmazdı. Arabayla evimize dönerken bile afiş asan, bildiri yapıştıran ya da duvarlara yazan birilerini hep görür, korku içinde bakışırdık” (Pamuk, 2018, s.335-336).

1980 darbesinin öncesinin ve sonrasının anlatıldığı *Masumiyet Müzesi* adlı romanda yazar, devlet otoritesinin zayıfladığı bu yıllarda İstanbul’da işlenen suçları ayrıntılı olarak anlatır. Özellikle darbeden hemen önce kentlerde karşıt gruplar arasında meydana gelen bombalama eylemleri ve silahlı çatışmalar, romanda detaylı olarak sunulur. Pamuk, darbeyi hazırlayan bu olayların kentte meydana getirdiği kaos ortamına değinerek kentli bireylerin o dönemde yaşadıkları sıkıntıları dile getirir. Devlet otoritesinin zayıfladığı o yıllarda, kentin belirli alanları farklı gruplar tarafından kontrol altına alınarak diğer grupların buralara girmesi yasaklanırdı. Devlet rolüne soyunan bütün o grupların ve işledikleri suçların, darbeden hemen sonra bir anda ortadan kaybolduğunu dile getiren yazar, bütün yaşananların bir kurgu olduğu imasında bulunur. Demokrasi kültürü gelişmemiş ve “pek çok gencin solculuk, sağcılık diye birbirini öldürdüğü Türkiye gibi fakir ve dertli bir ülkede” (Pamuk, 2018, s.37) devlet yönetimi sıkıntılı bir görüntü çizer. Türkiye’de 1960’tan itibaren belirli aralıklarla askerî darbeler yaşanır. Ülkenin kendi kontrollerinden çıktığını gören ve ülke yönetimini bütünüyle sivillere bırakmak istemeyen askerler, darbe sonrası kışlaya çekilince bile ülke yönetiminde söz sahibi olmaya devam ederler. Darbe sonrası askerler tarafından yapılan anayasalar ile toplumu sevk ve idare etmek için oluşturulan kurumlar, askerin vesayetini pekiştirecek şekilde dizayn edilir. Orhan Pamuk, Türkiye’de yaşanan askerî

darbelerin çoğuna tanıklık etmiş bir yazardır. Romanlarında askerî darbeleri ve toplumdaki yansımalarını işleyen yazar, sanatçı duyarlılığının gereği olarak darbelere eleştirel bir gözle bakar.

Yazarın romanda üzerinde durduğu önemli argümanlardan birisi de örgütlerin kendilerini ifade etme biçimi olan ve duvarlara yazılan sloganlardır. Bu sloganlar neredeyse şehrin her tarafında vardır ve o dönemde her örgüt, hâkimiyet alanlarını bu sloganlarla belirler. Yazar 70’li yıllara damga vuran bu sloganların varlığını romanın kahramanı Kemal’in İstanbul’da yaptığı gezintilerle okuyucularına verir. İstanbul’u sürekli gezen ve bu gezintilerinden birisini “Pendik ile Kartal arasındaki yeni gecekondulu mahallelerinin arkasında, Marmara’ya, ıslıl ıslıl Adalar’a ve duvarlarına çeşitli sol sloganlar yazılmış imalathânelere, fabrikalara bakan bir tepedeydik” (Pamuk, 2018, s.245) şeklinde anlatan Kemal, gecekondulu mahallelerine yaptıkları gezintilerde karşılaştığı bu sloganlardan bahseder.

3.10. Kent ve Sosyal Sınıflar

Sosyal sınıf ya da “sosyal tabakalaşma en geniş manasıyla; bireylerin ve grupların belirli veya genelleştirilmiş karakteristiklerine göre aşağı ve yukarı statülere, rollere sahip ve sınıflara mensup olarak anlaşılmaları, derecelendirilmeleri demektir” (Dönmezer, 1994, s.292). Sosyal sınıf, toplumun düzeyi, yaşam biçimi, eğitim, saygınlık gibi özellikler bakımından birbirine benzeyen ve bunun bilincinde olan insanlar tarafından oluşturulan bir yapıdır. Bir toplum veya kültür içindeki bireylerin, ailelerin veya grupların hiyerarşik durumunu ifade etmek için kullanılan sosyal sınıflaşma veya katmanlaşma, genellikle ekonomik temelli olan bir gruplaşma biçimidir. İnsanların sahip oldukları çeşitli özelliklere göre sınıflandırılmaları yeni bir durum olmayıp tarih boyunca hemen her toplumda rastlanan bir durumdur. Tarih boyunca hemen her toplumda bireyler arasında bazı eşitsizlikler olagelmıştır. Daha açık bir ifadeyle her toplumda bazı toplumsal roller ve bu rollerle ilişkilendirilen farklı ödüller vardır. Saygınlık, gelir gibi bu ödüller, toplumsal tabakalaşmayı besleyen faktörler olup bu rollerden bazıları yönetmeyi bazıları da yönetilmeyi gerektirir (Tolan, 1996, s.257).

İnsanlar bazen doğuştan bazen de zaman içerisinde yapılan bilinçli tercihler ve uzun uğraşlar neticesinde sosyal bir sınıf içerisinde kendilerine yer edinirler. Daha çok ekonomik temelli olan sosyal sınıflar, özünde bir eşitsizliği barındırsa da zaman içerisinde toplum tarafından benimsenir ve kabul görürler. Sosyal tabakalaşma toplumun büyüklüğüyle yakından ilişkilidir. Bir toplum ne kadar büyük ve insanlar arasındaki iş bölümü ne kadar fazlaysa o toplumda çeşitli gruplaşmaların varlığı da o derece kaçınılmaz olur.

Sosyal sınıflaşma veya tabakalaşma kavramı çok boyutlu bir kavram olup temeli eşitsizliğe dayanır. Tarih boyunca hem geleneksel hem de modern toplumlarda insanlar arasında farklı düzeylerde çeşitli eşitsizliklere rastlanır. Bu eşitsizlik genel olarak üç şekilde karşımıza çıkar. Bu eşitsizliğin ilki ekonomik boyutta görünür ki malların eşit olmayan dağılımını; ikincisi siyasal düzeyde olup iktidarın eşit olmayan dağılımını; üçüncüsü de toplumsal düzeyde olup toplumsal statülerin eşit olmayan dağılımını ifade eder (Tezcan, 1995, s.75-76). Genel olarak eşitsizlik kavramı toplumlarda bu üç şekilde karşımıza çıkmakta ve bu ölçütlerin ağırlığı da dönemden döneme, toplumdaki topluma değişiklik gösterebilmektedir³.

Sosyal tabakalaşma kavramı, uzun zamandır sosyologlar tarafından tanımlanmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Sosyologların, bu kavramın boyutları ve sınırları konusunda vardıkları ortak kanaat, ekonomik saygınlık ve buna bağlı olarak toplumda söz sahibi olmadır. Sosyal sınıfların bulunduğu bir toplumda maddi kaynaklar eşit olarak dağıtılmaz. Maddi kaynakların büyük bölümünü azınlık durumunda olan bir kesim alırken toplumun geriye kalan ve büyük çoğunluğu oluşturan kesimi ise her zaman daha azla yetinmek zorunda kalır. Buna bağlı olarak toplumda söz sahibi olan kesimin de yine azınlık durumunda olsa bile maddi gücü elinde bulunduran kesim olduğunu görürüz.

Sosyal tabakalaşmanın hemen her dönemde ve her toplumda görülebilen ortak birtakım özellikleri bulunmaktadır. Toplumsal farklılaşma ve hiyerarşi, sosyal tabakalaşmanın en belirgin özellikleridir. Eşitsizliği içerisinde barındırmasına rağmen sosyal sınıf olgusunun toplum tarafından kabul görmesinin nedeni toplumsal değerlerin bu durumu makbul karşılamasından kaynaklanmaktadır. Eski toplumlarda var olan Kast sistemi, bunun en bariz örneğidir. Çok büyük eşitsizliklere dayanan Kast sistemi, toplumda yaygın olan inancın, bu durumu hoş karşılamasıyla âdeti yasal hâle gelmiştir. Eski toplumlarda görülen Kast sistemi, günümüz modern toplumlarında çeşitli sosyal statü gruplarıyla varlığını sürdürmektedir. Bu statü grupları, yasal birtakım düzenlemelerle toplumdaki varlığını sorunsuz bir şekilde sürdürebilmektedir.

Sosyal sınıfların alt ve üst olarak kategorize edilmesi toplumdaki topluma değişiklik gösterebilmektedir. Bir toplumun inanç, norm ve değerleri, sosyal tabakaların sınıflandırılmasında, alt ve üst olarak adlandırılmasında etkili olmaktadır. El emeği gerektiren işler, toplumda daha yaygın olduğundan ve daha az önemli kabul

³ Sosyal ve ekonomik eşitsizliğin roman yansımaları konusunda Ferhat Korkmaz'ın "Orhan Kemal'in Romanlarında Sosyal ve Ekonomik Eşitsizlik Üzerine Bir Değerlendirme" adlı yazısına müracaat edilebilir (Korkmaz, 2007).

edildiğinden toplumda çok az rastlanan yetenek ve beceri gerektiren işlere nazaran alt sınıf olarak kabul edilmektedir.

Bir toplumda yaşayan bireyler, sahip oldukları bazı niteliklere ve değişik alanlarda gösterdikleri başarı oranlarına göre diğer fertlerden ayrışmakta ve bir sosyal tabakanın üyesi olarak derecelenmektedirler. Toplumda bir arada yaşayan fertler, sahip oldukları mevkilere göre birbirleriyle karşılaştırılmakta üst ve alt sınıf olarak tabakalaşmaktadır. Zaman içinde aynı gruba mensup üyeler arasında bir uzlaşma kültürü oluşmakta ve yapılan karşılaştırma ve değerlendirmeler üzerinde grup üyeleri anlaşınca toplumda yerleşen değer yargıları, toplumsal değerlendirme hâlini almaktadır (Dönmezer, 1994, s.292-293).

Toplumsal sınıflaşma, yeni bir olgu olmayıp eski dönemlerden beri ulus devletler başta olmak üzere pek çok toplumda görülen bir gerçekliktir. Eskiden beri toplumlarda üst sınıf, orta sınıf ve alt sınıf olmak üzere üç sınıfın varlığından söz edebiliriz. Bu üç sınıftan birincisi genellikle toplumdaki ekonomik kaynakların çoğunluğunu elinde bulunduran söz sahibi kimselerdir. Toplumun çoğunluğunu oluşturan ikinci kısım ise genellikle nitelikli işçi ve serbest meslek sahiplerinden oluşmaktadır. Üçüncü ve son sınıf ise hiyerarşinin en alt tabakasını oluşturan ücretli işçiler ve köylülerdir. Bugün çağdaş toplumlarda bile bu üç sınıfın varlığı kanıksanmış ve kabullenilmiştir. Bu üç sınıf, ekonomik koşullar, malların paylaşımı, eğitim olanakları, saygınlık vb. bakımlardan birbirinden ayrışır. Özellikle büyük kentlerde daha belirgin bir hâl alan toplumsal tabakalaşma, aynı şehirde yaşayan insanların yaşam kalitesini ciddi oranda farklılaştırmakta, aynı sınıflara mensup insanlar belirli merkezlerde toplanmaktadır. Bu durum, kentin sosyo-ekonomik olarak çeşitli parçalara bölünmesi sonucunu doğurmaktadır. Ekonomik seviyesi iyi, sermayeyi elinde bulunduran, iyi bir eğitim almış insanlar, genelde şehrin en görkemli yerlerinde yaşarken veya yaşadıkları alanı bu hâle getirirken, alt sınıflara mensup insanlar ise gecekondulu semti olarak tabir edilen, yaşam koşulları hiç de iyi olmayan alanlarda yaşam mücadelesi vermektedir.

Sosyal sınıflara bakıldığında aynı sınıfa mensup bireylerin genellikle benzer ekonomik imkânlarla sahip oldukları ve buna bağlı olarak da yaşam tarzlarının birbirine benzediği görülecektir. Aldıkları eğitim, beslenme alışkanlıkları, tatil kültürleri, norm ve değerlere bağlılık, siyasi tutum gibi pek çok konuda ortak bir tutum içerisinde olan bu insanlar için çoğu zaman tek tip insan tabirini kullanmak mümkündür. Sosyal sınıfların oluşumunda ve ayrışmasında ekonomik ölçüt önemli olmakla beraber tek başına yeterli olmamaktadır. Bu yüzden sosyal sınıflar belirlenirken ekonomik gücün

yanında yukarıda sayılan hususların da dikkate alınması bir zorunluluktur. Sahip olunan gelirin çok veya az olmasından ziyade o gelirin gerektirdiği yaşam biçiminin sergilenip sergilenmediği, sosyal sınıfın belirlenmesinde daha çok önem arz etmektedir.

Sosyal sınıflar belirlenirken kullanılan ölçütler çok çeşitlidir. Bu ölçütlere göre toplumda farklı sosyal sınıf tiplerinden söz etmek mümkündür. Ekonomik kritere göre insanları zengin-orta sınıf-fakir, işveren-işçi gibi sınıflara ayırmak mümkündür. Siyasi kritere göre yöneten-yönetilen; coğrafi kritere göre de kentli-köylü gibi sınıflandırmalar yapılabilir. Her sınıfın sahip olduğu kültürel özellikler ve davranış kalıpları vardır. Bu özellikler, sınıfları ayırtıran ve farklılaştıran bir formda karşımıza çıkar. Çocuk bakımı ve eğitimi, beslenme alışkanlıkları, eğitim olanakları, aile yaşantısı ve boşanma oranları, çocuk- ebeveyn ilişkileri, oy verme tarzı, dine bağlılık, tüketim alışkanlıkları, siyasi eğilim, suça ve suç örgütlerine karışma oranı, sosyal sınıfları birbirinden ayırtırmaktadır. Sosyal sınıflar arasında bazen hareketlilikler yaşanabilmektedir. Bu hareketlilik üst sınıflardan alt sınıflara doğru olduğu gibi alttan üste doğru da olabilmektedir.

Sosyal sınıflaşma, belirli bir mekânda yaşayan nüfusun belli bir hiyerarşi içinde meydana getirdiği yapıdır. Üst üste sıralanan bu grupların sosyo-ekonomik olarak birbirine yakın olması gerekir. Sosyal bakımdan birbirine yakın olan ve toplumda birbirine yakın rolleri yerine getiren bireylerin, aynı sosyal tabakaya ait oldukları kabul edilir. Aynı mekânda bir arada yaşamalarına rağmen sosyal statü farkından dolayı insanlar arasında, coğrafi anlamda olmasa bile sosyal anlamda bir mesafeden bahsedebiliriz. Sosyal mesafe kavramı, bir toplumda belirli bir sosyal sınıfa mensup olan bireyin, diğer sınıflara mensup bireylerle arasında çizilen sınırı işaret eder ve bu bireyler arasındaki sosyal farklılık münasebetini gösterir (Kurtkan, 1986, s.142-143).

Tarihin hiçbir döneminde bütün fertlerin, tamamen eşit ve benzer ekonomik ve sosyal haklara sahip olduğu bir toplum var olmamıştır. Sosyal sınıfları yok sayan, bir toplumdaki bütün fertlere eşit olanaklar sunma iddiasıyla ortaya çıkan ideolojilerin uygulandığı toplumlarda bile sosyal sınıflar var olmuştur. Bu ideolojiler, iddialarını gerçekleştirememiş ve sosyal tabakalaşmanın önüne geçememişlerdir. Bu yüzden sosyal sınıflar bütün toplumlarda görülmektedir denilebilir.

Toplumda kişiler arası eşitsizlik ve prestij ölçütü olarak değerlendirilen niteliklerin sayıca kıtlığı söz konusu olmasaydı, sosyal statünün de bir anlamı olmazdı. Niteliklerin dağıtımında tam bir eşitlik sağlamak olanaksız olduğuna göre sosyal bir eşitlik de olanaksızdır. Dolayısıyla statüsüz ve tabakasız bir toplum, düşünce dışıdır. Bu ifade hem nesnel hem de öznel açıdan doğrudur. Öznel olarak bireyler, farklı uzmanlık,

zekâ ve enerji derecelerine sahiptir. Bunlar kişinin bir statü elde etmesine yardımcı olan unsurlardır. Nesnel olarak sosyal statü ölçütleri en katı sosyalist toplumda bile eşitçe paylaşılamazlar (Fichter, 1996, s.38-39).

Bireylerin mensubu bulundukları toplum içindeki statülerine göre oluşturdukları gruplar olan sosyal sınıfların, belirli kriterlere göre aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya doğru sıralanması tabakalaşmayı doğurur demiştik. Tarih boyunca toplumlar, hep çeşitli sosyal sınıflardan, zümrelerden veya gruplardan oluşmuştur. Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra toplum kabaca alt, orta ve üst sınıftan müteşekkil bir yapı olarak tasvir edilmiştir. Günümüz modern kentlerinde de zengin ile yoksul ve bunların yaşam alanları bir gerçeklik olarak varlığını sürdürmektedir.

Büyük kentlerdeki sosyal tabakalaşma, kırsala göre daha belirgin olup bu da farklı sosyal statüleri doğurmaktadır. Alt statüde yer alan insanlar, düşük bir yaşam standardına sahip olduklarından, özellikle büyük kentlerde zorlu yaşam koşullarıyla mücadele etmek zorunda kalırlar. Bu statüdeki insanlar, genellikle ucuz iş gücü olarak büyük sermaye sahiplerine hizmet verirler.

Türkiye'de 1980 sonrasında hızlı bir kentleşme süreci yaşanmış, kentler, kırsaldan aldıkları göçlerle hızlı bir şekilde büyümüştür. Bu dönemde büyük kentlerde görülen en büyük sıkıntı çarpık kentleşmedir. Metropollerde gökdelenlerin, toplu konutların, iş merkezlerinin hemen yanı başında görülen gecekondu, bu çarpık kentleşmenin en somut göstergesidir. Büyük kentlerde görülen bu durum günümüzde de devam etmekte sosyal tabakalar fiziksel olarak birbirine yaklaşmaktadır. Fiziksel olarak birbirine yakın olan bu iki sınıf arasında, yaşam kalitesi anlamında büyük bir uçurum bulunmaktadır. Kırsaldan gelerek metropollerin çöküntü alanlarında kendilerine yer bulabilmiş insanlar, çoğunlukla el emeğine dayanan işlerde hizmet vermekte, şehrin zorlu şartlarına ayak uydurmaya çalışmaktadırlar. Büyük şehirlerin sokaklarında gördüğümüz işçi, amele, kapıcı, gündelikçi, seyyar satıcı vb. bu meslek grupları toplumun alt sınıflarını temsil etmektedir.

Günümüzde modern kentlerde yoksulluk ve sefaletin ulaştığı boyut, azımsanamayacak kadar büyüktür. Metropollerde bir taraftan modern gökdelenler yükselirken bir taraftan da çöküntü alanlarında yaşayan, yoksullukla mücadele eden, madde kullanan, çöplükten topladıkları malzemeleri satarak geçinmeye çalışan, dilenen, dışarda yaşamak zorunda kalan insanların sayısında bir artış görülmektedir. Sayısı her geçen gün artan bu insanlar, gelişmekte olan ülkeler için ciddi bir sorun oluşturmaktadır.

Bir toplumdaki bireyler, gelir, prestij, sosyal statü gibi farklılıkları içerisinde barındıran farklı farklı mevkilerde bulunurlar. Bu açıdan bakıldığında toplumun bütün üyeleri bir sosyal sınıfa mensupturlar. Sosyal sınıflar kapalı olmaktan ziyade görece olarak açık olan gruplardır ve temelleri ekonomiye dayanır. Sanayi Devrimi'nden sonra ortaya çıkan sanayi toplumlarının karakteristik grupları olan sosyal sınıflar, kabaca üst sınıf, orta sınıf ve işçi sınıfı olarak kategorize edilir. Ekonomik kaynakların büyük çoğunluğunu elinde bulunduranlar üst sınıfı; sanayide ücretli olarak çalışanlar işçi sınıfını; bunların dışında kalan ve toplumun çoğunluğunu oluşturanlar ise orta sınıfı oluştururlar (Bottomore, 1984, s.216-217).

Bireyin mensubu olduğu sosyal sınıfa aidiyeti bazen doğuştan bazen de zaman içerisinde gerçekleşir. Sosyal sınıflar, bireylerin yaşamını derinden etkileyen bir özelliğe sahiptir. İnsanların toplum içerisinde oynadıkları roller hangi sosyal sınıfa mensup oldukları konusunda önemli ipuçları verir. Tarih boyunca toplum içinde askerlik, din, siyaset gibi rolleri yerine getiren insanlar diğerlerine göre daha avantajlı olmuş ve daha önemli bir konumda bulunmuşlardır. Günümüz modern toplumlarında da kamusal bazı işleri gerçekleştiren insanların, sosyal statü tayininde daha avantajlı oldukları görülür. Sosyal statü tayininde eskiden beri ekonomik rol, her zaman belirleyici olan faktörlerin başında gelir.

Bir sosyal sınıfa mensubiyeti gösteren önemli göstergelerden birisi de yaşam tarzıdır ve yaşam tarzını belirleyen ana unsur kişinin gelir durumudur. Toplum içinde yürütülen her işin bir maddi karşılığı vardır. Bu gelir sayesinde bireyler bir sosyal sınıf içerisinde kendilerine yer bulurlar. Ama sadece gelir seviyesinin yüksek olması sosyal statüyü belirlemede yeterli olmamaktadır. Gelir seviyesinin yüksek olmasından ziyade bireylerin bu gelirle sürdürdükleri yaşantı, sosyal statünün belirlenmesinde daha belirleyici olmaktadır.

Orhan Pamuk'un seçtiği bazı konular, romanlarında sosyal sınıfların varlığını zorunlu kılar. Kırsal alandan büyük kentlere göç eden insanların çektikleri sıkıntılar ve kent kültürüne adapte olma çabaları, yazarın romanlarında değindiği bir konudur. Göç neticesinde şehre gelen bu insanlar, kentin kenar mahallelerinde derme çatma yapılarda yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar.

Orhan Pamuk'un *Cevdet Bey ve Oğulları* romanından sonra 1983 yılında yayımlanan *Sessiz Ev* adlı romanında sosyal sınıflara vurgu yapılır. Romanda olaylar 1980 yılının yaz mevsiminde geçer. Bununla beraber romanda, kahramanların anıları yoluyla geriye dönüşler yapılır ve yirminci yüzyılın başlarına kadar gidildiği görülür. Romanda, İstanbul yakınlarındaki Cennethisar Kasabası'nda yalnız denebilecek bir

hayat yaşayan Fatma Hanım'ı, torunlarının ziyaret etmesi ve bu süre zarfında geçen olaylar anlatılır. Fatma Hanım'ın yaşadığı ev, siyasetle uğraştığı yıllarda İstanbul'dan sürgün edilen eşi Selahattin Darvinoğlu ile birlikte gelip yerleştikleri ve romana adını veren “*Sessiz Ev*”dir. *Sessiz Ev*, üç kuşağın romanıdır. Romanda 1980 yılından geriye doğru üç nesille karşılaşılır. Selahattin Darvinoğlu, Fatma Hanım ve hizmetçi kadın birinci nesli; Doğan, İsmail ve Recep ikinci nesli; Faruk, Nilgün, Metin ve Hasan ise üçüncü nesli temsil ederler. Bu üç kuşak, farklı sınıfları temsil ederler ve roman boyunca bazen kendi içlerinde bazen de alt sınıflarla bir çatışma içine girerler. İlk kuşağı temsil eden Selahattin Bey'le Fatma Hanım arasında modernlik-muhafazakârlık çatışması yaşanır. Yine Fatma Hanım ile hizmetçi kadın arasında da alt sınıf üst sınıf çatışması yaşanır. Bu çatışmanın bir benzeri üçüncü kuşağın temsilcileri olan Metin'le arkadaşları arasında da yaşanır. Romanda Metin alt sınıfı Metin'in arkadaşları ise üst sınıfı temsil ederler. Varlıklı ailelere mensup olan Metin'in arkadaşları rahat bir yaşam sürer ve sürekli olarak hayattan haz almaya çalışırlar. Bunun için eğlenceden eğlenceye koşan bu insanları, hiçbir eğlence tam olarak tatmin etmez. Onlara ayak uydurmaya çalışan Metin ise, sürekli olarak kendini ezik hisseder ve gerçek durumunun anlaşılmasından endişe duyar. Romanda Metin'in içinde bulunduğu bu durum şu şekilde anlatılır:

“Biraz konuştuk: Bu yıl kaçınıcı sınıfı bitirdiğini sordum, lise birmiş, iki yıl hazırlık okumuş, hayır, Alman ve Avusturya Lisesi'nde değil İtalyan Lisesi'ndeymiş. O zaman, ona şu kelimeleri mırıldandım: Equipement eletrique Brevete type, Ansaldo San Giorgia Genova... Funda bunları bana İtalya'dan getirilen bir hediyenin üstünde mi okuduğumu sordu. İstanbul'un bütün trolleybüslerinin içinde, ön kapılarının üstünde böyle anlaşılmaz plâketler olduğunu, o trolleybüslere binen bütün İstanbulluların sıkıntıdan patlamamak için böyle şeyleri ezberlemek zorunda olduğunu söylemedim, çünkü nedense trolleybüse bindiğimi söylersem beni küçümseyecekmiş gibi bir duygu uyandı içimde” (Pamuk, 2012, s.50).

Bu sözleri söyleyen Metin, yaşam tarzından dolayı zengin arkadaşlarının yanında küçük düşmekten korkar. Arkadaşlarının yaşadığı lüks ve şatafatlı hayat Metin'e onlarla olan arkadaşlığını sorgulatır. Metin'in tek teselli kaynağı ise arkadaşlarının hepsinden daha zeki olduğuna inanmasıdır:

“Şezlonga doğru yürürken gördüm: Beton evin alt katının açık kapısının içinde korkutucu mobilyalar vardı: Amerikan filmlerinde zengin ve mutsuz karı kocalar ellerinde viski bardaklarıyla barışarak evlilik sorunlarını tartışırlarken

böyle mobilyalara otururlar. Sanki evin içinden gelen bu mobilya ve zenginlik ve lüks kokusu, bana, senin ne işin var burada, diyecek gibiydi; ama düşündüm ve rahatladım: Ben hepsinden zekiym bunların” (Pamuk, 2012, s.52)!

Sessiz Ev romanında sosyal sınıf çatışmasının bir örneği de Hasan ile Nilgün arasında yaşanır. Nilgün’e âşık olan Hasan, aşkına cevap bulamamasını, aralarındaki sosyal sınıf farkına bağlar ve fakirlikten duyduğu ıstırapı dile getirir:

“Sonra, haklı, diye düşündüm ben, benimle göz göze bile gelmek istemediği için haklı, çünkü çevrelerimiz ayrı! Ama şaşıyordum da, insan bir selamı niye esirger, hiç neden yokken niye düşmanca bakar, diye şaşıyordum: Her şey para, her şey çirkef, her şey kötü.! Lanet olsun! Matematik çalışacağım diye düşündüm, peki baba, gider oturur, ben matematik çalışırım, lise diplomasını da alır, önüne atarım!” (Pamuk, 2012, s.157).

Gazeteci olan Ka’nın Kars’taki kadın intiharlarını araştırması ve bunun sonucunda olayların siyasi bir yöne kayması ile yaşanan gerginliklerin konu edildiği *Kar* romanında Pamuk, sosyal sınıf farklılıklarına da değinir. Yazar, İslam dininin önemli sembollerinden olan başörtüsünü, sosyal sınıf farkını ortaya koyan bir araç olarak düşünür. Roman kahramanı Ka’nın aklına başörtüsü denince, genelde aşağı sınıflardan insanlar gelir. Romanda Ka’nın başörtüsüne karşı olan bu önyargısı şu cümlelerle anlatılır:

“Ka’nın çocukluğunu geçirdiği İstanbul’un Batılılaşmış çevrelerinde başörtüsü takan bir kadın ya mahalleye üzüm satmak için İstanbul’un civarından, mesela Kartal’daki bağlardan gelen biri olurdu, ya sütçünün karısı, ya da aşağı sınıflardan bir başkası” (Pamuk, 2010b, s.27).

Kentlerde zengin insanlarla fakir insanlar arasında yaşanan mekânın niteliği, gidilen okullar, alışveriş merkezleri, eğlence merkezleri ve kalınan evler anlamında çok ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Çoğu zaman zengin insanlar, kendilerini üst sınıf olarak hissetmekte, alt sınıfları hor ve hakir görebilmektedirler. Türkiye’nin bir ucunda kendi kaderine terk edilmiş, geri kalmışlığı ve sefaleti temsil eden Kars şehrinin konu edildiği *Kar*’da, Romanın kahramanı Ka, Orhan Pamuk gibi Nişantaşı’nda yetişmiş, Batı kültürüyle yetişmiş bir şahıstır. Kars’la ve Karslılarla ilgili değerlendirmeleri de bu bağlamda olur. Ka’nın başörtüsü ile ilgili sahip olduğu bu algının temelinde de yetişme tarzının etkili olduğu söylenebilir.

Sosyal sınıfları ve bunlar arasındaki ilişkileri konu ettiği *Masumiyet Müzesi* romanında Orhan Pamuk, İstanbul’un zengin semtlerinden biri olan Nişantaşı’nda şatafatlı bir yaşam süren Kemal ile orta sınıfın gelir düzeyine sahip bir semt olan

Çukurcuma’da bir memur ile bir terzinin çocuğu olan genç kız Füsun’un aşkını anlatır. Uzaktan akraba olan bu iki ailenin ilişkisi sadece yılda bir iki defa Füsun’un terzilik yapan annesinin dikiş işleri için Kemallere çağrılmasından ibarettir. Romanın ana izleği olan Kemal ile Füsun aşkının önündeki en büyük engel sosyal sınıf farkıdır. Kemal bu sınıf farkını problem yapmaz; ama ailesi ve arkadaşları bu ilişkiyi tasvip etmezler.

Kemal’in annesi Vecihe Hanım, sınıf farkından dolayı Kemal-Füsun ilişkisine karşı çıkanların başında gelir. Tüm bu baskılardan dolayı, Füsun’u tutku derecesinde sevmesine rağmen Kemal, bu aşkını bir sır gibi saklar. Zengin bir aile çocuğuyla fakir bir aile kızının evlenmesinin sosyete çevresi tarafından hoş karşılanmayacağını düşünerek kahrolur. Zamanla Kemal’de büyük bir değişiklik olduğunu gören nişanlısı Sibel, bunun sebebini merak eder ve en sonunda Füsun gerçeğini öğrenir. Başta durumu kabullenmekte zorlanan Sibel, Nişanı bozmak istemez ve bu durumu düzeltmesi için Kemal’e biraz süre tanır. Zamanla Kemal’in içine düştüğü durumu hastalık olarak tanımlayan ve bu hastalıktan kurtulmasının kolay olmayacağını anlayan; ama Füsun’a duyduğu bu tutkulu aşka rağmen onunla evlenmekte tereddüt eden Kemal’in bu tavrını sınıf farkına bağlayan Sibel, Nişanlısı Kemal’e “Tezgâhtar olmasaydı, belki de kimselerden utanmaz, onunla evlenirdin” (Pamuk, 2018, s.206) der. Kemal ile Sibel arasında geçen başka bir konuşmada da Kemal’in “İnsan kendinden yoksul birine hiç âşık olamaz mı? Zengin-fakir aşkı olmaz mı hiç?” sorusuna Sibel, “Bizim ilişkimizde olduğu gibi aşk, dengi dengine sanattır. Sen hiç zengin bir genç kızın, yakışıklı diye kapıcı Ahmet Efendi’ye, inşaat işçisi Hasan Usta’ya âşık olup evlendiğini Türk filmleri dışında bir yerde gördün mü?” (Pamuk, 2018, s.206) şeklinde cevap vererek sosyal sınıf farkını gözetken Nişantaşı sosyetesinin görüşünü dile getirir.

Masumiyet Müzesi’nde, sınıf farklılıklarını yansıtan tablolardan birisi de Kemal’in Sibel’e alıp hediye edeceği Jenny Colon marka çantanın fiyatıdır. Bin beş yüz lira olan çantanın fiyatı o zamanlar genç bir memurun altı aylık maaşına denktir.

Orhan Pamuk, *Masumiyet Müzesi* adlı romanda mekânlardan hareketle de sosyal sınıf farkına dikkat çekmeye çalışır. Roman kahramanları, sosyo-ekonomik durumlarına uygun mekânlara giderler. Zengin sosyetenin kullandığı, alışveriş yaptığı mekânlar, romanda ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Romanda ismi geçen, zenginlerin uğrak yeri olan ve sınıf farkını yansıtan mekânların başında Fuaye gelir. Bu gösterişli lokanta, romanda üst sınıfa mesup bireylerin sık sık uğradığı bir yerdir.

3.11. Davranış Kalıpları Bağlamında Kent ve Yabancılaşma

Kırsal alandan kente yapılan göçler, olumlu ve olumsuz birçok sonuç doğurur. Göçün en önemli sonucu, onun birey ve toplum davranışlarında meydana getirdiği

değişimlerdir. Göç, özünde bir bir kaos ve karmaşaya sebep olmakla beraber aynı zamanda toplumsal yapıda bir dinamizm de oluşturur. İnsan davranışlarını şekillendiren pek çok unsur bulunmaktadır. Bunlardan birisi de insanların yaşadığı mekândır. İnsan davranışları, içinde yaşanılan toplumdan bağımsız değerlendirilemez. Yaşanılan mekân değiştiğinde, zaman içerisinde insan davranışlarında da değişimler meydana gelir. Köylü bir bireyin davranış kalıplarıyla şehirli bireyin davranış kalıplarının aynı olması beklenemez. Komşuluk ilişkileri, selamlaşma, mal paylaşımı, giyinme, öz bakım gibi tavır ve davranışlar, mekânın durumuna göre birbirinden farklılıklar gösterebilmektedir. Köyde, doğal ortamda yaşayan bireylerin davranış, tutum ve tavırları aynı içinde yaşadıkları mekân gibi yapaylıktan uzak, samimi ve içtendir. Köylü insanın davranışlarında, bir abartı ve yapaylık görülmez. Oysa şehirli insanın davranışları farklı bir özellik gösterir. Şehir, başlı başına yapay bir mekândır. Binalar, caddeler, sokaklar, kaldırımlar, parklar, alışveriş merkezleri, oteller yapay olan bu mekânın birer parçasıdır. Şehir, insanı doğal olan ortamdaki kopararak onu yapay ve tasarım ürünü olan bir ortamda yaşamaya mecbur ettiğinden, şehirli insanın davranışları da çoğu zaman yapay ve doğallıktan uzak olur. Köylerde insanlar arasında var olan sıcak ve samimi ilişkileri, kentli bireyler arasında görülmez. Hızla büyüyen kentlerde sürdürülen yaşam mücadelesi ile birlikte birbirlerini yakından tanıyan insanlar arasında bile eskiden var olan sıcak ilişkileri sürdürmek imkânsızdır. Kentlerde herkes, kendi dünyasına çekilerek orada varlığını sürdürmeye çalışır. Bu durum zamanla bencilleşmeyi, tahammülsüzlüğü ve yabancılaşmayı doğurur. Köylerde veya küçük kentlerde insan yaşamında özel bir yeri olan ve fertlere aidiyet duygusu veren mahalle kavramı bile büyük kentlerde anlamını yitirir. Kırsal alanda bütün mahalleli birbirini tanırken ve birbirinin derdiyle ilgilenirken büyük kentlerde mahalle bir yana aynı binada oturan komşular bile birbirlerine yabancıdırlar. Metropolde yaşayan insanların yegâne derdi geçim sıkıntısı veya gelirini biraz daha arttırmak olduğu için insanlar, gezmeye, ziyaretleşmeye çok fazla zaman ayıramazlar ve bu da zamanla toplumsal ilişkilerin zayıflamasına hatta ölmesine sebep olur. Metropoldeki bu tehlike, aynı evi paylaşan aile bireyleri için de geçerlidir. Yoğun iş mesaisi yüzünden evde çok zaman geçiremeyen ebeveynler için ev, sıcak aile yuvası olmaktan çıkarak dinlenmek için sığınılan bir mekâna dönüşür. Aile fertleri evde oldukları zamanlarda da evin farklı odalarında bireysel olarak zaman geçirmeyi tercih ederler.

Modern kent kültüründe, kentli bireylerin yaşadıkları kenti sahiplenme güduları ve onu koruma refleksleri zayıftır. Kentli bireyler, hem kentte işlenen suçlara hem de kente karşı işlenen suçlara karşı genelde kayıtsızdırlar. Hâlbuki kırsal alanda insanların

yaşadıkları mekânı ve o mekândaki cami, okul, çeşme gibi ortak kullanım alanlarını sahiplendikleri görülür.

Kentte kullanılan bazı işaret ve levhalar, kentli bireylerin yaşamını kolaylaştırarak, hızlı kent hayatına adapte olmalarına yardımcı olan birer semboldürler. Trafik ışıkları, kentsel dünyadaki toplumsal düzeni sağlayan bu işaretlerin başında gelir. Kent kalabalığı içinde, sürekli devinim hâlinde olan insanlar, yakın temas hâlinde oldukları insanlara karşı zaman içinde bir bıkkınlık hissi geliştirebilirler. Zorunluluktan dolayı aynı ortamda bulunmak durumunda kalan bu insanlar, kalabalıklar arasında yalnızlığı yaşarlar. Büyük kentlerde kalabalıklar arasında yaşamak zorunda kalan insanlar, hayatlarını devam ettirebilmek için çok sık hareket ederler bu da beraberinde bazı anlaşmazlıkları doğurur.

Mekânlar, içinde yaşayan insanların davranışlarını ve birbirleriyle olan ilişki düzeylerini derinden etkileyen bir özelliğe sahiptir. Bu anlamda kırsal ve kentsel yerleşmelerde insanlar arası ilişkiler, birbirinden farklı formlarda gelişir. Şehirdeki nüfusun kalabalık ve heterojen olması, kentli insanlar arasında samimi ve içten ilişkilerin kurulmasının önündeki en büyük engellerden birisidir. Kentte yaşayan insanlar, kırsal alandaki insanlara nazaran fiziksel olarak birbirlerine daha yakın olmalarına rağmen aralarında, kırsal yaşamdaki sıcaklığı bulmak zordur. Şehir hayatında farklı toplumsal özelliklere sahip insanlar, biraz da zorunlu olarak sürekli olarak yakın fiziksel temas içerisindeyler. Toplu taşıma araçları, alışveriş merkezleri, hastaneler, iş yerleri vb. alanlarda sürekli temas hâlinde olan insanlar, sosyal anlamda birbirlerine çok uzaktırlar. Buna karşın kırsal yerleşmelerde nüfus daha az olduğundan ilişkiler de daha sıcak ve içtendir.

Kentte bireyler etkileşim hâlinde olmalarına rağmen birbirlerini derinlemesine tanıyamaz, birbirlerinin kişiliklerine nüfus edemezler. Görünüşte sıcak ve samimi gibi görünen bireylerde bile bu durum böyledir. Kent insanı, zorunlu olarak her gün çok sayıda insanla karşılaşır ve bu suretle ihtiyaçlarını gidermeye çalışır. İkincil ilişkilerin egemen olduğu kentte insanlar, fiziki olarak birbirine çok yakın ama manen birbirlerinden uzaktırlar.

Kentte yaşayan bireylerin büyük bir kısmı, içinde bulunduğu koşuşturmanın da etkisiyle çoğu zaman oturduğu binanın sakinleriyle bile kişisel bir etkileşim içerisine girmemekte, komşularıyla ya asansörde ya da bina giriş çıkışlarındaki karşılaşmalarında zaruri olarak konuşmaktadırlar. Bu durum kırsalın tersine komşuluk ilişkilerinin zayıf olması sonucunu doğurmaktadır.

Şehir ortamında insanlar arasındaki yapay ilişkilerin etkilediği bir diğer kurum da aile kurumudur. Kırsalın tersine kentte üretim, eğitim, spor, eğlence gibi etkinliklerin farklılaşması, aile bireyleri arasındaki ilişkilerin düzeyini de değiştirir. Kırsaldaki kalabalık aile yapısında ev hanımı rolündeki anne, büyük şehirlerde muhtemelen çalışarak ailenin geçimine katkı sunmaya çalışan bir formda karşımıza çıkar. Yine şehirlerde kalabalık aile yapısı, yerini çekirdek aile yapısına bırakır ve çocuk sayısında kırsala nazaran ciddi anlamda azalma meydana gelir.

Kalabalıklar arasında yalnızlığı yaşayan şehirli birey, toplumsal ihtiyaçlarını gidermek için zorunlu olarak kendi ilgi ve eğilimlerine yakın hissettiği bazı dernek tipi örgütlenmelere üye olup, orada görece olarak bir toplumsal doyuma ulaşmaya çalışır. Bir yönüyle şehirli birey, kırsal yerleşmedeki bireylerin köy odasında ulaştığı sosyalleşmeye bu tip sivil toplum örgütlerinde ulaşmaya çalışır. Bu da kentlerde her geçen gün belirli amaçlara hizmet eden sivil toplum örgütlerinin sayısının artmasına sebep olur. Şehirde yaşayan bireyler, bu kurumlar sayesinde toplumda belli bir statü sahibi olup manevi bir haz alırlar. Kentte iş hayatındaki hız, sosyal alanda da kendini hissettirir. Şehirde hemen her gün insanların birden çok etkinlik içinde olmalarından dolayı kırsal yaşamın tersine şehir insanı, daha çok efor sarf etmek zorunda kalır.

Geleneksel toplum tipine işaret eden kırsal yerleşmeler, kan bağıının ön planda olduğu, toplumsal hareketliliğin zayıf olduğu ve cemaat ilişkilerinin de belirleyici olduğu mekânlardır. Şehir ise köy tipi kırsal yerleşmelerin aksine nüfusun kalabalıklaşıp yoğunlaştığı, heterojen bir yapı sergilediği bir yerleşim yeridir. Şehirlerde geleneksel kültür terk edilerek bilim ve teknolojinin verileri esas alınır. Aile yapısı ataerkil ve geniş aile tipinden çekirdek aile tipine dönüşür. Ekonomi, tarım dışı alanlara kayar. Kadın üretim sürecine aktif olarak katılır. Sosyal hayatta, farklı görevleri yerine getiren sivil toplum örgütlerinin sayısı her geçen gün artar.

Orhan Pamuk, romanlarında kendisine, toplumuna, değerlerine yabancılaşan bireylerin dramlarına değinir. Çoğu, kentte yaşayan ve Batı kültürüyle yetişmiş kahramanların yaşadığı bu yabancılaşma sorunu, yabancılaşma ve kent kültürü arasındaki bağa işaret eder. Yazarın romanlarında sıklıkla işlediği ve “Bireyin, kendi ürettiği nesnelerin, emek ürünlerinin, boyunduruğu altına girerek kendi sorunlarına, bulunduğu ortama, toplumsal, insansal olana yabancı duruma gelmesi, emek ürünlerinin bağımsız ve ezici bir güç olarak belirmesi” (Püsküllüoğlu, 2004, s.1424) şeklinde tanımlanan yabancılaşma kavramı, yazarın ilk dönem romanlarında, genellikle Batılı bir söyleme angaje olmuş aydınların içinde bulunduğu durumu eleştirmek için kullanılır. Örneğin *Cevdet Bey ve Oğulları*’ndaki Nusret, hem bireysel hem düşünsel anlamda

topluma, geleneğe yabancılaşmış bir Meşrutiyet aydınıdır. Batılı anlamda birçok fikir akımı hakkında bilgi sahibi olan Nusret, Doğu'ya ait her şeyi “Korku, karanlık düşünceler, ezberlenmiş şeyler” (Pamuk, 2018a, s.71) olarak değerlendirir. İçinde yaşadığı toplumun değerlerini anlamakta zorlanan ve bu değerlere her geçen gün yabancılaşan Nusret, dönemin Batı hayranı aydın tipini temsil eder. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanındaki Nusret'in bir benzeri *Sessiz Ev*'de de görülür. Orhan Pamuk'un, *Sessiz Ev* romanındaki Doktor Selahattin Darvinoğlu karakteri de Nusret gibi içinde yaşadığı topluma, toplumun değerlerine yabancılaşan, halktan kopuk, halkı beğenmeyen hatta aşağılayan bir formda sunulur. Bütün ömrünü, toplumu dönüştüreceğine inandığı bir ansiklopedi yazmaya adanmış Darvinoğlu, toplumu dönüştürmek bir yana eşi Fatma Hanım'ın bile fikirlerini değiştirmeyi başaramaz.

Orhan Pamuk'un *Cevdet Bey ve Oğulları* ve *Sessiz Ev* gibi ilk dönem romanlarında, Meşrutiyet dönemi romanlarındaki aydın tipinin, içinde yaşadığı topluma olan yabancılaşmasının bir benzerini görmekteyiz. Yönünü Avrupa'ya çevirmiş ve toplumun gelenek ve göreneklerine, inancına hülasa bütün değerlerine yabancılaşan bu aydın tipi; topluma rağmen toplumu dönüştürmeyi gaye edinir; ama sonuçta da büyük bir hüsrana uğrar. *Cevdet Bey ve Oğulları*'nda bulunan Herr Rudolph Refik ve Ömer'e “Sizin bu hırslarınıza bu toprak uygun değil” (Pamuk, 2018a, s.266) diyerek Cumhuriyet aydınlarının yabancılaşma sorununa vurgu yapar. Orhan Pamuk'un *Sessiz Ev* adlı romanının Faruk'u da içinde yaşadığı topluma yabancılaşan aydın tipini temsil eden bir diğer karakterdir. *Sessiz Ev*'de Metin ve arkadaşları da yabancılaşma sorunu yaşayan diğer fertlerdir. Modernleşme ve kentleşme neticesinde toplumsal ilişkilerin ve aile bağlarının zayıflamasıyla toplumda dejenere olmuş, kendisine ve çevresine yabancılaşmış yeni bir nesil türemiştir. Zevk almayı hayatın gayesi bilen, manevi hastalıkların pençesinde kıvranan bu yeni nesil, günü kurtarmanın, lüks ve rahat bir yaşam sürmenin derdindedir. Romanda Metin ve arkadaşları, dejenere olmuş bu nesli temsil etmektedir.

Yabancılaşma temasının işlendiği bir diğer roman da *Kara Kitap*'tır. Orhan Pamuk, *Kara Kitap*'ta Türk toplumunun içine düştüğü Batılılaşma sevdasına değinir. Batı hayranı tiplerden hareketle yazar, kendi toplumuna, değerlerine yabancılaşan insanların bu tarji-komik durumunu gözler önüne serer. Ülkemizde özellikle Tanzimat romanında detaylı olarak anlatılan bu aydın tipi, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması sonucu ortaya çıkar. Kendi değerlerine sırtını dönen, kalkınma ve ilerlemenin yegâne koşulu olarak Batı değerlerini referans almayı savunan Tanzimat romanındaki bu aydınlar, büyük bir kimlik bunalımı yaşarlar ve tam anlamıyla Batılı

olmayı beceremedikleri gibi kendileri olmaktan da büsbütün uzaklaşırlar. *Kara Kitap* romanında “Türkler artık ‘Türk’ değil başka biri olmak istiyorlarmış çünkü. Bu yüzden kılık kıyafet devrimini icat etmişler, sakallarını traş etmişler, dillerini ve harflerini değiştirmişler” (Pamuk, 2018c, s.62) diyen bir vitrinci, Batılı yaşam tarzını benimseyen insanların içine düştüğü acıklı durumu gözler önüne serer. Kendisine ve değerlerine yabancılaşan Türk insanı jest, mimik ve beden dilinde bile Batılıları taklit etmeye başlar. Romana göre bu durumun en büyük sebebi ise Batı’dan getirilen filmlerdir.

Roman kahramanı Bedii Usta, ömrünü adadığı mankenlik sanatının yeterince değer görmemesinden muzdariptir. Cumhuriyetten sonra İstanbul’un lüks semtlerindeki dükkânların vitrinlerini, Avrupa’dan getirilen mankenler süslemeye başlayınca Bedii Usta, kendi yaptığı mankenlerin gün yüzüne çıkma vaktinin geldiğini düşünür. Yıllardır yer altında sakladığı mankenlerini göstermek için bazı tanıdıklarını evinin altındaki bodruma indirir. Büyük bir özenle yaptığı eserler için takdir edilmeyi bekleyen Bedii Usta, insanların, mankenlerin bize benzediğini ve bu yüzden değer görmeyeceğini söylemeleri üzerine büyük hayal kırıklığı yaşar.

Kara Kitap’ta yabancılaşma izleği, Galip ile Celal’in yaşadığı kimlik bunalımı üzerinden anlatılmakta, bireylerin taklit ettikleri başkaları değil de kendileri olmaları hâlinde mutlu olabilecekleri fikri işlenmektedir. Bu anlamda Orhan Pamuk, *Kara Kitap*’ta insanın kendisi olması sorununu tartışmaktadır. Pamuk, yabancılaşma sorununu sadece birey bağlamında ele almaz aynı zamanda bir metropol olan İstanbul’da kentleşmenin etkisiyle toplumsal düzeyde yaşanan kimlik karmaşasına ve kimlik yitimine de değinir. Romanda, değişim arzusu şekilsel boyuttan öteye geçemeyen kentli bireylerin, kendi gelenek, örf ve âdetlerinin gerektirdiği kılık kıyafetleri beğenmeyip onun yerine Batı tarzı giyinme arzusu taşıdıkları ve bu yeni kıyafetlerle bambaşka bir insan olmayı umdukları şu cümlelerle anlatılır:

“Müşteri” demiş dükkâncılardan biri, sokakta her gün on binlercesini gördüğü o bıyıklı, çarpık bacaklı, kara kuru vatandaşlardan birinin sırtındaki paltoyu değil, uzak ve bilinmeyen bir diyardan gelen yeni ve güzel bir insanın giydiği ceketini sırtına geçirmek ister ki, bu ceketle birlikte kendi de değiştiğine, başka biri olabildiğine inanabilsin” (Pamuk, 2018c, s.61-62).

Orhan Pamuk’un *Kara Kitap*’ta sorguladığı “kendi olmak” sorunu insanlık tarihi kadar eski ve önemli bir sorundur. Tarih boyunca insanoğlu, duygu, düşünce ve davranış kalıplarımızın ne kadar bize ait olduğunu sorgulamıştır. Kendisi olmak, sanıldığı kadar kolay olmayıp büyük bir çaba ve azim neticesinde gerçekleştirilecek bir olgudur. Bu durum hem birey için hem de toplum için böyledir. Sürekli olarak iç ve dış

faktörlerin etkisi altında olan insan, kendi olmak için meşakkatli bir mücadeleye girer ve bu mücadele neticesinde kendisi olmayı başardığı zaman gerçek anlamda kendi hayatı üzerinde söz sahibi olur. Duygu ve düşünceleri istilaya uğramış, kendisi olamayan insan ise başkası da olamaz ve bu tür insanlar varlıklarıyla bir anlam da ifade etmezler. Romanın kahramanı Celal'in sarf ettiği şu sözler kendi olma kaygısını derinden yaşadığını gösterir:

“Kendim olmalıyım diye tekrarlıyordum, onlara hiç aldırmadan, onların seslerine, kokularına, isteklerine, sevgilerine ve nefretlerine aldırmadan kendim olmalıyım ben, kendim olmalıyım diye tekrarlıyordum, sehpanın üzerinde memnun duran ayaklarıma ve tavana üflediğim sigara dumanına bakarak; çünkü kendim olamazsam onların olmamı istedikleri biri oluyorum ve onların olmamı istedikleri o insana hiç katlanamıyorum ve onların olmamı istedikleri o dayanılmaz kişi olacağıma hiçbir şey olmayayım ya da hiç olmayayım daha iyi diye düşünüyordum” (Pamuk, 2018c, s.165-166).

Orhan Pamuk, roman boyunca Galip'e, kendisini terk eden karısı Rüya'yı arar. Bu durum okuru roman boyunca İstanbul'da bir gezintiye çıkarır. Okur, roman kahramanı Galip'le beraber İstanbul'un hem yeni ve modern semtlerini hem de varoşlarını, gecekondu mahallelerini gezer. Bu gezintiler neticesinde, Galip'in İstanbul algısında büyük değişimler yaşanır. Terkedilmişliğin verdiği acıyla büyük bir buhran içinde olan Galip, İstanbul'da gezinirken “bütün çocukluğundan beri yaşadığı ve değişimini bütün ayrıntılarıyla gözlediği sokağı, mahalleyi, tatsız gecenin karanlık laciverdi içinde bacaları gözüken uzaktaki apartmanları bir çocuk kitabında resimleri yayımlanan dinozorlar kadar kendine yabancı ve uzak” (Pamuk, 2018c, s.369) bulur. Büyük bir ıstırap çeken Galip'e yabancı ve uzak gelen sadece çocukluğundan beri aşına olduğu semtler değildir, neredeyse “bütün İstanbul ona bambaşka bir şehir olarak” (Pamuk, 2018c, s.305) görünür.

Galip'in İstanbul'da gezdiği bir diğer mekân da gecekondu mahalleleridir. Rüya'yı bulma ümidiyle Rüya'nın eski kocasının yaşadığı gecekondu mahallelerine giden Galip, “çamurlu sokakların, kırık dökük kaldırımların, yıkık duvarların, kurşuni ve acıklı ağaçların, köhne arabaların, onlardan daha köhne otobüslerin, birbirlerine benzeyen bütün o hüznü yüzlerin, bir deri bir kemik köpeklerin hiçbirini daha önceden gördüğü, bildiği duygusuna” (Pamuk, 2018c, s.309-310) kapılmaz ve İstanbul'a gittikçe yabancılaşır.

Pamuk'un yabancılaşma konusuna değindiği romanlarından birisi de *Yeni Hayat* adlı romanıdır. Daha önce yazarın *Kara Kitap* romanında işlediği “kendi olmak”

sorunu, *Yeni Hayat* romanında da karşımıza çıkar. Gdl kasabasındaki bayiler toplantısına katılan bir şahıs, Osman’a “artık kendimiz olmamıza imkân yok” (Pamuk, 2012, s.93) diyerek Dr. Narin’i ve onun davasını desteklememesi gerektiğini söyler. Dr. Narin’in davasının kendilerini bir felakete sürükleyeceğini savunan bu bayi “kendimiz olamayacağımızı anlamak, evet bir kaderdir; ama bu olgunluk bizi felaketlerden de korur” (Pamuk, 2012, s.93) diyerek Batı medeniyetinin toplumsal yapımızda meydana getirdiği değişime karşı mücadele etmenin beyhude bir çaba olduğunu ifade eder.

Toplumun kendi değerlerine yabancılaşmasını Amerika’ya bağlayan bu şahıs, artık kendimiz olmamızın mümkün olmadığını, Celal Salik gibi ünlü bir köşe yazarının bile bu durumu kabullendiğini ve hatta bu yüzden intihar ettiğini söyler. Medeniyetlerin kurulup yıkıldığını bunun doğal bir süreç olduğunu belirten bu bayiye göre toplumsal değişimlerin silah zoruyla engellenmesi mümkün değildir ve Osman da bunu kabullenmelidir (Pamuk, 2012, s.93).

Orhan Pamuk, romanlarında kentte yaşayan bireylerin kültür ve medeniyet algılarında zamanla meydana gelen değişime vurgu yapar. *Yeni Hayat* romanında da yazar, kendi medeniyetine yabancılaşan hatta düşman kesilen kentli bireylerin bu durumunu Alacaelli kasabasındaki Selamet Tuhafıye’sinin sahibinin izlenimlerinden hareketle anlatır. Bu kasabada artık “bir lokma bir hırka demek ayıp sayılıyorsa ve ellerine kına yakan hanımlar kçmseniyorsa o postacının ve otobüslerin ve kahve televizyonlarının Amerika’dan getirdikleri” (Pamuk, 2012, s.176) yüzündendir diyen tuhafıye sahibine göre insanımızın kendi kültür ve medeniyetine bu denli düşman kesilmesinin başlıca sebebi, Batı kültür ve medeniyetinin etkisi altına girmemiz ve bu medeniyete göre yaşamımızı şekillendirmemizdir.

Batı medeniyetinin ülkemizi ve insanımızı dönüştürme çabasına karşı direnen ve bütün ömrünü büyük kumpasla mücadeleye adayan Dr. Narin, romanda idealist bir kişilik olarak sunulur. Dr. Narin’in gözünde Osman, “pek büyük işler başarmaya namzet ağırbaşlı ciddi ve tutkulu bir” (Pamuk, 2012, s.149-150) gençtir ve kendi değerlerine, kültürüne yabancılaşan “o Amerikan filmlerinden çıkma, uzun saçlı özentili gençlerden” (Pamuk, 2012, s.149-150) çok farklıdır. Bu özelliklerinden dolayı Dr. Narin, Osman’a fazlasıyla güvenir ve bunu sürekli dile getirir.

Yabancılaşma temasına değinilen *Kar* romanında, sürekli yağan kar nedeniyle yolları çoğu zaman kapalı olan Kars, Türkiye’nin diğer illerinden kopuk bir görüntü arz eder. Bu yönüyle yazar Kars’ı, “Türkiye’nin taşrası” (Coşkun, 2002, s.63) olarak tanımlar. *Kar* romanında yabancılaşmanın en bariz rneği Ka’nın şahsında görülür. Ka,

uzun yıllar yurt dışında yaşamış ülkesine, kültürüne, değerlerine, dinine yabancılaşan bir karaktere bürünmüştür. Ka için “Bu ülkeye ait değilsin, sanki Türk değilsin. Önce herkes gibi olmayı dene, sonra inanırsın Allah’a” (Pamuk, 2010b, s.327) ifadelerini kullanan Lacivert, Ka’nın bu durumuna işaret eder.

Ka, kendi iç dünyasına, kendi sorunlarına o kadar yoğunlaşmıştır ki bulunduğu şehirde yaşanan ideolojik kampaşma ve çatışmalar, cinayetler, yasaklar, darbe gibi olayları hiç umursamaz, bütün bunlar yokmuş gibi davranır. Sokağa çıkma yasağı ilan edildiğini söyleyip neler olduğunu anlamak için Ka’ya sorular soran Turgut Bey’e verdiği “Siyaset beni hiç ilgilendirmiyor” (Pamuk, 2010b, s.167) cevabı Ka’nın yaşadığı kente ne kadar yabancılaştığının en bariz göstergesidir.

Orhan Pamuk’un, romanına mekân olarak Kars’ı seçmesi bir tesadüf değildir. Kars’ın taşırayı temsil etmede elverişli olması ve Türkiye’den kopuk olması ve bu yönüyle de Türkiye’nin dünyadan kopukluğuna benzemesi, yazarın bu seçimini etkileyen faktörlerdir. Kars, Doğu’nun kültürünü ve sosyal yaşantısını temsil eder.

Romanda dikkat çeken bir husus da yazarın buradaki binaları anlatırken takındığı tavidır. Kars’taki bütün görkemli ve güzel yapıların Ermeni ve Ruslardan kaldığını, Cumhuriyet’ten sonra Türkler tarafından yapılan binaların da kişilikten yoksun olduğunu ifade eden yazarın bu tespitleri, nispeten doğru olsa bile kendi insanını ve eserlerini roman boyunca küçümseyen bu tavır, kendi insanına, kültürüne yabancılaşmanın bir yansımasıdır denebilir. Yazarın bu yabancılaşması, sadece yapıları anlatırken hissedilmez roman boyunca Karşılara karşı takındığı olumsuz tavır, bir aydınının kendi kimliğine, halkına yabancılaşmasının bir başka tezahürüdür.

Pamuk’un romanlarında genel olarak kırsal kesimde yaşayan ve geleneksel bir yaşam tarzı sürdüren insanların değer ve normlarını içselleştirerek buna uygun bir yaşam tarzı sürdürdükleri ve bu şekilde mutlu oldukları görülürken; kentte yaşayan, Batı tarzı bir eğitim almış ve kent kültürüne adapte olmuş bireylerin mevcut normları sorguladıkları ve bunları kabullenmedikleri hatta bunlara savaş açtıkları görülür. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanının kahramanı Nusret ile *Sessiz Ev* romanının kahramanı Selahattin Darvinoğlu bu roman kahramanlarına verilebilecek örneklerdir. Orhan Pamuk’un bu iki kahramanının içinde bulunduğu ruh hâli, Tanzimat aydınının yaşadığı yabancılaşma problemini düşündürür. Pamuk, *Kara Kitap* adlı romanında da yabancılaşma problemine değinir. Romanda, içinde yaşadığı toplumun kültür ve değerlerini küçümseyen Batı hayranı insanların içine düştüğü traji-komik durum anlatılmaktadır. Yönünü Batı’ya çevirmiş, giyim kuşama varıncaya kadar Batılı olmaya özenmiş insanların bu anlayışıyla Bedii Usta tek başına mücadele etmeye çalışır. *Kara*

Kitap'ta yazar, topluma ve toplumun değerlerine yabancılaşmanın yanında insanın kendisine yabancılaşması sorununu da irdeler. Kendi olmak sorunu olarak sunulan bu durum, Galip ile Celal'in yaşadıkları kimlik bunalımı üzerinden verilmeye çalışılır. Buradaki temel çıkarım insanın ancak kendisi olduğu zaman mutlu olabileceğidir. Yabancılaşma temasının işlendiği bir diğer roman olan *Kar*'da bu durum, Ka'nın şahsında verilmeye çalışılır. Uzun yıllar yurt dışında yaşadığı için kendi insanına, değerlerine yabancılaşan Ka'nın bu durumu, diğer roman kahramanlarının eleştirilerine sebep olur.

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadar insanların belirli normlar çerçevesinde bir arada yaşadıkları ana yaşam alanlarından olmayı başarmış bir mekân olan kenti, sadece insan yığınlarının bir arada yaşadığı bir yerleşim yeri olarak tanımlamak eksik olacaktır. Zira kentler, kalabalık insan yığınlarının bir arada yaşadığı mekânlar olmanın ötesinde bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını şekillendiren bir özelliğe de sahiptir. Kent kavramının bu girift yapısından dolayı onu tek bir tanımla ifade etmek veya bütün insanları ortak bir kent tanımında birleştirmek zor görünmektedir. Bu yönüyle kent kavramı, farklı disiplinlerin çalışma alanı olmuş, bu disiplinlerin her biri birbirinden farklı kent tanımları yapmışlardır. Yine de kentle ilgili yapılan tanımlar incelendiğinde araştırmacıların vardığı ortak kanaate göre kentler; tarımsal üretimin yerini, sanayi ve endüstri üretimine bıraktığı, belirli bir nüfus yoğunluğuna sahip, heterojen, kontrol mekanizmasının daha işler olduğu, zamanla kendine ait bir kültür geliştiren mekânlardır.

Kent Kültürü; bir kentte yaşayan bütün insanlar tarafından geliştirilen maddi ve manevi unsurların bütününden oluşur. Çok farklı gelenek ve âdetlere sahip, eğitim düzeyi ve ekonomik seviyesi birbirinden farklı insanlar, kente ait birtakım görgü ve nezaket kurallarına uyarak kentte birlikte yaşama bilincini geliştirirler. Kentli birey, oluşan kent kültürü sayesinde kente özgü davranış kalıplarını benimser ve içselleştirir. Kentte yaşayan her birey, az veya çok bir yandan kent kültürünün oluşumuna katkı sunarken bir taraftan da bir değişim ve dönüşüme uğrar.

Türkiye, 1950'li yıllardan sonra çok hızlı bir kentleşme sürecine girer ve kentlere doğru büyük bir göç dalgası başlar. Tarımda makineleşme, eğitim, sağlık, güvenlik, daha iyi yaşam koşullarına duyulan özlem gibi çeşitli sebeplerle insanlar, yaşadıkları toprakları terk ederek kente yerleşmeye başlarlar. Ülkemizde yaşanan bu kentleşme süreci edebiyata da yansır. Şair ve yazarlar, eserlerinde kentleşmeyi ve kentleşmenin doğurduğu sonuçları işlerler. Bu yazarlardan birisi de Orhan Pamuk'tur.

Türk edebiyatına 19. Yüzyılda Tanzimat'tan sonra giren roman, yazıldığı dönemin siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunlarına da değinerek sadece edebî tür olmanın ötesinde farklı bir misyonu da gerçekleştirmiştir. Romanı, toplumu okuma ve anlamlandırmada bir araç olarak kullanan yazarlar, yazdıklarıyla toplumu etkileme ve yönlendirmeyi de başarmışlardır. Roman içerisinde bir mekân olarak kullanılan kent, salt bir mekân olmanın ötesinde insanın insanla ve toplumla olan ilişkisini belirleyen bir çevresel faktördür. Tanzimat Dönemi romanında yazarların özellikle üzerinde durdukları konu, Türk medeniyet yapısında meydana gelen değişim ve dönüşümdür.

Dönem romanlarında kentler, bu değişime tanıklık ve öncülük eden mekânlardır. Büyük kentlerde toplumsal değişimler kırsala göre daha hızlı ve radikal olabilmektedir. Doğu-Batı çatışması olarak da sunulan bu değişim beraberinde ciddi sorunları ve çatışmaları getirir. Cumhuriyetten sonra meydana gelen bazı siyasal ve toplumsal değişimler, insanların ihtiyaç ve önceliklerini değiştirmiş, büyük kentlerde yaşanan hızlı kentleşme beraberinde kentlileşme, uyumsuzluk, gecekondulaşma, kültür çatışması, yoksulluk gibi bazı sorunları getirmiştir. Cumhuriyetten sonra yazılan romanlarda da doğal olarak bu temalara sıkça yer verilir.

Bir kent romancısı olan Orhan Pamuk, romanlarında kent kültürüne ve kentli bireylerin sıkıntılarına yer verir. Hayatının büyük kısmı İstanbul'da ve İstanbul'un kalburüstü semtlerinden biri olan Nişantaşı'nda geçen yazar, Nişantaşı'nın seçkin insanların yaşam tarzlarını, eğlence kültürlerini, aile ve akrabalık ilişkilerini, aşklarını, kendi değerlerine ve insanlarına yabancılaşmalarını, Batı hayranlıklarını işler. Bunun yanında Pamuk, kentleşme ve kentlileşme ile ilgili sorunlara da değinir. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında kentleşme ve kentlileşme teması Nişantaşı'nda meydana gelen değişim bağlamında ele alınır. Romanda, geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına geçiş ve bunun doğurduğu sonuçlar, aile fertleri arasında görülen çözümler, kente adapte olmaya çalışan bireyin çektiği sancılar, dönemin havasına bağlı kalınarak anlatılır.

Orhan Pamuk, kente yerleşen bireylerin kentlileşme sürecini, toplumsal ilişkilerde meydana gelen değişimler üzerinden vermeye çalışır. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında bayramların eski tadından uzaklaşarak bayağılaşması ve aile bireyleri için eski anlamını yitirmesi, kentlerin insanları değiştirmesine verilebilecek bir örnektir. Yazar, *Cevdet Bey ve Oğulları* adlı romanda Batı hayranlığını ve Batılılaşma çabalarını Işıkçı ailesi bağlamında anlatmaya çalışır. Işıkçı ailesinin ilk kuşağı konakta ve daha geleneksel bir yaşam sürerken sonraki kuşaklarda bu durum değişir ve yavaş yavaş konak hayatından apartman hayatına doğru bir değişim gözlenir.

İstanbul, kırsaldan fazlaca göç alan ve hızla büyüyen bir kenttir. 1950 yılına kadar Türkiye'de çok ciddi bir kentleşme görülmezken bu yıllardan sonra ulaşım alt yapısında yapılan iyileştirmeler, tarımda makineleşmenin artması gibi faktörlerin etkisiyle kırsal alandan büyük şehirlere doğru yaşanan göçle beraber büyük kentler, gecekondu olgusuyla tanışır. Gecekondulaşma ve onun beraberinde getirdiği toplumsal sorunlardan İstanbul da nasibini alır. Orhan Pamuk, romanlarında toplumun kanayan bir yarası olan ve ne merkezi hükümetlerin ne de yerel yönetimlerin bir türlü çözemediği gecekondu sorununa da değinir. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanında

İstanbul'da gecekondulu mahallelerinin nasıl oluştuğu ve buralarda yaşayan insanların dramı ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Yine *Kırmızı Saçlı Kadın* romanında da yazar gecekondulu olgusuna yer verir. *Kara Kitap* romanında da Galip, karısı Rüya'yı ararken gecekondulu mahallelerine gider. Romanda gecekondulu mahallelerinin içinde bulunduğu geri kalmışlık ve sefalet gözler önüne serilir.

Kentleşme ve kentlileşme kavramları Orhan Pamuk'un romanlarında sıklıkla işlediği konuların başında gelir. Yazarın yazarlık serüvenine başladığı yıllar, Türkiye'de kentleşme ve kentlileşme eğilimlerinin arttığı yıllardır. Durmadan göç alan kentlerin insanlar için uygun birer yaşam alanı hâline getirilmesi için hem merkezi hem de yerel yönetimler çeşitli projeler geliştirirler. Bir taraftan kente gelen insanların yerleşim, ulaşım, eğitim, sağlık, eğlence gibi ihtiyaçlarının karşılanması için bazı düzenlemeler yapılırken diğer bir taraftan da kırsaldan gelen ve kent kültürüne yabancı olan bu insanların kentlileşme süreçlerinin tamamlanabilmesi için bazı çalışmalar yürütülür.

Orhan Pamuk, *Kırmızı Saçlı Kadın* romanında kentleşme ve kentlileşme temalarına yer verir. Romanda eski İstanbul'un yoğun bir şekilde aldığı göçün etkisiyle geçirdiği değişimler, gecekondulu semtlerinin nasıl oluştuğu ve bu semtlerde yaşayan insanların çektiği sıkıntılara değinilir. Yazar, kentleşme olgusunu nüfusun hızla artması, yaşanan trafik çilesi, konut sorunu, sayısı her geçen gün artan fabrikalar, çarpık kentleşme ve gecekondulaşma gibi parametreleri kullanarak vermeye çalışır. Kentlileşme teması ise toplumsal ilişkilerde meydana gelen değişim, aile ilişkilerinin çözülmesi, geleneksel olandan hızla uzaklaşarak Batı kültürüne adapte olmaya çalışan insanların tavırları, kırsala ait bazı davranış kalıplarının terk edilerek kentli davranış kalıplarının sergilenmesi gibi göstergeler üzerinden hissettirilir. Kentler; fakir ve zengin insanların, muhafazakâr ve yenilikçi tiplerin, dindar ve seküler anlayışa sahip insanların bir arada yaşadığı mekânlardır. Orhan Pamuk, romanlarında bu zıt tabloları sık sık yan yana getirerek kentlerin sahip olduğu kozmopolit yapıyı yansıtmaya çalışır. Sayısı her geçen gün artan gecekondular, kentin yoksul yüzünü, kurulan fabrikalar ise varıl yüzünü simgeler.

Kafamda Bir Tuhaflık romanında Pamuk, roman karakterlerine boza satıcısı Mevlut'u dâhil eder. Cem, Kemal gibi kent yaşamına ait tiplerin yanında Mevlut, kırsalı temsil eden bir tiptir ve kent yaşamına adapte olmakta sıkıntı yaşar. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanı, kırsal alandan göç ederek kente yerleşen yoksul insanların dramını anlatan bir romandır. Romanda kentlileşme teması Mevlut'un şahsında verilmeye çalışılır. Boza satıcısı Mevlut, uzun yıllar İstanbul'un farklı semtlerini gezerek kentte meydana gelen değişime yakından tanıklık eder. Mevlut, uzun yıllar İstanbul'da

kalmasına rağmen eski hayatına ait birtakım alışkanlıklarından vazgeçemeyen ve kentleşme sürecini tamamlayamayan bir roman kahramanıdır. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanındaki Mevlut, göç yoluyla büyük şehirlere gelen ve kente adapte olmada sorunlar yaşayan insanları temsil eden sembol bir şahsiyettir.

Kentleşme olgusu ekonomiden bağımsız düşünülemeyeceğinden Orhan Pamuk, romanlarında kent yaşamının ekonomik boyutlarını gözler önüne serer. Yazar, kentte yaşayan bireylerin oturdukları semtlerden ve uğraştıkları işlerden hareketle ekonomik durumları hakkında bilgiler verir. Pamuk, İstanbul'un zengin semtlerinden olan Nişantaşı'nda ve zengin bir ailede doğup büyümesine rağmen romanlarına sadece zengin insanları konu etmez. Nişantaşı ve Cihangir gibi semtlerin yanında gecekondu mahalleleri olan Gazi Mahallesi gibi yerleri de işler. Roman kahramanları da çeşitlilik gösteren yazar, toplumun her kesiminden insanın hikâyesini anlatır. Onun romanlarında Kemal, Cem gibi zengin kesimi temsil eden tiplerin yanında Mevlut, Füsün gibi alt tabakayı temsil eden tipleri de görmek mümkündür. Orhan Pamuk bazı romanlarında toplumun iki farklı tabakasını temsil eden bu insanların hayatını bir noktada kesiştirir. *Masumiyet Müzesi* romanında Kemal ve Füsün gibi sosyo-ekonomik anlamda birbirine zıt konumda olan iki insanın yolu, bir aşk sayesinde kesişir. Pamuk'un romanlarında yoksul insanın kentte var olma mücadelesine tanık oluruz. *Kırmızı Saçlı Kadın* romanındaki Mahmut Usta, bu insanlardan biridir ve bütün ömrünü gecekondu mahallelerinde kuyu kazarak geçirir.

Orhan Pamuk, kentte yaşayan bireylerin ekonomik seviyeleriyle manevi değerlerine bağlılıkları ve siyasi tercihleri arasında da bir bağlantı kurar. Romanlardaki kahramanların ekonomik seviyeleri yükseldikçe manevi değerlere olan bağlılıklarının azaldığı, bunun aksine maddi anlamda yeterince doyuma ulaşmamış bireylerin geleneksel de olsa inançlarına daha çok bağlı oldukları görülür. Bu tespitten bütün varlıklı insanların dinden uzak oldukları sonucu çıkmamakla beraber, ekonomik seviyenin yükselmesiyle beraber, insanların yaşam şekillerinin ve hatta din algılarının ciddi anlamda değiştiği de yadsınamayacak bir gerçektir. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanında seçimleri kazanan “dinci partiye” oy verenlerin genelde yoksul insanlar olduğunu söyleyen yazar, ekonomik seviyesi iyi olan insanların siyasi tercihleriyle yoksul insanların siyasi tercihlerinin birbirinden farklı olduğunu ifade eder.

Kent yaşamı, bireylere eşit fırsatlar sunmaktan çok uzak olduğu için aynı kentte yaşayan insanların sosyo-ekonomik olarak farklı kategorilerde oldukları görülür. Ekonomik seviye olarak birbirine yakın insanların aynı semtlerde toplandıkları bir

mekân görünümünde olan ketlerdeki bu durum, boza satıcısı Mevlut'un gözlemleriyle okura anlatılır.

Pamuk'un romanlarında üzerinde durduğu konulardan birisi de işsizlik sorunudur. Yazar işsizliği, daha iyi bir yaşam sürme hayaliyle büyük kentlere göç eden insanların büyük bir kısmını bekleyen bir tehlike olarak görür. Romanlarında toplumsal sorunları işleyerek bunlara dikkat çekmeye çalışan Pamuk, duyarlı sanatçı kimliğiyle hareket eder. Yazarın ele aldığı konulardan birisi de hayat pahalılığı ve buna bağlı olarak gelişen geçim sıkıntısıdır. *Benim Adım Kırmızı* ve *Kafamda Bir Tuhaflık* romanlarında, olayların anlatıldığı zaman diliminde toplumdaki hayat pahalılığı ve geçim sıkıntısı belirgin bir şekilde göze çarpar.

Pamuk'un romanlarında işlediği temalardan birisi de kentsel değişim ve dönüşümdür. Büyük kentlerdeki kentsel dönüşüm çalışmaları, bir taraftan şehrin çehresini değiştirirken bir taraftan da bazı insanlar için büyük rantlara kapı aralamaktadır. *Kırmızı Saçlı Kadın* romanındaki Cem Bey, kentsel değişimi rant çeviren bir formda sunulur. Romanlarında çarpık kentleşme eleştirisi yapan ve büyük kentlerin bu keşmekeşten kurtulması için kentsel dönüşümü bir fırsat olarak sunan Pamuk, kentsel dönüşüm çalışmalarında siyasilerin bazı insanlara sunduğu fırsatları da eleştirir. Yazar, romanlarında kentsel değişim ve dönüşümün insanların yaşamı üzerindeki olumlu ve olumsuz sonuçlarına da değinir. Büyük kentlerde kentsel dönüşüm çalışmalarının hızlanmasıyla az katlı binalar yerini çok katlı binalara ve gökdelenlere bırakmış, bu da insanlar arası ilişkileri büyük ölçüde etkilemiştir.

Türkiye'de 19. Yüzyılla beraber özellikle büyük kentlerde mimaride ciddi değişimler gözlenir. Osmanlı geleneğinin devamı olan yalı ve konaklar yerini yavaş yavaş modern ve çok katlı apartmanlara bırakır. Yüzyıllardır devam eden geleneksel mimari anlayışımızdaki bu hızlı değişim, yazarın romanlarında kendisine yer bulur. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimin mimariye yansması olarak değerlendirilebilecek olan bu durum, eski ve yeni kuşakları karşı karşıya getirir. Orhan Pamuk'un romanlarındaki yeni kuşağın temsilcileri, mimarideki bu değişimi, bir zenginlik kapısı ve bu zenginlikten pay kapma fırsatı olarak görürken; eski kuşağın temsilcileri geleneği temsil eden bu yapıların muhafaza edilmesi ve yaşatılması gerektiğini savunurlar. *Sessiz Ev* romanındaki Fatma Hanım ve torunları bu kuşak çatışmasını temsil eden en bariz örneklerdir.

Büyük kentlerdeki kentsel dönüşümün temelinde, zamanında yeterince tedbir alınmadığı için meydana gelen çarpık kentleşme yer almaktadır. Türkiye'de özellikle 1950'li yıllardan sonra kırsal alandan büyük kentlere doğru başlayan göç akını

yoksulluk, işsizlik, gecekondulaşma gibi pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Orhan Pamuk, bu sorunları romanlarında işleyen bir yazardır. *Kafamda Bir Tuhaflık* adlı romanda, köyden kente göç eden insanların dramına ve gecekondu mahallelerinin nasıl oluştuğuna, bu mahallelerde yaşayan insanların çektiği sıkıntılara, zamanla büyüyen ve izole bir hayat yaşayan bu mahallelerin kentsel dönüşüm fikriyle beraber nasıl bir rant kaynağına dönüştüğüne ayrıntılı bir şekilde yer verilir.

Orhan Pamuk, romanlarında Türkiye’de yaşayan farklı ırk ve dinlere mensup insanlara da yer verir. Özellikle azınlıkların uğradıkları bazı haksızlıklar, yazar tarafından dile getirilir. Eski İstanbul’da Rumlar’a ait olan bazı bina ve evlere, göç yoluyla kente gelen insanların yerleşmesi ve zaman içerisinde buraları sahiplenmeleri, bütün bunlar yaşanırken de yetkililerin bu duruma seyirci kalması yazarın dikkat çekmek istediği ve eleştirdiği bir konudur. Kentsel dönüşümden bu tarihî yapılar da nasibini alarak yıkılırlar ve yerlerine modern binalar dikilir.

Kentsel dönüşümün toplumsal yapıda meydana getirdiği değişimlerden birisi de sosyal sınıflar arasındaki uçurumun artmasıdır ki Pamuk romanlarında bu konuya da değinir. Kentsel dönüşüme uğrayan mahalle veya semtlerde yapılan yüksek binalar ve bunların etrafına kurulan iş merkezi, AVM, lokanta gibi işletmeler ekonomik seviyesi iyi olan insanlara hitap ettiğinden gelir seviyesi düşük olan insanlar bütçelerine hitap eden yeni yerlere yönelirler. Kentin var olan sorunlarını azaltarak insanların yaşam kalitesini iyileştirmek gibi bir zorunluluktan doğan kentsel dönüşüm, Orhan Pamuk’un farklı romanlarında ele aldığı bir konudur. Kentsel dönüşümü zorunlu kılan sebeplerin başında kuşkusuz çarpık kentleşme olgusu gelmektedir. Yazar, hayatının şehri olan İstanbul’da oluşan çarpık kentleşmeyi, roman kahramanlarının ağzından bizlere anlatır. *Masumiyet Müzesi* romanında Kemal, İstanbul’u gezerken şehrin her geçen gün artan bu çirkinliğinden duyduğu rahatsızlığı dile getirir.

Orhan Pamuk romanlarında, kentleşmeyle beraber şehrin kavuştuğu yeni görünüm, bütün roman kahramanları tarafından memnuniyetle karşılanmaz. Sayısı her geçen gün artan yüksek binalar, betonarme yapılar bazı kahramanlar tarafından memnuniyetle karşılanırken bazı kahramanlar da bu durumdan duydukları rahatsızlığı ifade ederler. *Sessiz Ev* romanının kahramanı Fatma Hanım bunlardan birisidir. Fatma Hanım, kentin yeni görüntüsünden ve karmaşıklığından o kadar rahatsız olur ki kendisini konağa kapatır.

Orhan Pamuk, Türkiye’de 1950’li yıllardan sonra hızla artan göç olgusuna da değinir. Anadolu’nun ücra köy ve kasabalarından, daha iyi bir yaşam sürme hayaliyle büyük şehirlere göç eden insanların dramı, yazarın dikkatinden kaçmaz. İçinde

bulundukları kötü yaşam koşulları yüzünden yaşadıkları köy veya kasabaları terk ederek kente gelen ve büyük şehirlerde de umduğunu bulamayan bu insanların çoğu seyyar satıcı, kapıcı, inşaat işçisi, gündelikçi işçi, temizlikçi olarak yaşamını sürdürmeye çalışır. Pamuk, romanlarında bu küçük insanların çektikleri sıkıntıları ve şehirde var olma mücadelelerini ustalıkla anlatır. Orhan Pamuk, romanlarında göç olgusunu, sebepleri ve sonuçları bağlamında ele alır. Kırsal alandaki kötü yaşam koşulları, tarımda makineleşme, terör olayları, eğitim alanındaki yetersizlikler gibi faktörler, insanları göçe zorlayan belli başlı sebepler olarak anlatılır. Çarpık kentleşme, gecekondulaşma, işsizlik, kültürel uyumsuzluk, suç oranlarındaki artış da göçün doğal sonuçları olarak romanlarda ele alınır. *Kırmızı Saçlı Kadın* romanında kuyucu Mahmut Usta, geçimini Anadolu'dan gelip şehrin gecekondu mahallelerine yerleşen insanlara su kuyusu açmakla sağlar. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanında da roman kahramanı Mevlut, kız kaçırma hâdisesinden sonra İstanbul'a gelerek gecekondu mahallesine yerleşir ve seyyar satıcılık yaparak geçimini sağlamaya çalışır. Göç ederek kente gelen insanların çoğu, kent kültürüne uyum sağlamakta zorlanırken Aktaşlar ailesi gibi bazı aileler de nadir de olsa kent yaşamına kısa sürede uyum sağlarlar.

Orhan Pamuk, romanlarında yoksulluk sorununa da değinir. Yoksulluk, sadece kentlere özgü bir olgu olmayıp bütün yerleşmelerde görülebilmektedir; ama yine de yoksulluğun büyük kentlerde daha fazla olduğu söylenebilir. Göç olgusuyla yoksulluk arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Romanlardaki yoksullar genelde kırsal alandan göç yoluyla gelen ve şehir hayatına alışmaya çalışan insanlardır. Romanlarında sosyal sınıf farklılıklarına dikkat çeken Pamuk, zengin ve yoksul insanların yaşamlarını iç içe geçmiş şekilde anlatır. *Masumiyet Müzesi* romanında Kemal, üst sosyal sınıfı temsil ederken Füsun alt tabakayı temsil eder. *Kırmızı Saçlı Kadın* romanında da yoksulluk temasına değinen Pamuk, bir eczacının çocuğu olan Cem'in çocukluk yıllarında çektiği sıkıntıları ve bir kuyucu ustası olan Mahmut Usta ile başından geçenleri anlatır.

Büyük kentlerdeki yoksulluğun en önemli göstergelerinden olan gecekondulaşma olgusu, yazarın romanlarında sıklıkla karşımıza çıkar. Pamuk, bir taraftan şehrin modern ve gelişmiş yüzünü gösterirken bir taraftan da gecekondu mahallelerinden oluşan ve ekonomik anlamda geri kalmış yüzünü yansıtır. Köyden gelip şehre yerleşen ve gecekondu mahallelerinde yaşayan insanların aldıkları eğitimden, aile ilişkilerine, komşuluk ilişkilerinden, siyasi tercihlerine kadar pek çok konuya değinen Pamuk, kent kültürüne yabancı olan ve kentlileşme süreçleri sancılı olan bu insanların bu süreçte çektikleri sıkıntılara değinir. Kentlerdeki bu insanları

bekleyen bir diğerk sorun da ötekileştirilmedir. Yaşam şekilleri ve davranış kalıplarına bakıldığında kırsal kültüre ait oldukları hemen anlaşılan bu insanlar, kentli bireyler tarafından ötekileştirilmekte ve kendilerine farklı bir gözle bakılmaktadır. Kentli bireyler, bu insanları kendi değerk yargılarına göre değerklendirmekte, dinlerini nereye kadar yaşayacaklarına kadar müdahale etmektedirler. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanının kahramanı Mevlut, kentteki bu yoksul insanları temsil eden önemli bir figürdür. Orhan Pamuk, romanlarında yoksulluk temasını sadece şahıslar bazında ele almaz. Mekân olarak Kars şehrini seçtiğı *Kar* romanında yazar, Kars'ın geri kalmışlığını, sefaletini, içinde bulunduğu yoksulluğı ele alarak bir şehrin yoksulluğına vurgu yapar. Âdeta Türkiye'den izole olmuş Kars şehrinde kahveler işsiz güçsüz gençlerle doludur.

Orhan Pamuk, romanlarında din temasına farklı perspektiflerden yaklaşır. Romanlarında din olgusu, bazen kahramanların avundukları bir mefhum, bazen insanları kandırmak için kullanılan bir araç, bazen rejime meydan okumak için sığınılan bir liman, bazen de siyasi emellere ulaşmak için araçsallaştırılan bir kavram olarak karşımıza çıkar. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanının kahramanı Mevlut, uzun yıllar çalışmasına rağmen maddi olarak umduğunu bulamaz. Ama yine de hâinden şikâyet etmeyen Mevlut, bu durumu dinî gerekçelerle açıklayarak rahatlamaya çalışır. Romanda kentli bireylerin dine bakış açıları hakkında da bilgiler veren yazar, kentli bireylerde yaygın olarak gelişen yeni bir din algısına dikkat çeker. Kentli bireylerin bir kısmı, bir inanç sahibi olmakla beraber dinin, hayatın bütün alanlarını kuşatmasına sıcak bakmazlar. Onlara göre din mefhumu, insan hayatının belirli yönlerine etki etmeli, hayatın tamamını kontrol etmemelidir. Kentlerdeki özellikle zengin insanlar, kurban kesme, mevlit okutma, türbeleri ziyaret teme gibi dinî ritüellere sıcak bakarken aynı insanlar kendilerine hizmet eden temizlikçi kadınların namaz kılmalarına tepki gösterebilmektedirler. Ayrıca kentte yaşayan bazı bireyler, rakı içmenin dinine bağlı olmanın önünde bir engel olmadığını ileri sürerek, hem rakı içtiklerini hem de dinlerine bağlı olduklarını söylerler. Pamuk, bir Müslüman için ciddi bir çelişki olan bu duruma dikkatleri çeker. Bir seyyar satıcı olan Mevlut, satışının olumsuz etkilenmemesi için bazı müşterilerinin siyasi tercihi ve dinî kimliğı ile ilgili sorularına kaçamak cevaplar verir. Dinî değerklerine bağlı olan Mevlut, sık sık sorgulamalara ve ithamlara maruz kalır.

Orhan Pamuk'un romanlarında dinî değerkleri hayatının merkezine koyan karakterlerin yanında *Sessiz Ev* romanında olduğu gibi dine topyekün savaş açan ve onu hayatın dışına çıkarmaya çalışan Selahattin Darvinoğlu gibi karakterleri de görmek mümkündür. Darvinoğlu'nun eşi Fatma Hanım, dini bütün bir insan olmasa da

muhafazakâr bir kimliğe sahiptir ve bu yüzden eşi tarafından sık sık eleştirilir. Selahattin Darvinoğlu, materyalist bir dünya görüşüne sahiptir ve bütün ömrünü bu görüşün yeryüzüne hâkim olması için çalışmaya adar. Bu amaçla hazırladığı ansiklopedi sayesinde bütün insanlığın batıl inanç ve hurafelerden arınacağına ve bilimin rehberliğinde gerçek mutluluğu bulacağına inanır. Tam bir Batı hayranı olan ve Doğu'nun Batı karşısındaki geri kalmışlığını dine bağlayan Darvinoğlu, içinde yaşadığı toplumu, dinî inançlarından dolayı küçümseyen hatta aşağılayan bir karakter olarak karşımıza çıkar.

Orhan Pamuk, modern yaşamı anlattığı *Masumiyet Müzesi*, *Sessiz Ev* gibi romanlarında Batı kültürüyle yetişmiş ve seküler bir yaşam tarzını benimsemiş insanların, dine karşı mesafeli duruşlarını yaşam tarzlarından ve dini yaşamak isteyen insanlara karşı sergiledikleri tavırlardan hareketle yansıtır. Cumhuriyetin değerlerine sıkı sıkıya bağlı olan ve Atatürk sevgisiyle dolu olan bu insanlara göre sahip oldukları bu anlayış, dindar olmalarının önünde bir engeldir. Cenaze merasimlerinin bile dinî bir havadan uzaklaşıp ünlülerin boy gösterdikleri bir arenaya dönüştüğü bir ortamda, dinî değerlere sırtını dönen bu insanlar, cenaze töreninden sonra eski seküler yaşamlarına geri dönerler. *Masumiyet Müzesi* adlı romanda ünlülerin cenaze merasimlerine ev sahipliği yapan Teşvikiye Camii'ne değinen yazar, bu merasimlerin Avrupaî tarzda yapıldığını ve cenazeye katılanların çoğunun şöhret tutkusu veya toplumsal baskıdan dolayı bu merasimlere katıldığını söyler.

Orhan Pamuk, *Sessiz Ev* adlı romanda din temasını muhafazkârlık-materyalizm ekseninde ele alır. Roman boyunca muhafazakâr Fatma Hanım ile materyalist Selahattin Bey arasındaki mücadele Fatma Hanım'ın galibiyetiyle sonuçlanır. Dine ve dinî değerlere savaş açan ve toplum olarak geri kalmışlığımızı dine bağlayan Selahattin Bey, bütün ömrünü toplumu değiştirmeğe adar; ama bunda muvaffak olamaz. Orhan Pamuk, *Benim Adım Kırmızı* adlı romanda, din olgusunun sanat ve sanatçılar üzerindeki etkilerini irdeler. İslam dininin resim sanatına bakışının anlatıldığı romanda sanatçılar, dinî değerlere ters düşmemek için kendilerini sınırlandırmak zorunda kalırlar. *Kara Kitap*'ta da İslam'ı Hurufilik ile tanımlamaya çalışan Pamuk, roman kahramanı Galip'in yaşadığı ikilemi gözler önüne serer.

Kar romanında Pamuk, radikal dinci gruplar olarak tanımladığı bazı çevrelerin, din kisvesi altında yürüttükleri yıkıcı faaliyetlere değinir. Dini, siyasi emellerine alet eden bu kişilerle gerçek dindarlar arasındaki ayırımı da değinen yazar, başörtüsü figürü üzerinden gerçek dindarlar ile dini siyasallaştıran insanlar arasındaki farklara dikkat çeker. Pamuk'un romanda kullandığı siyasal İslam tabiri de bizi İslam'ın siyasetten el

etek çekmesi gerektiği yargısına götürür. Orhan Pamuk, romanlarında kentli modernist aydın bireylerin din algısını da sorgular. Doğu kültüründen ziyade Batı kültürüne hayran olan ve kendi değerlerine yabancılaşan bu aydınlar, inanç ile inançsızlık arasında git geller yaşarlar. *Kar* romanının kahramanı Ka, da bu aydınlardan biridir. *Beyaz Kale* adlı romanda, İslam dinini kabul etmeleri için gayrimüslimler üzerinde baskı kurulduğundan söz edilir. Venedikli köleye din değiştirmesi için uygulanan baskı ekseninde bu durumu ele alan Pamuk'un bu tavrı, okuyucuyu İslam dininin zorla yayıldığı fikrine götürebilir ki bu düşünce İslam tarihindeki dinin yayılması fikriyle tezat oluşturur.

Orhan Pamuk, romanlarında kent kültüründen ve kentlerin medeniyetin oluşumuna katkısından söz eder. Kadim medeniyetler, arkalarında büyük ve ihtişamlı şehirler bırakmışlardır. Kentler, âdetla medeniyetlerin oluşturduğu eserlerin sergilendiği birer açık hava müzesidirler. Şehirlerdeki tarihî yapılar ve mimari eserler orada yaşayan medeniyetin kodlarını taşır. Kadim şehirler, birden fazla medeniyete ev sahipliği yaptıklarından o medeniyetlerin tamamının izlerini taşırlar. Hemen bütün romanlarında birçok medeniyete ev sahipliği yapmış kadim bir kent olan İstanbul'u mekân olarak kullanan Pamuk, İstanbul'un tarihî ve stratejik önemine değinir. Kentte meydana gelen fiziksel ve kültürel değişimi kahramanlarının bakış açılarından anlatan yazar, İstanbul'un her geçen gün kendi kimliğinden uzaklaştığını ve Batı medeniyetinin etkisine girdiğini ifade eder. Kentlerin ve dolayısıyla kültürel değerlerimizin geçirdiği değişimi, kentli bireylerin yaşam tarzları ve alışkanlıklarının değişmeye yüz tutmasından hareketle yorumlamaya çalışan yazara göre özellikle kentin zengin sentlerinde yaşayan insanlar, kendi medeniyetlerinin gerektirdiği davranış kalıplarından uzaklaşmakta ve git gide Batı medeniyetine doğru yol almaktadırlar. *Kafamda Bir Tuhaflık* romanının kahramanı Mevlut, bu duruma tanıklık eder. Seyyar satıcılık yaparken kentin ve kentli bireylerin geçirdiği değişimleri gözlemleyen Mevlut, bir medeniyet değişiminin canlı şahididir.

Kar romanında yazar farklı medeniyetlerin Kars'ta bıraktığı eserlerden hareketle bir medeniyetler karşılaştırmasına girişir. Türk, Ermeni ve Rus kültürünün izlerini taşıyan Kars şehir merkezinde, bu kültürlerin mimarisine ait binaları görmemiz mümkündür. Kars'taki ihtişamlı yapıların çoğunun Rus ve Ermenilerden kaldığını söyleyen yazara göre Türk mimarisi Rus ve Ermeni mimarisinin gerisinde kalmıştır. Osmanlı, Rus ve Ermeni mimarilerinin çok güzel örneklerinin sergilendiği Kars, farklı etnisiteye mensup insanların bir arada yaşadığı bir kent görünümündedir. Bu yönüyle Türkiye'nin küçük bir modeli olarak kabul edebileceğimiz bu şehir, Pamuk'un dikkatini

çekmeyi başarmıştır. Rusların yaklaşık 40 yıl hâkim olduğu şehirde, o dönem oluşturulan şehir planlaması hâlen varlığını sürdürürken, Cumhuriyet döneminin izleri ile toplumun karma kültürünü içinde barındıran, Doğu ve Batı arasında yer alan bu şehir, âdeta Anadolu'ya açılan bir kapı görünümündedir.

Orhan Pamuk, romanlarında kentlerde yaşanan suçlara ve bu suçları doğuran etkenlere de yer verir. İnsanlık tarihi kadar eski olan suç olgusu, sadece kentlere özgü bir durum olmamakla beraber, kentleşmeyle beraber suç oranlarının artmaya başladığı da bir gerçektir. Orhan Pamuk, kırsal alandan büyük kentlere doğru artan göçlerden sonra, hızlı ve sağlıklı kentleşmenin beraberinde getirdiği gecekondulaşma, işsizlik, gelir adaletsizliği gibi durumların beslediği suçun, toplumda oluşturduğu kaos ve karmaşaya eserlerinde yer verir. Türkiye'de belirli aralıklarla yapılan askerî darbelerin toplumda oluşturduğu yıkım, yazarın suç bağlamında ele aldığı bir diğer konudur. *Masumiyet Müzesi* adlı romanda Pamuk, darbeden hemen önce insanların kutuplaştırılarak çatıştırıldığını ve ülkenin bir belirsizliğe doğru sürüklendiğini anlatır. Ülkemizde yaşanan darbelerin çoğuna tanıklık eden Pamuk, darbelere ve darbe kültürüne, darbe dönemlerinde ve sonrasında yaşanan hukuksuzluklara eleştirel bir gözle bakar.

Pamuk, *Benim Adım Kırmızı* adlı romanda Saray'a yaranmaya çalışan İstanbul nakkaşlarının rekabetini ve mücadelesini aşk ve cinayet ekseninde anlatır. Sosyo-ekonomik anlamda geri kalmış ve kentleşme sürecini tamamlayamamış Kars şehrini konu alan *Kar* romanında ise yazar, farklı siyasi gruplar arasındaki mücadelelere ve şehirde her geçen gün artan suçlara değinir. Karşıt görüşlü grupların mücadelesi, beraberinde bir askerî müdahaleyi getirir. *Kar*'da ayrıca Doğu'daki çatışmalara değinen yazar, bu çatışmaların Karslı gençler üzerindeki yansımalarını anlatarak bu gençlerin çatışmalara katılma hayalleri kurduklarını ifade eder.

Orhan Pamuk'un romanlarında ele aldığı konulardan birisi de sosyal sınıflardır. Romanlarında modern kent yaşamını değişik yönlerden ele alan yazar, zengin insanlarla yoksul insanların hayatını ustalıkla kesiştirir. Kentlerin çok katmanlı yapısı içerisinde var olma mücadelesi veren yoksul insanların çektikleri sıkıntılara ve yaşadıkları ortama ayrıntılı olarak değinen yazar, bu insanların kent kültürüne adapte olmak için nasıl bir mücadele verdiklerine değinir. *Masumiyet Müzesi* adlı romanda yazar, zengin ve fakir aşkını işler. Nişantaşı'nın sayılı zenginlerinden Kemal ile orta hâlli bir ailenin çocuğu olan Füsün'un imkânsız aşkı, romanın ana izleğidir. Bu aşkı imkânsız kılan en büyük sebep sosyal sınıf farkıdır. Füsün'a saplantı derecesinde âşık olan Kemal için bu sınıf farkının bir önemi yoktur; ama ailesinin ve çevresinin baskısından çekindiği için

kendisini frenlemek zorunda kalır. Orhan Pamuk, roman kahramanlarının yaşadıkları mekânlardan ve kullandıkları eşyalardan hareketle de sınıf farklılıklarına dikkat çeker. *Masumiyet Müzesi* adlı romanda Kemal ve arkadaşlarının yemek için uğradıkları Fuaye lokantası zenginlerin uğrak mekânlarından. Yine Kemal'in nişanlısı Sibel'e hediye olarak aldığı Jenny Colon marka çantanın fiyatı bin beşyüz lira olup bu rakam o zamanlar bir memurun altı aylık maaşına eş değerdir. Orhan Pamuk'un sosyal sınıfları konu ettiği bir diğer romanı da *Sessiz Ev*'dir. Roman kahramanlarından Metin'in Batı hayranı arkadaşlarının lüks yaşantısı ve eğlence kültürleri, Metin'i rahatsız eder. Arkadaşlarının yanında ezilmemek için onlar gibi davranmaya çalışan Metin, zor anlar yaşar. Sosyal sınıf farkının anlatıldığı bir diğer roman da *Kar*'dır. Orhan Pamuk, bu romanında kıyafetlerden hareketle sosyal sınıfların çerçevesini çizer. Roman kahramanı Ka'nın, başörtüsü takan kadınların sosyal sınıflarıyla ilgili sahip olduğu yargı bunun en bariz örneğidir. Nişantaşı gibi elit bir semtte yetişen Ka'nın aklına başörtüsü denince genelde ya temizlikçi kadınlar ya da seyyar satıcılık yapan aşağı sınıftan insanlar gelir.

Orhan Pamuk'un romanlarında işlediği konulardan birisi de yabancılaşmadır. Pamuk'ta yabancılaşma izleği, içinde yaşadıkları topluma ve o toplumun değerlerine sırtını dönen, Batı hayranı aydın tiplerini eleştirmek için kullanılır. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanındaki Nusret, *Sessiz Ev* romanındaki Selahattin Darvinoğlu, *Kar* romanındaki Ka, kendi değerlerine yabancılaşan bu aydın tiplerine verilebilecek örneklerdir. Modern kentin hızlı akışı içerisinde kent kültürüne adapte olmaya çalışan ve bunu yaparken de bazı değerlerinden ödün vermek zorunda kalan kentli birey de, yazarın üzerinde durduğu bir diğer konudur. Orhan Pamuk'un romanlarındaki kahramanlardan bazıları doğup büyüdüğü çevre, duygu ve düşünüş olarak yazarla büyük benzerlikler gösterirler. Bu durum yazarın, bazı romanlarında roman kahramanlarından hareketle aslında kendini, kendi duygu ve düşüncelerini yansıttığı değerlendirmelerinin yapılmasına sebep olmuştur. *Masumiyet Müzesi* romanına kendisini de bir roman kahramanı olarak dâhil eden Pamuk, bazı romanlarında da duygu ve düşünüş anlamında kendisine yakın kahramanlar vasıtasıyla romana dâhil olur. Pamuk'un romanlarında topluma yabancılaşan bireylerin ortak özellikleri Doğu kültüründen ziyade Batı kültürüne yönelmeleri, dini, hayatın içinden çekip almaları, sahip oldukları inanış ve değer yargılarından dolayı toplumu küçümsemeleri ve onu dönüştürmek için çabalamaları ve amaçlarına ulaşamayınca da topluma küsüp ondan uzaklaşmalarıdır. Tıpkı bazı roman kahramanları gibi Orhan Pamuk da kendi değerlerine, insanlarına yabancılaşmakla itham edilmiştir. *Kar* romanında şehrin tarihi binalarını anlatırken takındığı tavır bu tezi desteklemektedir. Kars şehrindeki bütün

görkemli binaların ya Ermenilerden ya da Ruslardan kaldığını ifade eden yazar, Türkler tarafından yapılan binalara aynı derecede önem vermez ve bu yapıları önemsiz addeder.

Pamuk, romanlarında kentin hızlı ve karmaşık yaşantısından bıkan, beton yığınlarından ya da sosyal çevrelerinden bunalan insanların, sığınabilecekleri yeni mekân arayışlarına da değinir. *Sessiz Ev*'in kahramanlarından Fatma Hanım, İstanbul'dan kaçarak Cennethisar'a, Cennethisar'dan da kaçarak konağına sığınır ve mecbur olmadıkça da oradan dışarı çıkmaz. *Masumiyet Müzesi* romanında Füsun'a saplantı derecesinde âşık olan Kemal, ailesinin ve sosyal çevresinin baskısından bunalarak Füsunların oturduğu kenar mahallelere sığınır.

Orhan Pamuk'un romanlarında kent algısı konulu bu çalışmamızda, son yüzyılda Türk ve dünya edebiyatına damgasını vuran yazarlarımızdan Orhan Pamuk'un, romanlarına mekân olarak seçtiği kentleri ele alış biçimini irdelemeye çalıştık. *Kar*, *Yeni Hayat* ve *Sessiz Ev* dışındaki bütün romanlarında İstanbul'u anlatan yazar, çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış bu kadim şehrin eski ve yeni hâlini, gecekonducularını, mimari eserlerini, yoksul ve zengin muhitlerini ayrıntılı olarak anlatır. *Kar* romanında Kars şehrini, *Sessiz Ev*'de Cennethisar'ı ve Kısmen Erzincan'ı *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında Ankara ve Erzincan'ı romanlarına dâhil eden yazar için İstanbul ayrı bir öneme sahiptir. Pamuk, romanlarındaki kentleri anlatırken kentleşme, kentlileşme, kentsel değişim ve dönüşüm, kentsel planlama, yoksulluk, suç, sosyal sınıflar, medeniyet, din, ekonomi, göç, yabancılaşıma gibi kavramlardan faydalanır. Kentleşme ve Kentlileşme temalarını ağırlıklı olarak İstanbul bağlamında ele alan yazar, İstanbul'un süreç içerisinde geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümün canlı bir şahididir. Çocukluk ve gençlik yıllarını İstanbul'da geçiren yazar, bu anlamda zengin bir bilgi birikimine sahip olup bunu romanlarında kullanır. Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, *Kırmızı Saçlı Kadın*, *Kafamda Bir Tuhaflık*, *Sessiz Ev* adlı romanlarda kentleşme, kentlileşme, kentsel değişim ve dönüşüm temalarına yer verir. Yoksulluk temasına *Kırmızı Saçlı Kadın*, *Kafamda Bir Tuhaflık*, *Masumiyet Müzesi*, *Sessiz Ev*, *Kar* gibi romanlarında yer verir. Din ve dinin birey ve toplum üzerindeki etkisini *Kafamda Bir Tuhaflık*, *Masumiyet Müzesi*, *Sessiz Ev*, *Benim Adım Kırmızı*, *Kara Kitap*, *Kar*, *Beyaz Kale* romanlarında işler. *Kafamda Bir Tuhaflık* ve *Kar* romanlarında medeniyet tasavvurunu ele alan yazar, *Benim Adım Kırmızı* ve *Kar* romanlarında suç olgusunu ve suçun yıkıcı etkilerini anlatır. Sosyal sınıfları *Masumiyet Müzesi*, *Sessiz Ev*, *Kar* adlı romanlarında ele alan Pamuk, *Kara Kitap* ve *Kar* romanlarında da yabancılaşıma izleğini anlatır.

KAYNAKÇA

- Akbaba, O. (2017). Kent Yaşamında Çalışan Kadının Din Algısı (Amasya Örneği). Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Çorum.
- Aksoy, B. E. (2007). Kültür-Siyaset İlişkisi: Türk Basınında Orhan Pamuk'un Nobel Ödülü'nü Kazanmasının Sunumu. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara.
- Aksoy, E. (2007). Suç ve Güvenli Kent Yaklaşımı. TMMOB Mimarlar Odası Bülteni. Kent ve Suç Dosyası, Bülten 55, Kasım-Aralık, Ankara, s. 11-16.
- Aksungur, B. (2005). Orhan Pamuk'un Romanlarında Şahıslar Kadrosu. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Çanakkale.
- Alver, K. (2006). Edebiyat Sosyolojisi. Ankara: Hece Yayınları.
- Aslanoğlu, R. A. (2000). Kent, Kimlik ve Küreselleşme. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Atamaz, E. (2015). Modern Yaşamın Tasarım Eğitiminde Yeni Bir Alan; Mekân Grafiği. Çukurova Üniversitesi 1. Sanat Araştırmaları Sempozyumu: Konya.
- Ateş, S. (1988). Yeni İslam İlmihali. İstanbul: Yeni Ufuklar Yayınları.
- Aykılıç, B. (2015). Kentsel Mekân Olarak Meydanlar. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İç Mimarlık Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Aydın, G. (1998). "Alaattin'in Sihirli Dükkânı", Hürriyet Gazetesi, 12.11.1998.
- Aytaç, Ö. (2017). Kent, Metropol ve Değişen Yer/Mekân İmajları. Mukaddime, 2017, 8(1), 1-23
- Aytür, Ü. (2009). Henry James ve Roman Sanatı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bal, H. (2002). Kent Sosyolojisi. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Bal, H. (2003). Kentsel Yapı Ve Kentleşme Süreci. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Bayer, N. (2010). Orhan Pamuk'un Cevdet Bey Ve Oğulları İle Thomas Mann'ın Buddenbrooks Adlı Romanlarında Aile Ve Toplum Eleştirisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi: Erzurum.
- Bayyigit, M. (1989). Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Bursa.

- Berman, M. (2004). Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor: Modernite Deneyimi. Çeviren: Ü. Altuğ, B. Peker. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Biçer, B. (1998). Orhan Pamuk'un Romancılığı ve Romanları Üzerine Bir İnceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Okul Bitirme Tezi: Isparta.
- Bottomore, T.B. (1984). Toplumbilim. Çeviren: Ünsal Oskay. İstanbul: Der Yayınları.
- Bozdemir, O. (1998). Orhan Pamuk'un Yeni Hayat ve Hermann Hesse'nin Bozkır Kurdu (Der Steppenwolf) Adlı Romanlarında Kimlik Arayışı. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara.
- Can, Y. (2011). Göç ve Kent: 1989'dan Günümüze Göç Eden İnsanların Kent Adaptasyonu Diyarbakır Örneği. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Konya.
- Childe, G. (1994). Toplumsal Evrim. Çeviren: Cemal Balcı. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Coşkun, A. H. (2002). Kırmızı ve Kar. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Çetin, N. (2012). Roman Çözümleme Yöntemi. Ankara: Öncü Kitap.
- Çobankent, Yeşim, (Röp). Son Kitabında Orhan Pamuk Aile Kurumunu Eleştiriyor. Vatan Pazar. 21.12.2003.
- Dağlar, Z. (2015). Modern Türk Romanında Din ve Toplum İlişkileri - Orhan Pamuk Örneği. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Sivas.
- Demir, K. ve Çabuk, S. (2010). Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 28, Yıl: 2010/1. s.193-215.
- Demir, F. (2011). Orhan Pamuk'un Romanları Üzerine Bir Araştırma. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi: Van.
- Demir, R. (2018). Orhan Pamuk'un Eserlerinde Kent ve Kent Kültürü. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi: İstanbul.
- Doğan, M. C. (1990). Türkiye'de Gecekondu Meselesi ve Ümraniye Mustafa Kemal Paşa Gecekondu Bölgesinde Bir Saha Araştırması. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi: İstanbul.

- Doğan, Z. (2011). Orhan Pamuk Edebiyatında Tarih ve Kimlik Söylemi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi: İstanbul.
- Dönmezer, S. (1994). Toplumbilim. İstanbul: Beta Yayınları.
- Düzgün, Ş. (2007). Suç Olgusuna Teorik Yaklaşımlar ve Disiplinlerarasılık. TMMOB Mimarlar Odası Bülteni; Kent ve Suç Dosyası, Bülten:55. Kasım-Aralık. Ankara. s. 4-10.
- Ecevit, Y. (2008). Orhan Pamuk'u Okumak Kafası Karışmış Okur ve Modern Roman. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Egüz, E. (2019). Orhan Pamuk'un Kara Kitap Adlı Eserinin Metinlerarası İlişkiler Çerçevesinde İncelenmesi. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Mersin.
- Ekinci, M. M. (2015). Orhan Pamuk Romanlarında Jung Tipolojisi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Nevşehir.
- Ergeç, Z. (2013). Orhan Pamuk'un Romanlarına Yeni Tarihselci Bir Yaklaşım. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ordu.
- Erol, S. (2014). Orhan Pamuk'un Romanlarının Tema Bakımından İncelenmesi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Adıyaman
- Esen, N. (2006). Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esen, N. ve Kılıç, E. (Ed). (2008). Orhan Pamuk'un Edebî Dünyası. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esen, N. (1996). Kara Kitap Üzerine Yazılar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fichter, J. (1996). Sosyoloji Nedir? Çeviren: Nilgün Çelebi. Ankara: Atilla Kitapevi.
- Gökulu, G. (2010). Kent Güvenliği Kentleşme ve Suç İlişkisi. , Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt: 24, Sayı: 1, s. 217.
- Gölbaşı, S. (2008). Kentleşme ve Suç. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Görgöz, F. (2011). Orhan Pamuk'un Kar Romanın Yapısal Analizi ve Düşünsel Yapısı. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Manisa
- Hayta, Y. (2016). Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss165-184, s. 171.

- Hergüner, B. (2017). İnsanın Kentinden Kentin İnsanına: Öyküde Kent, Kentleşme, Kentlileşme Görünümleri. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı: 9. s. 219-239.
- Işık, B. (2011). Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları, Sessiz Ev ve Yeni Hayat Adlı Romanlarında Demiryolu/Tren İmgesi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat Yüksek Lisans Programı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Işık, Ş. (2005). Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri. Ege Coğrafya Dergisi, Sayı: 14, s. 57-71.
- Işıkkaya, D. (2008). Kentsel Çöküntü Bölgelerinin Örgütlenmesi ve Yeniden Kullanımı. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Fakültesi E-Dergisi Cilt 3, Sayı 2, sayfa 188.
- İslamoğlu, F. (2014). Umberto Eco ve Orhan Pamuk'un Romanları Arasında Metinlerarasılık. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Diyarbakır.
- Jung, C. G. (1993). Din ve Psikoloji. Çeviren: Cengiz Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2006). Nesneler ve İmgeler. Radikal Kitap Eki, 20.10.2006, s.17.
- Kahraman, A. (1984). Dinler Tarihi. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Kaplan, M. (1992). Kültür ve Dil. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karaca, N. B. (1999). (Röp) "Romancı Tarihe Haksızlık Edebilir", Aksiyon Dergisi, 20-26 Şubat 1999.
- Karadeniz, H. (2014). Orhan Pamuk'un Romanlarında Üstkurmaca. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Kırşehir.
- Karatekin, T. (2013). Orhan Pamuk'un Eserlerinde Aşk. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Şanlıurfa.
- Kaya, E. (2017). Kentleşme ve Kentlileşme. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Keleş, R. (1973). 100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme. Ankara: Gerçek Yayınevi.
- Keleş, R. (2010). Kentleşme Politikası. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kılıç, E. (1999). "Beyaz Kale", Orhan Pamuk'u Anlamak. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1993). Şehirler ve Kentler. Ankara: Gece Yayınları.
- Koç, E. (2014). Orhan Pamuk'un Romanlarında İstanbul. Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Zonguldak.

- Koçakoğlu, B. (2011). Postmodernin Geleneğe Bakan Yüzünde Bir Anlatı: Beyaz Kale. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:29, s. 185 - 202.
- Korkmaz, F. (2015). Orhan Pamuk'un Kafamda Bir Tuhaflık Romanında Postmodern Bir Flâneur: Mevlut. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/12 Summer 2015, p. 831-844 DOI Number:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8052> ISSN: 1308-2140, Ankara-Turkey.
- Korkmaz, Ferhat (2018). Başlangıcından Cumhuriyet'e Yeni Türk Şiirinde Melankoli. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, Ferhat (2017). Orhan Kemal'in Romanlarında Sosyal ve Ekonomik Eşitsizlik Üzerine Bir Değerlendirme. *Dergâh Dergisi*, S.334. Aralık 2017.
- Kösemihal, N. Ş. (1967). Edebiyat Sosyolojisine Giriş. *Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*. nr. 19-20, s.1.
- Kurtkan, A.B. (1986). Genel Sosyoloji. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Mahmud, H. (2002). (Röp) "Nisantasi'nda Geçen Bir Ömür", *Sabah Ek*, 25.05.2002.
- Moran, B. (2003). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nacak, İ. (2011). Kentsel Mekânda Gündelik Hayat: Konya Alâeddin Tepesi Örneği. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Konya.
- Oğuzertem, S. (1991). İktidarı Öven Galip. *Defter Dergisi*, Nisan-Temmuz 1991.
- Oktay, A. (1990). Kan Lekesi Olabilen Söz. *Milliyet Gazetesi*, 31.07.1990, s.10.
- Onurgil, F. (2004). Adalet Ağaoğlu ve Orhan Pamuk'un Romanlarında Cinsiyet Roller ve Bilişsel Çelişkiden Kurtulma Yöntemlerinin İncelenmesi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İzmir.
- Oran, F. (1994). (Röp) Orhan Pamuk'la Yeni Romanı, Yeni Hayat Üzerine: Mutlak'ın Karamela Tadı", *Cumhuriyet Kitap*, 20.10.1994.
- Ozankaya, Ö. (1975). *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.
- Öncel, A. (2006). Orhan Pamuk'un Beyaz Kale ve Louls Gardel'in Sevenlerin Şafağı Başlıklı Romanlarında Öteki İmgesi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara

- Özekin, T. (2007) . Tarihsel Romana Karşılaştırmalı Bir Bakış: Amin Maalouf, Orhan Pamuk, Nedim Gürsel. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatı (Fransız Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ankara.
- Özyurt, C. (2007). Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Kentsel Yaşam. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 10, Sayı:18, Aralık 2007 ss.111-126, s.113.
- Pala, İ. (1999). “Aşkın Adı Kırmızı İstanbul 1591”, İstanbul Dergisi, Temmuz 1999.
- Pamuk, O. (2005). Beyaz Kale. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2006a). Öteki Renkler Seçme Yazılar ve Bir Hikâye. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2006b). Dil Benim. Yeni Aktüel Dergisi: 19-25 Ekim, s.22.
- Pamuk, O. (2007a). Babamın Bavulu. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2007b). Benim İstanbul’um. Radikal Kitap Eki, 16.02.2007. s. 24.
- Pamuk, O. (2009). İstanbul Hatıralar ve Şehir. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2010a). Manzaradan Parçalar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2010b). Kar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2011). Saf ve Düşünceli Romancı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2012). Sessiz Ev. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2012). Yeni Hayat. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2014). Kafamda Bir Tuhaflık. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2016). Kırmızı Saçlı Kadın. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2018a). Cevdet Bey ve Oğulları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2018b). Benim Adım Kırmızı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2018c). Kara Kitap. İstanbul: Can Yayınları.
- Pamuk, O. (2018d). Masumiyet Müzesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, J. (2009). Kara Kitap Neden Kara, Kara Kitap Üzerine Yazılar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A. (2004). Türkçe Sözlük. Ankara: Angora Yayınları.
- Ragıp El-İsfahani, Huseyn ibn Muhammed. (1986). El-Müfredât fî Ğarîbi'l- Kur'an. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Sağlam, M. (2014). Orhan Pamuk'un Romanlarında Erkeğin İktidarı. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara.

- Saia, E. (2016). Orhan Pamuk'un Romanlarında Batı İmgesi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Eskişehir.
- Saygılı, E. (2012). Orhan Pamuk'un Romanlarında Taşra. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Afyonkarahisar.
- Sencer, Y. (1979). Türkiye'de Kentleşme. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Seval, H. (2012). Orhan Pamuk'un Benim Adım Kırmızı Adlı Eserinde Yer Alan Ben Kavramına Hermeneutik Bir Yaklaşım. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Solmaz, Y. (2002). Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları Romanında Anlam Arayışı. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara.
- Soysal, A. (2013). Orhan Pamuk'un Romanlarında Ev İmgesi. Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ardahan.
- Söğüt, E. (2011). Orhan Pamuk'un Romanlarında Aşk Anlayışı ve Kadın İmgeleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat Yüksek Lisans Programı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Sürgit B. (2010). Orhan Pamuk'un Romanında Geleneksel-Kültürel Öğeler. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Manisa.
- Süzük, A. Ş. (2011). Orhan Pamuk'un Kar ve Masumiyet Müzesi Romanlarında Kadının Temsili. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Şahin, B. (2015). Orhan Pamuk Romanlarında Oryantalizm. Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Eskişehir.
- Şanlı, Y. (2013). Orhan Pamuk'un Romanlarında Doğu-Batı Algısı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi: İstanbul.
- Şengül, M. B. (2010). Romanda Mekân Kavramı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. The Journal of International Social Research Volume 3 / 11 Spring 2010. doi: 10.19059/mukaddime.

- Şener, A. (2016). Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları, Sessiz Ev ve Kar Romanlarında Politik söylem. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Kırklareli.
- Tatlıbadem, S. (2010). Orhan Pamuk'un Romanlarında Şark Kültürü. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Gaziantep.
- TDK Sözlüğü. (1998). Ankara: TDK Yayınları.
- Tekeli, İ. (1980). Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri. Türkiye'de İmar Planlaması içinde, (Der. Tamer Gök), Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tezcan, M. (1995). Sosyolojiye Giriş. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Tolan, B. (1996). Toplum Bilimlerine Giriş. Ankara: Murat-Adım Yayıncılık.
- Topçu, Ç. (2018). Düzey 2 Bölgelerinde İç Göçün Nedenlerinin Mekânsalekonometri İle İncelenmesi. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi ve Tarihi Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Kocaeli.
- Tuğluk, A. (2012). Servet-i Fünûn Romanında Mekân. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Malatya.
- Turgut, S. (2018). Orhan Pamuk'un Romanlarında Kurucu Bir Unsur Olarak Yalan Fenomeni. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Kırıkkale.
- Tüfekçi, Ş. (2013). Orhan Pamuk'un Kara Kitap ve Umberto Eco'nun Kraliçe Loana'nın Gizemli Alevi Adlı Eserlerinde Postmodern Bağlamda Anlatı Tekniklerinin Karşılaştırılması. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Eskişehir.
- Uman, H. (2009). Doğu-Batı Bağlamında Kentleşme Sürecine İlişkin Eleştirel Bir Yaklaşım. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Kütahya.
- Uçkaç, L. (2006). Kentsel Tasarımın Kent Kimliği Üzerine Etkileri, Keçiören Örneği. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara.

- Uğurlu, A. (2013). Orhan Pamuk Romanında Atmosfer. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Ünsal, T. (2015). Kentleşme ve Suç İlişkisi: Çocuk Suçlular, TAAD, Yıl:6, Sayı:23 (Ekim 2015).
- Yahyagil, M.(2011). Kentlerin Kültürün Gelişmesindeki Etkileri. Istanbul Journal of Sociological Studies, (25), 105-120. Retrieved from <http://dergipark.org.tr/iusoskon/issue/9525/119024>.
- Yapıcı, A. (2007). Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık. Adana: Karahan Yayınları.
- Yaprak, T. (2012). Postmodernizmin Orhan Pamuk'un Romanlarındaki Yansımaları. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Adıyaman.
- Yener, C. (2016). Ahmet Mithat Efendi ve Orhan Pamuk'un Romanlarında Anlatıcılar Tipolojisi: Müşâhedât, Felâtun Bey ile Râkım Efendi; Yeni Hayat ve Kar. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Çanakkale.
- Yıldırım, D. (2015). Orhan Pamuk'un Masumiyet Müzesi Romanında ve Sevim Burak'ın Sahibinin Sesi Oyununda Teatral Çerçeve. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tiyatro Kuramları Dramaturgi ve Eleştiri Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara.
- Yıldırım, N. (2015). Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları ile Masumiyet Müzesi Romanlarında Söz Varlığı. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi: Elazığ.
- Yurttaşen, D. (2014). Küreselleşme İle Dönüşen Kentsel Mekân ve Kentlilik İmgesi: İzmir Örneği. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İzmir.
- Zariç, M. (2014). Postmodernist Yapısal Eleştiri Bağlamında Orhan Pamuk'un Masumiyet Müzesi Adlı Romanı. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi; Cilt 4 Sayı 2, s.49, 2014.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Şerif DOĞAN
Uyruğu : TC
Doğum Yeri ve Tarihi : Kurtalan - 09/05/1979
Telefon : 05052923045
Faks :
e-mail : serifdogan571@gmail.com

EĞİTİM

<u>Derece</u>	<u>Adı, İlçe, İl</u>	<u>Bitirme</u>
<u>Yılı</u>		
Lise	: Kurtalan ÇPL, Kurtalan, Siirt	1996
Üniversite	: Dicle Üniversitesi, Merkez, Diyarbakır	2001
Yüksek Lisans	:	
Doktora	:	

İŞ DENEYİMLERİ

<u>Yıl</u>	<u>Kurum</u>	<u>Görevi</u>
18	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen

UZMANLIK ALANI : Yeni Türk Edebiyatı

YABANCI DİLLER : İngilizce